

Culture of Polis

КУЛТУРА

ПОЛИСА

Часопис за нејовање демократске политичке културе
Journal for Nurturing of Democratic Political Culture

ISSN 1820-4589

Година XVIII

Број 46

2021. година

Култура - Полис, Нови Сад
Институт за Европске студије, Београд

ISSN 1820-4589

КУЛТУРА ПОЛИСА, год. XVIII (2021), бр. 46
THE CULTURE OF POLIS

часопис за неговање демократске политичке културе

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

часопис за неговање демократске политичке културе

Издавачи: Култура – Полис Нови Сад, www.kpolisa.com;
Институт за европске студије Београд, www.ies.rs

Уредништво: др Србобран Бранковић, др Мирко Милетић,
др Александар М. Петровић, др Славиша Орловић,
др Вељко Делибашић, др Ђорђе Стојановић, др Горан Николић,
др Александар Гајић, др Небојша Петровић, др Предраг Терзић,
др Милош Савин, др Александра Шуваковић, др Милан Игрутиновић,
др Александар М. Филиповић, др Божидар Бановић, др Милан Почуча.

Главни и одговорни уредник: др Жељко Бјелајац

Заменик гл. и одгов. уредника: др Љубиша Деспотовић

Помоћник гл. и одгов. уредника: др Зоран Јевтовић

Секретар уредништва: др Александар Матковић

Чланови уредништва из иностранства: др Василис Петсинис (Грчка),
др Пол Мојзес (САД), др Павел Бојко (Руска Федерација),
др Татјана Тапавички - Дуроњић (РС-БиХ),
др Давор Пауковић (Хрватска), др Еуген Страутиу (Румунија),
др Даниела Блажевска (Северна Македонија),
др Дејан Михаиловић (Мексико), др Велибор Спалевић (Црна Гора).

Савет часописа: др Живојин Ђурић, председник;
др Вукашин Павловић, др Срђан Шљукић, др Драган Лакићевић,
др Јелисавета Тодоровић, др Радослав Гађиновић, др Зоран Арачки,
др Недељко Прдић, др Зоран Аврамовић, др Срђан Милашиновић,
др Јоко Драгојловић, др Марија Ђорић, др Боро Мердовић,
др Горан Иванчевић.

лектура и коректура: Миросава Бојовић

прелом и припрема: Милан Карановић

штампа: НС Мала књига +

тираж: 400.

УДК 316.334.56:008

ЦИП - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

3

КУЛТУРА полиса : часопис за неговање демократске
политичке културе / главни и одговорни уредник Љубиша
Деспотовић. – Год. 1, бр. 1 (2004) – . – Нови Сад :
Удружење за политичке науке СЦГ Огранак у Новом Саду;
Stylos, 2004.- 21 cm

Повремено

ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

САДРЖАЈ:

I ГЕОПОЛИТИКА И ИДЕНТИТЕТ

Александар Раковић, <i>Ново испољавање дуалног идентитета у Црној Гори: изазов српској нацији</i>	9-19
Драган Петровић, <i>Белорусија и Украјина у постсовјетском периоду – два различита модела уређења и позиционирања државе</i> . . .	21-34
Јованка Кувекаловић-Стаматовић / Вања Глишин, <i>ЕУФОР Чад/Централноафричка република: политизовани мандат Европске Уније и војно управљање Дарфурском кризом</i>	35-53
Драган М. Јевтић / Милан Ђ. Миљковић, <i>Социјална безбедност и ризици савремених миграција</i>	55-71
Миодраг П. Ђујић, <i>Српска дијаспора између расејања и јединства</i>	73-86
Јелена Тодоровић Лазић, <i>Одлучивање у Савету министара ЕУ након Брежита</i>	87-98
Немања Вукчевић, <i>Мигрант као грађанин света: (не)могуће политичке перспективе</i>	99-104

II КУЛТУРА И ДРУШТВО

Слободан Јанковић / Јован Јањић, <i>Српска национална култура у политичком говору власти</i> . . .	107-122
Билјана Мицков / Татјана Пивац, <i>Нова одрживост културе у „Отвореним градовима”</i>	123-132
Гордана Рудић / Јелисавета Јовановић, <i>Превенција плагирања кроз едукацију</i>	133-144
Ђорђе Стојановић, <i>Марксизација пост-модернизма: рани радови Жана Бодријара</i> .	145-155
Горан Иванчевић, <i>Развој локалне самоуправе у Србији</i>	157-168
Далибор Петровић, <i>Култура отказивања као хибридни образац постмодерне друштвености</i>	169-181

III БЕЗБЕДНОСТ И ДРУШТВО

Боро Мердовић / Жељко Бјелајац, <i>Мултидемпнзионалне перспективе насиља у породици у Србији</i> .	185-202
Предраг Павлићевић, <i>Мапирање истраживачких поља тероризма усамљених актера и контратероризам</i>	203-229
Бориша Лечић, <i>Начело опортунитета кривичног гоњења – правно теоријски аспект</i>	231-248

IV ЕКОНОМИЈА И ДРУШТВО

Иван Милојевић / Милош Миљковић, *Рачуноводствени третман пореза на имовину код буџетских субјеката* 251-266

Недељко Прдић,
Најлон пијаца - традиционална институција трговине и друштвених кретања 267-280

V ПРИКАЗИ

Јованка Кувекаловић-Стаматовић,
Савремени међународни односи и геополитика 283-284

Јовица Павловић, *Јорам Хазони, Врлина национализма (српско издање), ИЕС, Клио, 2021.* 285-286

Србољуб Д. Пеовић, *Дарко Танасковић, "Пусто турско", Београд: Институт за политичко умрежавање, Институт за европске студије, Информатика АД, 2021.* 287-289

Реља Жељски, *Драган Симеуновић, Историја српске политичке мисли: нови век, Православна реч, Нови Сад, 2019.* 291-294

THE CONTENT:

I GEOPOLITICS AND IDENTITY

Aleksandar Raković, <i>New Manifestation of Dual Identity in Montenegro: A Challenge to the Serbian Identity</i>	9-19
Dragan Petrović, <i>Belarus and Ukraine in the post-Soviet period – two different models of organization and positioning of the state</i>	21-34
Jovanka Kuvekalović-Stamatović / Vanja Glišin, <i>Eufor Chad/Central African Republic: Politized Mandate of the European Union and Military Management of the Darfur Crisis</i>	35-53
Dragan M. Jevtić / Milan Đ. Miljković, <i>Social Security and Risks of Modern Migration</i>	55-71
Miodrag P. Čujić, <i>Serbian Diaspora Between Dissolution and Unity</i>	73-86
Jelena Todorović Lazić, <i>Decision-Making in the EU Council of Ministers After Brexit</i>	87-98
Nemanja Vukčević, <i>Migrant as a World Citizen: (Im)Possible Political Perspectives</i>	99-104

II CULTURE AND SOCIETY

Slobodan Janković / Jovan Janjić, <i>Serbian National Culture in Political Talk of Government</i>	107-122
Biljana Mickov / Tatjana Pivac, <i>New Cultural Sustainability in “Open Cities”</i>	123-132
Gordana Rudić / Jelisaveta Jovanović, <i>Prevention of Plagiarism Through Education</i>	133-144
Đorđe Stojanović, <i>The Marxization of Postmodernism: Early Works of Jean Baudrillard</i>	145-155
Goran Ivančević, <i>Development of Local Self-Government in Serbia</i>	157-168
Dalibor Petrović, <i>Cancel Culture as a Hybrid Pattern of Postmodern Sociability</i>	169-181

III SECURITY AND SOCIETY

Boro Merdović / Željko Bjelajac, <i>Multidimensional Perspectives of Domestic Violence in Serbia</i>	185-202
Predrag Pavličević, <i>Mapping research fields of the ‘Lone-Actor Terrorism’ and counterterrorism</i>	203-229
Boriša Lečić, <i>Principle of Opportunity of Criminal Prosecution – Legal and Theoretical Aspects</i>	231-248

IV ECONOMY AND SOCIETY

Ivan Milojević / Miloš Miljković,

Accounting Treatment of Property Tax for Budget Users 251-266

Nedeljko Prdić, *Najlon Market – A Traditional Institution of
Trade and Social Trends*

267-280

V REVIEWS

Jovanka Kuvekalović-Stamatović,

Contemporary International Relations and Geopolitics 283-284

Jovica Pavlović, *Yoram Hazony, the Virtue of Nationalism
(Serbian Edition)*, Ies, Clio, 2021.

285-286

Srboljub D. Peović,

*Darko Tanasković, “Pusto Tursko”, Belgrade: Institute for Political
Networking, Institute for European Studies, Informatika Ad, 2021.* 287-289

Relja Željki, *Dragan Simeunović, The History of Serbian Political
Thought: a New Century*, Pravoslavna reč, Novi Sad, 2019.

291-294

I

ГЕОПОЛИТИКА И ИДЕНТИТЕТ

АЛЕКСАНДАР РАКОВИЋ*
Институт за новију историју Србије
Београд

UDC: 159.923.2(497.11+497.16):271-222(497.11)

Оригиналан научни рад

Примљен: 11.08.2021

Одобрен: 08.09.2021

Страна: 09–19

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.1.01

НОВО ИСПОЉАВАЊЕ ДУАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У ЦРНОЈ ГОРИ: ИЗАЗОВ СРПСКОЈ НАЦИЈИ**

Сажетак: Рад показује како је током литијашког покрета 2020. и непосредно после победе српских странака над Демократском партијом социјалиста на изборима у Црној Гори (30. август 2020), из редова мирског свештенства Митрополије црногорско-приморске и концерна Вијести дошло је до изненађујућег налета промоције дуалног црногорско-српског идентитета на штету српске нације, што је кореспондирало са идејом самосталности епархија у Црној Гори у односу на Српску православну цркву.

Кључне речи: Срби, Црна Гора, Српска православна црква, дуални идентитет, сепаратизам

И после изборне победе српских странака у Црној Гори 30. августа 2020. наставља се борба идентитета. С једне стране је српска нација као једина историјска нација у Црној Гори, с друге стране је тзв. црногорска нација чији лидери су је потпуно изопштили из српства, а с треће стране је у повоју рециклирани конструкт назван црногорско-српски идентитет а носиоци су му наменили грађански облик (Перовић 2020а) и пут који пролази, како кажу, између две искључивости (Kosović 2021). Тај црногорско-српски идентитет не би био ништа друго до црногорска нација 2.0. а конструкт је најуже повезан са статусом епархија у Црној Гори према Српској православној цркви.

Дуални идентитет већ годину дана добија на јавном замаху, а намера је да се преко цетињског круга мирских свештеника Митрополије црногорско-приморске и медијског концерна *Вијести* промовише под државном капом

* rakovic@gmail.com

** Рад је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години бр. 451-03-9/2021-14/200016 од 5. фебруара 2021.

црногорства а не српства. То су управо актери који су утицали да се изврши ревизија победе српског народа Црне Горе на парламентарним изборима 2021. Извесно постоји намера да се преко тог дуалног идентитета заустави успон интегралног српства у Црној Гори које преко националног изјашњавања може досећи бројку око или преко 40% а преко језичког и до 60% укупне популације Црне Горе. Тиме би Срби постали релативна већина према народности а апсолутна већина по језику (Раковић 2020а, Раковић 2020b). Ту појаву, звану дуални идентитет, већ је потребно саопштити научној јавности, на време реаговати и изложити је јавној критици.

Дуални идентитет у прошлости као конструкт тоталитарних идеологија

У Црној Гори којом је владала династија Петровић Његош сматрало се да је национално српство изнад државности Црне Горе. Стога није негован дуални идентитет већ су Црногорци били изричите српске народности. У Књажевини/Краљевини Црној Гори омладина је васпитавана на овај начин: „Осим Црне Горе има још српских земаља, у којима живе наша браћа Срби. Неки су, као ми слободни, а неки нијесу, него су под туђином. Сваки Србин у Црној Гори дужан је познати и љубити своју цјелокупну домовину – све српске земље, у којима живе наша ослобођена и неослобођена браћа Срби. Ниједан Србин и Српкиња, ма које вјере били, не смију пожалити ни живот ни имање за општу српску слободу, добро и благостање. Треба, да је брат мио, које вјере био, јер тешко брату без брата” (Поповић, Рогановић 1899, 36).

Међутим, спољни разбијачи српства у Црној Гори прибегавали су томе да Црногорце или потпуно изопште из српства или да им наметну дуални идентитет. Италијански фашисти и хрватски праваши имали су планове да се Црногорци у потпуности изузму из српске нације и стрпају у још један конструкт креиран са стране, тзв. црногорску нацију: или у Римску сферу и/или у хрватску цивилизацију (Раковић 2019, 39–74).

С друге стране, немачки историчар Манфред Страка из Зидојче института у Грацу, сачинио је 1940. етничку мапу Краљевине Југославије за потребе Врховне команде копнене војске Вермахта. На мапи су „црногорски Срби” – *Montenegrinische Serben* – означени истом бојом као и остали Срби али је само простор Црне Горе шрафиран. Простор „црногорских Срба” отприлике се подударао с границом некадашње Краљевине Црне Горе с тим што је Метохија у потпуности обојена албанском бојом (Straka 1940). Дакле, није реч о завичајној припадности, па ни некадашњим државним границама. Пораз нациста у Другом светском рату осујетио је могућност да се под њиховим старатељством озваничи конструкт црногорско-српског идентитета као посебности – издвојеног тела – у односу на српску нацију.

Победа комуниста у Другом светском рату у Југославији довела је до федералног уређења социјалистичке Југославије с Црном Гором као једном од шест република. Чланком Милована Ћиласа у београдској *Борби* „О црногорском националном питању” (1945), Комунистичка партија Југославије је уста-

новила постојање црногорске нације и то у извесном дуалном виду: „Ми смо за то, јер смо увјерени, знамо да то хоће црногорски народ, а он то хоће јер се осјећа, јер јесте нешто посебно, посебни, друкчији ‘Срби’ од свих Срба, – Црногорци” (Билас 1945). Говорило се да таква црногорска нација има црногорску националну свест, а српску историјску свест (Вујовић 1987, 96–97, 100). То је била доминантна матрица и у време Антибироградске револуције у Црној Гори (1989) и током првих година владавине Демократске партије социјалиста, до 1997. и заокрета Мила Ђукановића према антисрпству (Раковић 2019, 125–134).

Национално изјашњавање на пописима у Црној Гори (Књажевина Црна Гора, Краљевина СХС, социјалистичка Југославија и Република Црна Гора) (Према: Раковић 2004, Шијаковић 2011, 825)				
	Срби	Црногорци	Остали	Укупно
1909 Књаж. Црна Гора	95%	0,00%	5%	317.856
1921. Кр. СХС Црна Гора	91,35%	0,00%	8,45%	199.227
1948 НР Црна Гора	1,78%	90,67%	6,95%	377.189
1953 НР Црна Гора	3,30%	86,62%	9,45%	419.873
1961 НР Црна Гора	2,99%	81,37%	14,56%	471.894
1971 СР Црна Гора	7,46%	67,15%	23,81%	529.604
1981 СР Црна Гора	3,32%	68,54%	27,30%	584.310
1991 Реп. Црна Гора	9,34%	61,86%	26,41%	615.035
2003 Реп. Црна Гора	31,99%	43,16%	17,16%	620.145
2011 Реп. Црна Гора	29,07%	45,28%	18,03%	620.029

И тзв. црногорска нација и дуални идентитет показали су се као кочнице повратку ка интегралном српском идентитету Црне Горе какав је негован у тој држави док је њом владала династија Петровић Његош.

Дуални идентитет данас као брана против интегралног српства

Стога су наредне године (1998–2003) протекле у промишљањима како да се дефинише раздвајање савременог српског националног идентитета у Црној Гори од тзв. црногорске нације која је кренула странпутицом, црпећи идеје хрватског праваштва и франковлука. У томе је било успеха на пописима 2003. и 2011. али је и дуални идентитет опстајао путем исказивања о матерњем јези-

ку. На пример, иако је проценат национално изјашњених Срба 2003. био 31,99%, српски језик је био матерњи за чак 63,5% грађана Црне Горе (Раковић 2019, 135–154). Даље, дуални идентитет је 2011. сасвим мало приказан и у националном самоодређивању (Срби–Црногорци 0,34% и Црногорци–Срби 0,30%) (Monstat 2011, 8–9).

Поред тога, према истраживању Ипсоса у Црној Гори од 31. августа до 18. септембра 2011. у оквиру пројекта *Симболична изградња нације на Западном Балкану*, утврђено је да чак 29% национално одређених Црногораца сматра „да су Црногорци у суштини Срби” (Džankić 2016, 137–138). Даље, у постизборном истраживању *Црногорска национална изборна студија* (MNES) обављеном у јесен 2016, у оквиру међународног пројекта *Компаративна студија изборних система* (*Comparative Study of Electoral Systems – CSES*) и пројекта *Студија гласања у Црној Гори*, утврђено је да 25% оних који се национално изјашњавају као Црногорци сматрају „да су Црногорци у суштини Срби” (видети: Mnes.defacto.me/podaci).

Дакле, дуални идентитет у овом или оном виду је реалност, али и опасност да се лако мењају табори и мути вода. Да би се прилике вратиле у редован поредак, најчистије решење би било ако би се становништво у што већој мери вратило интегралном српству, са што мање наслага тоталитарних идеологија које су направиле идентитетски хаос у Црној Гори и посејале јабуку раздора.

Након усвајања Закона о слободи вјероисповијести, миротворна побуна у Црној Гори коју се засводиле литије, водила је до очитог пораста интегралног српства. Омладина је на улицама Црне Горе певала „Боже правде”, „Онам, онамо”, „Весели се српски роде”, клицала Србији и српском Косову, вијорила заставама Републике Србије, Краљевине Црне Горе, Српске православне цркве и осталим варијантама црвено-плаво-белих српских тробојки. Сцене славља из Подгорице после изборне победе 30. августа 2020. подсећале су на било који град у Републици Србији и Републици Српској.

Али, паралелно с тим развијала се током литија сасвим другачија намера, опасност звана рециклирани дуални идентитет. Зоран Чворовић је то предосетио и крајем маја 2020. написао како је потребно „тактичко прихватање црногорске државности као неупитне макар у догледно време, а с друге стране трајно стратешко одређивање Срба у Црној Гори против концепта црногорског политичког народа кроз одржавања дуалног србо-црногорског идентитета (етнички Србин, политички Црногорац)” (Чворовић 2020).

У мају 2020. објављен је зборник *Слобода, равноправност, опресија. Случај Црне Горе*, издање Матице српске у Црној Гори с текстом свештеника Гојка Перовића, цетињског пароха, под насловом „Један народ, двије нације”, где у делу текста насловљеном „Двоструки идентитет Црногораца” Перовић пише да „Црна Гора и њено садашње становништво, имају основе да граде оба ова идентитета” – српски и црногорски – додајући потом да то „може да се препозна као наша посебност, и као нека врста двоструког памћења, двојаког идентитета” (Перовић 2020b, 113–117).

За Перовића су сви Црногорци један народ иако се другачије национално изјашњавају (Перовић 2020b, 116). Тај један народ се поделио на „два политичка идентитета” односно две политичке нације (Перовић 2020a, 97–101). За Перовића је, такође, „Црна Гора шира од сваког презимена”. За њега су стога само Црногорци име (Перовић 2020a, 68–71). То би дакле требало да буде примарни идентитет свих грађана Црне Горе.

Перовић у том тексту показује да мало зна или ништа не зна о стварању нација на оба америчка континента, које не могу имати баш никакве везе са стварањем нација на матичном простору. У истом тексту у зборнику прави и кардиналне грешке као што је она где каже да је Аустрија, касније Аустро-Угарска, била држава у чијој је државотворности учествовао српски народ. Наиме, Перовић пише да је поред Црне Горе „српски народ имао још једну, а некада и двије државе на сјеверу (мислим на Србију и Хабсбуршку монархију) у чијој је државотворности активно учествовао” (Перовић 2020b, 116).

Попут тога што говори о дуалном идентитету Црногораца, и промовише га, на исти начин Гојко Перовић у време литијашког покрета пише о аутономији „Православне цркве у Црној Гори”. То се уочава у његовом тексту поводом доласка митрополита Онуфрија у Црну Гору (2020), када каже да „долазак црквених великодостојника из Украјине, представља подршку сестринске Цркве – Цркви у Црној Гори” (Перовић 2020c). Како две епископије Српске православне цркве у Црној Гори (Митрополија црногорско-приморска и Епархија будимљанско-никшићка) могу бити сестринска црква аутономној Украјинској православној цркви Московске патријаршије? Не могу то бити баш никако. Перовић је својим ставом само указао да се залаже за то да „Православна црква у Црној Гори” треба да буде аутономна. Тиме би се, дакле, јединственом народу Црногораца придодала и самостална православна црква. Перовић у јуну 2020, такође у време литија, наглашава и да име „Српска православна црква није најпримјеренији назив за једну православну цркву”, као што то, каже он, нису ни називи других православних цркава које носе национална имена (Перовић 2020d). Дакле, према Перовићу, српско име би требало искључити из званичног назива црквене јерархије не само у Црној Гори, већ свугде.

Уследио је интервју Гојка Перовића за београдску *Политику* 27. децембра 2020. у ком је поред осталог рекао: „Када је у питању колективни, национални идентитет Црногораца имам разумевања за ону браћу, рођаке и кумове који хоће да га граде искључиво на основу државних граница и оног оквира који излази из пасоша, стављајући у други план или потпуно поништавајући идентитет предака од пре 100 и више година”, а „само бих волео да они, исто тако, имају разумевање за моју приврженост традицији, баш оној аутентичној и црногорској, и да моје чување оба идентитета, и српског и црногорског, не сматрају никаквом окупацијом, нити ставом који има мања грађанска права у односу на њихов” (Перовић 2020e).

Перовић у потпуности превиђа да је тзв. црногорска нација настала тоталитарним наметањем, има разумевања за расрбљавање и свој двоструки срп-

ско-црногорски идентитет, а потпуно превиђа постојање интегралног српског идентитета у Црној Гори. Видно је, притом, да се читаоцима у Србији обраћа са српско-црногорским дуалним идентитетом који би им – очито сматра – могао бити прихватљивији него црногорско-српски дуални идентитет.

У спрези са овим је текст главног и одговорног уредника подгоричких *Вијести* Срдана Косовића, објављен 22. фебруара 2021. чак на четири стране, а о дуалном идентитету пише да се, док су српски и „црногорски” удаљени полови ишли „у правцу искључивости и ексклузивности” насупрот томе „у неку руку се обновио и утврдио дуални црногорско-српски идентитет у оквиру православног кора, који је релативно лако идентификовати, а који се као једнака пријетња доживљава и у Ђукановићевим и у Вучићевим визијама Црне Горе. Ради се о грађанима који сматрају да су уједно и Црногорци и Срби (притом ове двије идентитетске категорије се не преплићу на исти начин код свих, али су несумњиво присутне и ствар су личног доживљаја), немају дилеме да је Црна Гора њихова матична држава, одбацују идеју да је председник Републике Србије ‘председник свих Срба’ и главни ауторитет (литије су показале да међу овим грађанима много снажнији ауторитет има црногорски митрополит, него ли србијански председник)” (Kosović 2021).

Даље Косовић још каже „такође, та дуалност наступа и у знак протеста и дистанце према ономе што је симболизовао бивши режим, али на начин гдје би се тек тако могло квалификовати као антидржавно. Са друге стране, један од кључних проблема оних који су задужених да одређују мјеру црногорства јесте то што нису препознали да је претходно описани дуални идентитет ипак доминантно црногорски – па гдје се може видјети већи показатељ од прихватања крсташ-барјака као једног од главних симбола литија, који се деведесетих могао видјети само код присталица Либералног савеза?” (Kosović 2021).

Када је реч о црквеном питању Косовић је написао „да су (барем двије) црногорске епархије” – очито је мислио на Митрополију црногорско-приморску и Епархију будимљанско-никшићку” – „биле де факто самосталне у одлучивању и располагању новцем” (Kosović 2021). То није истина јер те епархије немају никакву самосталност у одлучивању о свом статусу будући да се ради о изричитој надлежности Српске православне цркве. Притом се обе епархије знатним средствима дотирају из буџета Републике Србије, а та средства морају да правдају државним органима Републике Србије.¹ Међутим, Косовићеве неистине су у потпуности на трагу Перовићевог исказа о „Цркви у Црној Гори” (извесно тим двома епархијама) која је сестринска аутономној Украјинској православној цркви Московске патријаршије. Дакле, самосталност цркве и овде треба да кореспондира с дуалним идентитетом.

За разлику од Перовићевог интервјуа у *Политици* у ком говори о дуалном српско-црногорском идентитету, Косовић промовише дуални црногорско-

¹ Управа за сарадњу с црквама и верским заједницама Републике Србије (бивше Министарство вера Републике Србије) је државни орган који преко својих програма финансира градитељску и издавачку делатност Митрополије црногорско-приморске и Епархије будимљанско-никшићке, месечне плате наставницима и одржавање интерната Богословије на Цетињу и даје месечне дотације свештенству и монаштву Епархије будимљанско-никшићке.

српски идентитет под капом црногорства. Очито да је то – сматра – боља мера за читаоце у Црној Гори. Притом, било је и оних који су овај текст у *Вијестима* на четири стране приписивали макар једним делом Гојку Перовићу. Стога се на порталу *Борба* појавио текст под насловом „Докторат Друге фамилије и Гојка Перовића” којим је указано на стрелице у овом тексту против српског народа и Српске православне цркве (А. Петровић 2021).

Дуални идентитет је промовисан и конкретним делом. У време када је био кандидат за министра вањских послова Ђорђе Радуловић је попунио формулар у ком је у рубрику националност уписао „дуални идентитет”. Ово је у јавности објављено 8. новембра 2020. и чини се да је то моменат када у редовима власти почиње промоција тзв. црногорско-српске нације.²

Промовисање дуалног идентитета одмах је довело до реакције српске академске и политичке заједнице. С тим у вези сам 25. фебруара 2021. рекао да *Вијести* „злонамерно гурају Гојка Перовића” у невољу „да постане неки идеолог тзв. црногорско-српске нације за разбијање јединствене и недељиве српске нације у Црној Гори” (Раковић 2021а). Протојереј-ставрофор др Велибор Џомић је 21. марта 2021. упозорио: „Жртве нове ‘дуалне’ преваре неће бити национално изјашњени Црногорци него искључиво национално изјашњени Срби из Црне Горе” (Џомић 2021). Рајко Петровић из Института за европске студије написао је 27. марта 2021. како „нема сумње да ће бити структура које ће покушати Србима да потуре кукавичје јаје у виду изјашњавања као ‘Србин–Црногорац’ или ‘Црногорац–Србин’” и показао на шпанском примеру колико су дуални идентитети погубни за примарни идентитет јер је то водило ка јачању регионалних исказивања (Р. Петровић 2021а). Петровић је 4. маја 2021. оптужио Кривокапићеву власт да жели да на чело Митрополије црногорско-приморске дође „идентитетски дуалиста” (Р. Петровић 2021b). Посланик Нове српске демократије и Демократског фронта у Скупштини Црне Горе Јован Вучуровић упозорио је 9. маја 2021. „да на попису треба бити крајње прецизан, како би се избегле замке за српски народ у виду неког дуалног идентитета, што је једна од идеја” (Кадић 2021).

Откуд то да црквено питање иде руку под руку с дуалним идентитетом? На мајском заседању Светог архијерејског сабора Српске православне цркве, одмах после сецесије Црне Горе (2006), донета је одлука о оснивању Епископског савјета Црне Горе који је временом преименован у Епископски савјет Православне цркве у Црној Гори. Такође, Свети архијерејски сабор је на истој седници у мају 2006. доделио почасну односно „литургијску титулу архиепископа цетињског” митрополиту црногорско-приморском Амфилохију. Намера Светог архиепископског сабора била је да оснивањем епископског савјета и архиепископском титулом „збуне Ђукановића”. Међутим, Ђукановић није био нимало збуњен. С друге стране, кованицом „Православна црква у Црној Гори” и почасном титулом „архиепископа цетињског” збуњен је верујући народ, па чак

² Портали *In4s.net* и *Borba.me* су 8. новембра 2020. објавили факсимил овог формулара, попуњеног Радуловићевом руком, али су убрзо повукли те објаве а аутентичност садржаја формулара ми је потврђена.

и мањи али утицајни број свештенства који је помислио да делује у оквиру Архиепископије цетињске Православне цркве у Црној Гори, а не Митрополије црногорско-приморске Српске православне цркве. Стога је посебно било потребно да Српска православна црква искључи из употребе кованицу „Православна црква у Црној Гори”, а почасну архиепископску титулу веже персонално искључиво за митрополита Амфилохија – никако за наредне митрополите црногорско-приморске (Раковић 2021b).

После академских и политичких реакција у јавности од фебруара до маја 2021. углавном су утихнули текстови који су промовисали дуални идентитет. Истовремено, Свети архијерејски синод Српске православне цркве је, након консултација с владиком будимљанско-никшићким Јоаникијем, усвојио текст Темелног уговора који је упућен на потписивање Влади Црне Горе. У тексту стоји да је званично име за епархије у Црној Гори искључиво – Српска православна црква. Тиме се ставља ван употребе неформално име „Православна црква у Црној Гори” које се показало као сасвим непоуздано. То неформално име је било ветар у једра дуалистима да би се и преко њега нарушило интегрално српство у Црној Гори и показале аспирације које би водиле ка црквеној аутономији.

То решење се није допало ни премијеру Црне Горе, идентитетском дуалисти Здравку Кривокапићу који је 27. маја 2021. дошао у Београд да с патријархом Порфиријем потпише Темелни уговор између Црне Горе и Српске православне цркве, али је на путу до Београда одустао и изазвао несвакидашњи скандал иако је у Српској патријаршији била припремљена свечаност. Уместо да потпише Темелни уговор, Кривокапић је Српској православној цркви испоставио уцену да за митрополита црногорско-приморског мора бити изабран владика Јоаникије (Радио-телевизија Србије 2021). Тиме је изгледа имао намеру да избор митрополита учини нерегуларним, а да потом у Црној Гори одговорност за могуће стопирање избора митрополита црногорско-приморског буде сваљена на званичну Србију. Сутрадан је владика Јоаникије оштро одговорио Кривокапићу да га је позвао да потпише Темелни уговор, а не да одређује ко ће бити митрополит црногорско-приморски (Вујовић 2021). Свети архијерејски сабор изабрао је 29. маја 2021. владика Јоаникија за митрополита црногорско-приморског који је, иначе, и био једини кандидат за ту катедру. Митрополит Јоаникије је интегрални Србин и нема дуални идентитет.

На мајској седници Светог архијерејског сабора Српске православне цркве 2021. донета је и одлука о укидању епископских савета у оним бившим југословенским републикама где су били установљени (Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора), а најважније је било што је укинут Епископски савјет у Црној Гори (Српска православна црква 2021). Митрополит Јоаникије је титулу митрополита црногорско-приморског добио у складу са Уставом Српске православне цркве и с тим у вези нема почасну титулу архиепископа цетињског, која је персонално везана само за митрополита Амфилохија. Дакле, Српска православна црква је укинула све елементе на које су се позивали дуалисти како би у Црној Гори институционализовали издвојено црквено тело:

Епископски савјет, неформално име „Православна црква у Црној Гори” и титулу архиепископа цетињског.

Упркос томе, не треба потцењивати дуалисте окупљене око црногорско-српског идентитета иако може изгледати да су њихове намере за сада заустављене. Забрињавајуће је што је носилац дуалног идентитета постао мањи али утицајни део мирског клира Митрополије црногорско-приморске и то у време одржавања литија против напада Ђукановићевог режима на Српску православну цркву. Гојко Перовић као да је схватио да су литије, које су окупљале стотине хиљада људи у Црној Гори и ван ње, биле прилика да промовише своје идеје дуалног идентитета и црквене аутономије.

Та појава у оквиру Митрополије црногорско-приморске је доскоро била превиђана. Нажалост, посејана је клица тог новог сепаратистичког правца у Црној Гори који је такође усмерен против интегралног српства, Србије и Београда. Снага јединствености српског народа требало би да покаже супериорност у односу на оба сепаратистичка идентитета у Црној Гори, како тзв. црногорске нације тако и тзв. црногорско-српског идентитета.

Литература

1. Вујовић, Димитрије. 1987. „Тезе о неким идејним и теоријско-методолошким проблемима изучавања историје Црне Горе”. У *Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде*, ур. Владо Стругар, 85–126. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
2. Вујовић, Мишо. 2021. „Владика Јоаникије демантовао Кривокапића: Тражио сам да потпише Темелјни уговор, а не да се мијеша у избор митрополита”. *In4S.net*. 28. мај.
3. Ђилас, Милован. 1945. „О црногорском националном питању”. *Борба*. 1. мај.
4. Кадих, Велиша. 2021. „Правила мењају да Србе не би пописали!”. *Вечерње новости*. 9. мај.
5. Kosović, Srdan. 2021. „Vuk na vratima: Cetinje - Podgorica – Beograd”. *Vijesti*. 22. februar.
6. Перовић, Гојко. 2020а. *О хришћанском и грађанском идентитету. Разматрања о актуелним питањима духовне ситуације нашег времена*. Никшић: Институт за српску културу.
7. Перовић, Гојко. 2020б. „Један народ, двије нације”. У *Слобода, равноправност, опресија. Случај Црне Горе*, прир. Владимир Лепосавић и Душан Крцуновић, 113–117. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
8. Перовић, Гојко. 2020с. „Онуфрије”. *In4S.net*. 26. фебруар.
9. Перовић, Гојко. 2020д. „Vlast htjela da priča o uređenju crkve, data nepristojna ponuda”. *Vijesti*. 12. jun.
10. Перовић, Гојко. 2020е. „Чување оба идентитета није окупација”. *Политика*. 27. децембар.

11. Петровић, Александар. 2021. „Doktorat Druge familije i oca Gojka Perovića: Podli i pokvareni spinovi Vijesti na štetu srpskog naroda i Crkve!“. *Borba.me*. 22. februar.
12. Петровић, Рајко. 2021a. „Попис у Црној Гори: Зашто је опасно његовати ‘дуални идентитет’“. *In4S.net*. 27. март.
13. Петровић, Рајко. 2021b. „Na tronu Svetog Petra Cetinjskog ne može da sjedi onaj koji podržava političare koji priznaju lažnu državu Kosovo!“. *Borba.me*, 4. мај.
14. Поповић, Ђуро, и Рогановић, Јован. 1899. *Земљопис Књажевине Црне Горе за ученике III разреда основне школе*. Цетиње: Државна штампарија.
15. Радио-телевизија Србије. 2021. „Кривокапић у Београду: Предложио сам да темељни уговор са СПЦ буде потписан 30. октобра“, 27. мај.
16. Раковић, Александар. 2004. „Национални идентитет у Црној Гори: пописи у Црној Гори од 1909. до 2003“. *Принцип*. фебруар.
17. Раковић, Александар. 2019. *Црногорски сепаратизам*. Београд: Катена мунди.
18. Раковић, Александар. 2020a. „Најтрагичнији идентитетски расцеп у Црној Гори“, *Политика*, 12. јул.
19. Раковић, Александар. 2020b. „Попис мора бити одржан 2021. Срби ће сигурно бити већина“. *In4S.net*. 10. октобар.
20. Раковић, Александар. 2021a. „Vijesti prave crnogorsko-srpsku naciju da bi razbile Srbe“. *Borba.me*. 25. februar.
21. Раковић, Александар. 2021b. „Srpska pravoslavna crkva je jedino ime“. *Borba.me*. 15. mart.
22. Српска православна црква. 2021. „Саопштење за јавност Светог Архијерејског Сабора“. 29. мај.
23. Чворовић, Зоран. 2020. „Етнички Србин, политички Црногорац“. *Печат*. 29. мај.
24. Џомић, Велибор. 2021. „Нова црногорска нација“. *In4S.net*. 21. март.
25. Шијаковић, Богољуб. 2011. *Огледање у контексту: о знању и вјери, предању и идентитету, цркви и држави*. Београд: Службени гласник.
26. Džankić, Jelena. 2016. „Kad dvije ruke njišu kolijevku: simbolična dimenzija podjele oko državnosti i identiteta u Crnoj Gori“. *Strategije simbolične izgradnje nacije u državama jugoistočne Evrope*, прир. Vjeran Pavlaković i Goran Korov, 129–155. Zagreb: Srednja Europa.
27. Monstat – Zavod za statistiku Crne Gore. 2011. Saopštenje „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine. Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori“. 12. jul.
28. Straka, Manfred. 1940. *Jugoslawien, volkliche Gliederung Mehrheitsgebiete: unter besonderer Berücksichtigung des Deutschtums*. Genst. des Heeres, Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen.

NEW MANIFESTATION OF DUAL IDENTITY IN MONTENEGRO: A CHALLENGE TO THE SERBIAN IDENTITY***

Summary: The paper shows how during the Cross Processions' Movement in 2020 (litijaški pokret) and immediately after the triumph of the Serb political parties over the Democratic Party of Socialists (DPS) in the Montenegrin election of 30 August 2020, the certain part of clergy of the Metropolitanate of Montenegro and the Littoral, in cooperation with the Vijesti Publishing Company, launched a surprising wave promoting a dual Montenegrin-Serbian identity to damage the Serbian identity, what was consistent with the idea of the dioceses in Montenegro being independent of the Serbian Orthodox Church.

Keywords: Serbs, Montenegro, Serbian Orthodox Church, Dual Identity, Separatism

*** This paper is a result of work in the Institute for Recent History of Serbia, financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, Grant No: 451-03-9/2021-14/200016, 5 February 2021.

ДРАГАН ПЕТРОВИЋ*

Институт за међународну политику и привреду
Београд

UDC: 94(47+57):323(470+476)

Оригиналан научни рад

Примљен: 01.09.2021

Одобрен: 21.09.2021

Страна: 21–34

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.1.02

БЕЛОРУСИЈА И УКРАЈИНА У ПОСТСОВЈЕТСКОМ ПЕРИОДУ – ДВА РАЗЛИЧИТА МОДЕЛА УРЕЂЕЊА И ПОЗИЦИОНИРАЊА ДРЖАВЕ**

Сажетак: Белорусија и Украјина након нестанка СССР имају углавном различити модел уређења државе на унутрашњем плану: Белорусија се определила за државни капитализам са социјалним ликом, приближно концепцији неокејнзијанској са елементима социјализма-социјалне правде. Украјина је у том правцу имала низ промена, али је након фебруарског пуча 2014. потпуно прихватила неолиберални модел, који је довео до додатног раслојавања становништва, пауперизације и укупно посматрано озбиљне економске кризе. У геополитичком правцу, Белорусија је сво време чврсто повезана са Русијом и интеграционим процесима на постсовјетском простору које предводи Москва. Украјина је изнутра подељена по том питању, па је у интеграционим процесима на постсовјетском простору имала дозирано учешће. Међутим након фебруара 2014 и сукоба који су следили, Украјина је окренута ка западним центрима моћи. Белорусија има веома слабу опозицију у бирачком телу постојећем геополитичком и проруском идентитетском питању, док је Украјина и даље подељена земља по низу крупних питања. Западни центри моћи, а нарочито атлантистички, углавном подржавају сваки облик дистанце од Русије и проруског идентитета који постоји у делу популације и елите у Украјини и који се на маргинама јавља у Белорусији.

У Украјини је до фебруара 2014. године, плурализам утицао да се каналу путем избора за институције система разлике идентитетске и интереси регија, па су се смењивале на власти проруска и западноукрајинска опција. Од 2014, отцепљења Крима, сецесије Доњецка и Луганска, западноукрајинска

* drdraganpetrovic83@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2021. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

опција има предност. Од тада власт у Кијеву на ауторитаран и недемократски начин угрожава идентитетски опстанак проруског дела популације Украјине, већинског на Југоистоку. Званични односи Украјине и Русије су напетти.

Кључне речи: Украјина, Белорусија, Русија, постсовјетска епоха, интеграције на постсовјетском простору, Запад

Увод

У раду је дата компаративна анализа међународног и геополитичког позиционирања Белорусије и Украјине током постсовјетског периода, као и њихово унутрашње уређење (економско-социјални модел, изборни систем). Белорусија и Украјина су током историје биле део сверуске историје (Кијевске Русије, царске Русије, СССР), а у протекле три деценије први пут егзистирају као независне државе. Док је Белорусија по идентитетском питању релативно хомогена, што јој омогућава и лакше опредељење у геополитичком правцу, Украјина је подељена. То утиче и на извесну нестабилност на унутрашњем плану Украјине и неизвесност у правцу њене будућности. Дат је и кратак преглед односа ове две земље са Србијом последњих година.

Белорусија

Белорусија је слично Украјини, у аутономном па и идентитетском смислу створена у совјетском периоду, као совјетска република и одредница белоруски национ. Током историје, такође слично Украјини је након бивствовања у руској средњовековној држави Кијевској Русији, око средине XIII века због Монголско-татарског удара, делом издвојена у следећих неколико векова из руске државе. Прво је припала Литванији, а потом настанком Пољско-литванске државе више векова провела у њој (Реч посполита). Белоруси, Малоруси (будући Украјинци) су као православни део руског света били сепаратно и подређено тело у тој католичкој држави, па су користили прилике за побуне и одвајање, тежећи припајању Русији. У састав царске Русије су доспели током XVIII века. Огромна већина Белоруса историју Кијевске Русије, потом царске Русије и СССР доживљава као своју. У том правцу нарочито је значајан Други светски рат и „велика отаџбинска војна” где је значајан део белоруске популације се жртвовао за ослобођење од фашистичког окупатора. Сепаратне тенденције код белоруског народа у односу на Русију су веома слабе и практично безначајне, па је то једна од тајни дуге власти Лукашенка. Управо Лукашенково чврсто геополитичко опредељење ка савезу са Москвом, уз задржавање белоруског идентитета као ширег дела „руског света”, има симпатије највећег дела популације земље. На унутрашњем плану таква политика није имала озбиљну опозицију. Лукашенко је са друге стране током година извесно и нијансирано еволуирао ка нешто већем степену белоруског идентитета у односу на сверуску идеју, али то није мењало суштину његове политике. Чини

се да се само радило о бољем престојавању тактичком у односу на потенцијалну опозицију, у правцу одржавања власти.

Белорусија је један од најважнијих савезника Русије и учесник интеграционих процеса на постсовјетском простору у исто време. О стању економије Белорусије око 2009. године, можемо видети из података које је изнео Драгомир Анђелковић у својој књизи *Историја Белорусије*. Он наводи да су се куповна моћ и стандард становништва упадљиво повећали. Земља је прва међу бившим совјетским републикама достигла ниво бруто друштвеног производа (БДП) из времена пре транзиције, и потом је наставила да се бурно развоја (по годишњој стопи од 6-10%). БДП, посматран на основу паритета куповне моћи, износио је 2009, према подацима ММФ-а читавих 11.000 \$ по глави становника, а од економског напретка корист имају, према оцени релевантних међународних институција, најшири слојеви становништва. Све то су разлози због којих многи говоре о белоруском привредном чуду, и то – што је реткост када се радио о државама у развоју, у фази динамичног успона – у контексту социјалне државе.¹

Да то није без основа, сведоче чињенице да невелика Белорусија има удео од преко 10 % у светском тржишту трактора (БЕЛАРУС), да држи око 30% глобалног тржишта великих рударских камиона тј. дампера (БЕЛАЗ), и да је велики извозник „обичних” камиона и аутобуса (МАЗ), софистициране ласерске и оптичке опреме (други је по значају њихов произвођач у Европи), беле технике, вештачког ђубрива, синтетичких тканина, итд.² Белорусија је закључно са 2019 годином, имала Русију као најважнијег спољнотрговинског партнера са око 40 % читаве трговинске размене, следе земље ЕУ са око 30 %, Украјина са око 10 % и тд. Више од половине читавог индустријског сектора је и даље у власништву државе. (<https://www.monopolist.rs/slovenski-ekonomski-tigar/>)

Интеграциони процеси на постсовјетском простору и Украјина и Белорусија

Украјина и Белорусија су распадом СССР и његовим трансформисањем у Заједницу независних држава се нашле у ситуацији да су са једне стране постале независне државе, а са друге стране да су учесници интеграција на постсовјетском простору. У случају Белорусије, само првих година је постојала извесна дилема око обима учешћа у интеграционим процесима и међународним организацијама на постсовјетском простору. Након тога једино се постављало питање од стране Белорусије у пракси функционисања интегра-

¹ Пресек података из књиге Драгомира Анђелковића, *Историја Белорусије*, Una press, Београд, 2009.

² <https://www.monopolist.rs/slovenski-ekonomski-tigar/> Белорусија у исто време производи више од половине свих трактора Заједнице независних држава. Преко 60 % белоруског извоза 2018. отпада на индустријску производњу. У Русију се додатно извозе млечни производи и продукти сточарства у великим количинама.

ција и међународних организација на постсовјетском простору, дефинисања њихове дубине и капацитета, а не да ли и учествовати у њима. Утисак је да је Белорусија међу учесницима ових процеса, чак не ретко предњачила у настојању да се прошире ингеренције и обим надлежности. Веома важна специфичност Белорусије, са којом се разликује од осталих земаља постсовјетског простора које су улазиле у интеграционе процесе и међународне организације где је доминирала Русија, је билатерална државна заједница Русије и Белорусије. Ексклузивност Белорусије да поред учешћа у готово свим другим интеграционим процесима и међународним организацијама на постсовјетском простору, има и ту позицију да билатерално са Русијом формира и државну заједницу, можемо тумачити са неколико фактора.

Прво, чињеница је да „руски мир”, прецизније руски национ чине историјски посматрано Руси – Великоруси, Белоруси и Малоруси. Док по питању Украјине која је настала из најмање три историјски-културне целине (Новорусије, Малорусије и Галиције) постоје у савремености одређене разлике у односу на сверуску идеју и идентитет, то у случају Белоруса (огромном већином) није случај. Дакле, једноставније речено, Руси (Великоруси) третирају за разлику од Казахстанаца, Киргиза, па и Јермена, остале гране руског национа, као своју браћу и део свог националног корпуса о чему у савремености најбоље говори сам Путинов говор по овом питању, као метафора ширег уверења у народним масама.³ Када већ у Украјини постоји одређено несагласје по овом идентитетском питању, у случају Белорусије то није случај. Дакле ексклузивитет Белорусије да ствара државну заједницу са Русијом, где две чланице имају изразиту несразмеру у величини територије, броју становника, војној снази, економској моћи, природним ресурсима и др, заправо је повлашћеност Белоруса као народа да је третиран од руског народа (историјских „Великоруса”) да су део руског националног бића. Уколико би се Украјина у целини, или њен део у будућности показао жељу у сличном правцу, таква могућност би вероватно била привлачна за Русе и Белорусе. Сам Сожљеницин, када је предлагао у периоду позног СССР трансформацију државе, залагао се да Русија, Белорусија и Украјина, као заправо један народ створи заједничку државу, којој би се прикључио још само северни Казахстан, и то из разлога што је тада (сада у битно мањој мери) су Руси и рускојезичко словенско и европеидно становништво тамо чинило већину.

Други разлог за стварање државне заједнице Белорусије са Русијом, је у значају геополитичком ове прве, иако је несразмера у величини по свим показатељима са Руском федерацијом очигледна. Белорусија, која је територијално нешто мања од бивше СФР Југославије, налази се на западу од Русије, издужена у правцу запад – исток, и представља најближи пут од средишње Европе ка Москви, односно срцу европског дела Русије. Белорусија је и географски веома близу руске енклаве Калињинград на Балтичком мору. У геостратешком смислу, Белорусија је бедем притиску на Русију са запада, одакле долази

³ <https://apnews.com/article/entertainment-oliver-stone-europe-russia-ukraine-3fe3ff2299994fae97825381765b831c>

НАТО и историјски завојевачи.⁴ Заједничке војне снаге Русије и Белорусије, од Словенског братства, преко ОДКБ, билатералне одбране, чине бедем и у радарском и ваздушном систему одбране, те повезаности са Калињинградском облашћу.

Трећи разлог би могли тражити у реалној снази белоруске привреде, који надилазе величину земље и број становника. Томе треба додати и компаративност привреда две земље. Белорусија која производи пољопривредне машине, квалитетне производе сточарства и аграра, разноврсну другу индустрију, саобраћај, је важна допуна привреди Русије која има гигантске области привредне Евроазије. Док су у случају Русије Далеки исток, Источни Сибир, Западни Сибир, европски Север, превасходно сировинске области и области са екстра-активном индустријом, Централни регион и Северозападни су индустријски. Белорусија је срећна синтеза индустрије прерађивачке и пољопривреде, посебно сточарства. Са друге стране Белорусија добија оно што јој је веома важно, јефтиније енергенте и сировине, те са друге стране могућност да на великом руском тржишту пласира своје производе.

Белорусија је стални члан Заједнице независних држава од самог почетка настанка ове међународне организације, која је по свом устројству између уније и конфедерације. Поред тога Белорусија је стални члан Организације за колективну безбедност и сарадњу, која представља релативно чврст оквир у домену одбране и безбедности. Поред Русије и Белорусије, ту су стални чланови и Казахстан, Јерменија, Таџикистан. Белорусија је оснивач и стални члан Евроазијске уније, где су чланови оснивачи још Русија и Казахстан. Накнадно су се прикључили и постали пуноправни чланови још Јерменија и Киргизија. Белорусија је претходно заједно са Русијом и Украјином и Казахстаном била оснивач Заједничког економског простора.

Украјина је са далеко више опрезности и уздржаности након распада СССР приступила интеграцијама и међународним организацијама на постсовјетском простору. Украјина јесте постала одмах чланица Заједнице независних држава, али је изузела свој удео у области безбедности. Потом је прихватила чланство у Заједничком економском простору са Русијом, Белорусијом и Казахстаном, али је након тзв. „наранџасте револуције” своје даље учешће условила изостанком преноса надлежности на наднационална тела. То би у пракси значило да Заједнички економски простор чине само државе чланице, које не преносе надлежности на наднационална тела, што је једна врста заједништва ограниченим апсолутним суверенитетом сваке од чланица (примера ради Европска економска заједница је већ на тој фази удруживања имала извесна наднационална тела, да не говоримо после о Европској унији, чак и у њеној најранијој фази). Управо због оваквог става новог украјинског руководства 2005, на челу са председником Јушченком, којим се фактички блокира даљи развој Заједничког економског простора ка вишим фазама обједињавања, преостале

⁴ Напади на Москву са запада су редовно ишли и наилазили на отпор управо на простору Белорусије, од Наполеона, Хитлера, Првог светског рата, пољског и шведског притиска у време «Смутних времена» и др.

чланице Русија, Белорусија и Казахстан, се опредељују за формирање засебно, далеко више кохезионе Царинске уније. Царинска унија је била само почетни облик, будуће Евроазијске уније. Украјина је добила и статус посматрача у Евроазијској унији у време председника Јануковича 2013.

Три деценије постсовјетског периода Украјине и Белорусије

Уколико посматрамо троеценијски период постојања Украјине и Белорусије као независних држава можемо приметити сличности и разлике. У случају Белорусије се више ради о једном постојаном правцу политике, која је формирана у највећем доласком на власт Лукашенка, а то је близу четврт века. Лукашенков концепт уређења Белорусије није битније мењан на унутрашњем плану, док је у спољној политици било мањих осцилација, али више тактичких него стратешких, па се и ту може говорити о постојаности једне стратешке концепције. Унутрашњо политичко надметање у Белорусији, дакле опозиционо деловање је у овако дугом периоду, доста сиромашно, изузимајући 2020. годину. Иако се може констатовати извесна ауторитарност Лукашенкове владавине, чињеница је да ту није било већих напетости и трења, па се друштвена енергија није посебно мобилисала на међуполитичко надметање и кризе. У национално-идентитетском смислу, религијском, цивилизацијском, белоруско друштво је прилично хомогено, уз одређене мањине. Историјски посматрано не постоје екстремне регионалне разлике у идентитетском смислу. Истина је да у оквиру најзападнијих округа, на граници са Пољском, постоје врло мале енклаве које су насељене у већем проценту Пољацима, или су чак већински насељене њима (мала енклава). Такође у тим најзападнијим областима удео католика и унијата међу белоруским националцима је нешто већи него у осталим областима, што је последица историјских околности. Имајући то у виду, треба констатовати да су и у тим областима, са изузетком неколико мањих енклава етнички Белоруси и то православни, апсолутна већина. У средишњем делу земље и посебно у источним областима (где у већем проценту има и етничких Руса) та етничко – цивилизацијска хомогеност је још израженија.

У религијском смислу, преко 80% становника Белорусије су православни. У етничком смислу, преко 90% популације чине етнички Белоруси и Руси. У језичком смислу, руски језик се користи у употреби код 90% популације, док је белоруски (који је сличан руском) језик који је такође у употреби званичној, али није посебно фаворизован у односу на руски. Становништво је такође већином прихватило постојећи економско-социјални модел, који је најприближнији хибридној варијанти социјализма са неоконзервативним државним капитализмом. У пракси мањи део имовине је приватизован, посебно у пољопривреди, док су велики државни гиганти у свим гранама привреде, посебно индустрији и даље снажни.

На спољном плану Белорусија је од почетка распада СССР подржавала интеграционе процесе на постсовјетском простору.

У случају Украјине немамо ни приближну хомогеност у идентитетском и геополитичком смислу, као у случају Белорусије. Украјина је након распада СССР постала независна држава. У цивилизацијском и геополитичком смислу она је подељена држава, што је константовао и Семјуел Хантингтон у свом знаменитом делу *Сукоб цивилизација*. Историјске, културне и геополитичке околности су утицале да постоји разлика у идентитету по регијама, различити дијалекти матерњих језика и религијско одређење. До фебруарског преврата 2014. године, плурализам је утицао да се каналишу путем избора за институције система разлике и интереси регија и идентитетске. Фебруарски преврат, помогнут од западних центара моћи, којим је одбачена власт председника Јануковича и премијера Азарова је био трећи такав случај одузимања власти и мандата источноукрајинској (проруској) опцији у претходној деценији (2004-2014). Пре тога је то био случај у тзв. „наранџастој револуцији” крајем 2004, и пролећа 2007, када је такође влада на челу са Јануковичем распуштена и заказани од председника Јушченка ванредни парламентарни избори без реалног утемељења у Уставу (Петровић Д. Николић Г. 2009). Дакле у периоду до 2014. земља је своје разлике у идентитету, регионалним интересима и геополитичком опредељењу нивелисала демократијом и изборним системом, који је уз све недостатке некако функционисао и давао институције система.

Дакле након 2014. године долази до велике раскрснице у Украјини у њеном постсовјетском периоду од како бивствује као независна држава. Прво Крим је припојен Русији, а приближно око 40 % територије Доњецке и Луганске административних области се сепаратисао и не признаје власт Кијева. То је утицало са друге стране на смањење не само укупне популације, паралелно са миграцијама политички и економски мотивисаним, већ и до смањења бирачког тела проруске опције. Паралелно са забраном Партије региона и Компартије, остракизмом и лустрацијом низа политичара Југоистока (проруских, на основу посебног закона донешеног само за њих, дакле власт Јануковича и Азарова), долази до измене односа снага у бирачком телу и политичким снагама Украјине на штету проруске опције и у корист западноукрајинске концепције. Сада то више није приближно пола:пола однос снага, већ паралелно са бројним злоупотребама и застрашивањем проруске опције, до надмоћног утицаја западноукрајинске, и чак антируске опције. Милогорски концепт у Црној Гори, неодољиво подсећа на приступ носиоца власти у Украјини уређењу државе и друштва, политичког живота и медијске сцене након 2014. године.

Период Зеленског се показао само као варљива нада да су промене могуће. Југоисток и проруски гласови у целини су га пролећа 2019. подржали у односу на Порошенка (Петровић Д. 2020, 254). Међутим, већ у јесен 2020. године је постало јасно да суштинских промена нема и да се чак ситуација радикализује. Увођењем забрана за коришћење руског језика као другог званичног, чак и на Југоистоку, где је он већински матерњи за тамошњу популацију, а потом низ забрана и ограничења за проруске странке додатно радикализује ситуацију. Опозициони покрет за живот је радикализацијом ситуације у земљи постао током пролећа 2021. по истраживању јавног мњења, чак водећа странка. Међутим, власти Зеленског уводе јој санкције, блокирају три телевизије

којима располаже лидер те странке Медвешчук, блокирају финансијске рачуне (са смешним образложењем да је странка сепаратистичка, односно да симпатише отцепљене области Крим и Донбас!). Медвешчку чак уводе кућни притвор и ношење „наногице” (Petrović D. 2021, 62). Један од регионалних лидера те странке и управник области Кривој Рог Павлов је убијен августа 2021, а полиција тврди да је у питању самоубиство. Власт фаворизује спорну нову Православну цркву Украјине, на рачун миленијумске канонске Украјинске православне цркве која признаје московског патријарха.⁵ Са друге стране на верској манифестацији у Кијеву Крсни ход јула 2021. године, управо проруска Украјинска православна црква Московског патријарха, има више стотина хиљада верника, а новоформирана Православна црква Украјине само шачицу, иако је подржавана од режима.⁶ Зеленски је критиковао овај масовни скуп при Украјинској православној цркви (која је под московским патријархом), за наводне техничке недостатке организације (наводни недостатак пијаће воде за окупљене вернике, не ношење маски и др.), што се показало као тенденциозно и чак нетачно.⁷

Различити социолошки приступи дефинисању нације такође могу помоћи у пракси тумачењу процеса који се одвија у оквиру украјинске популације. Како су Руси, Украјинци и Белоруси од историјских времена припадали једној заједничкој нацији (руској), по социолошко биолошкој концепцији они би требало и даље да припадају непромењиво том етносу. Међутим, други правац еволутивно-историјски дозвољава могућност да у конкретном случају, Украјинци и Белоруси, бивствујући стицајем историјских околности неколико векова ван заједничке државе са Великорусима, временом добију такве особености које би могле да (етногенезом) доведу до формирања засебних националних обележја, у крајњој линији до нових нација. На Западу је последњих деценија доминантна посмодерна, која тумачи појединца као засебну целину. Све већи део популације живи ван руралне средине и све више у великим градовима, и све чешће у малочланим породицама, односно чак и као самци. На тај начин се по постмодернистима, у савременим условима живљења и привређивања, повезивања глобалног и чупања корена традиције и чак породичних и примарних веза, индивидуа у националном смислу може одредити како хоће, а не својим биолошким пореклом самим по себи.⁸

У савременој Украјини постоји велики проблем одсуства визије модела будућности. Евидентно је да је земља због историјских и идентитетских разли-

⁵ <https://news24ua.com/da-pomozhet-nam-bog-kiev-gotovitsya-k-velikomu-krestnomu-hodu>

Председник Зеленски се 2019. године супроставио Порошенку у вези стварања и фаворизовања новоформиране Православне цркве Украјине, и зато је на Крсном ходу јула те 2019. било око 300 000 људи који су га подржали јер је стајао на позицији да се нова власт неће мешати у црквена питања.

⁶ <https://focus.ua/ukraine/488986-350-tysyach-chelovek-proshlis-krestnym-hodom-v-kieve-video> Медији су извештавали о 300 000 до преко 400 000 присутних на манифестацији Украјинске православне цркве, док је власт тврдила да је било само 55000.

⁷ https://www.youtube.com/watch?v=onc6FCxSD_c <https://orthodox.vinnica.ua/publikatsii/publikatsii/1875.html> <https://www.youtube.com/watch?v=SiQ9De9Ei24>

⁸ <https://www.standard.rs/2020/12/06/sta-je-danas-ruski-svet/>

ка подељена и да не постоји консензус о њеној даљој будућности. Томе треба додати и регионалне разлике које произилазе из економских интереса. До пуча фебруара 2014. године, изборни систем и институције система, тако прихваћене су давале какав-такав консензус за превладавање тих разлика. Међутим, након 2014. године и велике тадашње кризе, превагу имају снаге западноукрајинске опције. Са друге стране Југоисток, односно проруска опција су од тада под великим притисцима и у далеко неравноправном положају (Петровић Д. Буквић Р. 2019, стр. 179-183). Такође расте могућност обнављања оружаног конфликта на истоку према ЛНР и ДНР, и укупно се повећава затегнутост према Русији. Томе погодује и развој ситуације након америчких избора у САД, где Бајденова администрација заоштрава однос према Москви.

Социјална слика Украјине је прилично лоша. У оквиру СССР, Украјина је била једна од најбогатијих република, а када је постала независна распадом савезне државе, имала је око 50 милиона становника. У ове три деценије независности, она је економски ослабила, тако да сада по бдп по становнику и просечним примањима упадљиво заостаје и за Русијом и Белорусијом. Поред тога значајно се смањио број становника, што због негативног природног прираштаја, што због исељавања на Запад и у Русију. Стратификација становништва је извршена и даље се развија по латиноамеричком моделу, са малом групацијом богатих и топљењем средњих слојева. Неколико најистакнутијих мега-тајкуна располаже са великом моћи. Источне области земље су богате рудама и енергетиком, централни део земље поседује традиционално тешку и екстрактивну индустрију, док је Кијев банкарско-финансијски и политички центар земље.

Западни центри моћи су изузетно критички према ауторитарности и недостацима у демократији Белорусије и њеног председника Лукашенка. Критиковани су били и проруски опредељени политичари, лидери Југоистока, који су били у појединим периодима носиоци власти у Кијеву.⁹ Са друге стране, интересантно изостају озбиљне критике носиоца садашње и претходних власти у Кијеву који су били позиционирани на супротном идентитетском и геополитичком полу од Русије.

Односи Србије са Белорусијом и Украјином

Србија са Белорусијом има развијене билатералне односе, чему треба додати (за разлику од Украјине) и односе које Србија има са интеграционим процесима и међународним организацијама чија је Белорусија члан, а које предводи Русија. У том смислу, Белорусија је за Србију важна, и као земља стратешки савезник Русије као велике силе, што појачава њен значај.

⁹ Јанукович је у два мандата био премијер (председник владе) Украјине, а у једном мандату и председник државе. Интересантно је да су законским решењима у периоду након 2014, носиоци власти премијера Азарова и председника Јануковича, лустрирани, дакле проруске опције. То није био случај са другим администрацијама власти у модерној Украјини, што све није наишло на критике званичника већине западних сила. Такође није наишло на озбиљу осуду сегрегациона законска решења 2020. која одузимају употребу као другом званичном, руском језику чак и на Југоистоку, где је као матерњи већински у популацији.

У билатералним односима у економској области подписани су билатерални споразуми о спољнотрговинским односима 2009. и 2011. године. Спољнотрговинска размена две земље је била у порасту, од нешто преко 50 милиона \$ те 2009, на око 150 милиона \$ три године потом. Раст је настављен следећих година и амплитуда је била 2017, са 240 милиона \$, а следеће године је дошло до извесног пада – 148 милиона \$. Приближан паритет Србије у билатералној размени са Белорусијом је око 1 према 2, дакле готово дупло више се увози него што се извози.

У оквиру војне сарадње су, између осталог, четири српска Мига-29 надограђена у Белорусији (2018-2021). (Asja Pentegova, 2020, pp. 60-63). Србија од 2014. године сарађује са Белорусијом у оквиру војних вежби Словенско братство, где је и Русија. Током 2019. године Србија је одржала четири војне вежбе са Русијом, док је у истој години одржала 13 војних вежби са НАТО. <https://www.glasamerike.net/a/vojska-srbije-u-2019-13-ve%C5%BEbi-sa-nato-%C4%8Detiri-sa-rusijom/5170862.html> Званична Србија одржава војну сарадњу са Русијом и Словенским братством, па је тако учествовала између осталог у Москви на Војним играма августа 2020.

Са друге стране вероватно и због притиска западних структура поводом политичке кризе у Белорусији, већ следећег месеца се тако придружила декларацији ЕУ о критици председничких избора у тој земљи. Томе треба додати да је уочи самог, већ заказаног одржавања у Белорусији септембра месеца заједничке војне вежбе Словенско братство дошло до отказивања Србије, под образложењем да се на шест месеци замрзава учешће на свим међународним војним вежбама. <http://www.politika.rs/sr/clanak/462126/Vojska-Srbije-ne-ide-u-Belorusiju-vlada-otkazala-sve-medunarodne-vojne-vezbe>

У институционалној равни две земље су јуна 2015. потписале у Минску меморандум о сарадњи између два национална парламента. У области културе потписани су споразуми за сарадњу Београда и Минска 2016. и 2017. године. На највишем нивоу председник Томислав Николић је током свог мандата два пута посетио Белорусију, а Александар Вучић током јуна 2019. године. Александар Лукашенко је посетио Београд у званичној посети децембра 2019. године. (Asja Pentegova 2020, 60-63)

Током 2020. и пандемије коронавируса, две земље су се међусобно помагале у више наврата. Између осталог, хуманитарна помоћ Кине је транспортована преко белоруских авиона, а са друге стране влада Србије је послала два авиона медицинске опреме за Белорусију. Белорусија признаје целовитост Србије, а са друге стране Србија је лета 2021. године једино увела санкције Белорусији по питању ваздушног саобраћаја, солидарисући се по том питању са Европском унијом.

Специфичност односа Србије са Украјином, је у томе, да за разлику од Белорусије, званични Кијев последњих година није активни учесник интеграционих процеса на постсовјетском простору. Украјина и поред појачане активности према западу, још увек није члан ни ЕУ ни НАТО и мале су шансе (слично Србији) да у догледној будућности то и постане. У билатералној еко-

номској сарадњи две земље, спољнотрговински биланс је практично стагнирао у читавом периоду друге деценије на око 250 до 300 милиона \$ бруто, све до 2018 и 2019, када је порастао на око 440-450 милиона \$. Однос између увоза и извоза је у приближном размеру 3:2 у корист Украјине. Године 2020. и због кризе око пандемије долази до пада спољнотрговинског биланса на око 320 милиона \$ бруто, (увоз 146 и извоз 169 милиона \$, дакле први пут позитиван билатералан биланс Србије са Украјином). Украјина углавном извози у Србију руде гвожђа и црне метале (70%); дрво и производе од дрвета; производе од црних метала; електричне машине, а увози ђубрива, пластику и полимерне материјале; папир и картон; електричне машине; котлове, машине. (<https://serbia.mfa.gov.ua/sr/partnership/537-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-serbijeju/trgovinsko-ekonska-saradnja-izmedju-ukrajine-i-srbije>). Србија на изглед има нешто смањен интензитет сарадње са властима у Украјини након за ту земљу турске 2014. године. У техничком смислу потписан је Протокол између Државне фискалне службе Украјине са Царинском управом Министарства финансија Републике Србије о сарадњи у области размене царинских информација од 3.07.2018. Са друге стране за Србију је и даље веома важно да Украјина не признаје сецесију тзв. Косова. Србија са своје стране, упркос одличним односима са Русијом, спада у земље које признају Крим као саставни део Украјине.

Закључак

Током историје Белорусија и Украјина су имале сличне циклусе, од припадности Кијевској Русији, преко турског периода од приближно средине XIII века када су након монголско-татарске најезде више векова провели у саставу литванске, а потом пољско-литванске државе. Са друге стране у епохи Новог века територија и становништво Белорусије и Украјине су етапно укључивани у састав царске Русије, с тиме да је у цивилизацијско идентитетском смислу белоруски народ у потпуности остао део руског националног корпуса, са безначајним изузецима данашњих дана. Насупрот томе поделе по регијама у Украјини су веома изражене, како по питању идентитета, цркве, језика и геополитичког опредељења. У том смислу се могу посматрати и процеси везани за ове две земље од 1992. независне и чланице Заједнице независних држава. Белорусија је унутардруштвеним и политичким консензусом изабрала постепени прелазак на хибридни капиталистички модел (неокејнзијански) са снажним социјалном димензијом и геополитички тесно везана за Русију, и интеграционе процесе на постсовјетском простору на челу са Русијом. Томе треба додати и државну заједницу Русије и Белорусије која само мањим делом функционише у пракси.

Са друге стране Украјина, будући да нема консензус своје популације и регија око идентитета и геополитичког опредељења је била поприште надметања и страног мешања у протекле три деценије. Плурализам је нивелисао те разлике поред свих недостатака и криза, па су се до 2014. смењивале наизме-

нично на власти две геополитичке опције, прозападна и проруска. Међутим фебруарски пуч, сукоби који су уследили у следећих годину дана, припајање Крима Русији, сепаратисање дела Доњецке и Луганске области, довели су до великих измена у амбијенту и функционисању Украјине након тога. Дошло је до преваге неолибералног економско-социјалног модела, до радикализације украјинског национализма и маргинализације заједничке историје и порекла са сверуским светом („руски мир”), те сегрегације проруског дела становништва, пре свега Југоистока, од стране званичних власти у Кијеву. То укључује и геополитичко позиционирање „постфебруарске Украјине”, ка Западу и конфротацију са Русијом, те напуштање интеграционих процеса на постсовјетском простору (до даљњег).

У овом периоду, дакле долази до радикалног раздвајања са једне стране званичне Украјине и са друге стране Белорусије, Русије и других земаља постсовјетског простора у геополитичком смислу. Док су Белорусија, Русија и већина земаља постсовјетског простора обједињене у оквиру Заједнице независних држава, Евроазијске економске уније, Организације за колективну безбедност (ОДКБ), а многе од њих окренуте и ка ШОС (Шангајска организација за сарадњу), Украјина се дистанцира од ових интеграција, а са друге стране мале су шансе да постане чланица ЕУ или НАТО. Да ли ће доћи до промене ситуације у Украјини и она се поново окренути, или пак смањити дистанцу према Русији и интеграцијама на постсовјетском простору? Да ли ће се Украјина поделити као земља, или ће се у потпуности окренути ка западним геополитичким центрима моћи?

Њена будућност геополитичка је неизвесна, због унутрашњих подела. Мења се са друге стране и однос снага у свету и он иде ка мултиполаризму, чиме се смањује вероватноћа да се Украјина у целини геополитички позиционира ка западним центрима моћи. Реалније изгледа могућност њене унутрашње поделе и опстанак као државне целине геополитички неутралне или чак подела и дезинтеграција земље. Остаје и могућност хипотетичка да се поново у целини окрене геополитички Русији и интеграцијама које она предводи.

Литература

1. Анђелковић Драгомир, *Историја Белорусије*, Una press, Београд, 2009.
2. Pentegova Asja, Political, economic and cultural cooperation between the Republic of Belarus and the Western Balkans through the lens of relations with Serbia, Russia and Serbia in the contemporary world: Bilateral relations, challenges and opportunities, Editors Bogdan Stojanović, Elena Georgievna Ponomareva, Institute of International politics and Economics, Belgrade, 2020. pp. 57-66.
3. Петровић Драган, Николић Горан, *Геополитика савремене Украјине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009.
4. Петровић Драган, Буквић Рајко, *Украјинска криза 2013-2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019.

5. Петровић Драган, „Отопљавање украјинске кризе?!”, Култура полиса, бр. 42, Београд, 2020, стр. 247-260.
6. Petrović Dragan, „Ukrajinska država i njena perspektiva: Demokratska reforma ili nastavak krize?!”, Protivrečnosti u postmodernom ambijentu, proceedings Međunarodna naučna konferencija, Editor dr Slobodan Nešković, izdavač Centar za strateška istraživanja Nacionalne bezbednosti-Cesna B, u saradnji sa Univerzitetom Sveti Kiril i Metodij, Veliko Trnovo, Bugarska, Internacionalni Univerzitet, Travnik, Međunarodna akademija nauka, Umetnosti i Bezbednosti, MANUB, Beograd, 2021. str 53 - 66

Цитирани линкови

1. <https://www.monopollist.rs/slovenski-ekonomski-tigar/>
2. <https://apnews.com/article/entertainment-oliver-stone-europe-russia-ukraine-3fe3ff2299994fae97825381765b831c>
3. <https://news24ua.com/da-pomozhet-nam-bog-kiev-gotovitsya-k-velikomu-krestnomu-hodu>
4. <https://focus.ua/ukraine/488986-350-tysyach-chelovek-proshlis-krestnym-hodom-v-kieve-video>
5. https://www.youtube.com/watch?v=onc6FCxSD_c
6. <https://orthodox.vinnica.ua/publikatsii/publikatsii/1875.html>
7. <https://www.youtube.com/watch?v=SiQ9De9Ei24>
8. <https://www.standard.rs/2020/12/06/sta-je-danas-ruski-svet/>
9. <https://www.glasamerike.net/a/vojska-srbije-u-2019-13-ve%C5%BEbi-sa-nato-%C4%8Detiri-sa-rusijom/5170862.html>
10. <http://www.politika.rs/sr/clanak/462126/Vojska-Srbije-ne-ide-u-Belorusiju-vlada-otkazala-sve-medunarodne-vojne-vezbe>
11. <https://serbia.mfa.gov.ua/sr/partnership/537-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-serbijeju/trgovinsko-ekonomska-saradnja-izmedju-ukrajine-i-srbije>

BELARUS AND UKRAINE IN THE POST-SOVIET PERIOD – TWO DIFFERENT MODELS OF ORGANIZATION AND POSITIONING OF THE STATE¹⁰

Summary: After the disappearance of the USSR, Belarus and Ukraine have mostly different models of state organization at the domestic level: Belarus opted for state capitalism with a social image, close to the neo-Keynesian concept with elements of socialism-social justice. Ukraine had a number of changes in that direction, but after the February coup in 2014, it fully accepted the neoliberal model, which led to additional stratification of the population, pauperization and a serious economic

¹⁰ The paper presents the findings of a study developed as part of the research project entitled “Serbia and challenges in international relations in 2021”, financed by the Ministry of Education, Science, and Technological Development of the Republic of Serbia, and conducted by the Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

crisis. In the geopolitical direction, Belarus has always been firmly connected with Russia and the integration processes in the post-Soviet space led by Moscow. Ukraine is internally divided on that issue, so it had a moderated participation in the integration processes in the post-Soviet space. However, after February 2014 and the conflicts that followed, Ukraine turned to the western centers of power. Belarus has very little opposition in the electorate to the existing geopolitical and pro-Russian identity issue, while Ukraine remains a divided country on a number of major issues. Western centers of power, and especially Atlanticist ones, generally support every form of distance from Russia and pro-Russian identity that exists among the population and elite in Ukraine and that appears on the border in Belarus.

In Ukraine, until February 2014, pluralism influenced them to channel themselves through elections for the institutions of the system of differences of identity and interests of the regions, so the pro-Russian and Western Ukrainian options changed in power. Since 2014, the secession of Crimea, the secession of Donetsk and Lugansk, the western Ukrainian option has an advantage. Since then, the government in Kiev has been threatening the identity survival of the pro-Russian part of the population of Ukraine, the majority in the Southeast, in an authoritarian and undemocratic way. Official relations between Ukraine and Russia are tense.

Key words: Ukraine; Belarus, Russia; post-Soviet era; post-Soviet integration; West

ЈОВАНКА КУВЕКАЛОВИЋ-СТАМАТОВИЋ*

Институт за међународну политику и привреду
Београд

ВАЊА ГЛИШИН**

Институт за политичке студије
Београд

UDC: 327.7/.8:327(4)

Оригиналан научни рад

Примљен: 21.08.2021

Одобен: 18.09.2021

Страна: 35–53

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.1.03

ЕУФОР ЧАД/ЦЕНТРАЛНОАФРИЧКА РЕПУБЛИКА: ПОЛИТИЗОВАНИ МАНДАТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ВОЈНО УПРАВЉАЊЕ ДАРФУРСКОМ КРИЗОМ***

Сажетак: ЕУФОР Чад/Централноафричка република је од момента успостављања била специфична војна операција како из перспективе Европске уније, тако и земаља домаћина. Обострани скептицизам се називао већ у првој фази одлучивања, када су прелиминарне процене успешности и реализације биле врло песимистичне. Одсуство сагласности међу државама чланицама ЕУ по питању спровођења интервенције, условило је додатне напоре Француске да као главни иницијатор оствари своје амбиције кроз одлуке Заједничке безбедносне и одбрамбене политике, тиме обезбеђујући стратешку позицију на афричком континенту. Подједнако изражена критичка оштрица у Чаду била је такође заташкана, имајући у виду да се једностраном одлуком актуелне политичке власти потиснула неизбежна фрагментираност идеја. Друга специфичност се огледа у чињеници да је операција ЕУФОР Чад/ЦАР на основу бројних параметара оцењена као највећа реализована војна интервенција Европске уније до сада. Упркос оперативним, логистичким и финансијским потешкоћама које су одложиле извршење мандата, операција је завршена 15. марта 2009. године. Логично питање које се намеће у вези са наведеним карактеристикама је да ли су оне утицале на дефинисање мандата, динамику спровођења и крајњи исход операције ЕУФОР Чад/ЦАР? Основна претпоставка од које аутори полазе у раду је да су наглашене специфичности имале одјек у политизацији мандата и војном управљању Дарфурском кризом, као директ-

* jovankaks@diplomacy.bg.ac.rs

** glisinvanja2@gmail.com

*** Рад је настао у оквиру пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2021. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

ним мотивом операције. Одсуство политичких механизма који подупиру војну акцију у решавању конфликта истовремено је допринело милитаризацији кризног менаџмента ЕУ. Потврдни аргумент наведених тврдњи јесте утицај перманентних мањкавости на конзистентност и делотворност учинака ЕУФОР-а. Додатан увид представља сагласност државе домаћина, Републике Чад, која се у конкретном случају водила стратегијским интересима и јачањем ауторитарне владавине.

Кључне речи: војна операција ЕУФОР Чад/Централноафричка република, Европска унија, Заједничка безбедносна и одбрамбена политика, Француска.

Дарфурска криза и улога Европске уније

Операција ЕУФОР Чад/ЦАР је била директан резултат кризе у Дарфурском региону западног Судана. Реч је о региону који је географски тако позициониран да би свака нестабилност у Дарфуру лако могла да се прелије у друге државе, особито Чад и Централноафричку републику. Због тога објашњење Дарфурске кризе заслужује посебну пажњу, јер се клице њеног настанка обрађује кроз више опречних интерпретација и становишта. Разуђеним схватањем хуманитарне катаклизме ствара се критичка рефлексивна званичног наратива Европске уније и подробније разматра непосредан повод интервенције. Прво објашњење Дарфурске кризе заснива се на аргументима геополитичког такмичења у којем су били испреплетени интереси Француске, Чада, Судана и Либије. До ескалације дугогодишњег сукоба ниског интензитета дошло је 2003. године, када су значајну улогу у борбама преузеле нове побуњеничке коалиције. Једна од првих назнака заоштравања сукоба било је нарушавање политичког *modus vivendi* између чадског председника Идриса Дебија (*Idriss Deby Itno*) и суданског председника Омара ал-Башира (*Omar al-Bashir*). До 2004/2005. године сукоб се наставио истим интензитетом, акумулирајући сав конфликтни потенцијал у хуманитарну кризу која је проузроковала избегличке таласе од стотине хиљада људи из Дарфура у суседне земље. Координисаним деловањем побуњеничких група и повећањем броја емигрираних лица, погоршала се безбедносна ситуација читавог региона, првенствено захватајући Судан и Чад, а потом и маргине Централноафричке републике и Либије. Учесталост напада се одвијала прогресивним током, да би у априлу 2006. године резултирала снажном офанзивом побуњеника на престоницу Чада, Њамену (*N'Djamena*). Њеним сламањем спречен је још један побуњенички отпор у низу, као и покушај насилног преузимања власти. Деценијско угњетавање опозиционих реакција, под француским патронатом, представља главно обележје доследне политике Идриса Дебија (Топга 2018, 8). Победом над супротстављеним фракцијама, Деби је уз активну и запажену француску подршку успео да одбрани темеље своје ауторитарне владавине и задржи контролу над државним ресурсима.

Друго објашњење износи Ђована Боно (*Giovanna Bono*) која сматра да погоршање ситуације у источном Чаду није било последица преливања сукоба из Дарфура, већ насупрот томе, преливање интерног чадског сукоба у Дарфур. Уколико се сагледа динамика претходних сукоба, може се закључити да узроци леже у интеракцији између, са једне стране, обрасца унутрашњег политичког насиља ради приступа државним ресурсима у контексту ниског економског развоја, и са друге стране, наслеђа, односно ранијих, колонијалних циљева Француске. Империјалистички поход Француске је, како истиче Боно, по завршетку Хладног рата водио политичком и војном укопавању Чада, као ниједне друге франкофонске земље у подсахарској Африци (Bono 2012, 187). Од преузимања власти 1990. године, председник Деби уз помоћ САД и Француске покушава да насилним средствима и ослоном на широку употребу репресије представи свој режим као другачији (Bono 2012, 187). Француска влада и њени званичници затварали су очи на цивилне опозиционе протесте одржане крајем деведесетих и почетком 2000. година, укључујући и Дебијеву манипулацију изборима 1996, 1997, 2001. и 2006. године. Хроничној дестабилизацији Чада допринело је откриће нафте крајем деведесетих година, када се променила унутрашња динамика сукоба и успоставила контрола над овим ресурсима унутар кругова блиских председнику Дебију, тачније унутар етничке групе Загави (којој Идрис Деби припада). Његова етничка припадност је била уско повезана са унутрашњим борбама, али и развојем догађаја у Дарфуру. У прилог томе говоре подаци о учешћу чланова етничке групе Загаве у суданском грађанском рату. Средином 2005. године влада председника Дебија почела је отворено да подржава побуњенике у Дарфуру, посебно кроз Покрет за правду и равноправност. Тиме је нарушен поменути политички споразум из 1990. године, склопљен са тадашњим председником Судана, Омаром Ал-Баширом. Према овом документу, влада Републике Чад ни у ком случају није смела да се меша у унутрашње ствари Судана. Међутим, подстрекивањем и директним учешћем чадских оружаних група у суданском грађанском рату, наступило је кршење овог споразума. Уследио је логично изазван револт суданске владе која је покушала да се освети пружањем финансијске и обавештајне подршке чадским побуњеничким групама, чији је циљ било свргавање Дебија са власти (Bono 2012, 187).

Интересантно објашњење које се може узети као релевантно за становиште Европске уније, настало је као резултат брејнсторминг семинара одржаног 9. јула 2007. године, непосредно пре извођења војне операције ЕУФОР Чад/ЦАР. Тим поводом је Европски институт за безбедносне студије организовао скуп под називом „Дарфур: анализирање хуманитарне кризе”, на којем су учествовали тинк-тенкови држава чланица ЕУ, представници институција ЕУ, као и министри спољних послова држава чланица (Makki 2007, 1). Међу учесницима је постојао консензус да су се људска права и безбедносна ситуација у Дарфуру погоршали након Дарфурског мировног споразума, потписаног између владе Судана и побуњеничких фракција, маја 2006. године. Влада Судана је наставила да се ослања на ваздушно бомбардовање побуњеника и савезничке паравојне формације Џанцавид (*Janjaweed*), тиме опструисујући постиг-

нута резултате мировног процеса. Децембра 2006. године представници хуманитарних организација упозорили су да напади наоружаних група додатно дестабилизују регион ометајући рад запослених лица, при чему је њих 400 принудно евакуисано. Уз подршку Чада и Еритреје, елементи побуњеничке групе која није потписала мировни споразум, груписали су се у Национални фронт који покреће серију напада од јуна 2006. године. Истовремено фракција суданске ослободилачке војске све више почиње да делује као паравојно крило суданске војске (Маки 2007, 2). Дакле, према мишљењу учесника самита, из безбедносних и војних аспеката сукоб никада није истински релаксиран, преваходно због компликоване ситуације која је изазвана преузимањем контроле над нафтним и минералним ресурсима. Спољни аналитичари обично потцењују политику Картума, за коју се претпоставља да је индуковала настанак кризе. Осим тога, мапирање група укључених у Дарфурски сукоб никада није урађено како треба, због чега је разумевање улоге свих учесника у сукобу први корак ка „деконструкцији” стварности. С тим у вези, једно од основних полазишта скупа чинила је регионална трансформација сукоба, коју су представници ЕУ институција препознали као детерминишућу фазу конфликта од којег зависи исход кризе не само у Дарфуру, већ и у Чаду. У складу са тиме подвукли су да пажњу треба усмерити на развој догађаја у источном делу Чада и Судана, као и на боље разумевање улоге и стратегије Либије и Еритреје (Маки 2007, 2). Сложена хуманитарна ситуација могла се анализирати кроз истовремено три текуће кризе у Судану, Чаду и Централноафричкој републици. Реакције у државама и локалним областима варирали су у зависности од хуманитарне помоћи, стога је безбедност становништва у моменту разматрања одлуке о успостављању ЕУФОР била кључна тачка коју је требало решити.

Када је реч о расељеним лицима и жртвама сукоба, статистика је алармантна. Међутим, иако нема сумње да је ситуација у избегличким камповима у источном Чаду била тешка, са приближно 238.000 избеглица из Дарфура, 44.600 из Централноафричке републике и 170.000 интерно расељених лица, званично објашњење је, према мишљењу појединих аутора, поједностављивало ситуацију на терену. Избеглички кампови на том простору већ годинама уназад задају бројне проблеме, који се са екстерном војном подршком битно не умањују (Вопо 2012, 187). Слично објашњење је дао и Френк Хагеман (*Frank Hagemann*), који у својој књизи о стварању стратегије Европске уније, износи податке према којима је рат у Дарфуру довео до људске трагедије са најмање 200.000 умрлих и преко 2.5 милиона интерно расељених лица. Према његовим изворима, насиље је почело 2003. године, када су побуњенички покрети оптужили суданску владу за сузбијање црних Африканаца у корист арапских Африканаца. Од тада се сукоб између различитих црних афричких побуњеничких група с једне стране, и суданске војне и афро-арапске полиције с друге стране, проширује на Чад и Централноафричку републику. Избеглице, али и побуњеничке групе племена Загава, прешле су границу користећи Источни Чад и североисточни део Централноафричке републике као подручја повлачења. Војни режим у Картуму подржале су побуњеничке групе из Чада, где Загава има власт над преосталих 97 процената становништва. Као резултат

ових преклапајућих сукоба у 2007. години, било је око 200.000 избеглица из Дарфура и 150.000 интерно расељених лица из Чада, док је још 200.000 било на североистоку ЦАР (Hagemann 2010, 82).

Са становишта ЕУ, сукоб се доживљавао као „криза заштите”, са интензивним збивањима у источном Чаду, 1. априла 2007. године, када је број интерно расељених лица од 304.000 био већи него претходне године. Безбедносни услови су били значајно погоршани за хуманитарне раднике са континуираним узнемиравањем, повећаним бирократским препрекама, притварањем и застрашивањем националног особља, ускраћивање приступа погођеним подручјима и камповима. На локалном нивоу су пријављени насумични и циљани напади на хуманитарне раднике и њихову имовину (Makki 2007, 3). Многи учесници су подвукли да се рат променио. Стога је предложено да треба анализирати изворе финансирања оружаних група и сукоба, како би се онемогућио прилив ресурса који подстичу сукоб, истовременим охрабривањем политичких и мировних процеса. Једно од кључних решења које је овом приликом усвојено јесте избегавање „дипломатије са роковима”, јер наметање вештачког, хронолошког редоследа нема смисла и може бити опасно за судански контекст (Makki 2007, 3).

Из свега претходно наведеног произилази да криза у Дарфуру није била епицентар војног деловања Европске уније све до момента преливања и регионалне трансформације сукоба. Званично објашњење Европске уније се темељи на квантитативним показатељима, регионалној трансформацији сукоба, пропустима кризног менаџмента АУ, УН, као и обавези међународне заједнице да на хуманитарну кризу одговори војним инструментима. Премда је на поменутом семинару између експерата и званичних представника ЕУ постигнут консензус о алармантној ситуацији у Дарфуру, процес доношења одлука на нивоу ЗБОП био је врло исцрпан и дуготрајан. Успостављању операције ЕУФОР Чад/ЦАР претходила је неусаглашеност држава чланица ЕУ, чиме се отвара следеће питање: како је Француска успела да на нивоу ЕУ приоритизује ескалацију Дарфурске кризе, по цену извођења једне од најзахтевнијих војних операција до тада? У наредном поглављу покушавамо да одговоримо на постављено питање и констатујемо да је званичан наратив француских представника и Европске уније о успостављању ЕУФОР Чад/ЦАР био усредсређен на заштиту цивилног становништва, али не и на решавање сукоба.

Приоритизација Дарфурске кризе као увертира у војно реаговање ЕУ

Комбинација масовног хуманитарног сукоба и безбедносних претњи у држави и региону, представила је грађански рат у Дарфуру као један од нових приоритета на дневном реду међународне заједнице (Tonga 2018, 8). Испрва је Дарфурска криза постала значајно питање на француским председничким изборима 2007. године, првенствено захваљујући ефикасној политичкој мобилизацији више невладиних организација. Од неколико председничких кандидата, два финална су потписала обећање „Urgence Darfur”, крвни НВО документ за

решавање проблема хуманитарне кризе одмах након избора. Николас Саркози (*Nicolas Paul Stéphane Sarközy de Nagy-Bocsa*) је приликом ступања на функцију председника истакао да ће у његовом мандату приоритет имати одговор на кризу у Дарфуру, покретањем енергичних, мултилатералних дипломатских напора за ангажовање ЕУ и именовањем водеће личности социјалиста, Бернара Кушнера (*Bernard Kouchner*), НВО активисте, за министра спољних послова (*Tonra 2007, 8*).

Један од великих парадокса процеса доношења одлука и операције у целини је неучешће две најгласније државе чланице, Велике Британије и Немачке. Оне су нагласиле да, иако не дају свој допринос мисији у Чаду и Централноафричкој републици због других војних мисија и операција (Авганистан, Ирак, Либан, Косово и Метохија), неће опструисати процес. Ипак, један од кључних разлога због којег је фаза доношења одлука трајала дуго, јесте оклевање Немачке и Велике Британије да спонзоришу тзв. француски пројекат. Сматрале су да би новцем Европске уније за кратко време била унапређена чадска инфраструктура, али не и колективни труд држава чланица. Стога је једна од прелиминарних опција била да Француска плати целу операцију, макар то било противно циљевима европеизације (*Dijkstra 2013, 153*). Међутим, иако је Француска као покретач интервенције била највећа држава чланица ЕУ, са значајном билатералном улогом у Чаду, захтевала је допринос других држава чланица како би ЕУФОР учиниле истинским европским подухватом (*Dijkstra 2013, 150*). Ипак, Немачка и Велика Британија остале су уздржане по питању мисије ЕУФОР, не само због поменутих финансијских издатака, већ и због снажне перцепције француске пристрасности. Од почетка је било јасно да за Европску унију мисија ЕУФОР може имати смисла само ако представља хуманитарни допринос и ако је схваћена као непристрасан актер у унутрашњој чадској политици. Међутим, нарушавање принципа неутралности и непристрасности се успостављањем мисије чинило врло изгледним, будући да је Француска бележила деценијско билатерално војно присуство у Чаду.¹ Из тог разлога јој је требало доста времена да разувери остале државе чланице у амбиције своје скривене агенде и убеди их да ЕУФОР може бити непристрасан

¹ Након стицања независности, Чад се придружио Централноафричкој републици, Габону и Конгу у мултилатералном споразуму о војној помоћи са Француском. Споразум је Француској омогућио коришћење велике војне базе Ндјамене (тада зване Форт-Лами), као и права на аутоматски транзит кроз земљу и летења ваздушним простором Чада. Заузврат, Француска не само да треба да пружи одбрану од екстерних претњи, већ и да помогне у одржавању унутрашње безбедности земље. На основу ове клаузуле, Чад или било који други потписник, имају право да затраже директну француску интервенцију како би се осигурала сигурност владе у случају покушаја побуне или пуча. Француска има право да одређени захтев одбије уколико га не сматра прикладним. Чад је једина од поменуте четири државе потписао споразум о војној техничкој помоћи, према којем је Француска наставила да пружа опрему, обуку и омогућава француске саветнике у чадским униформама. Војна база Француске у Чаду служи као комбинована војска и ваздухопловна база и био је један од главних француских постројења у Африци, из којег су трупе и авиони могли бити брзо распоређени у било коју од бивших француских колонија. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20821/volume-821-I-11741-English.pdf>, 19/08/2020; <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-2377.html> 19/08/2020.

актер региона, који се неће мешати у унутрашњу политику држава пријема (Dijkstra 2013, 150). Операција је одобрена 15. октобра 2007. године, али је требало још шест месеци да се покрене на терену. Током лета и јесени 2007. године војни планери ЕУ су се суочили са значајним потешкоћама у операционој анализи политичких одлука и дефинисању специфичних циљева за постизање јасно формулисаног мандата. Њихова агилност била је повезана са чињеницом да политички лидери ЕУ легитимишу покретање операција у подстреку тренутка, под уоченим условима хитности. То је значило да војни планери на нивоу ЕУ и националних престоница морају дефинисати војне и безбедносне задатке тако да буде јасно како се њихова снага може пројектовати у ситуацији рата између Чада и Судана. Према најгорем сценарију, највећи ризик је био да ЕУФОР постане део сукоба заузимањем једне од зараћених страна. Дилеме многих држава чланица биле су повод за покретање многих плодотворних дискусија, чији закључци су водили повлачењу иницијалних захтева Француске. Тако је на пример француска влада желела да се успостави уска веза између УНАМИД мисије и ЕУФОР операције у погледу команде и контроле. Основна замисао била је да ЕУФОР делује као операција премошћавања Афричке уније и Уједињених нација, тако да кључна улога буде дата борбеним групама Европске уније, у складу са моделом војне операције Артемис, изведене у Демократској Републици Конго 2003. године. Преузимање одговорности од УН снага и остваривање улоге такозваног премошћавања, чинило се привлачним због новог, корисног модела за успостављање војних операција у партнерству УН-а и других мултилатералних организација (Tonra 2018, 7). Још један од захтева био је да се помоћу борбених хеликоптера у операцији контролишу границе између Чада и Судана. Међутим, овој идеји се успротивило неколико држава чланица, које су покушавале да одврате француску визију задатака ЕУФОР-а (Вопо 2012, 189).

Успостављањем војне операције ЕУФОР Чад/ЦАР, може се претпоставити да нису сви захтеви Француске у потпуности одбијени. Према једном од њих Француска је сугерисала да њене снаге буду распоређене под окриљем ЕУ трупa, уместо УН контингента, из два разлога: прво, Чад би највероватније прихватио европску силу са снажним присуством француских снага, уместо УН; као друго, Француска је пре успостављања мисије имала уговор о војно-техничкој сарадњи са Чадом, при чему је операција Епервиер (*Epervier*) подразумевала стационирање француских снага у Чаду уназад неколико деценија. Предлог се такође добро уклапао у ширу француску политику промоције Заједничке безбедносне и одбрамбене политике, посебно јер се заснива на истцању војних перформанси, уместо цивилних (Tonra 2018, 10).

Посебну улогу у процесу доношења одлука имао је Бернар Кушнер, француски лекар и политичар, који се са позиције члана Европског парламента врло активно залагао за реализацију мисије ЕУФОР Чад/ЦАР. Његов иницијални предлог да се коришћењем рута кроз Чад војно обезбеде хуманитарни коридори до Дарфура у Судану, испрва је жустро одбијен од стране хуманитарних организација које су учествовале у ситуацији на терену (Berg 2009, 60). Међутим, први, неуспели покушај није омео Кушнера да истраје у кампањи

коју је Француска водила до јула 2007. године. Тада је Савет Европе после дужег времена донео одлуку о проглашењу спремности за извршење мисије. Поводом њеног усвајања мишљења су била подељена, због чега је од стране појединих држава чланица била толерисана, али не и активно подржана (Berg 2009, 60). Одлуци да се мисија спроведе претходио је договор чадског председника Идриса Дебија и Бернара Кушнера. Став председника Чада је значајно допринео томе, јер је веровао како тада актуелна мисија УН-а ограничава његову слободу у супротстављању чадским побуњеницима, али и подржава суданске побуњеничке групе. Због његових блиских веза са Француском, а нарочито француском војском у којој се и сам обучавао, Идрис Деби је сматрао да већу контролу може имати над мисијом чији је носилац Европска унија (Berg 2009, 60). Чврсто вођен овим мотивима, Деби је успео да одоли притисцима супротстављених фракција и да са Бернаром Кушнером 10. јуна 2007. године склопи договор поводом распоређивања снага ЕУФОР-а (Sudan Tribune 2007). Међу званичницима Европске уније који су подржавали распоређивање снага ЕУФОР у Чаду, осим Бернара Кушнера, био је и Хавијер Солана (Francisco Javier Solana Madairaga). Солана је 13. јула 2007. године јасно ставио до знања да Европска унија слањем трупа у Чад остварује есенцијалну улогу у заштити избеглица из Дарфура (Fahron-Hussey 2019, 159). Званичне изјаве ЕУ из лета и јесени 2007. године су такође указивале на неопходност војне мисије због ванредне ситуације у источном Чаду и на североистоку Централноафричке републике. Преливајући сукоб из Дарфура је имао дестабилизирајуће последице по две суседне земље, па чак и читав регион (Вопо 2011, 26). У писму Хавијера Солане генералном секретару УН-а, од 17. септембра 2007. године, наглашена је улога мисије ЕУФОР Чад/ЦАР у функцији доприноса решавању кризе у Дарфуру путем регионалног приступа (UN Security Council 2007, 2). Неколико месеци касније, тачније 29. јануара 2008. године, Солана истиче да је ова операција била у складу са традицијом Европске уније у помагању људима којима је то заиста потребно. Осим пружања хуманитарне подршке и финансијске помоћи, ЕУ је настојала да војним инструментима „заштити избеглице и људе који брину о њима” (Solana 2008, 1). Према његовим речима, Европска унија је била вољна да изведе мисију у Чаду, између осталог, зато што је реч о земљи која је изузетно важна за стабилност и безбедност региона (Solana 2008, 1). Међутим, аутори сматрају да се иза званичне реторике крију јасни геополитички интереси у циљу успостављања контроле над регијама које обилују енергентима, особито нафтом. Земље попут Чада и Судана имају значајне резерве нафте, због чега Кина у последњих две деценије настоји да се што боље позиционира у том региону. Наведено не иде у прилог Сједињеним Државама, али ни европским државама попут Француске. Ипак, Француској не иду у прилог ни америчке активности, јер услед америчко-кинеског енергетског надметања², она губи свој статус и привилегије, које је имала током историјског, колонијалистичког приступа на „црном континенту”.

² У дневнику *Les Echos* из 2006. године пише: „Енергетска булимја САД и азијских земаља,

На крају овог поглавља можемо констатовати да је основу за успостављање операције ЕУФОР Чад/ЦАР чинила приоритизација Дарфурског конфликта и сагласност државе домаћина. У том контексту, званични дискурс Европске уније тицао се заштите цивила и решавања хуманитарне кризе. Међутим, уколико сагледамо сложеније мотиве, приметимо француску политизованост Заједничке безбедносне и одбрамбене политике и настојање да оствари геополитичке циљеве у овом делу афричког континента. Дакле, јасно је да се иза француских дипломатских активности и званичне реторике крије борба за очување геополитичке позиције у источној Африци. Осим тога, на основу досадашњих увида примећујемо да је у званичним саопштењима и документима Европске уније изостало систематично објашњење кризе, као директног повода за успостављање операције, што изазива сумње да се иза целокупне операције крију искључиво геополитички интереси ЕУ, тј. водећих европских држава.

Политизовани мандат војне операције ЕУФОР ЧАД/ЦАР и динамика њеног спровођења

Савет Европске уније је донео одлуку о покретању операције 28. јануара 2008. године. ЕУФОР Чад/Централноафричка република је трајао до 2009. године, и представљао је најсложенију интервенција тог типа која је икада спроведена у Африци. ЕУФОР Чад/ЦАР је представљао и прво аутономно војно деловање Европске уније. Величина његовог мандата и географски домаћај су покривали подручје величине сличне континенталном делу Француске. Под окриљем ЕУ снага било је распоређено 3.000 војника, претежно састављених од ирских и пољских контингента, предвођених француским трупима и логистиком са сталним седиштем у Чаду. Циљ мисије је био да се побољша безбедност избеглица дуж границе са Чадом-Дарфуром, док је истовремено пружена војна подршка председнику Дебију како би се суочио са побуњеницима из пограничног региона (Styan 2017, 22). Кључни војни задаци које је требало реализовати на основу мандата мисије јесу: пружање доприноса мисији Уједињених нација у Чаду и Централноафричкој републици (МИНУРКАТ); подршка испоруци хуманитарне помоћи и слободном кретању хуманитарног особља; стварање неопходних услова за добровољни повратак интерно расељених лица, посебно у региону Дар Сила, стварање услова за покретање дугорочног цивилног напора за обнову и развој неопходан за повратак тих особа; одвраћање наоружаних група у Централноафричкој републици, нарочито оних које прелазе из Судана у Чад и Централноафричку републику; и у крајњој линији спровођење војних информативних активности ради подршке информатичкој стратегији Европске уније (Seibert 2010, 15).

Кине и Индије на челу, поново јеместила Африку у срце велике битке за контролисање нафтних ресурса”. Цит. пре. Петровић Пироћанац 2010, 130.

Први тест ЕУФОР снага наступио је само неколико сати након званичне одлуке о покретању операције. Војна интервенција ЕУФОР Чад/ЦАР је очекивано постала окидач за заједничку офанзиву побуњеника на главни град Чада. Још у септембру 2007. године једна значајна побуњеничка група РФЦ упозорила је ЕУФОР да не опструира њихову борбу за свргавање председника Дебија, претећи да ће се у противном борити против ЕУФОР-а (Haine 2011, 595). Брзим одговором на одлуку ЕУ, коалиција чадских побуњеничких група је уз подршку Судана покренула велику офанзиву на актуелну власт у чадском главном граду, Нцамену. Након несметаног преласка готово 700 километара полу-пустињских предела, владине снаге су безуспешно покушавале да зауставе прогресивно кретање побуњеника дуж престонице. Побуњеници су ушли у Нцамену 3. фебруара 2008. године (Seibert 2010, 16-17). Успели су да са више од 300 возила и 1.500 бораца изврше рацију на суданској граници са главним градом Чада, нападну снаге Чада и опколе председничку палату на 36 сати. Јединице службе државне безбедности су уз спољну подршку француских контингента успеле да потисну побуњеничке нападе и одбране председника Дебија (Seibert 2010, 17). Француске снаге нису директно учествовале у борби у корист председника Дебија, али су пружале логистичку и обавештајну подршку чадским трупам. Стога је већ на почетку интервенције оперативна улога француских снага нарушила углед ЕУФОР Чад/ЦАР. Током напада све очи биле су упрте у реакцију Француске, која је у последњој великој побуњеничкој офанзиви 2006. године интервенисала у име владе Републике Чад, према споразуму о одбрани који су претходно склопиле (Styan 2017, 82). Међутим, Идрису Дебију није био довољан пораз побуњеничких група током ЕУФОР интервенције, те је у наредним саопштењима подвукао крхкост чадске владе. Оружаним реакцијама побуњеника није уздрмана само Дебијева владавина, већ и читава војна операција. Један од показатеља је обустава процеса распоређивања, како би ЕУ поново утврдила правац у ком се ситуација може развијати (Seiber 2010, 16-17).

Европска унија је узалудно истицала неутралност и непристрасност, јер се ангажовање у Чаду заснивало на војној интервенцији против побуњеничке коалиције, чиме је угрожен мандат мисије. Негодовање су изразиле не само државе чланице ЕУ које су учествовале, већ и невладини хуманитарни актери, док се пред командантом снага ЕУ налазио највећи изазов. Главни задатак који је требало испунити јесте доказивање непристрасности у извођењу војне операције (Styan 2017, 82). У околностима неизвесне безбедносне ситуације и већ нарушених елемената неутралности, припадници ЕУФОР снага желели су да промене чињенично стање на терену. Жестоке борбе између побуњеничких група и чадских снага у пограничним областима истрајавале су током присуства ЕУФОР снага, превасходно због претњи које нису јењавале према локалном становништву и расељеним лицима. Командант ЕУ снага је са својим трупам покушавао да на веродостојан начин сачува углед и мандат ЕУФОР-а током борби, штитећи избеглице у камповима, особље мисије МИНУРКАТ, као и хуманитарне раднике. Међутим, упркос њиховим напорима, догодило се 120 напада на хуманитарне раднике, при чему је њих шесторо убијено 2008.

године (Seibert 2010, 82; UN Secretary General 2008). Осим принципа неутралности и самовоље председника Дебија, ситуацију је још конфузнијом чинило присуство УН снага у мисији МИНУРКАТ. Локалном становништву и хуманитарним радницима је било врло тешко разлучити улогу УН снага, које имају лого УН-а и разоружане су; ЕУ наоружаних трупа које такође имају свој лого; аутономних француских контигената који су већ две деценије на тлу Републике Чад како би пружали подршку председнику Дебију, и оних који су са друге стране били прикључени мисији ЕУ (The New Humanitarian 2008).

Као и у претходним војним операцијама ЕУ у Африци, специјалне снаге су деловале брзом имплементацијом уз лагани логистички отисак, успостављајући висок степен самоодрживости у тешким условима. За разлику од других ЕУФОР конвенционалних снага, специјалне снаге су биле директно подређене оперативном штабу. Први инцидент који се доводи у везу са њима забележен је марта 2008. године, када је једно возило специјалних снага из пограничног подручја Чада, Судана и Централноафричке републике прешло у Судан током извиђачке мисије. Иако су тада биле додатно ангажоване суданске оружане снаге, два француска војника из возила су погинула. Захваљујући ангажовању у операцијама специјалних снага, централна команда је значајно допринела извиђању и надзору ЕУФОР-а до априла 2008. године. Њени представници су чак нагласили да је ЕУ била способна да изведе брзо распоређивање мултинационалних јединица и да има „чизму у свакој земљи на тлу Африке”. Према томе, њихово присуство се може описати као симболична представа да се превазиђе усвојена реторика, али и уједно сигнализира робусност ЕУФОР-а (Seibert 2010, 22).

Ситуација је била динамична од почетка до краја војне операције. Тако је крајем октобра 2008. године, крај кишне сезоне омогућио повећану мобилност на тлу и наставак криминалитета, разбојништва, међуетничких сукоба као резултат сезонских миграција, али и побуњеничких активности. Приоритети за ЕУФОР напоре су у овом периоду били двоструки. Прво је требало допринети сигурном и безбедном окружењу, са фокусом на спречавање мултиетничких сукоба који су октобра 2008. године били повезани са сезонским факторима. Почетак сушне сезоне је период жетве у Чаду, која традиционално доводи до јаке конкуренције и повећане напетости између номадских узгајивача и стабилних пољопривредника. У складу са тиме, пажња је била усредсређена на подручја која су идентификована као проблематична, односно са највећим степеном вероватноће тензија попут јужне Вади Фира, Оудаи и Дар Сила. Иако се очекивало да ће ЕУФОР тог момента наступити у пуном капацитету, његово деловање слаби због привременог смањења оперативних способности. Како би се овај пропуст надоместио и компензовао, у одабраним областима предузете су додатне комбиноване заједничке операције, подвлачењем мултинационалног идентитета. Међу њима су биле реализоване номадске патроле дугог домета, како би се досегли удаљени делови земље. Касније, односно почетком јануара 2009. године тактичка способност ЕУФОР-а је додатно оснажена доласком четири руска хеликоптера МИ-8. Овај период је такође карактерисало веће присуство чадских полицијских јединица које је обучавао УН.

Чадске полицијске јединице су имале бројне проблеме због недостатка опреме, контроверзи поводом плата и сукоба око надлежности са локалним властима. Предвиђена кадровска снага од 850 полицијских службеника није постигнута до краја мисије ЕУФОР, због чега се може рећи да је у суштини била самостална војна операција. Већа аутономија ЕУФОР снага није нужно довела до бољих резултата, већ је стварну ефикасност у решавању проблема на истоку Чада до данас оставила неразјашњеном. Стопа криминалитета, разбојништва и међуетничких сукоба се смањује почетком 2009. године, за разлику од октобра 2008. године, када се сматрало да је њихово повећање било повезано са присуством европских трупа. Најозбиљнији инциденти су се десили око области Бирак, где је дошло до сукоба између етничких група Загава и Тама. Напади су били значајни, јер је у њима учествовало око 200 наоружаних мушкараца. У одговору на ове сукобе ЕУФОР је предузео операцију Вилма (*Wilma*), распоређујући своје снаге око Бирака. Уверавајући невладин сектор у позитивне резултате деловања на овом простору, ЕУФОР снаге су само делимично побољшале ситуацију на терену, јер је већина етничких припадника Таме одбила да се врати због страха од будућих напада (Seibert 2010, 30-31). Лоше процене кризног менаџмента и недостатак оперативних капацитета, условили су малу илузију о способности европских снага у искорењивању узрока међуетничког насиља. До краја мандата конфронтација оружаних снага и побуњеника се наставила, укључујући још један координисани напад на Нџаме-ну. Изузев борби наоружаних формација, већих убистава и застрашивања цивила није било. Атипично мирна ситуација је због перманентних мањкавости операције пробудила поражавајућу сумњу да су иницијални, деструктивнији напади били повезани са присуством ЕУФОР снага (Seibert 2010, 32-33).

Политизовани мандат операције ЕУФОР Чад/ЦАР имао је значајне последице по војно управљање Дарфурском кризом. Робусна инструментализација војних компоненти читала је неодговарајући приступ ЕУ, али и системске слабости њене безбедносне и одбрамбене политике. Одсуство политичких механизма у решавању Дарфурске хуманитарне кризе допринело је милитаризацији кризног менаџмента, чије су перманентне мањкавости угрозиле конзистентност и делотворност интервенције.

ЕУФОР ЧАД/ЦАР: мисија великих очекивања и погрешних процена

Дискурс о успешности мисије је значајно подељен. Са једне стране постоји схватање да је операција погоршала безбедносну ситуацију и угрозила људска права цивилног становништва, те да није битно побољшала ситуацију рањиве популације и ограничила домаћу ауторитарну владавину (Seibert 2010, 189). Према ранијим наводима, мисија ЕУФОР Чад/ЦАР требало је да допринесе заштити цивила. Међутим, водећу улогу Француске, која има историјски ангажман у земљи, чадске побуњеничке снаге виделе су као непријатељски покушај војног охрабривања Дебијеве владавине. Отуда је један од непосредних утицаја мисије ЕУФОР било погоршање безбедносне ситуације у земљи.

Примера ради, Чадске побуњеничке групе су предузеле превентивни напад само неколико недеља пре распоређивања ЕУФОР-а, од 2. до 3. фебруара 2008. године. Након изведених контранапада од стране чадске војске, побуњеници су стигли до председничке палате, опколивши је са председником Дебијем који је том приликом био заробљен. Деби се тада позвао на војну подршку Француске и тако успео да порази нападе побуњеничких група. Дакле, покретање ЕУФОР-а довело је до јачања безбедносног и војног апарата Чада, јер се председник Деби константно ослањао на француску подршку, која је делимично подржана задацима ЕУФОР-а за борбу против оружане опозиције и оснажена куповином оружја од Француске. Након бројних оружаних напада, окончање мисије ЕУФОР се може протумачити као војно тријумфовање над оружаном опозицијом, при чему је мали број побуњеника своје уточиште касније пронашао у Централноафричкој републици или Либији. Током размене војних борбених дејстава, Француска је Дебију пружала виталну војну подршку. Иако је ЕУФОР настојао да успостави неутралан положај према текућим борбама, постоје снажни докази да је његова инфраструктура коришћена за пружање обавештајних података операцији Епервиер (*Epervier*). Реч је о војној операцији која се у периоду од 2006. до 2007. године спроводила под вођством Француске. Због везе са Епервиер операцијом, ЕУФОР је посредно и незванично подржао неке аспекте прикупљања обавештајних података о активностима чадске војске. Њихову везу највише доказује чињеница да је одређено војно особље пружало позадинску логистичку подршку за ЕУФОР, али и операцију Епервиер. ЕУФОР је захваљујући томе остварио 400 извиђачких летова уз коришћење беспилотних летелица и приступ сателитским сликама. Председник Деби је управо захваљујући високо циљаној употреби ваздушних снага, али и активностима које се ослањају прикупљање обавештајних података путем ваздуха, победио наоружане побуњеничке групе (Seibert 2010, 191). Процењује се да је убијено укупно 2.000 људи, од којих је било 1.000 цивила, а 58.000 Чадаца је прогнано према Камеруну. Ови догађаји су имали драматичне негативне последице на стање људских права у земљи. Одмах након напада у фебруару 2008. године, мете погубљења, хапшења и произвољних притварања постали су цивили и опозициони политичари. Три кључна политичка лидера опозиције су ухапшена: Лол Махамат (*Lol Mahamat Choua*), Јорангар (*Ngarleji Yorangar*) и Ибни Салех (*Ibni Oumar Mahamat Saleh*), који је убрзо „нестао”. Касније, односно 14. фебруара објављено је ванредно стање, чиме су истовремено сузбијена појединачна права и укинута слобода штампе. Казна за кршење овакве државне одлуке је била озбиљна до те мере да су се новинари због објављивања одређених вести могли суочити са три године затвора због оптужбе за пласирање лажних информација.

С друге стране, стратешко планирање ЕУФОР у Чаду се може схватити кроз одвраћање, као кључни концепт у средишту операције Епервиер и интервенције ЕУФОР. Концепт одвраћања отелотворује идеју да постоји војна претња која обесхрабрује потенцијалне противнике да предузму било какву нежељену акцију из страха од одмазде. Одвраћање мења првобитне калкулације и прорачуне, због чега се квалификује као масивна психолошка операција. Да-

кле, фактор одвраћања је „снажно превентивно средство у рукама озбиљне државне власти и најбоља политика очувања мира у региону, а и шире” (Деспотовић, Глишин 2021, 113). Противници могу бити државе, недржавни актери, или чак становништво. Одвраћање је подједнако концептуални део било ког система кажњавања и спровођења закона. Међутим, често има велику улогу у кризном менаџменту. Иако је распрострањена идеја да су екстерне војне снаге самим присуством стабилизатори у конфликтном окружењу, одвраћање не произилази аутоматски из таквог приступа (Mattelaer 2008, 26). То се могло уочити на примеру интервенције ЕУФОР Чад/ЦАР, где је сложен безбедносни контекст изискивао виши ниво припремљености и борбених капацитета.

Европски институт за стратешке студије објавио је „научене лекције о ЕУФОР Чад/ЦАР војној мисији” (Geigerich 2010, 53). Документ је поучан, јер илуструје многе проблеме који су се појавили током војних операција и који до данас остају нерешени. Док се сарадња ЕУ-УН побољшала, обе институције бавиле су се веома различитим оперативним приоритетима. Европска унија се фокусира на безбедност интерно расељених особа, што је њен оперативни фокус водило на јужни део подручја мисије, а планирање УН-а је било усредсређено на избеглице лоциране у северном делу мисије. Дobar пример конструктивне сарадње представљали су Руски хеликоптери, којима је пружена преко потребна тактичко-авионска способност. Међутим, иако овај податак о њиховој сарадњи охрабрује, чињеница да је за распоређивање хеликоптера било потребно девет месеци, због успостављања процедура планирања и повезивања између Русије и ЕУ – указује потребу успостављања сталних оквирних споразума за овакве случајеве. Велики број земаља које су допринеле реализацији ЕУФОР Чад/ЦАР, учествовале су са малим контингентима, што је логистику учинило прекомерно сложенем. Осим тога интервенција је доминантно следила политичку логику, игнорисањем захтева који су имали везе са стварном ситуацијом на терену (Geigerich 2010, 53-54).

Позитивне резултате операције наводи Оксфам (Oxfam), који је известио да је „ЕУФОР учинио да се многи цивили осећају сигурнијим кроз свакодневне активности, које су укључивале патролирање опасним рутама, уништавање неексплодираних бомби, успостављање контакта са локалним вођама и дефанзивно позиционирање око цивила за време побуњеничких и владиних борби” (Mattelaer 2008, 46). Перцепција веће сигурности је допринела позитивној процени локалног деловања и утицаја ЕУФОР-а. У интервјуима које је Оксфам водио са избеглицама у Гозу Беида, људи су позитивно говорили о ангажовању ЕУФОР-а у заштити цивила, истичући да су се лично осећали безбедније доласком ЕУФОР трупа, као и њиховим патролирањем, због чега су тражили продужење њиховог боравка и већу учесталост. Посебно је била запажена улога три војне болнице, две француске и једне италијанске. У њима је био обезбеђен смештај за 3.000 локалних пацијената и извршено је 65 главних хируршких интервенција. У свим обављеним интервјуима споменута је изузетно значајна медицинска помоћ пружена локалном становништву (Топга 2018, 17).

Када је реч о инцидентима и криминалу који су се догодили у присуству ЕУФОР-а, они нису наишли на адекватан одговор. Један од разлога маргинал-

ног утицаја операције био је ограничени мандат ЕУФОР-а. Њиме је одобрена изолована улога војске, без адекватних политичких мера које би употпуниле војно присуство. Самим тим основни узроци сукоба нису могли бити решени, као ни мир или трајно политичко помирење. Изостала је шира стратегија која сваку могућност дугорочног утицаја имплементира у ситуацију на терену. Заправо се чини да слањем снага са неадекватним мандатом операција није решила проблеме, већ омогућила услове за несметану ауторитарну владавину Идриса Дебија (Mattelaer 2008, 40). Посматрајући из перспективе државе домаћина, председник Деби је мајсторски изманипулисао „хуманитаризмом” и усредсредио Дарфурску кризу на унапређење сопствене политичке, војне и економске агенде. Прекоревајући председника Саркозија за скандал почињен од стране хуманитарне организације Зои (*Arche de Zoe*), поводом илегалног транспорта чадске новорођенчади у Француску, Деби је вешто искористио привилеговане односе и наставио да са побуњеничким покретом Правде и равноправности делује на суданском тлу (Styan 2012, 667).

Војна операција ЕУФОР Чад/ЦАР се према речима појединих аутора може описати као последња такве врсте. Након процењених трошкова већих од једне милијарде долара, остаје нејасно да ли ће европске земље бити спремне да се опет укључе у ризичне операције на афричком тлу, због утицаја који ће вероватно остати ограничен и привремен. Економска криза и одсуство заједничког процеса финансирања, жестоко ће ограничити такве афричке авантуре. Иако је Европска комисија након завршетка операције предузела све кораке ради промоције владавине права, економског опоравка, реформе безбедносног сектора, са циљем одржавања помоћи бар до 2013. године и обећала да ће својим поступцима наставити да подржава политичке и хуманитарне напоре у функцији решавања кризе у Дарфуру (Hagemann 2010), наставак њеног хуманитарног деловања на афричком тлу остаје упитан, поготову јер је реч о процесима реформи и развоја у околностима нерешених конфликта и преливајућих криза. У решавању сизијских задатака хуманитарне помоћи, ЕУ попут УН-а пати од сличних проблема (Haine 2011, 597). Специфични недостаци који су пак карактеристични за ЕУ, огледају се у нарушавању принципа неутралности, избегавању директног уласка у борбе и рано иступање из хуманитарне кризе, као чиниоцима супротним стратегији хуманитарне интервенције (Haine 2011, 597).

Напослетку, ЕУФОР Чад/ЦАР је још једном потврдио да су војне операције Заједничке безбедносне и одбрамбене политике у Африци више вођене индивидуалним, државноцентричним политичким амбицијама, уместо одбрамбом европских стратешких интереса. За Велику Британију ово је потврдило да процес „бриселизације” у безбедносној и одбрамбеној политици ЕУ представља опасну илузију. Досадашњи увиди о несмотреном и робусном деловању ЕУ у Африци, указали су на процес отуђења нарочито изражен током војне операције ЕУФОР Чад/ЦАР. На основу свега наведеног може се очекивати да ће ЗБОП у будућности бити заснован на усаглашавању националних интереса европских земаља које имају моћ и одговорност да војно делују (Haine 2011, 597).

Закључна разматрања

Не покушавајући да искорени узроке Дарфурског заплета, Европска унија је велики део свог кризног менаџмента подредила индивидуалним афинитетима држава чланица. Политизованост Заједничке безбедносне и одбрамбене политике се рефлектовала на милитаризацију читавог приступа, у целости наклоњеног ауторитарној владавини Идриса Дебија. Логистичке потешкоће, дугорочно усклађивање одлуке на нивоу ЕУ, али и државе домаћина, допринеле су већој рањивости операције ЕУФОР Чад/ЦАР. Мањкавости за које се напоследку чинило да могу бити превазиђене, генерисале су низ проблема и угрозиле конзистентност читавог процеса. Такође су се одразиле на успех и делотворност мисије, па је тако са становишта ЕУ, интервенцијом нарушен принцип неутралности и непристрасности, али и компромитована њена улога у решавању Дарфурске кризе. Подржавањем чадске ауторитарне владавине обесхрабрен је сваки покушај опозиционе, демократске реакције која би у крајњој линији допринела превазилажењу безбедносног вакуума. Одатле произилази да су поменуте изјаве представника ЕУ о пацифистичком наслеђу организације у колизији са њеним тумачењем савремених, конфликтних трендова и произвољним деловањем. Приликом извођења војних интервенција, сагласност земаља пријема није уобичајена појава, због чега се овог пута инсистирало на добровољном престанку операције од стране Републике Чад. Приоритизацијом сагласности државе домаћина војна операција је представљена као легитиман чин доминантне употребе војних средстава зарад остваривања хуманитарних учинака. Посматрајући из француске перспективе, извршење мандата се може сматрати врло успешним. Спречен је улазак дарфурских избеглица на територију Чада, обезбеђен је континуитет закључених споразума и опстанком Дебија на власти учвршћен је француски неоколонијални монопол. Осим тога, на нивоу ЕУ потврђена је неприкосновена улога Француске, која са одласком Велике Британије из организације може очекивати већу аутономију у процесу доношења одлука ЗБОП.

За државу домаћина, односно Републику Чад, ефекти интервенције се могу посматрати на више нивоа. На нивоу локалног становништва, избеглих и интерно расељених лица, операција је забележила неколико успешних покушаја спречавања сукоба, али без дугорочних помака на плану људских права и решавања хуманитарне кризе. Из перцепције актуелних власти главна мисија је испуњена гушењем револта побуњеничких група и опстанком Идриса Дебија на власти. Стратејски интереси Чада су заокружени војним реаговањем Европске уније као целине, а не њених држава чланица понаособ. Треба имати у виду да је Република Чад једна од чланица Афричке уније, регионалне организације која има стратешко партнерство са ЕУ (Rodt, Okeke 2013). Следствено томе се кроз подржавање Идриса Дебија и прихватање операције ЕУФОР Чад/ЦАР, добри односи Чада и ЕУ могу апстраховати на интеррегионално партнерство АУ и ЕУ.

У наредном периоду ЗБОП очекују бројни изазови, који превасходно треба да буду сагледани из угла консолидованог процеса доношења одлука, утврђивања стратешких приоритета на нивоу ЕУ, а не појединачних држава чланица, и деполитизације кризног менаџмента. На примеру операције ЕУФОР Чад/ЦАР, илустровано је како се политизовани мандат може негативно одразити на војно управљање кризама, доминантно следећи геополитичку логику, уместо актуелну безбедносну ситуацију на терену. На дугорочне стазе гледано ЕУ треба да утврди своју улогу поузданог и кредибилног партнера у решавању криза, али и примереном дефинисању задатака кризног менаџмента.

Литература

1. Berg, Patrick. 2009. "EUFOR Tchad/RCA: the EU serving French interests." *The EU as a Strategic Actor in the Realm of Security and Defence* (2009): 57-69.
2. Bono, Giovanna. 2011. "The EU's military operation in Chad and the Central African Republic: An operation to save lives?." *Journal of intervention and statebuilding* 5.1 (2011): 23-42.
3. Bono, Giovanna. 2012. "The Impact of the Discourse of the "Politics of Protection": The Case of the EU and UN Policing and Military Missions to Chad (2007–2010)." *African Security* 5.3-4 (2012): 179-198.
4. Despotović, Ljubiša i Vanja Glišin. 2021. *Savremeni međunarodni odnosi i geopolitika*. Sremski Karlovci: Kairos.
5. Dijkstra, Hylke. 2013. *Policy-making in EU security and defense: An institutional perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
6. Fahren-Hussey, Claudia, Claudia Fahren-Hussey, and Valussi. 2019. *Military Crisis Management Operations by NATO and the EU*. Springer Fachmedien Wiesbaden.
7. Giegerich, Bastian. 2010. "Chapter two: military and civilian capabilities for EU-led crisis-management operations." *Adelphi series* 50.414-415 (2010): 41-58.
8. Hagemann, Frank. 2010. *Strategic Planning for Comprehensive Security in the European Union's Military Operations: EUFOR RD Congo, EUFOR TCHAD/RCA, and EUNAVFOR Somalia*. Monterey: Naval Postgraduate School.
9. Hagemann, Frank. 2010. *Strategy Making in the European Union: The Quest for Comprehensive Security in the European Union's Military Operations: EUFOR RD Congo, EUFOR Tchad/RCA, and EUNAVFOR Somalia*. BoD—Books on Demand.
10. Haine, Jean Yves. 2011. "The failure of a European strategic culture—EUFOR Chad: the last of its kind?." *Contemporary Security Policy* 32.3 (2011): 582-603.
11. Mattelaer, Alexander TJ. 2008. "The Strategic Planning of EU Military Operations-The Case of EUFOR TCHAD/RCA." *Institute for European Studies Working Paper* NO. 5.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1577775.
12. Petrović Piroćanac, Zoran. 2010. *Geopolitika energije*. Beograd: Institut za političke studije.

13. Report of the Secretary General on the United Nations Mission in the Central African Republic and Chad s/2008/760". 4 December 2008.
<http://www.un.org/Docs/sc/sgrep08.htm>. Приступљено: 22/08/2020.
14. Rodt, Annemarie Peen, and Jide Martyns Okeke. 2013. "AU-EU "Strategic Partnership": Strengthening Policy Convergence and Regime Efficacy in the African Peace and Security Complex?." *African security* 6.3-4 (2013): 211-233.
15. Seibert, Bjoern H. 2010. *Operation EUFOR TCHAD/RCA and the European Union's Common Security and Defense Policy*. Carlisle, PA : Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.
16. Solana Javier, Chad Mission Crucial to Union's Peace Effort in Africa. Jan. 29, 2008, <http://www.irishtimes.com/opinion/chad-mission-crucialto-union-s-peace-effort-in-africa-1.933045>. Приступљено: 28/08/2020.
17. Solana Javier, EU High Representative for the CFSP, Comments on the Situation in Chad and Operation EUFOR Tchad/RCA. 4 February 2008,
http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/discours/98555.pdf. Приступљено: 28/08/2020.
18. Styan, David. 2012. "EU power and armed humanitarianism in Africa: evaluating ESDP in Chad." *Cambridge Review of International Affairs* 25.4 (2012): 651-668.
19. Styan, David. 2017. "Europe's multiple security strategies towards Africa." *EU Security Strategies: Extending the EU System of Security Governance*. Abingdon: Routledge.
20. Sudan Tribune, plural news and views on Sudan. 11 june 2007., „Chad opens door to possible foreign military force". <https://sudantribune.com/Chad-opens-door-to-possible,22309>. Приступљено: 18.08.2020.
21. Tonra, Ben. 2018. "The (In) Justices of Peacekeeping: EUFOR Tchad/RCA." *GLOBUS Research Paper* 3.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3131245.
22. UN Security Council, Resolution 1778/2007. Adopted by the Security Council at It's 5748th Meeting, on 25 September 2007, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1778\(2007\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1778(2007)), accessed 05/05/2018.
23. The New Humanitarian. „Dual Peacekeeping Missions seeks to dispel confusion", 11 january 2008,
<https://www.thenewhumanitarian.org/feature/2008/01/11/dual-peacekeeping-mission-seeks-dispel-confusion>, accessed 18/08/2020.
24. The French Military Role in Chad; <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-2377.html>, 19/08/2020.
25. France and Chad, „Agreement concerning technical military assistance (with annex)". Signed at Fort-Lamy on 11 August 1960, No. 11741
<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20821/volume-821-I-11741-English.pdf>, 19/08/2020.

EUFOR CHAD/CENTRAL AFRICAN REPUBLIC: POLITIZED MANDATE OF THE EUROPEAN UNION AND MILITARY MANAGEMENT OF THE DARFUR CRISIS****

Summary: From the moment of its establishment, EUFOR Chad/Central African Republic was a specific military operation, not only from the perspective of the European Union, but the host countries as well. Mutual skepticism emerged already in the first phase of the decision-making process, when the preliminary assessments of its success and implementation were quite pessimistic. The lack of agreement among the EU Member States regarding conducting an intervention conditioned additional efforts of France, as the main initiator, to fulfil its ambitions through the decisions of Common Security and Defense Policy, thus securing its strategic position on the African continent. Equally pronounced critical blade in Chad was also covered up, having in mind that the inevitable fragmentation of ideas was avoided through a one-sided decision passed by the current political leadership. The other specificity is reflected in the fact that, based on numerous parameters, EUFOR Chad/CAR operation was assessed as the biggest intervention of the European Union conducted so far. Despite operative, logistical and financial difficulties that postponed implementation of the mandate, the operation was concluded on March 15, 2009. The logical question emerging regarding the previously stated characteristics is whether they impacted the defining of the mandate, the dynamics of its implementation and the final result of EUFOR Chad/CAR operation? The basic assumption which is the starting point for the authors of this paper states that the pronounced specificities echoed in the form of politization of the mandate and the military management of the Darfur crisis as direct motives of the operation. The lack of political mechanisms supporting the military action in conflict solution concurrently contributed to militarization of crisis management of the EU. The affirmative argument of the previously expressed statements is the impact of permanent shortages to the consistency and effectiveness of the results of EUFOR. An additional insight is expressed in the consent of the host country, the Republic of Chad, which was, in this concrete case, driven by strategic interests and strengthening of the authoritarian rule.

Key words: EUFOR Chad/Central African Republic military operation, European Union, Common Security and Defense Policy, France

**** The paper was written within the project „Serbia and Challenges in International Relation of 2021”, financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, and implemented by the Institute for International Politics and Economics in 2021.

ДРАГАН М. ЈЕВТИЋ*

Војна академија

Београд

МИЛАН Ђ. МИЉКОВИЋ

Школа националне одбране

Београд

UDC: 316.35:316.43

Прегледни рад

Примљен: 03.08.2021

Одобрен: 11.09.2021

Страна: 55–71

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.1.04

СОЦИЈАЛНА БЕЗБЕДНОСТ И РИЗИЦИ САВРЕМЕНИХ МИГРАЦИЈА

Сажетак: Социјална безбедност подразумева остварење свеобухватних гаранција грађанима од одређених ризика, најчешће социо-економских, али и других повезаних са њима, у објективном и субјективном смислу, чији су саставни делови подручја социјалне безбедности (социјалног осигурања, социјалне заштите, социјалног развоја и социјалних ризика).

Социјална безбедност често се поистовећује са социјалном сигурношћу, нарочито у њеном ширем смислу, иако није синоним, и подразумева целовит и повезан систем друштвених мера којима се гарантује одговарајући стандард живота и благостања људи, може обухватати читав низ повезаних система и подсистема одговарајућих сектора и нивоа проширене замисли и концепта безбедности и других фактора (економских, политичких, демографских, еколошких итд.) који са њом повезани врше већи или мањи утицај и одређују карактер њеног деловања. Социјална безбедност је у најнепосреднијој вези са људском безбедношћу и одрживим развојем.

Остварење што већег нивоа социјалне безбедности није више само могућност и способност националних држава већ и читавог глобалног светског система, са системом међународних односа, који претендује да кроз глобализацију оствари идеју и визију глобалног друштва са читавим низом међународних наднационалних и глобалних институција, института и правила, који требају да остваре његове премисе.

Централни проблем у садашњој форми глобализације, као система међународних односа, представља стално повећање социо-економских неједнакости и других неједнакости, на нивоу глобалног друштва, између појединих региона и држава и у оквиру држава и који се актуелизује као резултат структурних неједнакости које извиру из неолиберализма као доминантног економско-политичког модела и његових правила.

* dragan.jevtic179@gmail.com

Као последице угрожавања социо-економске безбедности људи и њихових идентитета јављају се савремене миграције са својим ризицима, од којих посебну важност има капацитет миграција да постану теризмогени фактор.

У раду су обрађена питања подручја социјалне безбедности и социјални ризици; глобализација, повећање социо-економских неједнакости и социјални ризици, те однос социјалних ризика и миграције као теризмогеног фактора, са освртом на анализу ризика миграција по Републику Србију.

Кључне речи: социјална безбедност, социјални ризици, неједнакости, глобализација, миграције, тероризам

Увод

Неке од највећих претњи усмерених према људима данас су трговина дрогом, транснационални тероризам и организовани криминал, повећање економских неједнакости и сиромаштво, деградација животне средине, а у новије време и савремене миграције.

Основна обележја ових проблема нису локални нити државни карактер њиховог простирања, већ регионални и глобални, а значајним делом настају услед економских и социјалних неједнакости у систему међународних односа, који са собом носе недостатак социјалне правде.

Људска безбедност се заснива на заштити, заснованој на мерама прерасподеле прихода између богатих и сиромашних, као и новим структурама власти на локалном, државном и глобалном нивоу, којима се кроз различите механизме обезбеђује та прерасподела.

Безбедност државе и друштва у вези је са економским сектором (у области економске безбедности и јавних финансија), социјалном сфером (у области социјалне безбедности), политичким сектором (у области управљања системима безбедности, као и дипломатије у цивилном и војном сектору), социолошком сфером (у области тзв. појединачне, социјеталне и људске безбедности), затим у сферама тзв. еколошке безбедности, информационе безбедности, енергетске безбедности, спречавања и сузбијања техничко-технолошких катастрофа и високотехнолошког криминала и другим (Мијалковић 2011, 1).

У систему националне безбедности ситуацију усложњава скуп вредности које је потребно штитити, о чему такође постоји више теорија, теорија појединачне, људске, еколошке, енергетске, социјалне безбедности итд. (Мијалковић 2011, 7). У скупу националних вредности припадају и квалитет живота народа и нације и социјално благостање. Због тога се реч мир често користи у традиционалном схватању да означи стање одсуства рата, као и одсуства других безбедносних претњи као што су оружане побуне, тероризам масовних размера или други озбиљни социјални потреси и конфликти (Мијалковић 2011, 29).

Одсуство рата и војних конфликта не обезбеђује, само по себи, међународни мир и безбедност. Невојни извори изазови, ризици и претње, нестабилност у економији, у социјалној, хуманитарној и еколошкој сфери постали су опасност по мир и безбедност (Ковач, 2003, 69-70).

Подручја социјалне безбедности и социјални ризици

Безбедност појединца, као сегмент социјалне безбедности, представља стање у односу на лични (физички, ментални и здравствени) интегритет и материјално-егзистенцијални (имовински, економски и социјални) статус одређеног појединца и његове породице, односно заштићеност „идентитета и суверенитета појединца” (Мијалковић 2011, 53).

Аспекти социјалне безбедности део су основних људских права. Основна људска права, у односу на историјски развој и садржај, деле се на: основна грађанска, основна политичка права, основна економска, социјална (Бабовић 2010, 35) и културна права, те на права солидарности. Према најширем схватању, људска безбедност је „одрживи људски развој”, односно остваривање, заштите и унапређење економских, социјалних и права на животну средину (Мијалковић 2011, 56).

Социјална безбедност усмерена је на скуп активности које спроводи друштвена заједница (уз помоћ јавних служби) како би се грађанима осигурало благостање, тј. физичка добробит, гарантовала средства довољна за задовољење животних потреба у било којој фази живота, средства за заштиту од свих основних ризика (социјалне несигурности) којима могу бити погођени у животу и заједници, те морални и интелектуални развој.

Социјална безбедност спроводи се заштитом лица која су социјално угрожена и представља обавезу социјалне заштите. „Остваривање социјалне безбедности у тесној је вези с остваривањем људске безбедности и одрживим развојем” (Мијалковић 2011, 53). Социјална безбедност (сигурност) омогућава свеобухватне гаранције грађанима од одређених ризика чијим се наступањем умањују или губе професионалне способности, смањује животни стандард или се стварају обавезе и терети. На тај начин се тежи одређеном друштвеном стању у коме су створени услови за успешно заједничко деловање друштвених и законских мера, са основним циљем стварања, неке врсте гаранција против одређених ризика, у корист грађана и заједнице, који су усмерени против њих, попут болести, старости, инвалидности, незапослености, материнства, несреће на раду итд.

Кроз социјалну сигурност као основу социјалне безбедности остварује се стабилност породице, квалитет становања и живота уопште, очување културног идентитета, развијеност и слобода медија и комуникација, слобода и донети синдикалног организовања и слично (Мијалковић 2011, 57). Међутим, критеријум идентитета није само национална припадност, верска, етничка, расна припадност, већ и припадност социјалним групама и слојевима, као и политичка припадност итд. (Мијалковић 2011, 59). Квалитет живота се, пре свега, односи на стандард живљења, постигнут степен економског развоја и могућности њиховог даљег развоја, односно на социјални развој и тзв. социјалну безбедност.

Социјални развој подразумева спровођење активности социјалне заштите којима се обезбеђује минимални стандард живота одређеним категоријама

становништва (ужи смисао), или активности које се односе на животни стандард и социјално благостање (шири смисао). Социјални напредак не постиже се само елиминисањем глади и сиромаштва, већ и унапређењем општих животнох услова. Социјални развој је у функцији остварења социјалне безбедности и достиже се још и кроз социјалну заштиту и социјално осигурање од социјалних ризика.

Социјална заштита подразумева пружање адекватне помоћи појединцима или групама у превазилажењу тешкоћа изазваних биолошким факторима (малолетство или старост), друштвеним узроцима (делинквенција), елементарним непогодама, повредом, болестима, инвалидношћу. Остварује се социјалном политиком државе. У савременим условима социјалног развоја, социјална сигурност добила је шире значење: не само отклањање последица социјалне угрожености, већ и отклањање њених узрока, с циљем достизања социјалног благостања. Због тога је интегрисана у готово све области друштвеног живота и рада.

Фактори који нарушавају социјалну сигурност су лични (болест, старост, слабљење радне способности), технолошки (губици радних места, одумирање одређених занимања), макроекономски, социјални и политички (несигурност развоја, промене у друштвеном систему), микроекономски и социјални разлози (положај предузећа, расподела дохотка). Због њиховог дејства социјална сигурност се јавља као циљ и резултат укупног социјалног развоја (Пјанић 1994, 1432).

Социјално осигурање обухвата систем мера и активности којима се становништво обезбеђује од ризика: болести (здравствено осигурање), старости (пензијско осигурање) и инвалидности (инвалидско осигурање). Обухвата и све случајеве социјалних ризика и сво становништво као могуће кориснике социјалне заштите, извршен систем (државни подсистем), са јасним и блажим критеријумима за остваривање права социјалне заштите. Израстањем социјалног обезбеђења у јавни сервис који се добрим делом финансира из државног буџета, социјална политика (Мунта 2012, 1-22) издиференцирала се у једну од државних политика (Ђорђевић 1966, 1163-1164).

Социјални ризици (заштићени ризик, осигурани ризик) су случајеви који могу да задесе осигурано лице у животу и раду, а који би имали за последицу да то лице, у целини или делимично, буде лишено прихода од свог рада, услед догађаја независних од његове воље, као што су болест, повреда на раду, незапосленост и друго, или да су му због тога наметнути већи или нови терети, тј. повећане потребе, које он тешко може да поднесе, а чије наступање изазива нужну заштиту од стране друштвене заједнице (Недељковић 2007, 16). Осим наведеног, „квалитет живота тесно је повезан и са одсуством страха од економске усамљености, претераног усељавања и бекства домаћих стручњака и интелигенције, али и са одсуством страха од пада животног стандарда испод минимума егзистенције, што прети опстанку у исконском смислу људске смрти и неплодности. С таквим су опасностима пре скопчани мали и неразвијени народи (Димитријевић 1973, 7-38).

Национална привреда (економија) и енергетика неопходне су за опстанак, развој, функционисање и напредак државе и друштва. Неспоран је њихов значај за социјалну безбедност грађана и развој националног система безбедности. Реч је о две комплементарне и зависне категорије, па се стога могу сматрати једном од виталних државних и националних вредности. Истовремено, економска и енергетска политика интегралне су компоненте политике националне безбедности. На прагу трећег миленијума, као виталне вредности националне безбедности издвајају се и безбедност грађана, здравствена, економска, еколошка и социјална безбедност (Симић 2002, 55-57).

Национална безбедност је обезбеђење заштите појединца, друштва и државе од екстерних и интерних претњи политичке, економске, социјалне, војне, еколошке, информационе и друге природе у светлу постојећих ресурса и потенцијала (Мијалковић 2011, 164). Угрожавањем појединих, угрожавају се и друге компоненте националне безбедности. На пример, угрожавањем економске, угрожава се и социјална компонента националне безбедности.

Околности које доприносе све већем броју безбедносних ризика на глобалном нивоу су, пре свега, велике разлике у степену економског и културног развоја, чија су последица сиромаштво и социјална угроженост дела становништва, што условљава настанак негативних демографских и психо-социјалних појава.

Глобализација, повећање социо-економских неједнакости и социјални ризици

Након Хладног рата долази до повећања економских неједнакости између појединих региона, држава и између појединаца и до генерисања различитих изазова, ризика и претњи безбедности који нарушавају готово све аспекте социјалне безбедности. Повећање брзине и интензитета друштвених односа и међузависности држава ствара различиту економску, социјалну (Талијан 2011, 128) и политичку позицију између актера који учествују у процесу глобализације. Повећање разлика у степену економског развоја повећава ризике сиромаштва и социјалне угрожености људи што је један од основних глобалних безбедносних проблема који ће се у будућности све више актуелизовати, у комбинацији са демографским и еколошким факторима. Економска димензија у себи садржи економску ефикасност и брзо ширење социјалних слабости, а укупна економска ефикасност у вези је са социјалним функцијама државе, као и повећаним економским неједнакостима.

Индикатор социјалне безбедности представља и неравномеран степен економске развијености држава у свету. Од око 7 милијарди становника у свету, 5 милијарди људи живи у земљама у развоју и транзицији, око 1,5 милијарду људи има дневне приходе за потрошњу мање од 1 долара, а око 3 милијарде људи у свету живи са недовољно воде и нема канализацију. До 2050. године требало би дуплирати производњу хране како би се становништво света прехранило. Према проценама о броју људи у свету до 2025. године биће око 7,5 милијарди људи, а сваке секунде губи се пола хектара пошумљеног земљишта

на планети у последњих 30 година. Човекова околина је загађена, као и веома често вода и храна. Насупрот томе, према подацима о светској потрошњи за наоружање, у 2013. години је потрошено око 1700 милијарди долара за наоружање, од чега само САД троше скоро половину те суме. Проблем светског развоја је и то што у градовима живи око 60% укупног становништва, који су већином загађени и без довољно прехранбених ресурса, воде и канализације (Унковић 2010, 6).

Економски раст у постхладноратовском периоду које је постигао део развијених и великих земаља и неке земље у транзицији, остварен је кроз повећање економских неједнакости, а у нарочито неповољном положају су земље у транзицији у којима реформе нису дале жељене резултате. „Распони у развоју између развијених и неразвијених земаља стално се погоршавају. Разлика између богатих и сиромашних земаља на почетку 20. века износила је 3:1, а на крају истог века 72:1. Сада 20% светског становништва ужива 86% светског богатства” (Унковић 2010, 63).

Социо-економске трендове и социјалне ризике третира и британска публикација о глобалним стратешким трендовима до 2045. године у којима се указује да ће потребе за свим врстама ресурса расти са повећањем броја становника света према броју од девет милијарди људи. Потребе за храном ће се повећати, док ће поједине земље највероватније доживети значајан пад пољопривредне производње. Недостатак воде биће акутан проблем у многим областима при чему ће доћи до погоршања стања услед повећања потреба и утицаја климатских промена.¹ Процес глобализације и тренд сталног повећања нивоа производње и потрошње значајно ће утицати на тенденцију све већег несклада између растућих потреба и реалних могућности за њихово задовољење, као и на стање у глобалном безбедносном окружењу.

Аспекте социо-економских неједнакости дефинише и Галтунгу кроз разумевање мира које се разликује од „негативног мира” који представља одсуство рата који је само једна врста директног насиља. Мир као инструментална вредност, може да почива искључиво на одсуству онога што Галтунг назива „структурним насиљем”, односно лишености великог броја људи нормалних услова за живот „Економске, политичке и друштвене структуре могу имати разорније последице од пушака и бомби” (Galtung 1990, 295-305.).

Структурне неједнакости стварају социјалне слабости оличене у масовном осећају депримираности људи, општем порасту несигурности и страха од губитка животних шанси и друштвене маргинализације. Најтежи облици криминала, попут организованог и насилничког, најприсутнији су у друштвима са великим социјалним разликама, као и друштвима са високом стопом сиромаштва и незапослености. Неједнакост у приступу политичкој и свакој другој моћи, образовању, здравственој нези и правној заштити, и изворе из саме друштвене структуре која предодређује положај људи сходно њиховим економским, етничким, полним, културолошким или политичким обележјима (Јевтић 2014, 124).

¹ Глобални стратешки трендови до 2045. године, Министарство одбране Велике Британије, 2014.

Пораст економских неједнакости, сиромаштва и незапослености умањује солидарност између људи, разара социјалну кохезију и нормативни систем. Стање друштвене дезорганизације карактерише не само распад неформалног система вредности, већ и слабљење формалног система, што ствара услове за настанак још веће дезорганизације која исходи све већим стопама криминала и укупног нивоа насиља у друштву. То је насиље које настаје као последица материјалне осујећености, друштвене инфериорности, осећаја личне неадекватности појединаца, лоше социјалне промоције широких слојева и група становништва.

Државе са напредном, стабилном економијом и релативно праведном расподелом добара међу становницима мање су подложне социјалним и политичким потресима од сиромашних држава, у којима су изражене друштвена неједнакост и економска нестабилност. „Драматичан пораст економске и социјалне неједнакости у земљама и између земаља смањиће могућност мира. Правда чува мир” (Кајтез 2010, 167).

Поларизација и разлике између глобалног севера и глобалног југа се повећавају, чиме проблем економских неједнакости добија политичку димензију. „Драстично повећање неједнакости у последње три деценије првенствено је последица деловања неолибералног економског система чија структура и начин функционисања су погодни за високе стопе неједнакости”, где је пораст неједнакости последица глобализације и доминантног неолибералног модела који увећавају могућности избијања различитих конфликта. Доминација неолиберализма као економске и политичке доктрине довело је државе до стања у коме се оне ослобађају своје традиционалне улоге регулације економских односа и редистрибуције економских добара и препуштају тржишним односима. Због тога је потребно да државе превентивно делују по питању смањења социјалних неједнакости (Џуверовић 2013, 194-195).

Повећање броја незапослених и пораст сиромаштва доводе до слабљења друштвене стабилности и система вредности. Нови облици друштвене организације потиснули су националну државу као примарну економску и политичку јединицу, при чему се држава релативне једнакости и благостања преобразила у државу конкуренције и неједнакости, а држава од сервиса грађана претворила у сервис елита и појединих центара моћи. Нема аутоматске везе између неједнакости и политичке реакције, али прва даје подстицај другој, нарочито када је неједнакост комбинована са нестабилношћу када су финансијске кризе и рецесије које људе остављају без посла (Нај 2004, 192).

Процес глобализације повећава економске и социјалне изазове, ризике и претње, нарочито за неразвијене земље, а њихова последица може бити избијање грађанских ратова, етничких, верских и других конфликта. Такође, измештање производње у земље у којима се може наћи радник за плату мању од једног долара дневно, доприноси порасту незапослености и то пре свега у развијеном свету, као и повећање сиромаштва и мржње у неразвијеном свету. Неједнакост и сиромаштво су моћан фактор генерисања етничких сукоба, а центар таквих сукоба налази се на тлу сиромашних земаља (Печујлић 2002, 137).

У друштву створених структурних неједнакости на економској основи и повећањем сиромаштва угрожена је безбедност појединаца, али је на тај начин створен и шири контекст и амбијент за ескалацију насиља према појединцима и институцијама на државном и глобалном нивоу, уколико дође до спонтане или планске мобилизације и подстицаја маса. Од угрожене људске безбедности ескалацијом насиља и употребом силе може доћи и до угрожавања друштвене безбедности, безбедности државе и њених институција. Тако створене економске неједнакости и беспомоћност спонтаних и организованих маса, у одређеним околностима, могу довести до опасности за опстанак постојећег друштвено-политичког и економског система (Јевтић 2014, 127).

Између неолиберализма и подстицања демократије постоји противуречност, политички систем је одвојен од социо-економских основа друштва, док неолиберални економско-политички модел ствара основе друштвене нестабилности и услове који воде колапсу демократије, истиче Робинсон и указује да „подстицање демократије је, заправо, покушај политичког инжињеринга и поигравања са политичким механизмима друштвене контроле, који истовремено друштвено-економске основе политичке нестабилности оставља нетакнутим, шта више, додатно их поспешује уклањањем слободне баријере слободним операцијама капитала. У питању је контрадикција унутар самог пројекта транснационалне елите” (Робинсон 2012, 355). Повећање економских неједнакости и социјалне слабости не дају довољно перспектива за будућност глобалног система и повећавају несклад између демократских политичких система и неједнакости у друштвено-економском систему.

У контексту капитализма и демократије раздвајање економске и друштвене сфере од политичке је готово немогуће, а политичка сфера је успостављена интересима који су засновани на користима од асиметричне економске и друштвене структуре глобалног система. У преткапиталистичким друштвима економски односи су уграђени у друштвену структуру, натурална економија је обједињавала економску и друштвену (укључујући и политичку) сферу, истиче Полањи, док у процесу ширења капитализма на нове територије, економски односи се раздвајају од друштвених односа, „тржиште постаје детерминанта свих аспеката друштвеног и политичког живота, укључујући и нови тип државе, у коме се јавна и приватна сфера сједињују, иако са формалног аспекта остају раздвојене” (Полањи 2003, 156).

Стога, диспропорције и противуречности доводе огромне популације младих људи широм света у суочавање са тешкоћама социјалне и економске природе, док на другој страни коришћење информатичко-комуникационих технологија повезује их и удружује, повећава њихово сазнање и свест о неправди у прерасподели укупне моћи и прихода на глобалном нивоу. У младој популационој групи има доста високообразованих људи, незапослених, незадовољних и исфрустрираних својим статусом и назадовањем, а такво стање води отуђењу и ниској емотивној и социјалној толеранцији и чини их погодним за мобилизацију у екстремизам и милитаризам (Јевтић 2017, 258).

Отпор политичко-економском устројству света које одражава социјалне и друштвено-економске неједнакости, привилегије, ауторитете, доминације,

недостатак друштвеног консензуса и неправде, представља укратко глобално политичко буђење. Интернет и глобално умрежавање који су донели неслућени материјално-технички прогрес и убрзали процесе производње, размене и потрошње, допринели су и стварању представа и знања људи о свету око себе и себи, као и о безнадежности и беспомоћности створених повећаним неједнакостима, осиромашењем и ускраћивањем друштвених и животних шанси. Свакодневни живот великог броја људи усмерен је на преживљавање. Огроман напредак у „масовним комуникацијама и постепеном ширењу писмености, посебно међу све већом концентрацијом урбаног становништва, индивидуално политичко буђење претворило се у масовни феномен” (Бжежински 2013, 36).

Глобални тероризам је „последика неједнакости, сиромаштва, нестабилности и беде које изазива процес глобализације”, док су узроци тероризма социјално незадовољство и безнађе које је производ социо-економског и друштвеног статуса (Стојановић 2009, 216).

Узроци тероризма су нагомилане противуречности, неприхватљиви услови живота и разочарења одређених друштвених група животним перспективама (Гађиновић 2007, 375). Глобализација са неолибералним економско-политичким моделом и начином прерасподеле економских користи донела је економско-социјалне неједнакости и сиромаштво (Манделбаум 2004, 180). Процес глобализације и модернизација нису интегрисали Блиски исток у складу са позитивним политичким и економским променама у развијеним деловима света.

Шире последице процеса глобализације, повећање социо-економских неједнакости и кумулативни ефекти социјалних ризика представљају претпоставке за настанак миграција као теризмогеног фактора.

Социјални ризици и миграције као теризмогени фактор

Као основни узроци миграција обично се наводе: а) природни, услед епидемија, временских непогода, катастрофа,... б) друштвени, због ратова и оружаних сукоба, политичких нестабилности, верске нетрепеливости,... в) социо-економски, услед глади, сиромаштва, тежње за бољим условима живота и рада итд. (Талијан 2017, 95-116).

Данас читав низ негативних људских мотива узрокује њихово понашање (мотиви су узроци, понашања су последице), изазива и покреће људе и становништво на миграцију, нарочито ако су угрожени опстанак, безбедност и сигурност становништва. Тако, када је у питању физичка угроженост и опстанак на одређеном простору, као узрочници миграторног кретања могу бити негативни мотиви попут: деперсонализације, осећаја кривице, стида и потпуне апатије и безнађа у одређеној средини. Негативни мотиви који указују да је угрожена безбедност и сигурност људи на одређеном простору, и који покрећу људе на миграцију у трагању за сигурнијим и безбеднијим местом, углавном су тескоба, страх и жудња (Талијан 2011, 137-139).

У негативне факторе сврставају се разлози због којих људи одлазе из места свог порекла, као што су слаба здравствена нега, страх од мучења и притиска, немогућност исповедања религије или политичких убеђења, недостатак радних места, лоши услови живота, немогућности за усавршавање и образовање, природне катастрофе итд.

Миграције су, углавном, „изазване друштвеном, економском и политичком трансформацијом, која је пратила ширење капиталистичког система на предтржишна и нетржишна, односно планска друштва. Са продором тржишта и капитално-интензивних метода у ова друштва, поремећени су устаљени друштвени и економски обрасци, што је подстакло становништво да тражи нове начине за постизање економске сигурности кроз миграције” (Полети 2013, 336).

Савремене миграције, поред тога што су узроковане и стандардним миграционим факторима, уједно и неминовна последица глобализовања света и успоставе принципа о слободном кретању људи, роба и капитала у широким међународним размерама. Фактори који узрокују миграције су демографска експлозија у неким деловима света, ратови и могућност социјалног инжењеринга (Симеуновић 2015, 10). Демографска експлозија је израз који означава огроман раст становништва у некој држави, региону или на неком континенту. Данас на том плану предњачи Африка, а знатан пораст становништва је карактеристичан и за неке азијске и латиноамеричке земље. У Африци је 1950. године живело само 9% светског становништва, односно 244 милиона, а данас живи милијарду и двеста милиона људи. Дакле, за само пола века један континент је добио милијарду становника више. Поређења ради, наводимо податак да би свеукупан број људи на земљи достигао цифру од једне милијарде био је потребан период од праисторије па све до 19. века.

Већина миграната на простор Балкана ипак највише стиже са Блиског истока зато што су ратови важнији разлог за миграције од демографских експлозија, а на Блиском истоку догодило се Арапско пролеће и, што је најгоре, бележи се пораст броја истовремених ратова као и пораст броја терористичких организација на једном истом простору.

Миграције, поготову оне нерегуларне, имају огромне безбедносне импликације. Између четири и пет милиона миграната сваке године уђе у неку туђу државу, а при том број нелегалних прелазака границе варира између 30% и 50%. Миграције неминовно доводе до повећања ризика по становништво од криминала, тероризма и заразних болести. За земљу домаћина оне могу услед превеликог прилива јефтине радне снаге и неочекивано великих социјалних давања представљати и извор дестабилизације њене економске сигурности. Кријумчарење миграната и трговина људима постају масовно кривично дело у земљама такозване прве мигрантске дестинације, а уједно и извор огромних нелегалних и неопорезивих прихода (Симеуновић 2015, 7).

Са доласком великог броја миграната из земаља у којима се воде грађански ратови и у којима су концентрисане разне терористичке групације расте ризик од тероризма у земљама кроз које мигранти пролазе, а нарочито у оним у којима се задржавају. Правило је да што се дуже задржавају и ризик

бива већи, а највећи је у оним земљама у којима трајно остају, поготову уколико те земље попут Француске учествују у бомбардовању или у неком другом типу војних операција у земљама из којих мигранти стижу. Зато свака од транзитних земаља има пред собом веома озбиљан, али не и немогућ задатак да међу мигрантима идентификује потенцијалне или праве терористе (Талијан 2012, 169-170). Тај задатак није нимало лак али одустати од њега или спроводити га површно значи дозволити да се у Европи посеје семе из кога ће нићи тероризам. Један од битних разлога за неспровођење овог задатка јесте чињеница да он као додатна активност националних безбедносних структура значајно додатно оптерећује буџете земаља.

Миграције као последица нарушене социјалне безбедности и повећаних социјалних ризика миграната представљају безбедносни изазов и за Србију не само у погледу увећања опасности од тероризма (Талијан 2012, 57), него и због могућности избијања регионалних конфликта, док би највећа од свих аномалија била та да најсиромашније земље Европе, у које спада и Србија, које због релативне економске неразвијености и високог броја незапослених, немају никакав економски или било који други интерес да задрже извештајан број миграната на свом тлу нити да снесу трошкове миграционог транзита, а суштински би сносиле највећи терет миграција.

Могућности нарушавања националне безбедности Републике Србије, услед могућих миграција и мигрантских криза, на основу претходне процене огледају се кроз следеће изазове, ризике и претње, које се могу испољити првенствено на регионалном и националном нивоу, и то кроз:

- Нерешен статус и тежак положај избеглих и прогнаних лица из Сирије, Авганистана, Ирака, Еритреје, Пакистана, Нигерије, Сомалије, Судана, Гамбије и Малија
- Организовани криминал, плачке, немири и испољавање незадовољства према органима власти и појединачни инциденти
- Трговину људима
- Илегалне миграције и нарушавање граница²
- Спорове са суседним земљама
- Немогућност ЕУ да дугорочно решава питања мигрантских криза и појединачне одлуке суседних земаља
- Увоз тероризма
- Нелегалну трговину и шверц оружјем
- Пораст десничарског екстремизма
- Проблеме економског развоја
- Угрожавање енергетске безбедности
- Економске претње националној безбедности
- Угрожавање слободне трговине и протока роба између земаља у окружењу и блокада саобраћаја

² Ради спречавања илегалног уласка миграната, из Македоније и Бугарске, и њиховог кријумчарења, формиране су заједничке снаге војске и полиције, у другој половини 2016. године, за чување државне границе Републике Србије.

- Затварање граница према Србији
- Угрожавање животне средине
- Опасности повезане са појављивањем и ширењем инфективних болести код људи (Талијан 2017, 95-116).

Дугорочно гледајући, на основу миграторних тенденција у 2015. и 2016. години, након 2017. године настало је смањење интензитета прилива миграната обзиром на активна учешћа у проналажењу решења кризе, нарочито у Сирији, и на очекиване мере у смислу финансијске помоћи од стране ЕУ земљама.

На ток последње мигрантске кризе и њен утицај на безбедност Републике Србије, утицали су бројни чиниоци, међу којима су најзначајнији политички, социо-економски и безбедносни. Разматрањем њиховог утицаја на глобалном, регионалном и националном нивоу, извршена је процена могућих претњи са којима ћемо се, као директним последицама кризе, неизоставно суочити, а као ширим последицама нарушене социјалне безбедности и повећаних социјалних ризика миграната.

Табела 1. *Процена интензитета идентификованих испољавања изазова, ризика и претњи безбедности услед миграција по Републику Србију (Талијан 2017, 111-112)*

НАЗИВ ИЗАЗОВА, РИЗИКА ИЛИ ПРЕТЊЕ	ИНТЕНЗИТЕТ ИСПОЉАВАЊА
Организовани криминал, пљачке, немири и испољавање незадовољства према органима власти и појединачни инциденти	ВИСОК
Илегалне миграције и нарушавање граница	СРЕДЊИ
Трговина људима	ВИСОК
Спорови са суседним земљама	ВИСОК
Увоз тероризма	СРЕДЊИ
Нелегална трговина оружјем и шверц	СРЕДЊИ
Пораст десничарског екстремизма	НИЗАК
Проблеми економског развоја	СРЕДЊИ
Угрожавање енергетске безбедности	НИЗАК
Економска претња националној безбедности	СРЕДЊИ
Угрожавање слободне трговине и протока роба између земаља у окружењу и блокада саобраћаја	СРЕДЊИ
Затварање граница према Србији	ВИСОК
Угрожавање животне средине	СРЕДЊИ
Опасности повезане са појављивањем и ширењем инфективних болести код људи	СРЕДЊИ

Обзиром да је део миграната директно учествовао у ратним дејствима и да је обучен за извршење борбених дејстава у руралним и урбаним срединама, постоји реална могућност извођења појединачних терористичких акција по објектима и метама високе вредности у циљу изазивања страха и панике код становништва. У случају реализације ефекат угрожавања безбедности би био на високом нивоу.

Висок прилив миграната и евентуални дужи боравак на територији Републике Србије проузроковао би додатне трошкове и оптерећење буџета и пад економског развоја. Овај ефекат угрожавања има висок ниво. Повећани трошкови државе услед збрињавања великог броја миграната на својој територији могли би условити умањење социјалне сигурности и социјалног развоја грађана Републике Србије.

Незадовољење социјалних потреба грађана Републике Србије услед последица цикличних економских и политичких криза, ратова и других облика конфликта у свету, региону или на територији Републике Србије могу повећати број људи који одлази у друге државе смањујући демографске, економске, безбедносне и друге потенцијале државе.

Евентуалне блокаде путева узроковале би прекид комуникација, немогућност економске размене са суседима и унутар земље, енергетску небезбедност и нестабилност, недостатак основних животних намирница и неповерење у способност државе за решавање кризе. Овај ефекат би био високог нивоа.

Затварање граница довело би до повећања броја избеглица и заустављања процеса решавања њиховог статуса, што би имало кумулативни ефекат високог нивоа. Нерешавање и непредузимање ефикасних мера у складу са акционим планом довело би до политичких притисака за изборима или смену власти, што би имало за последицу висок ниво нестабилности у земљи.

Јачање радикалних десничарских покрета у земљи изазвао би пораст нетрпељивости и погрешно усмерених националистичких емоција и мржње ка мигрантима што би могло довести до нехуманог односа према њима, непоштовања државних институција и покушаја пљачки, убистава и криминалних дела и повећање степена небезбедности високог нивоа.

У процени претњи безбедности које миграција и мигрантска криза у региону Блиског истока и Европе може остварити на објекте безбедности, може се констатовати да је мигрантска криза испољила свој утицај на стање безбедности у Европи, у оквиру чега доминантно у региону Западног Балкана па и у Републици Србији.

Са аспекта процене терористичке претње, проблем представља недовољан број било каквих података о лицима мигрантима. Ради се углавном о лицима са делимичним подацима или без података о идентитету, пореклу, евентуалној криминалној, или терористичкој прошлости, здравственом и психичком стању. Имајући у виду да се њихова идентификација у малом броју случајева заснива на личним документима, а у највећем броју лица се идентификују према сопственом исказу, структура миграната је врло мало позната.

У процени терористичке претње не треба пренебрегнути утицај радикалне исламистичке идеологије на радикалне групе у региону, и њихову спрегу са екстремистичким и терористичким организацијама у земљама региона. На то посебно утиче чињеница да знатан број радикалних исламиста из земаља региона учествује у активностима „Исламске државе”. Њиховим повратком са зараћених подручја у земље одакле су отишли, ствара се језгро могућих носилаца терористичких активности и њиховог повезивања са истомишљеницима из редова миграната.

С обзиром да је део миграната директно учествовао у ратним дејствима и да је обучен за извршење борбених дејстава у руралним и урбаним срединама, постоји реална могућност извођења појединачних терористичких акција по објектима и системима критичне инфраструктуре и метама високе вредности, у случају незадовољства статусом, насилног задржавања на нашим границама, враћања назад према земљама одакле су кренули, или по налогу инспиратора из радикалних терористичких организација.

Импликације нарушених аспеката социјалне безбедности на националном, регионалном и глобалном нивоу значајно су утицале на миграције као теризмогени фактор.

Закључак

Социјална безбедност представља једну од основних претпоставки за мир и безбедност у глобалном светском систему и систему међународних односа заснованих на глобализацији, али они истовремено представљају и повратну спрегу и последицу њиховог утицаја на њу.

За остварење социјалне безбедности која је у најнепосреднијој вези са људском безбедношћу и одрживим развојем неопходни су напори националних држава али и читавог глобалног светског система са својим институцијама, којима ће реално и равномерно бити заступљени интереси и слабих и моћних актера, појединачних држава и глобалне заједнице.

Ради заштите социјалне безбедности људи кроз најшири и прогресивни спектар људских права, социоекономску безбедност и очување најшире дефинисаних идентитета потребна је промена садашње форме глобализације и њеног погонског мотора неолибералног економско-политичког модела који представљају да повећавају неједнакости ширећи поларизацију у свим сферама у светском систему.

Као најпогоднија социјална политика у свету показала се социјална политика скандинавских земаља која није ослоњена искључиво на тржиште, већ је садржи компромис и рационалност између јавног и приватног, улоге тржишта и државне регулативе, социјалне заштите и одрживе финансијске конструкције.

У недостатку компромиса између националних и глобалних интереса, одрживог развоја и социоекономских, демографских и еколошких фактора, немогућности успостављања адекватне социјалне политике држава због глобалних захтева за економском ефикасношћу, у комбинацији са другим ризицима и претњама, миграције и појаве тероризма као последице социјалног безнађа и глобалног буђења политичке свести биће веома актуелне и у будућности јер ће за слабе и немоћне то можда бити и једина преостала могућност. Импликације ризика савремених миграција актуелне су за Републику Србију, као и за друге земље, и имају вишедимензионалне ефекте по интегралну безбедност Републике Србије.

Литература

1. Димитријевић, Војин. 1973. Појам безбедности у међународним односима. Београд: Савез удружења правника.
2. Џуверовић, Немања. 2013. Економски фактори оружаних сукоба. Београд: Службени гласник и Југоисток
3. Гаћиновић, Радослав, и Љубомир Стајић. 2007. Увод у студије безбедности. Београд: Драслар партнер.
4. Ђорић, Марија. 2014. Екстремна десница: међународни аспекти десничарског екстремизма. Београд: Удружење наука и друштво Србије.
5. Ђорђевић, Јелена. 1966. Мала политичка енциклопедија. Београд: Савремена администрација.
6. Јевтић, Драган, Мирослав Талијан, и Милинко Врачар. 2016. „Култура рата и претпоставке културе мира као основе остваривања безбедности.” У: Савремени безбједносни ризици и претње и њихов утицај на безбједност држава региона, 114-128. Бања Лука: Факултет Безбједности.
7. Јевтић, Драган. 2014. „Повећање економских неједнакости као изазов безбедности.” Војно дело, бр. 2: 114-128.
8. Јевтић, Драган. 2017. „Безбедносне последице процеса глобализације после Хладног рата.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
9. Кајтез, Илија. 2010. „Да ли је глобализација крива за све несреће садашњег света.” Годишњак Факултета безбедности: 151-172.
10. Ковач, Митар. 2003. Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе. Београд: Свет књиге.
11. Косановић, Рајко, и Сања Пауновић. 2012. Радна и социјална права у Републици Србији. Београд: НИП Радничка штампа.
12. Крстић Илић, Ивана. 2016. „Социјално-еколошка безбедност, одрживи развој и квалитет живота.” Докторска дисертација. Универзитет у Нишу: Факултет заштите на раду.
13. Матковић, Горан. 2017. Индикатори социјалне заштите и социјалне сигурности. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва и Влада Републике Србије.
14. Мијалковић, Саша. 2011. Национална безбедност. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
15. Мунта, Марио. 2012. Модел државе благостања у политичком животу Скандинавије. Загреб: Факултет политичких наука.
16. Нај, Џозеф. 2002. Парадокс америчке моћи. Београд: БМГ.
17. Печујлић, Мирослав. 2002. Глобализација - два лика света. Београд: Гутенбергова галаксија.
18. Недељковић, Љиљана. 2007. Осигурање за случај незапослености у Србији. Магистарски рад. Београд: Правни факултет.
19. Полањи, Карл. 2003. Велика трансформација. Београд: Филип Вишњић.

20. Полети, Дуња. 2013. Савремене радне миграције у европском контексту-економски и политички аспекти. Социологија бр. 2, 333-347.
21. Робинсон, Вилијам. 2012. Подстицање полиархије: лобализација, интервенција, САД и хегемонија. Београд: Службени гласник.
22. Симић, Драган. 2002. Наука о безбедности – савремени приступи безбедности. Београд: Службени лист СРЈ и Факултет политичких наука.
23. Симеуновић, Драган. 2015. Миграције као узрок политичких аномалија у Европи. НБП бр. 3, 1-17.
24. Стојановић, Станислав. 2009. Глобализација и безбедносне перспективе света. Београд: Војноиздавачки завод.
25. Талијан, Момчило, и Мирослав Талијан. 2011. Општи и безбедносни менаџмент. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
26. Талијан, Мирослав, Ненад Нерић, и Драган Јевтић. 2017. „Тероризам и миграције као претње безбедности,” у тематској монографији: Интегрална безбедност Републике Србије: практични аспект, 95-116. Београд: Факултет за пословне студије и право.
27. Унковић, Милорад. 2010. Међународна економија. Београд: Универзитет Сингидунум.
28. Ђорђевић, Јелена. 1966. Мала политичка енциклопедија. Београд: Савремена администрација.
29. Пјанић, Зоран, Иван Стојановић, и Миомир Јакшић. 1994. Економска и пословна енциклопедија. Београд: Савремена администрација.
30. Galtung, Johan. 1990. Cultural Violence. Journal of Peace Research, Vol. 27, No. 3.

SOCIAL SECURITY AND RISKS OF MODERN MIGRATION

Summary: Social security implies the realization of comprehensive guarantees to citizens from certain risks, most often socio-economic, but also others related to them, in an objective and subjective sense, which are integral parts of social security (social security, social protection, social development and social risks).

Social security is often equated with social security, especially in its broader sense, although are not synonymous, and implies a comprehensive and integrated system of social measures that guarantee an adequate standard of living and well-being, can include a range of related systems and subsystems, ideas and concepts of security and other factors (economic, political, demographic, environmental, etc.) that are associated with it have a greater or lesser impact and determine the character of its actions. Social security is most directly related to human security and sustainable development.

Achieving the highest possible level of social security is no longer just a possibility and ability of nation states but also of the entire global world system, with a system of international relations, which aspires to realize the idea and vision of a global society with a number of international supranational and global institutions, institutes and rules, who need to realize his premises.

The central problem in the current form of globalization, as a system of international relations, is the constant increase of socio-economic inequalities and other inequalities, at the level of global society, between regions and states and within states and which is actualized as a result of structural inequalities stemming from neoliberalism, dominant economic-political model and its rules.

As a consequence of endangering the socio-economic security of people and their identities, modern migrations with their risks appear, of which the capacity of migrations to become a terrismogenic factor (factor generic of terrorism) is of special importance.

The paper deals with issues of social security and social risks; globalization, increasing socio-economic inequalities and social risks, and the relationship between social risks and migration as a terrismogenic factor, with reference to the analysis of migration risks in the Republic of Serbia.

Key words: social security, social risks, inequalities, globalization, migration, terrorism.

МИОДРАГ П. ЋУЛИЋ*

Центар за основну полицијску обуку
Сремска Каменица

UDC: 314.112:314.317(497.11)

Прегледни рад

Примљен: 21.08.2021

Одобрен: 23.09.2021

Страна: 73–86

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.1.05

СРПСКА ДИЈАСПОРА ИЗМЕЂУ РАСЕЈАЊА И ЈЕДИНСТВА

Сажетак: Сарадња српске дијаспоре и Републике Србије није изражена у пуном потенцијалу, јер се ограничава на једностраном финансијском и делимично културолошком концепту. Да би српска дијаспора постигла пун потенцијал потребно је постојеће концепте проширити. Савремени проблеми у изражавању националног идентитета захтевају и озбиљнији приступ, јер ако се занемарује само један члан заједнице, посебно ако је у расејању, у блиској будућности последице ће бити такве да ће поред слабљења свести о припадништву крајњи ефекат бити губљење националног идентитета. Овакав исход могуће је спречити ако би се редефинисали критеријуми досадашњег односа Републике Србије и њених грађана у дијаспори. Нагласак је потребно поставити на: (1) квалитетније и свеобухватније елементе статистичких показатеља миграције домаћих држављана; (2) другачијем приступу економском нацрту буџета Републике Србије, који би превазишао досадашње оквире, краткотрајне помоћи из дијаспоре у виду дознака; 3) питање безбедности држављана Републике Србије у потпуности је препуштено државама у којима тренутно егзистирају, што је недовољно; (4) културна компонента је заступљена, али нажалост кроз једностране напоре углавном дијаспоре, док је матична држава у великој мери резервисана. Суштински проблем је у сарадњи ове две стране једне државе. Уколико ова сарадња остане на нивоу на коме је сада питање је да ли ће и друга генерација у дијаспори имати икакве емпатије према држави свог порекла.

Кључне речи: Република Србија, дијаспора, статистика, економија, безбедност, култура

Увод

У потрази за бољим социјалним статусом и условима сигурније егзистенције све је учесталија појава да држављани Републике Србије напуштају

* miodragcujic@gmail.com

своју матичну државу, међутим то је само један од најчешћих мотива. Захваљујући дијаспори они успевају у новом животном окружењу да сачувају елементе културног наслеђа и промовишу га, међутим поставља се питање: Да ли Република Србија у довољној мери изражава подршку својој дијаспори? Имајући у виду сложеност овог питања ни одговор, односно одговори не могу бити једноставнији, јер захтевају сагледавање мноштво чињеница статистичког, економског, безбедносног и културолошког аспекта.

У *статистичком* смислу битно је указати да Република Србија тренутно не располаже свеобухватним списковима домаћих држављана који су је напустили, што потврђује и Републички завод за статистику недовољним ангажовањем управо на пољу ажурирања домаћих држављана. На тај начин губи се увид у право демографско стање популације у границама матичне државе, који се аутоматски одражава и на немогућност друштвених механизма да адекватно реагују на чиниоце и факторе који утичу на повећано иселјавање и полако, али сигурно нестајање народа или његово стапање са другим „универзалним” културама, губећи свој субјективитет у сваком погледу. Према томе, питање статистике не треба сагледавати као формулу, већ као елементе проблема чијим обједињавањем се отварају потенцијални путеви решавања актуелних миграција у тзв. „развијене земље”.

Финансијска компонента односа између матичне државе и дијаспоре углавном је ограничена на годишње апанаже блиских сродника и као таква она је корисна, али недовољно одржива у односу на макроекономски план. Питање економске интеракције нужно је проширити, јер увођењем дијаспоре кроз макроекономске пројекте изградиће се стабилно тло за снажну макроекономску стабилност у различитим гранама привреде Републике Србије. Укључивањем дијаспоре у привредне токове у великој мери потиснули би се страни улагачи, чија је круцијална функција све више везана за стицање екстрапрофита, чији крајњи циљ није развој Републике Србије, већ трансфер капитала ван оквира њених граница који често за последицу може да има стварање и додатног дефицита.

Безбедносни аспекти држављана Републике Србије, у односу на актуелне светске кризе, посебно када је реч о државама на блиском Истоку (нпр. Либији, или недавно Авганистану), подређени су *ad hoc* решењима, где се дипломатско-конзуларни представници, или преостали домаћи држављани изводе из простора обухваћених кризним ситуацијама (непосредне ратне опасности или оружаних сукоба) веома често у последњем тренутку. Безбедност држављана Републике Србије треба посматрати много студиозније. Често су елементи прикривених деловања на простору државе новог домицила сложенији и опаснији од директне конфронтације. Наступање одређених последица без потпуног утврђивања узрочника додатно стимулише изворе будућег субверзивног деловања, чак и на подручју оних држава за које се сматра да поседују највиши ниво безбедносне културе. Сходно томе било би корисно размотрити нека од искустава управо оних заједница које су у дијаспори умеле да препознају ризике и претње по њих и да им се прихватљивим методама благовремено супротставе.

Елемент *културне* баштине тренутно представља једну од главних спона дијаспоре и Републике Србије. Свест о припадности прожима се кроз поштовање обичаја религијског наслеђа, често обједињено кроз изградњу капиталних црквених здања и неговање фолклора. Такав концепт је позитиван, али резервисаност због страха или евентуалне срамоте о свом пореклу је чест мотив који је изведен из импутације политичких администрација тих истих држава у којима су држављани Републике Србије пронашли свој нови дом. Да би се превазишла било каква негативна етикеција било где у свету, неопходно је изаћи из затвореног круга који је ограничен припадницима исте националне или верске припадности и у пуном светлу приказати лингвистичко, литерарно и обичајно наслеђе широј друштвеној заједници новог хабитуса, јер се једино на тај начин стиче харизма. У том смислу дијаспора не би смела да буде препуштена сопственој иницијативи, она би требала да се ослони на државне институције Републике Србије, чији би пројекти могли да буду покретач успаване дијаспоре ради другачијег представљања у међународној заједници.

Улога статистике као контролног механизма миграције у дијаспори

Спољна миграција домаћих држављана у оквиру званичног пописа Републике Србије задњи пут је забележена током 2011. године. На основу расположивих података у тој години ради запослења у иностранству је регистровано 313.411 домаћих држављана, док је у 2002. години тај број обухватао 414.839 (Станковић 2014,16). Иако су статистички показатељи за период од 2002. до 2011. године представљени кроз падајућу амплитуду не може се говорити о тенденцији смањења спољне миграције домаћих држављана, јер постоји велика статистичка празнина између 2011. и 2020. године, чиме се добија једна непотпуна и искривљена слика стварног стања.

Увидом у Билтен националне службе за запошљавање у Републици Србији овакав мотив могао би се прихватити са великом резервисаношћу. Имајући у виду чињеницу да се Национална служба за запошљавањем фокусира на статистичке показатеље у односу на подносиоце захтева за запошљавање на месечном нивоу, реално стање могло би се извести кроз компарацију расположивих података за период децембра 2005., децембра 2011. и децембра 2019. године. Прама статистици у децембру 2005. године 888.386 лица је тражило запослење, у децембру 2011. године тај број обухватао је 752.838 лица, док је у децембру 2019. године број незапослених обухватао 529.508 лица (НСЗЗ, МСБ, 2020, ф.12, 13).

Овако представљени статистички показатељи делују површно, недовољно дефинишу стандарде за решавање питања социјалног и егзистенцијалног статуса, јер се статистички ограничавају само на запосленост као макроекономски вектор. Национална служба за запошљавање не констатује по ком основу је лице које је потраживало посао брисано са листе подносиоца захтева (нпр. запослен, одустао, преселио се у другу државу, болест, смрт...), односно на који начин је лице решило свој статус незапослености. Према томе улога Националне службе за запошљавање могла би се додатно ангажовати на пољу домаће миграције у иностранству када је реч о запослењу.

Значајно питање статистике могуће је извести и из повезаности министарства Републике Србије са питањем домаћих држављана који су променили адресу пребивалишта преселивши се у иностранство. Министарство унутрашњих послова надлежно је за „Ажурирање евиденција пријаве и одјаве са адресе пребивалишта” (ЗОПБГ 2011, чл. 5), а у складу са тим прикупља податке о „Пријави привременог боравака у иностранству и повратка у иностранство” (ЗОПБГ 2011, чл. 19). Законодавац је у оквиру Закона о пребивалишту и боравишту грађана констатовао обавезе својих грађана да пријаве надлежном органу у иностранству посредством дипломатско-конзуларног представништва привремени боравак дужи од 90 дана (ЗОПБГ 2011, чл. 19 ст. 2), што би могло да се употреби као значајан елемент у вођењу статистике о миграцији држављана Републике Србије.¹

На основу пописа из 2011. године утврђено је да је велики број држављана Републике Србије потражио запослење у следећим државама: Аустрији (70.488), Немачкој (55.999), Швајцарској (41.008), Француској (20.231), Шведској (10.925), Државама Бенелукса (6.243), Осталим европским државама (52.673), САД (13.504), Канади (6.226), Аустралији (3.760), Осталим ваневропским државама (5.073), Непознатим државама (7.657) и Републикама бивше СФРЈ (19.624) (Станковић 2014, 16).

Пописом становништва и мапирањем држава у којима су се држављани Републике Србије одлучили за ново место свог будућег живота аутоматски би требало да олакша повезивање матичне државе са дијаспором. Људски и материјални ресурси могли би се појачати првенствено посредством Министарства иностраних послова Републике Србије, али и преко других министарстава у складу са потребама. Примарни утицај Републике Србије потребно је прилагодити потребама посебно изражених дијаспора, међутим то не значи да државе у којима дијаспора није толико заступљена треба да буде маргинализована. Сви грађани у дијаспори треба да буду свесни да су били и остали део своје матичне државе, међутим исто тако треба да буду свесни да уложена средства у повезаност са дијаспором треба рационалније користити, са јасним циљевима.

Дијаспора као главни инвеститор Републике Србије

Финансијски концепти помоћи дијаспоре усмерене према матичној држави могуће је сагледати кроз три начина улагања: (1) дознакама; (2) страним

¹ Прикупљени подаци Министарства унутрашњих послова могу обухватати бројчане показатеље пунолетних лица и малолетних чланова њихове породице са боравком или сталним пребивалиштем у иностранству. У сарадњи са Министарством иностраних послова посредством дипломатско-конзуларних представништва такви подаци би се упоређивали и на тај начин потврдило реално стање о заступљености миграције држављана Републике Србије у иностранству. Оваква статистика могла би се искористити и за активније ангажовање Републике Србије на пројектима јачања економије дијаспоре у државама где је дијаспора посебно изражена, али исто тако и на предузимању потребних мера којима би се омогућила безбедност сваког појединца у дијаспори.

директним инвестицијама (СДИ) и (3) директним инвестицијама дијаспоре (ДИД).

Дознаке дијаспоре представљају трансфер новца из иностранства члановима породице и пријатељима који су остали у домовини (Павловић 2017, 37). На основу анализе прилива дознака за период од 2013. до 2017. године уочава се релативно континуиран прилив новчаних средстава који је орјентационо у висини до 3 милијарде евра (NBS, 2013-3Т) представљено је на следећи начин:

	2013	2014	2015	2016	2017
УКУПНО	2.856,0	2.604,2	2.855,6	2.688,2	2.959,2

Табела бр. 1. *Статистички пресек Народне банке Србије о издвојеним новчаним средствима дијаспоре (дознаке) изражене у милионима евра*

На основу представљене анализе „дознака” током 2018. године међу 10 најзначајнијих држава издвајају се: Немачка (28,7%), Швајцарска (15,3%), Аустрија (8,5%), Француска (2,3%), САД (5,1%), Хрватска (4,8%), Италија (2,3%), Руска Федерација (2,3%), Шведска (2,1%), Соловенија (2,3%), док Остале државе чине 23,1% (NBS, 2013-3Т). Оваква анализа директно указује на потенцијалне државе у којима би се могли евентуално стимулисати будући инвеститори из дијаспоре за пројекте у Републици Србији.

У периоду 2000-2010. године, за развијене земље примарни облици кретања капитала и извори финансирања њихових привреда били су међународни зајмовни капитал и портфолио инвестиције (Стојановић-Јовановић 2012,38). Међутим, за земље у развоју и земље у транзицији најзначајнији извор финансирања њихових привреда биле су *стране директне инвестиције*, на које је отпало 53% укупних токова капитала у ове земље (Стојановић-Јовановић 2012,38). Република Србија спада у ред држава које су у том периоду биле у процесу транзиције, мада имајући у виду СДИ, могло би се рећи да још увек није у потпуности успела да се избори са наведеним процесом.

Стране директне инвестиције обухватају три компоненте: (1) Власнички капитал, (2) Реинвестирање зараде и (3) Унутаркомпанијско позајмљивање (Кастратовић 2016, 72), што директно поткрепљује тврдњу да СДИ у потпуности осигуравају страног улагача, међутим преиспитује могућност стварног развоја руинираних предузећа и транзитне економије државе у коју се наводно улаже. Разматрајући обим и структуру СДИ у Србији за период 2001-2007 године примећен је годишњи прилив СДИ кроз повећање просечне годишње стопе од 18,92 % (Кастратовић 2016, 72), што се у наведеном периоду показало корисним за јачање појединих предузећа у банкарском сектору, као и индустријских гиганата на пољу енергетике, међутим да ли се у егзистенцији тих предузећа, данас више од десет година касније нешто променило, изузев чињенице да је већина предузећа из државног власништва прешла у приватно, где је страни инвеститор један од кључних субјеката у одлучивању пословања наведеног предузећа или чак власник тих истих предузећа.

Предмет СДИ у Србији (2001-2007) били су: Теленор, Гаспром Нефт-НИС, Фиат, Делхеиз, Филип Морис, Стада-Хемофарм, Мобилком-Вип, Агро-коп, Интеса-Делта банка, Салфорд Инвестмент, Еуробанк ЕФГ, Рајфајзен банка, Меркатор, СтарБев-Апатинска пивара, ЦЕЕ/БИГ шопинг центар, Војвођанска банка, Кредит Агрикол Србија, Фондиарија САИ, Лукоил-Беопетрол, Пепси, Бритиш Американ Тобако (BIG 2012).

Ефикасност СДИ на побољшању привреде Републике Србије, у периоду који је уследио након реструктурирања постојећих предузећа најбоље илуструје пресек стања НБС у периоду од 2010. до 2019. године у односу активних и пасивизираних средстава (НБС, ПБРС, БПМ6):

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Акти- ва	145,0	224,9	256	249	246	310,4	227,8	130,0	307,9	241,9
Паси- ва	1.278,4	3.544,5	1.008,8	1.547,9	1.500,5	2.144,2	2.126,9	2.548,1	3.464,5	3.825,0
СДИ (А-П)	-1.133,4	-3.319,6	-752,8	-1.298,1	-1.236,3	-1.803,8	-1.899,2	-2.418,1	-3.156,5	-3.583,1

Табела бр. 2. *Статистички пресек Народне банке Србије о страним директним инвестицијама изражене у милионима евра*

Да би национална привреда ојачала потребно је ризиковати дугорочни повраћај инвестиција у предузећа која су представљала предмет приватизације, с нагласком на јачању предузећа на нивоу локалних самоуправа (општина), а за то је потребно време. Већина СДИ неће ризиковати дугорочни повраћај инвестиција као што би то могли ДИД, јер њихов циљ није дугорочан, за разлику од повратника из дијаспоре који имају дугорочније циљеве (Павловић 2017, 30).

Предност ДИД је у томе што дијаспора поштује морална начела: (1) идентитет дијаспоре и њену динамику; (2) завичајне инвестиције и развој пословања; (3) ефекте преливања дијаспоре у циљу иновација и (4) промовисање економије знања, академске заједнице и тржишта (Павловић 2017, 25). Ове моралне компоненте су гаранција за изградњу стабилнијег микро и макро економског система.

Давањем предности ДИД у односу на СДИ постигла би се сигурност дугорочног улагања у привреду Републике Србије, пре свега на локалном нивоу у предузећа која су у систему који је претходио транзицији представљала велике гиганте и изворе егзистенције многих породица. На на макро-економском плану из локалних инвестиционих пројеката ДИД би преко екстра-профита могла да донирају одређена средства за слабије развијене локалне самоуправе. На овај начин ДИД би представљао директну инфузију за остваривање дуалистичког циља – повећање БДП Републике Србије и повећање оплођеног капитала представника дијаспоре као главног инвестиционог партнера.

Безбедност као предуслов јаке дијаспоре

Основни проблем у дефинисању безбедности огледа се у начину на који се изграђује безбедносна култура. Безбедносна култура представља: „скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених, националних и међународних вредности од угрожавајућих појава, без обзира на њихово (природно, људско или техничко-технолошко) порекло, место или време њиховог испољавања.” (Стајић, Мијалковић и Станаревић 2013, 43).

Безбедносна култура је недовољно заступљена јер не постоји довољно изграђена свест о припадништву једном народу за коју се везују сви њени атрибути.

На почетку распада Југославије, 1990-их у Сан Франциску основан је Конкрес јединства Србије, чија је примарна улога била повећање свести о српском питању у време кризе (Vock-Luna 2007, 109). Поражавајућа чињеница је то што је свест о припадништву када је реч о српском народу надахнута само у тренутку његовог страдања, да би након најтежих искушења, она поново била занемарена чак до те мере да пада у заборав. Да би се превазишао заборав потребно је инсистирати на очувању организација и институција попут Конгреса у Сан Франциску.

Свест и безбедност једне заједнице најбоље илуструје Израел. Бен-Гурион је указао да ће се разлика између Израела као државе и Израела у дијаспори превазићи, ако снага и оштрина током генерација постану израженије обавезујући их да потпуно елиминишу било какву „природну” тенденцију између цепања (мислећи на племена Израела) негујући сваку трупку партнерства и јединства (Rawidowicz 1986, 2003). Јеврејска заједница је како истичу њени најмудрији издаци изграђена на борби која се заснива на „злочинима против заборава” – указујући на Холокауст као главни иницијатор и елемент безбедносне културе, при чему њихов приступ сваком ризику или претњи постиже потпуно значења речи безбедност.

У међународним односима принцип поштовања територијалног интегритета држава представља добро утемељену карику међународног система, као што је норма која забрањује уплитање у унутрашње послове других држава (Shaw 2014, 362), међутим и поред таквих норми постоје случајеви у којима надлежна држава не реагује довољно, што захтева уплитање дипломатских и политичких субјеката.

Када је у августу 1982. године у Паризу у једном јеврејском ресторану дошло до смрти шесторо и рањавања 22 људи, премијер Израела, Бегинс, енергично је реаговао констатацијом: „Убиство Јевреја се никада не може сматрати унутрашњим стварима. Одговорност Израела је да штити Јевреје свуда” (Shazly 1986, 59), директно је противречио тадашњим државним органима Француске позивајући се на могућност наоружавања јеврејског становништва у Француској.

Овакав концепт доводи у питање унутрашње уређење једне државе, али општа реакција утиче на преиспитивање функције легитимних органа власти те државе како би се много озбиљније фокусирали на одређену популацију што за последицу има дугорочнију и ефикаснију политику заштите одређене дијаспоре.

Уздрана и блага реакција обично за последицу има дугачак процес утврђивања чињеничног стања чије разрешење никада није потпуно. Такав пример је отмица службеника амбасаде Републике Србије у Либији, Слађане Станковић и Јовице Степића (у новембру 2015. године). Како је генерални секретар иностраних послова Републике Србије, поводом наведеног случаја констатовао: „Нама треба стални, континуирани контакт са органима у Триполију, јер још нисмо добили комплетну документацију, осим обдукционог записа и пропратне документације на основу којих смо транспортовали тела” (Политика Фебруар 29, 2016) – имплицира на тврдњу да је реакција дипломатије кључни иницијатор смера у коме ће се кретати истрага сваког случаја, посебно ако је предмет домаћих држављана у дијаспори.

Поред екстремних ситуација које за последицу имају страдање, значајно место треба посветити и оним догађајима који на први поглед немају транспарентну безбедносну претњу, мада она ипак постоји.

Догађаји који су обележили православни Ускрс, 1. маја 2016. године, односили су се на пожаре, односно паљевине Саборне цркве Светог Саве на Менхетну у Њујорку, као и православне цркве у Аустралији и Русији, где су се средства јавног информисања и званичници јавних служби унапред изјаснили о потенцијалним узроцима, без претходне истраге.

Наведене догађаје Њујорк пост довео је у везу са могућим координисаним нападима на православну веру, међутим од наведене тврдње оградено је изјавом: „...нећемо рећи да су свеће узрок пожара само зато што су се налазиле у цркви. То би од нас било несмотрено”, али наведена хипотеза послужила је као коначни закључак за комесара ватрогасне службе, Данијела Нигроа, који је тачку на целокупан случај ставио етикетирајући чувара који је тињајуће свеће ставио у кутију (Политика Мај 3, 2016). Потпарол ватрогасне службе Франк Грибон, који је био на месту догађаја изнео је мишљење да пламен није изгледао сумњиво, али да је настала штета толика да се не може пронаћи тачка њеног порекла, јер је цео кров дрвена решетка и да га нема (New York Times 2016).

Овакве изјаве нису само несмотрене, већ и ризичне по безбедност, како државе у којој се догађај одиграо, тако и у заједници која је трпела последице. Из оваквих ставова настају нове безбедносне претње попут тероризма. Због тога је неопходно активније ангажовање дипломатско-конзуларних представништва, пре свега на инсистирању да се укључе тзв. мешовите комисије, састављене од стручњака (у овом случају инжињера и форензичара за пожаре и паљевине) из Републике Србије како би утицале на озбиљније схватање настале последице. На овај начин изграђује се свест о безбедносној култури, која обухвата све личне, друштвене и националне параметре.

Безбедносна култура дијаспоре, могла би се подићи на виши ниво, кроз компромисна решења која би истовремено задовољила заштиту унутрашњег уређења државе и чланове дијаспоре који су наведену државу прихватили као свој нови дом. Јеврејска заједница је наведени компромис уочила у волонтерским удружењима. Суштина оваквих удружења до изражаја долази посебно када је реч о безбедности оба постављена параметра (државе у којој су гости и сопствене заједнице). Разменом информација између представника дијаспоре и званичних органа власти о учешћу било ког члана дијаспоре у својству жртве или евентуално деликвента, омогућава двоструку генералну превенцију.

Значај културне баштине за очување идентитета дијаспоре

Велики проблем чланова дијаспоре је у томе што променом животне средине очекују да ће све претходне потешкоће оставити иза себе и да ће њихов нови живот попримити само позитивну димензију.

Сваки појединац или заједница рачуна на „равноправност пред законом, стабилност и поверење у државне институције, поштовање етичких, верских, културолошких различитости, као и њихово подстицање”...међутим ступањем у нову средину ови примарни циљеви бивају замењени секундарним као што су „пружање помоћи приликом учења језика, тражење запослења, решавање имиграционог статуса и добијање држављанства” (Предојевић 2010, 449).

Већина чланова дијаспоре сматра да су секундарне потешкоће „нормалне” за постизање свог примарног циља, међутим на овај начин они свесно или несвесно покрећу једну унутрашњу дилему: Да ли је основни разлог промене државе у решавању само егзистенције или је егзистенција само изговор за промену држављанства, одрицање и покушај заборав свог порекла? Материјална средства су само један од егзистенцијалних елемената. Много битнији елемент опстанка једне заједнице јесу духовне вредности, које се све више маргинализују.

Колико народ поштује своје корене, културу и језик, толико ће га поштовати и други (Ћујић 2017, 227). Заштитом културне баштине дијаспора штити индивидуални и друштвени интегритет свог ранијег постојања, садашњост и будућност. Да би егзистирала на том путу приморана је да се прилагоди савременим стандардима.

Позорницу историјског, културног и религијског живота потребно је са прашњавих полица библиотека преместити у виртуелни свет својствен медијској и информационој технологији.

У Француској се посебно истиче улога документалисте који користи информације добијене путем медија, које ставља на располагање ученицима, како би их заинтересовао и помогао да боље схвате чињенице, догађаје и проблеме (Милошевић 2017, 270). На идентичан начин постојећи фондови историјске грађе могли би се пласирати у оквиру библиотека или образовних институција које су доступне представницима дијаспоре прилагођавајући их раз-

личитим циљним групама државе свог новог домицила, што би омогућило посетиоцима да дођу до праве истине о свим погрешно наметнутим стереотипима. Један од таквих стереотипа су дешавања на простору бивше Југославије. Овакве концепте дијаспора би требала да развија на локалном нивоу.

Медијске кампање рекламног карактера о доприносу људи са балканског полуострва, попут Тесле, Пупина, Миланковића... побуђују пажњу, тако да такве пројекте треба и интернационализовати, посебно на оним просторима где њихова имена имају одређену симболику.²

Дијаспора у процесу представљања својих вредности не може да се ослања само на своје ресурсе, њен главни ослонац потребно је потражити у деловању институција Републике Србије.

Имајући у виду да је матична држава чланица многих међународних организација попут УНЕСКО-а у чијој је надлежности „...широка област одговорности у образовању, науци, култури и комуникацији” (De Bardin 2009, 11), такву позицију би дијаспора могла активније да користити. Заједно са званичницима Републике Србије најутицајнији представници дијаспоре могли би се укључити у оне пројекте којима би поред промовисања постојећих споменика културе на тлу матичне државе, истовремено утицали на заштиту и промовисање нових културних блага као производа појединих чланова дијаспоре или дијаспоре као целине на простору њиховог новог хабитуса (нпр. Црква Светог Антонија у пустињи Сонара, Аризона, САД). Таквим пројектима потврдио би се бољи статус дијаспоре од стране њихових домаћина, док би држава из које потиче дијаспора у међународним круговима била представљена изузетним узором јединства њених држављана.

Оно што остварује јединство дијаспоре и матичне државе била је и требала би да остане српска православна црква, међутим да ли постоји опасност од утицаја одређених чинилаца и фактора који би ту компактност могли разградити? Ово питање на најбољи начин је представио Јевтић сагледавајући положај српске православне цркве на простору САД. Како он тврди: „... временом се код дела православних усељеника, припадника пете, шесте генерације развијао осећај припадности САД, односно код њих је почело да преовладава осећање да су они Американци. А неки су то и били с обзиром да су многи рођени у мешовитим браковима, па се веза са нацијама порекла изгубила. Али су они остали православни. У складу са тим почели су да прилагођавају и црквени живот. У служби је почео да преовладава енглески језик и полако је почело да се развија америчко православље. Као резултат тога створена је посебна „Православна црква у Америци” (Јевтић 2010, 245). Кроз овај пример уочава се могућност потпуног прекида повезаности са државом порекла, јер сваким обликом аутономије губи се и заинтересованост за корене свог порекла. Овај проблем на извесан начин је изолован увођењем посебног министарства за дијаспору, где се инсистира на чврстој централизацији са Српском

² У САД, нпр. у аналима историје остали су записани американци српског порекла попут Џорџа Фишера (Ђорђа Шагића), Џејка Алекса (Алексе Мандушића), Ленса Сајдана (Петра Шијана), Мича Пејча тзв. Џи-Ај-Џоа (Михајла Пејића)...

православном црквом. У којој мери је та контрола остварена довољно указује чињеница да су на челу три од четири епископије епископи који су рођени у матици (Јевтић 2010, 248).

Да би се очували корени словенског језика потребно је разједињена „словенска племена” вратити на колосек XX века и наставити са сарадњом славистичких центара на формирању свеобухватне словенске библиотеке, што је представљао кључну одредницу два Међународна конгреса слависта, у Прагу 1929. и Варшави 1934. године (Голубовић 2017, 93). Формирање оваквих лингвистичких фондова и медијских кућа широм светских центара могло би се утицати на развој славистике што би се могло одразити на промену доминантног утицаја англосаксонског, германског и франкфонског језика, што су некада неговала тзв. „соколска друштва”.

Сходно наведеном, целокупна стратегија у развоју културне баштине дијаспоре потребно је да се изгради на следећим темељима: (1) сарадњи дијаспоре са локалним органима државе свог новог домицила; (2) сарадњи дијаспоре са матичном државом и (3) сарадњи дијаспоре са међународним организацијама.

Закључак

Темељи егзистенције дијаспоре Републике Србије су озбиљно уздрмани и веома тешко одолевају изазовима времена које наступа, због чега је потребно извођење посебних стратешких планова са само једним циљем – дефинисати примарни национални интерес.

Постављени циљ треба да буде заједнички како за Републику Србију, тако и за њену дијаспору. У његовом постизању потребно је разрадити студије изводљивости у смислу статистичких, финансијских, безбедносних и културолошких пројеката са дефинисаним роковима њихове реализације у периоду који не би требао да буде дужи од пет година.

У смислу статистике неопходно је реализовати попис становништва Републике Србије у оквиру којег дефинисати посебне критеријуме везане за чланове породице који су у различитим миграционим таласима напустили матичну државу (прецизирати број пунолетних и малолетних чланова, државу у коју су се преселили, мотив, време иселења и проведени период у иностранству). Прикупљене податке упоредити са евиденцијама МУП-а „Пријављених и одјављених лица са адресе пребивалишта”, као и оних лица која су „Пријавила привремени боравак у иностранству и повратка у иностранство”. На основу ажурираних евиденција МУП-а, потребно је направити упоредну анализу преко МИП-а, који ће из оквира своје надлежности извршити ажурирање, такође у складу са Законом о пребивалишту и боравишту. Ради ефикасније и ефективније обраде података у МУП расподелити надлежност на одељења, односно управе за аналитику у разумном року који не би смео бити дужи од неколико месеци. С друге стране МИП-а би требало преко конзуларних пред-

ставништава да упореди број улаза, односно изласка домаћих држављана у складу са критеријумима у пописним листама, приликом чега би кроз процес мапирања чланова дијаспоре на простору њихове ингеренције коначно било утврђено стварно бројно стање представника дијаспоре. Следећи корак у раду МИП-а био би праћење статистичких показатеља о смењивању генерација које су дошле у дијаспору и активирање допунских пројеката у складу са културном баштином.

Пројекте финансијског унапређења сарадње између дијаспоре и Републике Србије потребно је преусмерити са кредитних линија и високих стопа камате, које произилазе из СДИ, на стимулисање уноса ДИД упоредо са менаџментом целокупних тимова из дијаспоре, које паралелно са тим из свог пословања могу омогућити Републици Србији директни продор на тржиште где дијаспора већ послује. На тај начин транзитна економија може се претворити у тржишну економију.

Концепт безбедности дијаспоре и матице изграђивати на низу студија које би требале да обухвате: (1) изградњу образовних система безбедносне културе (у свим социјалним сферама друштва); (2) изградњу система обавезне обуке у домену тзв. „друштвене самозаштите” и „војне обуке” – попут система израелске државе; (3) формирању волонтерских удружења превентивног карактера у оквиру дијаспоре, као кључног партнера са легитимним органима јавног реда; (4) интензивирати квалитетнију обуку дипломатско-конзуларних представника, а њихову функцију одређивати једино у складу са референцама које га представљају у дипломатији као незаменљивог субјекта.

Културна компонента развоја дијаспоре може се сматрати једном од најбитнијих чинилаца, јер се истовремено преклапа са свим већ наведеним сферама функционисања друштва у дијаспори. Главна карика у очувању културе није само представљање новом окружењу, већ подсећању нових генерација у дијаспори на њихово порекло. Овај апел остаће само мртво слово на папиру уколико матична држава не предузме конкретне кораке. Такви кораци за почетак могли би бити представљени у пројектима „Србије аирлајнса” под покровитељством нпр. Министарства за сабраћај, чиме би се омогућило минимум једном годишње новим генерацијама из дијаспоре да посете и упознају државу својих отаца, дедова, прадедова... као и оним знаменитостима које Србију разликују од свих и непрестано их позива да се врате у свој завичај. У овим напорима потребно је укључивање свих министарстава Републике Србије.

Република Србија и њена дијаспора могу се посматрати као две стране обале које треба да повеже недовољно изграђен мост. Та повезаност биће остварена оног тренутка када оба субјекта схвате да је размена њихових идеја и заједнички рад на њима главни чинилац њихове егзистенције и просперитета. Тог тренутка престаће потреба за било каквим расејањем, јер и дијаспора и матица чиниће једну целину.

Литература

1. Bock-Luna, Birgit. 2007. *The Past in Exile: Serbian Long-Distance Nationalism and Identity in Wake of the Third Balkan War*. Berlin: Lit Verlag.
2. Business Info Group (BIG). 2012. *Strane direktne investicije u Srbiji 2001-2011*. Beograd: uz podršku Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja i SIEPA.
3. Голубовић, Ана. 2017. „Значај првих међународних скупова Слависта за развој библиографије”. *Melissa (Museums, Ethics, Library and Information Science, Archives)* 16/1: 93-102.
4. De Barrin, Jacques. 2009. *UNESCO: The Seeds of Peace*. France: Unesco Publishing.
5. Закон о пребивалишту и боравишту грађана. „Службени гласник РС”, бр. 87/2011.
6. Јевтић, Мирољуб. 2010. „Српска Православна дијаспора и јединство православне цркве у САД.” *Српска политичка мисао* XVII (30): 237-252.
7. Кастратовић, Радован. 2016. „Утицај страних директних инвестиција на привредни и друштвени развој Србије.” *Банкарство* 45 (4): 70-93.
8. Милошевић, Марина. 2017. „Медијско образовање у Француској”. *Melissa (Museums, Ethics, Library and Information Science, Archives)* 16/1: 267-279.
9. Narodna banka Srbije, 2013-T „Priliv doznaka 10 najznačajnijih zemalja u 2013-2017.” 2019. https://nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/mediji/vesti/20190122_doznake.pdf
10. Народна банка Србије, „Платни биланс Републике Србије, 1997-2020, шира шема (БПМ6)” 2020.
11. New York Times. 2016. “New York City Serbian Orthodox Church Is Guttled in Fire.” 2. May 2016. <https://www.nytimes.com/2016/05/02/nyregion/blaze-engulfs-historic-serbian-orthodox-church-in-manhattan.html>
12. Политика. 2016. „Njujork post: Nije isključen koordinisani napad na crkve” Мај 3, 2016.
13. Политика. 2016. „Потежица у Триполију због контакта са либијским властима.” 29. Фебруар 2016.
14. Предојевић-Деспих, Јелена. 2010. „Могућности за повезивање и сарадњу са Србијом:Ставови нове српске дијаспоре у Канади и Сједињеним Америчким Државама”. *Матуца Српска* 131: 443-453.
15. Rawidovicz, Simon. 1986. *Statute of Israel, Diaspora, and Jewish Continuity:Essays on the „every-dying people”*. Hanover and London: Brandeis University Press.
16. Република Србија Национална служба за запошљавање, МСБ, ф.12, 220/2020, Т-1, Београд, децембар 2020.
17. Стајић, Љубомир, Саша, Мијалковић и Светлана Станаревић. 2013. *Безбедносна култура*. Нови Сад: Правни факултет.
18. Станковић, Владимир. 2014. *Србија у процесу спољних миграција*. Београд: Републички завод за статистику.

19. Стојадиновић-Јовановић, Сандра. 2013. „Стране директне инвестиције као облик финансирања глобалне економије.” *Банкарство* 42 (1): 34-57.
20. Shazly, Saad Eddine. 1986. *The Arab Millitary Opinion*. San Francisco: American Mideast Research.
21. Shaw, N. Malcolm. 2014. *International Law (eight edition)*. Cambridge: University Press.
22. Ћујић, Миодраг. 2017. „Неусклађеност вредновања међународне и националне културне баштине”. *Melissa (Museums, Ethics, Library and luformation Science, Archives)* 16/1: 215-229.

SERBIAN DIASPORA BETWEEN DISSOLUTION AND UNITY

Summary: Cooperation between the Serbian diaspora and the Republic of Serbia is not expressed in full potential, because it is limited to a one-sided financial and partly cultural concept. In order for the Serbian diaspora to reach its full potential, it is necessary to expand the existing concepts. Contemporary problems in expression national identity require a more serious approach, because if only one member of the community is neglected, especially if he is in the diaspora, in the near future the consequences will be such that in addition to weakening awareness of belonging, the end result will be loss of national identity. This outcome can be prevented if the criteria of the current relationship between the Republic of Serbia and its citizens in the diaspora are redefined. Accent it is necessary to set on: (1) better and more comprehensive elements of statistical indicators of migration of domestic citizens; (2) a different approach to the economic draft budget of the Republic of Serbia, which would go beyond the current framework, short-term assistance from the diaspora in the form of remittances; 3) the issue of security of citizens of the Republic of Serbia is completely left to the states in which they currently exist, which is insufficient; (4) the cultural component is represented, but unfortunately through unilateral efforts mainly by the diaspora, while the home country is largely reserved. The essential problem is in the cooperation of these two sides of one state. If this cooperation remains at the level it is at now, the question is whether the second generation in the diaspora will have any empathy towards the country of their origin.

Key words: Republic of Serbia, diaspora, statistics, economy, security, culture

ОДЛУЧИВАЊЕ У САВЕТУ МИНИСТАРА ЕУ НАКОН БРЕГЗИТА**

Сажетак: Савет министара Европске уније разликује се од осталих институција Уније будући да је истовремено и међувладин и наднационални орган. Оваква хибридна природа мотивисала је бројне ауторе да фокус истраживања усмере ка њему. Међувладином институцијом је чини то ко све улази у њен састав (представници држава чланица) док су елементи наднационалности највидљивији у сегменту одлучивања. Централна институција одлучивања, Савет министара, може да доноси одлуке квалификованом већином које треба да примењују и оне државе које нису гласале за ту одлуку. Овакав начин одлучивања је оно по чему је Савет препознатљив, а истовремено и област која ће у значајној мери бити погођена изласком Велике Британије из Уније. Стога је и предмет овог рада анализа одлучивања у Савету након Брежита. Циљ је да се прикажу будуће промене у том сегменту имајући у виду актуелни лисабонски модел квалификованог одлучивања двоструком већином. Поред тога, у раду се дају пројекције о томе како би могле да изгледају коалиције држава у Савету сада када више нема једне од највећих и најутицајнијих држава.

Кључне речи: Савет министара, Европска унија, Велика Британија, Брежит, одлучивање, коалиције, блокирајућа мањина

Увод

Изворни баланс моћи приликом оснивања Европских заједница пружао је већа овлашћења Комисији као наднационалном телу наспрам међувладиним телима, где се убраја и Савет министара. Протоком времена и институционалним реформама, међувладине институције, Европски савет и Савет министара (државе чланице као кључни актери у њиховом деловању), постепено су фор-

* todorovic.j82@gmail.com

** Овај чланак је настао као резултат научноистраживачког рада у оквиру Института за политичке студије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

мализовале и кристалисале круцијалну позицију у процесу одлучивања. Уместо наглашенијих надлежности наднационалних институција, државе чланице су зарад заштите сопствених интереса, ојачале позицију у којима су кључни актери, што је, последично водило додатној супрематији Савета министара у односу на Европски парламент (Парламент) и Комисију.

„Законодавни троугао” у Европској унији чине Комисија, Савет и Парламент. Осим када је у питању процедура саодлучивања када су нешто веће законодавне моћи које има Парламент, Савет има пресудну улогу тј. има последњу реч када се ради о доношењу закона у ЕУ. То не значи да је Савет најважнија институција одлучивања већ да је само централна јер законодавну одлуку не може донети друга институција (са мањим или већим учествовањем Парламента), не умањујући при томе ни иницијативну улогу Комисије приликом формулисања и предлагања већине законских аката.

Процес доношења одлука у ЕУ једна је од области која је током еволуције европских интеграција претрпела доста промена, нарочито кроз призму измене Оснивачких уговора од 1957. године до данас. Поред тога, од 2016. године јавља се још један додатни разлог за промене у овој области – Брежит, као политички заокрет који стимулише промене на нивоу одлучивања док истовремено отвара питања о будућности Европске уније. Федералисти се потајно надају да би ови догађаји могли довести до јачања Уније, супротно томе, евроскептици су при ставу да је Брежит корак ка њеном коначном распаду.

Док је била чланица, Велика Британија је имала барем две могућности приликом доношења одлука у Савету будући да је представљала 12,79% укупног становништва Уније: 1. да се придружи групи великих земаља како би се донела нека одлука или 2. да се придружи групи малих и средњих држава да се уравнотежи моћ великих и блокира таква одлука. Историјски посматрано, може се рећи да Европском унијом „управљају” две државе: Француска и Немачка. Овде треба поменути скорије примере у којима ове две државе оснивачи удружују снаге око питања која су важна за европску будућност: 1. ангажовање на постизању компромиса у еврозони које су Немачка и Француска заједнички спровеле у јуну 2018. године и 2. предлог Француске и Немачке 2017. године да се окрену PESCO (Стална структурирана сарадња), у циљу побољшања координације држава чланица ЕУ и њихових безбедносних политика (Gavrilov 2018, 126).

Појавом Европских заједница, касније Европске уније, очигледно је да поменуте две државе утичу да се „европски систем” развија према њиховим идејама и подстицајима. У том процесу, Велика Британија је играла улогу чувара равнотеже моћи, слично као што је то чинила током два светска рата (De Gruyter 2018). Данас, у контексту Брежита, поставља се питање: ко ће бити нови чувар равнотеже моћи у Савету?

За ЕУ, Брежит представља политичку кризу, првенствено због фактора који су га проузроковали и немогућности Уније да предвиди и реши такве унутрашње кризе (Todorović Lazić 2019, 82). На институционалном нивоу, Брежит ствара проблеме јер се процес доношења одлука мора променити у одређеној мери а то узрокује и промене у оквиру равнотеже моћи када се једна од највећих и најутицајнијих држава искључи из процеса одлучивања.

Промене у одлучивању након изласка Велике Британије

Одсуство Велике Британије из ЕУ значајно ће променити однос снага у Европском савету и Савету министара, посебно када је реч о поступку одлучивања квалификованом већином. Пре Брежита, тројка великих (Немачка, Француска и Велика Британија) чинила је привид модерног „европског концерта”. У одређеном смислу, овим државама је било дозвољено да „управљају” све до тренутка док се нису слагале довољно да се међусобно уравнотеже. Претпоставља се да је то био један од разлога зашто су остале државе чланице прихватиле реформе Лисабонског споразума које се односе на одлучивање, иако је њима знатно повећана гласачка моћ највећих држава чланица. Средње државе чланице дале су део своје моћи у корист ефикасности јер су се у многим питањима могле ослонити на неслагање између тројке великих. Међутим, овај деликатни однос нарушен је одласком Велике Британије.

Лисабонски уговор увео је нови систем одлучивања квалификованом већином у Савету, који се у значајној мери удаљава од принципа на основу којих се расподела гласова између држава чланица ЕУ вршила више од пола века (Тодоровић 2010, 305). Један од главних аргумената за увођење система двоструке већине била је релативна лакоћа његове адаптације у случају приступања нових држава чланица. Међутим, то је од почетка створило сумње да ли би приступања Турске ЕУ, као државе са великим бројем становника, уопште могло да се реализује без значајне модификације таквог система. Такође, приликом његовог договарања није узета у обзир могућност напуштања ЕУ.

Влада Велике Британије је 29. марта 2017. године званично покренула поступак за повлачење из ЕУ. То је била последица референдума одржаног 23. јуна 2016. године, на којем су грађани Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске гласали за иступање из Европске уније. Иако је сам референдум био необавезујуће природе, он је довео до покретања процеса напуштања ЕУ према члану 50 Уговора о Европској унији.

Поред утицаја на будући правац кретања Европске уније, Брежит ће имати и низ конкретнијих утицаја на институционалну структуру ЕУ, најмање у оквиру Комисије, доста више у оквиру Савета, Европског савета и Европског парламента. Брежит ће имати ограничен формални утицај на доношење одлука у Савету и Европском савету, али ће имати потенцијално далекосежније утицаје на односе моћи унутар Уније. Постоје чак и неки ставови да би одлазак Велике Британије могао олакшати доношење одлука у ЕУ у будућности, али то је вероватно само у одређеној мери (Jacobs 2018, 66).

Оно што је неспорно је то да ће повлачење Велике Британије из ЕУ утицати на одлучивање квалификованом већином у Савету министара. За одлуке донете у оквиру уобичајене законодавне процедуре (које чине око 80% укупног законодавства ЕУ), Савет користи одлучивање квалификованом већином (Jacobs 2018, 68). У овом делу најпре ћемо изложити неколико модела доношења одлука у Савету и могуће промене након Брежита.

Након ступања на снагу Уговора из Лисабона, најчешћи начин доношења одлука у Савету је одлучивање квалификованом већином. Члан 16 Уговора о Европској унији каже да се тражена већина постиже ако за одлуку гласа 55% држава чланица, при чему треба да буде испуњен и други услов да је гласало најмање 15 држава чланица, и да оне представљају најмање 65% становништва Уније (TEU 2008, Art.16). У ЕУ од 28 држава чланица, 55% држава чланица значи да 16 држава чланица мора гласати за одређени предлог док у Унији од 27 чланица, то значи да најмање 15 држава мора гласати за. Исти члан Уговора доноси и правило о блокирајућој мањини: доношење одлуке може да блокира мањина коју чине најмање 4 државе чланице које представљају најмање 35% становништва Уније (TEU 2008, Art.16).

У неким случајевима¹ - примењује се правило одлучивања ојачаном квалификованом већином (reinforced qualified majority): уместо 55% држава чланица, за одлуку је неопходно да гласа 72% (TFEU 2016, Art.238). У Унији од 28 држава, 72% значи да 21 држава чланица мора гласати за док у Унији од 27 држава, 72% значи да 20 држава чланица мора гласати за. Након Брегзита можемо приметити да се моћ се равномерније распоређује међу малим и великим државама чланицама у овом моделу доношења одлука.

У неким случајевима постоје посебна правила већинског доношења одлука. Прво је Компромис из Јањине - процедурално правило да се гласање у пракси обуставља у случају да најмање 8 држава чланица или државе које чине најмање 19,25% становништва ЕУ (најмање 55% становништва или најмање 55% држава чланица потребних да чине мањину која блокира) укажу на своје противљење усвајању одређеног закона (Gasmi 2010, 186). Повлачење Велике Британије не мења крајњи ефекат овог правила.

Друго правило у вези је са одлучивањем у Надзорном одбору Европског банкарског тела (ЕВА) - да би квалификована већина или проста већина, била примењива у погледу у одговарајуће одлуке наведене у Уредби о ЕВА, мора укључивати најмање просту већину чланица који учествују у Јединственом надзорном механизму (CCM), као и просту већину чланица који у овом Механизму не учествују (Besselink et alt. 2019, 22). Повлачење Велике Британије неће утицати на овај модел одлучивања.

За доношење већине процедуралних одлука довољна је проста већина, која се дефинише као проста већина држава чланица. У пракси је то 15 у ЕУ од 28 држава чланица и 14 у ЕУ од 27 држава чланица. Након Брегзита, све државе чланице ЕУ ће добити нешто више од 0,1% моћи када се одлука доноси простом већином (Besselink et alt. 2019, 38).

Као што смо видели, блокирајућа мањина треба да има не само 35% становништва Уније, већ мора да садржи и најмање 4 државе чланице. Број случајева у којима критеријум 4 државе чланице може утицати на исход прилично је мали. Према подацима о броју становника из 2019. године, у ЕУ28 могуће је 31 512 477 победничких коалиција без блокирајуће мањине, а прави-

¹ Кад законодавни предлог не долази од Комисије или Високог представника за спољне односе и безбедност, најчешће у области правосудне и полицијске сарадње у кривичним стварима.

ло блокирајуће мањине додаје још 11 могућих победничких коалиција (Besselink et alt. 2019, 24). У ЕУ27, без Велике Британије, може се формирати 18 813 556 победничких коалиција без правила блокирајуће мањине, док оно додаје свега 20 нових коалиција (Besselink et alt. 2019, 24).

Конкретно, 11 могућих победничких коалиција које је додало правило блокирајуће мањине у ЕУ28 су следеће ситуације: 1. сви без Немачке, Француске и Велике Британије; 2. сви без Немачке, Француске и Италије; 3. сви без Немачке, Француске и Шпаније; 4. сви без Немачке, Француске и Пољске; 5. сви без Немачке, Велике Британије и Италије; 6. сви без Немачке, Велике Британије и Шпаније; 7. сви без Немачке, Велике Британије и Пољске; 8. сви без Немачке, Италије и Шпаније; 9. сви без Немачке, Италије и Пољске; 10. сви без Француске, Велике Британије и Италије; 11. сви без Француске, Велике Британије и Шпаније (Besselink et alt. 2019, 24).

Након Брегзита, јавља се 20 могућих коалиција: 1. сви без Немачке, Француске и Италије; 2. сви без Немачке, Француске и Шпаније; 3. сви без Немачке, Француске и Пољске; 4. сви без Немачке, Француске и Румуније; 5. сви без Немачке, Француске и Холандије; 6. сви без Немачке, Француске и Белгије; 7. сви без Немачке, Француске и Грчке; 8. сви без Немачке, Француске и Чешке; 9. сви без Немачке, Француске и Португалије; 10. сви без Немачке, Француске и Шведске; 11. сви без Немачке, Француске и Мађарске; 12. сви без Немачке, Француске и Аустрије; 13. сви без Немачке, Француске и Бугарске; 14. сви без Немачке, Италије и Шпаније; 15. сви без Немачке, Италије и Пољске; 16. сви без Немачке, Италије и Румуније; 17. сви без Немачке, Италије и Холандије; 18. сви без Немачке, Шпаније и Пољске; 19. сви без Француске, Италије и Шпаније; 20. сви без Француске, Италије и Пољске (Besselink et alt. 2019, 25).

Повећање броја могућих коалиција резултат је чињенице да повлачење Велике Британије пропорционално оставља Француску и Немачку са повећаним уделом становништва, заједно чине нешто више од 33% становништва ЕУ. Тај проценат се може повећати на више од 35% кроз савезништво са другим државама ЕУ - у ствари, то може учинити било која држава чија популација представља 2% популације Уније. Зато Брегзит у аритметичком смислу даје нешто већи значај правилу блокирајуће мањине. Познато је да правило блокирајуће мањине заправо не омета доношење одлука, већ се користи више као преговарачко средство. То значи да ће Француска можда бити несклона да изрази супротно мишљење у фази финалног гласања, али ће играти на карту потенцијалног ометања усвајања у различитим фазама преговора како би утицала на садржај усвојених законодавних мера (Besselink et alt. 2019, 26).

Одлазак Велике Британије значи да ће државе чланице са великим уделом становништва видети како се њихова способност да формирају блокирајуће мањине повећава. Јасни победници ове промене су Француска, Немачка, Италија, Пољска и Шпанија. Француска и Немачка су нарочито постале незаобилазне у формирању блокирајућих мањина - већина могућих коалиција од 4 државе мора да укључи најмање једну од ове две највеће државе чланице ЕУ.

Иако Француска има традицију да ретко гласа против предлога, потенцијал за формирање блокирајуће мањине може бити моћан преговарачки аргумент пре гласања, а самим тим и преговарачка моћ Француске може се повећати. Пре Брегзита, од свих математички могућих четворочланих блокирајућих мањина, 72% укључује Немачку, а 57% Француску. Након Брегзита, ти бројеви расту на 86%, односно 61% (McCarthy 2019, 2). Уколико се Немачка приклони било Француској или Италији у корист предлога, било би практично немогуће формирати блокирајућу мањину.

Доношење одлука у Савету се врши најчешће консензусом, чак и онда када је предвиђено одлучивање квалификованом већином (Todorović and Grmiša 2014, 646). Бројке показују да је 2018. година била рекордна године у смислу броја одлука у Савету које нису донете консензусом Савету (преко 43% одлука) (Besselink et al. 2019, 16). У пракси, правила за одлучивање квалификованом већином, а посебно праг за блокирајућу мањину, играју веома важну улогу у доношењу одлука, чак и када је на крају постигнут консензус (Miller 2013, 6). Током преговарачког процеса актери све време рачунају да ли постоји блокирајућа мањина. Стратегија актера варира у зависности од снаге опозиције. На пример, ако учесници знају да постоји јака блокирајућа мањина за неку одлуку, имају тенденцију да захтевају веће уступке. Свест о прагу за блокирајућу мањину је висока, од нивоа радне групе до COREPER – а (Committee of Permanent Representatives), у ретким случајевима и у самом Савету. У свакој фази процеса одлучивања, Председавајући, Комисија и Секретаријат покушавају да идентификују блокирајуће мањине и елиминишу их. На пример, када Председавајући пита „ко је против?“, присутни обично не кажу ништа, погледају се и чекају да ли ће неко рећи да је против. Будући да неке делегације имају упутства да, ако су једине против, не би смеле ништа да кажу да не дођу у ситуацију да буду изоловане, тек када и друге делегације кажу да су против, савет је да онда и оне изразе своје противљење (Novak 2013, 1095).

Нове/старе коалиције у ЕУ27

Доношење одлука у Савету се доста променило током последњих десет година (Nix et al. 2016, 5). Немачка ће, без сумње, добити на значају у погледу места и улоге у функционисању Уније након изласка Велике Британије. Још једно витално питање односи се на положај Француске. Какве ће бити импликације с обзиром да Француска остаје једина преостала нуклеарна сила у ЕУ27 и једина чланица ЕУ у Савету безбедности УН? Посебно ће бити релевантно како ће се развијати будући француско-немачки односи и да ли ће се некадашњи француско-немачки мотор интеграције покренути. Избор Макрона учинио је ту идеју могућом с обзиром да је ово питање већ на почетку његовог мандата истакнуто у говору на Сорбони 2017. године, када је француски председник позвао на ново партнерство са Немачком.

Такође су нејасне будуће позиције осталих већих држава чланица - Италије, Шпаније и Пољске. Последњих неколико година, Италија је у значајној

мери евроскептичнија него што је била у прошлости, не само зато што осећа последице „стегања каиша” у Бриселу, када је реч о економској политици, већ и зато што осећа недостатак солидарности у вези са мигрантском кризом.

Шпанија је често добијала важне функције у оквиру ЕУ. Када је реч о Европском парламенту, имала је три председника од 1986. године када је постала чланица (у поређењу са Великом Британијом која је имала само једног председника ЕП за 47 година чланства у ЕУ) (Jacobs 2018, 74). Треба напоменути да је, почевши од 1999. године, Шпанија у два наврата имала Високог представника спољну политику и безбедност, при чему је Хавијер Солана био у два мандата на том месту а тренутни Високи представник, Жозеп Борел, такође, долази из Шпаније.

Пољска би могла бити веома значајан играч и њено јавно мњење и даље је углавном проевропско, али влада је критична према многим аспектима ЕУ и представља изазов за неке од кључних европских вредности попут владавине права. Пољска је недавно постала изолованија (Frantescu 2017). Влада конзервативне премијерке Шидло чешће је била надгласана (16,67%) од претходних пољских влада (тај проценат износи 7,58% за Тускову владу и 8,82% за владу Еве Копач). То показује да избори и промене у владама држава чланица утичу на динамику изградње коалиција у Савету. Да идеологија игра значајну улогу показује податак да се ионако висока стопа подударанја између Италије и Француске повећала, између осталог, услед идеолошког синхронизовања социјалдемократских влада у двома државама.

Постоји неколико сценарија како би могла изгледати нова равнотежа моћи, при чему је највероватније решење у коме је француско-немачка осовина у средишту одлучивања. Остале три велике државе - Италија, Шпанија и Пољска морале би да буду на истој страни да би могле да формирају блокажу мањину. Подаци нам указују да Италија није предодређена да буде противтежа јер се показала као чврст савезник Француске: откако је Матео Ренци ступио на дужност, ове две државе биле су на истој страни приликом гласања у Савету у 99% случајева (Frantescu 2017). Италија је од 2009. године надгласана 12 пута, али углавном док је Силвио Берлускони био на челу владе, док је влада коју је водио Ренци само једном била на губитничкој страни (Frantescu 2017). Према другом сценарију, Француска би преузела водећу улогу у односу над Немачком јер има важне савезнике у Италији и Шпанији. Иако је Немачка највећа економска сила и један од покретача интеграције с обзиром да она нема такве врсте сталних савеза, мораће да тражи савезнике на *ad hoc* основи. То није нова појава, Немачка је од 2009. године на гласању у Савету изгубила 42 пута (посебно у погледу животне средине, унутрашњег тржишта, транспорта и грађанских слобода), насупрот Француске која је изгубила свега 3 пута (животна средина) (Frantescu 2017).

Мање државе чланице мораће да диверзификују савезнике у ЕУ како би максимизирале свој утицај и мораће да се створе нове коалиције. Да ли ће неке од њих довести до јачања регионалних коалиција, попут скандинавских земаља или Вишеградске групе, или ће такве коалиције бити више на програмској, идеолошкој или појединачној основи, то остаје за сада непознато. Државе Ви-

шеградске групе заузеле су сличан став о мигрантском питању као и о одбрани националног суверенитета од мешања Брисела. Већа и хетерогенија коалиција могла би да буде коалиција држава јужноевропских земаља које су већ одржале низ састанака на врху (такав Самит одржан је у Риму 10. јануара 2018. године; учествовали су Кипар, Француска, Грчка, Италија, Малта, Португалија и Шпанија и усвојили заједничку декларацију о „Унапређењу ЕУ у 2018. години”). То нас наводи на питање, ако се ојачају регионалне коалиције, шта ће се догодити са неким мањим или изолованијим земљама? У будућности, националне владе можда неће моћи да се ослоне на своје традиционалне савезнике и то може да води успостављању нових стратешких партнерстава. Као пример за то, навешћемо случај Италије и Француске. Мање је вероватно да ће италијанска влада са Покретом 5 звезда на челу имати уско усклађено партнерство са Француском Емануела Макрона, као што је то био случај у непосредној прошлости.

Оно што је за једну државу чланицу потребно у Савету да би била успешна јесте да пронађе савезнике са сличним ставовима. Видели смо како гласа Италија али треба истаћи да и остале веће државе, Шпанија, Пољска и Румунија, имају боље коалиционе резултате са Француском него са Немачком. Једно од потенцијалних објашњења ове динамике може бити да је француска позиција генерално умеренија и да се преостале државе чланице лакше прилагоде. Други тврде да је то зато што се француске дипломате више плаше од Немаца да покажу да су изгубиле у Бриселу и тако се одлучују да гласају са групом када виде да могу бити надгласане.

Када су државе чланице у мањини или желе да се јаче заложе да се њихов глас чује, покушавају да скупе блокирајућу мањину, а коју морају да чине најмање 4 државе чланице које представљају 35% становништва ЕУ. То значи да би у тој коалицији требало узети бар једну од највећих држава чланица. Након изласка Велике Британије из Савета и повећања удела пондерисаних гласова за преостале земље као и формирање блокирајуће мањине, то ће бити лакше него сада. Међутим, државе које имају више савезника у Савету имаће највише користи од тога. Супротно томе, Немачка има релативно малу стопу подударања са осталим великим државама чланицама, што значи да Берлин тежи да успостави блокирајућу мањину. Уместо тога, Француска, Италија и Румунија имају високе стопе међусобног подударања. Стога би без Велике Британије, коалицији на челу са Италијом и Француском могло бити лакше да блокира било који закон који им се не свиђа. Коалиција у којој би хипотетички биле Француска, Италија, Румунија, Грчка и Кипар пре Брежита је имала 31,31% становништва и није могла да представља блокирајућу мањину док након Брежита, ова коалиција од 5 земаља има 35,87% становништва и може да блокира доношење неке одлуке (Frantescu 2017).

Државе чланице средње величине немају много избора него да следе Француску или Немачку. Сценарио у коме је након одласка Велике Британије смањена ефикасност доношења одлука у Савету, могао би додати уље на ватру евроскептицима у многим земљама. Зато је од пресудне је важности да Француска и Немачка наставе да одржавају дух консензуса и сарадње у ЕУ.

Треба поменути и колика је била учесталост коалиција између највећих држава чланица у Савету у периоду од јула 2009. до јуна 2016. (гласови када је остварен консензус изузети су из овог ове анализе). Највећа држава, Немачка, у поменутом периоду гласала је заједно са Италијом у 81% одлука, са Француском и Румунијом у 80% (Frantescu 2017). Француска је у овом периоду имала највише поклапања са Италијом (95%), Румунијом (94%) и Шпанијом (92%) док је Италија је највише гласала заједно са Француском (95%), Шпанијом и Румунијом (по 91%) (Frantescu 2017). Шпанија је у овом периоду имала највише поклапања са Француском (92%), Италијом (91%) и Румунијом (88%) а Пољска је гласала најчешће са Француском и Румунијом (по 88%) и са Италијом (85%)(Frantescu 2017).

Како се у свему овоме позиционирају мање државе чланице? У овом контексту треба поменути могућу коалицију земаља Бенелукса са Вишеградском групом и балтичким државама. Главне савезнице Велике Британије биле су неке од северноевропских суседа - Шведска, Холандија и Данска. И државе Бенелукса и Вишеградске групе (изузев Мађарске), често су биле усклађене са Великом Британијом по многим питањима и кроз Брегзит су изгубиле важног савезника. Без Велике Британије, мало је вероватно да оне заједно формирају блок. Разлози су бројни - у политичком смислу, Бенелукс иде у много либералнијем правцу, док земље Вишеградске групе имају конзервативније склоности, посебно Мађарска и Пољска. Још важније, чак и ако се блокови сложе око тога да се не слажу са Француском и Немачком, њихова заједничка популација износи око 22%, ни приближно близу 35% потребних за блокирајућу мањину.

Повлачење Велике Британије вероватно ће утицати на идеолошки курс Савета ЕУ, с обзиром да главни заговорник „слободне трговине” напушта Унију. Другим истомишљеницима, укључујући Републику Ирску, Холандију и скандинавске државе, постаће теже да воде економски либералну политику и политику слободне трговине и да се супротставе протекционистичким наклонистима неких држава чланица у Савету.

Иако се често говорило о усклађивању ставова Републике Ирске са такозваном нордијско-балтичком групацијом, ова група неће бити довољна да сама формира јаку коалицију у Савету. На пример, коалиција скандинавско-балтичких земаља, Републике Ирске и земаља Бенелукса чини само 13,75% становништва ЕУ након Брежита - много мање од потребних 35% за мањину која блокира (McCarthy 2019, 3).

Што се тиче моћи блокирања одлука, у штампаним медијима се Велика Британија често посматрала као највећи вето играч (Collins 2017). Ипак, постоје и докази да је Велика Британија у својој гласачкој пракси више била вето играч него друге државе чланице (гласала против предлога чешће од осталих држава чланица). Влада Велике Британије била на страни пораза више пута него било која друга влада ЕУ у периоду 2009-2015 чак 12,3%, док је у периоду 2004-2009 у само 2,6% случајева била на страни мањине (Hix et al. 2016, 5). Такође, следеће две државе које су најчешће „губиле” - Немачка и Аустрија,

биле су у мањини у 5,4% одлука у поменутом периоду (Nix et al. 2016, 5). Истовремено, очигледна је једна на први поглед парадоксална чињеница - Велика Британија је била на победничкој страни у 97,4% одлука (2004-2009.) док је у периоду 2009-2015. гласала за у 86,7% случајева (Nix et al. 2016, 6).

Закључна разматрања

Повлачење Велике Британије само по себи не ствара потребу за изменама садашњих аранжмана за одлучивање квалификованом већином у Савету јер промене (математички гледано), нису толико велике да би довеле у питање функционалност система одлучивања. Слично томе, када би нова држава чланица приступила, то би довело до извесне промене у расподели моћи унутар Савета, али не такве природе која би пружила довољан разлог за преиспитивање архитектуре и модела доношења одлука. Међутим, велики број повлачења и приступања могао би довести до потребе да се преиспитају одређени аспекти одлучивања у Савету.

Индикације о могућим коалицијама које су изложене у овом раду не дају коначне прогнозе о томе како ће се заправо одвијати политичка динамика. Будући политички догађаји у државама чланицама могу утицати на другачије тенденције од оних које су овде представљене. Ипак, на основу изнетих података, може се очекивати да ће, Шведска, Холандија и Данска као савезници Велике Британије, тражити ближе везе након повлачења Велике Британије. Постепено се обликује идеја о новој „Ханзеанској коалицији” скандинавских, балтичких и Бенелукс земаља са Републиком Ирском (McCarthy 2019, 2). Ово још не значи групу која формира већину или мањину која може блокирати одлуку. У политичком смислу, она би могла постати катализатор у одређеним областима и повремено би могла да уравни тежи француско-немачку осу која ће несумњиво бити и даље незаобилазан фактор у постављању агенде ЕУ.

Литература

1. Besselink, Leonard, Swider, Katja, Michel, Bastian. 2019. “The impact of the UK’s withdrawal on the institutional set-up and political dynamics within the EU”, <http://www.europarl.europa.eu/supporting-analyses>
2. Collins, Stephen. 2017. „Europe’s united future after Brexit: Brexit has not killed the European Union, rather it has eliminated the largest obstacle to EU consolidation”, *Global Change, Peace & Security*, 29 (3): 311–316.
3. Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
4. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

5. De Gruyter, Caroline. 2018, "There is life for the EU after Brexit", *Carnegie Europe*, <https://carnegieeurope.eu/2018/03/23/there-is-lifefor-eu-after-brexit-pub-75876>.
6. Frantescu, Doru. 2017. "France more likely than Germany to lead the EU Council after Brexit, voting records in the Council show", *VoteWatch*, <https://www.votewatch.eu/blog/france-more-likely-than-germany-to-lead-the-eu-council-after-brexit-voting-records-in-the-council-show/>
7. Gavrilov, Doina. 2018. "Coalition of states for influence in the European Council. Brexit - a step towards decisional balance in the European Council?" *Open Political Science*, I (1): 124–130.
8. Hix, Simon, Hagemann, Sara, Frantescu, Doru, 2016. "Would Brexit matter? The UK's voting record in the Council and the European Parliament", *LSE research online* <http://eprints.lse.ac.uk/id/eprint/66261>.
9. Ilić, Gordana. 2010. *Pravo Evropske unije*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
10. Jacobs, Francis B. 2018. *The EU After Brexit*. London: Palgrave.
11. McCarthy, Cian. 2019. "EU Decision-making after Brexit: QMV and the balance of power", <https://www.iiea.com/eu27/eu27-blog/eu-decision-making-after-brexit/>
12. Miller, Vaughne. 2013. "Voting Behaviour in the EU Council", *House of Commons*, <https://www.files.ethz.ch/isn/167306/SN06646.pdf>
13. Novak, Stephanie. 2013. „The Silence of Ministers: Consensus and Blame Avoidance in the Council of the European Union”, *Journal of Common Market Studies*, 51 (6):1091–1107.
14. Todorović, Jelena, Grmuša, Adrijana. 2014. "Qualified majority voting vis-a-vis consensus in the EU's Council of Ministers", in *Proceedings of the 9th Annual South-East European Doctoral Students Conference*, eds. R.Dautov, P.Gkakakis, A.Karamanos, T.Lagkas, A.Prodromidou, A.Ypsilanti, 644-653. Thessaloniki: University of Sheffield-CITY College.
15. Тодоровић Лазих, Јелена. 2019. „Изазови политике проширења у светлу трансформације Европске уније - да ли је пораст евроскептицизма у Србији неизбежан?", *Међународни проблеми*, LXXI(1): 80–106.
16. Тодоровић, Јелена. 2010. „Институционалне новине у Европској унији након усвајања Лисабонског уговора", *Политичка ревија*, 26 (4): 301-318.

DECISION-MAKING IN THE EU COUNCIL OF MINISTERS AFTER BREXIT***

Summary: The EU Council of Ministers is different from other EU institutions because it is both an intergovernmental and supranational authority. This hybrid nature has motivated many authors to focus their research on it. The Council is an intergovernmental institution if we look at who is part of it (representatives of the

*** This paper is created as result of scientific research work within the Institute for Political Studies funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development.

Member States) while the elements of supranationality are most visible in the decision-making area. The central decision-making institutions, the Council of Ministers can take decisions by qualified majority to be applied even to those countries that have not voted for decision. This decision-making procedure is what makes the Council recognizable, and at the same time this is an area that will be significantly affected by the UK's departure from the Union. Therefore, the subject of this paper is the analysis of decision-making in the Council after Brexit. The aim is to present future changes in this area, bearing in mind the current Lisbon model of qualified decision-making by a double majority. In addition, the paper provides projections on what coalitions in the Council might look like after the departure of one of the largest and most influential states.

Key words: Council of Ministers, European Union, United Kingdom, Brexit, decision-making, coalitions, blocking minority

МИГРАНТ КАО ГРАЂАНИН СВЕТА: (НЕ)МОГУЋЕ ПОЛИТИЧКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Сажетак: У некој од својих многобројних форми, миграције су иманентна карактеристика људске цивилизације од самих њених почетака до данас, када чак превазилазе границе хабитата свог субјекта. И са већ утврђеним законитостима миграционих процеса, веома је ризикантно прогнозировать њихове исходе, у све комплекснијем и непредвидивијем савременом свету који захтева свеобухватни приступ, најчешће емпиријски непроверљив. Један од таквих исхода је модел постнационалног глобалног Света чија Светска Влада ствара своје екстратериторијално становништво у виртуалној држави, обезбеђујући му идентитет и права у реалности.

Кључне речи: Мигранти, Глобално, Национално, Виртуална Држава, Светска Влада

У некој од својих многобројних форми, миграције су иманентна карактеристика људске цивилизације од самих њених почетака до данас, када чак превазилазе границе хабитата свог субјекта. Већ сама ова чињеница указује на проблем проучавања овог феномена. Уколико томе додамо да су миграције по дефиницији увек нека врста кретања, те се врло лако се може десити да увиди и закључци до којих долазимо на једној тачки, не важе обавезно и на некој другој тачки процеса који проучавамо, онда *прогноза* као предуслов да нешто означимо као научну чињеницу постаје готово немогућа. Ово није преседан у друштвеним наукама, напротив. Због тога су изузетно ретки случајеви да научни прегаоци предвиђају и тврде исход, што наравно не умањује ни намеру, ни значај да се свет око нас и у нама уочава, теоретизује, излаже експериментима, и на тај начин постулирају модели који ће се тек показати тачним или нетачним.

* nemanja.vukcevic2021@gmail.com

Један такав модел је постнационални глобални свет чија Светска Влада у виртуалној држави ствара своје екстратериторијално становништво. Са чврстом интенцијом да се избегне готово езотерични и заверенички призив ове футуристичке слике света и друштвеног уређења, а призив који је истовремено и неизбежан због недостатка употребе емпиријских метода или недвосмислених проверљивих информација, подсећамо на период рађања националних европских држава. Као прво да бисмо указали да процес стварања свог становништва од стране државе није нелогичан и обрнут, као што се то на први поглед чини. Историја већ познаје такве случајеве, па тако и данас одзвања индикативно *Створили смо Италију, сад још да створимо Италијане* изјава коју је далековидо изрекао Massimo d'Azeglio, аристократа, сликар, писац и државник (Encyclopedia Britannica, "Massimo Taparelli, marquis d'Azeglio"). И као друго да бисмо подсетили да је нација замишљена заједница, политички друштвени конструкт. Лако је пратити мисао теоретичара национализма попут Бенедикта Андерсона када тврди да је нација једна замишљена заједница (Нојман, 2011) што иде у прилог не само наведеном *стварању Италијана*, већ и моделу који ћемо постулирати.

Процес стварања држава у свој својој сложености и акумулираном политичко-историјском знању, ипак можемо посматрати и сведено, дакле кроз праксу отцепљења или самоопредељења. Данас је општи став да они народи и националне групе који желе да буду независни од стране власти, заслужују независност (Павковић Александар & Петар Радан, 2008а). Према тренутним проценама Светског извјештаја о миграцијама за 2020. годину, глобално има 272 милиона међународних миграната, што чини 3,5% светске популације, односно 1 мигрант на 30 становника (IOM, 2020, World Migration Report, Geneva). Далеко од тога да мигранте називамо народом или националном групом, али овако бројна друштвена група неодољива је мета свемогућег политичког инжењеринга. Као и увек у кризним ситуацијама једни саосећајно виде проблем док други виде шансу. Дилема да ли отцепљење [додајемо и самоопредељење] треба посматрати као упражњавање политичке слободе или као лек за претрпљену политичку или друштвену неправду, није нова (Павковић Александар & Петар Радан, 2008б). И у једном и другом случају, мигранти одговарају евентуалним конструкцијама, без обзира на то што њихов импозантан број не значи и хомогеност и политичку акцију по аутоматизму. Ипак, њихов заједнички именитељ сигурно већ постоји као неоспоран, а то је транснационализам који је, опет, нека врста наднационализма, наравно, не у вредносном смислу.

Међутим, иако је неоспоран заједнички именитељ тј. транснационални карактер свих типова миграната, између осталих контра-аргумената о уједињеним мигрантима као сувереном политичком субјекту, сигурно је и апсолутни недостатак *обећане земље*, дакле, територије. Прецизније речено, наведени број 272 милиона миграната простире се разуђено површином читаве планете, те је насупрот свим глобалним и глобалистичким, и технолошким достигнућима, ипак, немогуће словесно говорити у контексту традиционалних или модерних појмова границе, суверенитета и становништва као истовременог суб-

јекта и објекта на које се наведени појмови односе. Данас, у постмодерном дискурсу, чак ни ова чињеница не смета моделу коју постулирамо. Највероватније, већина савремених друштвених мислилаца би се сложила да је дефинисање државе помоћу само три категорије—пуко редуковање државе (Московљевић, 2019, 62). Могло би се рећи да је све што данас не узима у обзир дигитализацију свега редукована мисао. Због тога појам виртуелне државе више не звучи холивудски. Виртуелне друштвене заједнице одавно су реалност и могу се доживљавати као пред—радња до виртуалних права. Ако би некакав глобални дигитални мегаполис успео да гарантује нека, или барем једно, право својим становницима, прецизније, својим члановима, и изван дигиталне сфере, у реалном животу, понуде и спекулације биле би политички неодољиве, а виртуална глобална држава итекако могућа. Виртуалном валутом већ може да се тргује, плаћа, купује, постоји берза, и оне којима вредност расте, и оне које нестају.

Када је глобална политика у питању, формирање свести о политичкој припадности може да произиђе једино из чињенице да су сви једнако погођени одређеним ситуацијама, а не из претходног процеса културне идентификације (Мајер, 2009а). О мигрантима свакако можемо размишљати као о друштвеној групи која се уклапа у наведену тврдњу. И не само о њима. Глобална ситуација са вирусом Цов19 сврстава све нас у сличну категорију потенцијалних политичких објеката. Зар није такозвани Ковид пасош по значају чак прерастао државну исправу. Са државном исправом и даље морате путовати у неку другу државу, али само путовање и улазак у ту земљу није гарантовано само на основу те исправе, већ је условљено документом који се под разним облицима деловања Светске здравствене организације и фармацеутске индустрије препоручује, усваја, валидира, док државе само технички спроводе замисао која не потиче од ње саме. Ако опет размислимо о поменутој тврдњи Томаса Мајера, овог пута не из перспективе заједничке ситуације која формира свест о политичкој припадности, него из перспективе идентификације, могло би се рећи да је у случају Цов19 културна идентификација накнадна, или чак истовремена са политичком. То би могао бити начин да процес производње глобалног Другог (othering) који је иманентан и неизбежан фактор државотворности, буде и завршен, наравно, у случају да иза постоји довољно снажна политичка моћ, са неограниченим ресурсима и алатима, у повољном историјском тренутку и одговарајућем степену развоја укупне људске цивилизације.

Може се само спекулисати у каквој управљачкој форми би се оваплотила та политичка моћ, али ако је ишта могуће рећи са бар неком дозом сигурности, она никако не би могла бити ни локалног, ни регионалног карактера, већ искључиво глобалног, дакле у некој форми Светске Владе. Иако данас ова синтагма изазива широк спектар емоција и ставова, од потпуног ниподаштавања, подсмеха, до све масовнијих појава теоретичара завере, идеја је заправо веома стара. *Nihil novi sub sole*. Од античких царстава може се пратити идеја Екумене, односно познатог и јединог света изван којег је само не—свет, на који се треба проширити и владати свиме и свима. У руском космизму људска цивилизација, када се за то стекну потребни духовни и технички преудслови, није

подељена ни какве посебне друштвене групе, далеко од народа или нација, већ као јединствени политички ентитет Земљана креће у освајање других планета и димензија. У западној мисли Имануел Кант је о *грађанину света* писао као предуслову за мир и напредак, иако није одобравао Светску Владу сматрајући је превише ризичном да се претвори у тиранију (Кант, 1795). Организација и појава Уједињених Нација након II Светског Рата, иако је само саветодавно тело, замишљена је као Светска Влада, првенствено са циљем да се тада још увек сасвим актуелни или тек завршени ужаси не понове. Оваква глобална идеја, у некој мери већ отелотворена у мегакорпорацијама, чега смо сведоци свакодневно у било којем делу света, по логици која је културолозима сасвим присна, сигурно ствара и супротан ефекат. Наиме, стимулише локалну културу, а омасовљује отпор и супростављање суверениста и националиста. Ипак, може се рећи, без и најмање малиције, да је у неку руку лакше бити и националиста, и суверениста, и екстремиста по тим опредељењима – код куће. Као што смо навели 272 милиона миграната није код куће. Колико год све своје собом носили, а можда понајвише културолошки, и тај *кофер* препун идентитета, религије, национализма, политичких ставова, чак и језика, временом се хаба, чиме се отвара простор за нове утицаје, за неизбежне хибридне форме, што мигранте чини идеалним политичким конструкцијама којим би управљала Светска Влада.

Данас се културни промет више не може посматрати као међународни, већ пре као наднационални проток. То значи да се, услед различитих процеса, као што су мондијализација тржишта и информација и све већа покретљивост људи, културне поруке, значења и изражајне форме (укуси, поступци, идеје, итд.) укрштају и мењају каналима који најчешће измичу логици односа између појединачних држава-нација (Фабијети и Матера, 2002). Узевши наведено у обзир, и групе за које можемо рећи да су *код своје куће*, као што су нпр. Европљани такође морају да прихвате и допринесу стварању светског поретка. Данас политички идентитет грађана мора да обухвати широк спектар, то се не односи само на поједина питања попут очувања животне средине, мира у свету и заштите од тероризма и насиља, већ важи за глобални оквир политичког дејлања у друштву као целини и у целом свету (Мајер, 2009б).

Пошто су рођење и право грађанства ствар чистог случаја, теоретичари тврде да је расподела економских, друштвених и политичких добробити преко држава морално неоправдана, права особа морају да имају моралну предност пред политичким захтевима националне аутономије, права грађана морају бити подређена основним потребама странаца и посебно људским правима миграната (Amstutz, 2008a). Суверена национална држава по дефиницији, а нарочито по премисама на којима је створена, не може да претпостави та права онима који нису *Ми* у тој држави, јер то би била нека врста обрнуте алијенације.

Иако људи имају право да емигрирају, не значи да је то увек и могуће, а поготово без животних ризика, и при томе не подразумева се и право да имигрирају у неку одређену државу по жељеном избору. Мада Универзална људска декларација и људским правима (Члан 15.1) потврђује право на држављан-

ство, то право не омогућава особи да пребива у земљи коју изабере (Amstutz, 2008б). Овакав пропис има своју унутрашњу логику из перспективе модерног и национално устројеног света. Међутим, не треба заборавити да је тај свет конструкција, замишљена заједница, политички консензус у којем су демократија и суверенитет све више под знаком питања, те се нови светски поредак о којем последњих деценија јавно говори, такође, може замислити. Уосталом, идеја интеграције миграната у већ постојећа друштва и државе одавно је и оспорена (Delanty, 2000). Уместо интеграције, увек је у питању одложени транзит, али та транзиција није само кретање у времену и простору, већ и кретање идентитета. Због тога социолози дубоким увидом примећује да се модерни проблем идентитета састоји у томе како конструисати идентитет и очувати га као учвршћен и стабилан, док се постмодерни проблем идентитета првенствено састоји у томе како избећи учвршћивање и очувати отвореност према другим опцијама (Бауман, 1996). Мигранти који се сврставају у групу присилних, невољних миграција по природи ствари морају очувати поменути отвореност, док вољни мигранти који су највећим делом и економски, већ више припадају неолибералном мегакорпорацијском постнационалном свету у којем је једина егзистенција меркатилна. У оба случаја ствар је политичке понуде коју би евентуално добили да би, одричући се наслеђеног идентитета постали нови грађани Света.

Закључак

Миграције су комплексан феномен који мења свој одраз у односу на то са које стране се посматра. Оне су и резултат неконтролисаних или неочекиваних друштвених или природних догађаја, али тај процес је двосмеран, те исто тако, миграције могу бити и узрок нових друштвених појава и непредвидивих политичких консеквенци у оној мери колико се подиже степен развоја цивилизације који омогућује алате и услове за нове градивне конструкције слике света. Заробљеништво у постмодерном стању, информатичком добу, у свепрожимајућој дигитализацији, реконструира појмове националног, сувереног, државног, територијалног, на такав начин и до те мере, да за раније незамисливе политичке процесе сада постоје технички предуслови и алати. Ако је тачно да могућност ствара намеру, не треба да будемо изненађени уколико сведочимо или ћемо сведочити трансформацији миграната у прве грађане Света са политичко-правним статусом, под ауторитетом и заштитом Светске Владе.

Литература

1. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Massimo Taparelli, marquis d'Azeglio". Encyclopedia Britannica, Invalid Date.

- <https://www.britannica.com/biography/Massimo-Taparelli-marchese-dAzeglio>. Datum pristupa 25.08.2021.
2. Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
 3. Aleksandar Pavković, Petar Radan (2008a), *Stvaranje novih država*; Službeni glasnik, Beograd, str. 8
 4. World Migration Report 2020 (M. McAuliffe & B. Khadria, eds.) IOM, Geneva 2020. <https://www.iom.int/wmr/2020>
 5. Aleksandar Pavković, Petar Radan (2008b), *Stvaranje novih država*; Službeni glasnik, Beograd, str. 11
 6. Moskovljević Miloš, (2019) „Virtualna država- konačna forma postmoderne države?” *Kultura polisa XVI* (39), 61-70
 7. Tomas Majer (2009a), *Identitet Evrope* Službeni glasnik, Beograd, str. 161
 8. Immanuel Kant, *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*” (1795). <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/kant/kant1.htm>
 9. Ugo Fabijeti, Roberto Maligeti, Vinčenco Matera. „Uvod u antropologiju, od lokalnog do globalnog”, *Clio*, Beograd 2002, str 209
 10. Tomas Majer (2009b), *Identitet Evrope* Službeni glasnik, Beograd, str. 160
 11. Mark R. Amstutz (2008a), „Međunarodna etika”, *Službeni glasnik*, Beograd, str. 366
 12. Mark R. Amstutz (2008b), „Međunarodna etika”, *Službeni glasnik*, Beograd, str. 367
 13. Gerard Delanty; *Social integration and Europeanization: the myth of cultural cohesion*; *Yearbook of European studies* 14 (2000). 221-238, https://ceses.cuni.cz/CESES-93-version1-6_2_2.pdf
 14. Zygmunt Bauman (1996), “From pilgrim to tourist or a Short History of Identity”. In *Qestions of Cultural Identity*. Sage, London, str. 18-36

MIGRANT AS A WORLD CITIZEN: (IM)POSSIBLE POLITICAL PERSPECTIVES

Summary: In one of its many forms, migrations are an intrinsic characteristic of human civilization from its very beginnings until today, when they even exceed the limits of the habitat of their subject. Even with the already established laws of migration processes, it is very perilous to predict their outcome in an increasingly complex and unpredictable modern world that requires a comprehensive approach, usually empirically unverifiable. One such outcome is the model of a post-national global world whose World Government creates its extraterritorial population in a virtual state, providing it with identity and rights in reality.

Key words: Migrants, Global, National, Virtual State, World Government

II

КУЛТУРА И ДРУШТВО

СЛОБОДАН ЈАНКОВИЋ*

Институт за међународну политику и економију
Београд

ЈОВАН ЈАЊИЋ**

Факултет за пословне студије и право
Београд

UDC: 316.7(497.11):316.776

Прегледни рад

Примљен: 11.08.2021

Одобрен: 12.09.2021

Страна: 107–122

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.2.01

СРПСКА НАЦИОНАЛНА КУЛТУРА У ПОЛИТИЧКОМ ГОВОРУ ВЛАСТИ***

Сажетак: У раду ћемо анализирати присуство националне културе у јавним говорима и ауторизованим текстовима политичара на власти у Србији. Употребит ћемо анализу политичког дискурса и општу анализу текста како би утврдили поруке и начине коришћења националне културе у изученим текстовима и говорима. Кључни политичари у периоду 2012-2020 су актуални председник Србије Александар Вучић, који је уједно и председник Српске напредне странке (СНС), председник скупштине Ивица Дачић, председник Социјалистичке странке Србије (СПС) и Ана Брнабић, председница владе Србије, чланица СНС. Поменутих троје имају два приступа националној култури у посматраном периоду.

Говори на инаугурацијама, честитке у свечаним приликама и на државним празницима, говори у изборној кампањи и други јавни говори на кључне теме попут статуса Косова и Метохије представљају базу података.

Кључне речи: Србија, Александар Вучић, Ана Брнабић, Ивица Дачић, национална култура, политички говор

Студија која је пред читаоцем има за циљ анализу присутности и значаја националне културе у политичком говору владајућих српских политичара, председника Републике Александра Вучића, председнице владе Ане Брнабић и председника Народне скупштине Ивице Дачића. Приступ се заснива на тради-

* slobodan@diplomacy.bg.ac.rs

** jovanradj@gmail.com

*** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Република Србија и изазови у међународним односима 2021. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

цији анализе политичког дискурса утемељеног у претходним студијама дискурса и идеологије (Bourque, Duchastel 1995, 605-6). Култура и посебно национална култура у политичком говору је свакако присутна у свакодневном говору како политичара тако и осталих грађана. Ипак, њена употреба и присуство у политичком говору могу бити путоказ за разумевање значаја локалне културе и политике спрам ње. Ако, када и како политичари користе националну културу у њиховом говору је индикативан за разумевање улоге националне културе у обликовању порука јавности. Анализираће се говори одржани у свечаним или другим важним поводима, попут говора у кампањи или приликом представљања програма владе.

Двојица од троје наведених политичара су такође и партијске вође, Вучић је председник Српске напредне странке (СНС), а Ивица Дачић Социјалистичке странке Србије (СПС), док је Ана Брнабић као премијерка постала члан СНС. Занимљиво је да троје поменутих лидера одговарају различитим групама унутар српског друштва, но то би могло бити предмет друге студије.

Појмови и теоретски оквир: национална култура у политичком говору

При изучавању неког аспекта културе не треба сметнути с ума латинско значење речи *cultura* – обрада, образовање, нега и *cultus* – обожавање, посвећеност, култ. Тако значење латинског појма у себи већ садржи делимично појашњење националне културе. Национална култура део је политичке културе одређене земље и друштва. Алан Бол (Alan Ball) каже ослањајући се на Калахана (Callaghan): „Политичка култура се састоји из понашања, веровања, осећања и вредности друштва које се односе на политички систем и политичка питања” (Ball 1988, 53). Политички говор који садржи политичку културу садржи се из низа тврдњи употребљених зарад увезивања јавности и убеђивања исте да подржи одређену идеју, деловање или личност. Дискурс који се користи у политичком говору одражава друштво, репродукује га, али може да га и мења. У епохи признатих идеологија¹ дискурс је дефинисан као објекат идеологије, као тврдња која може бити анализирана и описана. С друге стране сама култура установљава форме изјава и представа света: обреди, обичаји, језик, знање, норме и вредности. С друге стране, дискурс као тврдња је оруђе за обликовање друштва. (Bourque, Duchastel 1995, 612, 13). Чувени српски филолог Мило Ломпар слично дефинише културу као „начин саобраћања, као начин разумевања, као начин постављања ствари, као пресудан чинилац за обликовање националног идентитета ...” (Ломпар 2018, 59). Свакако, није сав дискурс култура. Садржај који се односи на норме, вредности, ритуале, обичаје, историју одређене заједнице препознату у политичком говору у односу на политичка питања или спрам политичких односа (Swedlow 2013) је оно што ће бити издвојено као материјал за анализу и бити оцењено.

¹ С обзиром да живимо у изузетно идеологизованим друштвима без обзира на званично одбацивање идеологија.

Српска култура је снажно прожета учењем Светога Саве (1174-1236) и Косовским заветом или савезом са Богом.² (Đerić 2002, Bogdanović 1990). Јован Базић, попут многих других, тврди да је „Косовски мит“³ најважнији српски мит који чини основу српског националног идентитета.” (Bazić 2012, 253). Позивајући се и на друге студије он закључује „Косовски мит је кључни српски државотворни мит који се налази у основи српског националног идентитета”. (Bazić 254). Тако Косово представља један од конститутивних елемената српске нације, њен национални мит, завет и етику. Суштина тог завета садржана је у стиховима српске епске песме: *Земљаско је за малена царство, а Небеско увек и довека*. То је опредељење за највише и трајне вредности: за правду, истину, светост и за праведност.⁴ У том контексту синтагма попут *небеске Србије* или *косовског завета* или *за крст часни и слободу златну* представљају формуле које се односе на традиционални национални политички културни дискурс.

У политичком говору национална култура се често користи у временима великих криза, када се поставља питање националног идентитета (Đerić 248), као у периоду југословенске кризе. Међутим, политичка питања око Косова и Метохије нису престала у Србији, ап национална култура и посебно садржаји који се односе на косовски мит присутни су у политичком говору у Србији.

Пре анализирања националне културе у политичком говору занимљиво је укратко позабавити се личностима које заузимају три кључне политичке позиције у Србији, то јест председника Србије, председницу владе и председника народне скупштине.

Српска владајућа елита и култура у њиховом политичком говору

Тренутно политичко вођство у Србији представља мешавину бивших ултра-националиста, социјалиста и либерала. Њихова политичка платформа је политички реформизам, про ЕУ политике и неолиберална економска политика. Њихов једини везивни елемент са локалном културом и традицијама је некадашњи имиџ у јавности неких од водећих политичара на челу са актуалним председником републике.

Премијерку Србије је изабрао неприкосновени вођа, садашњи председник Србије, Александар Вучић. Претходно, она је била запослена у јавним и

² Косовски завет или савез са Богом је избор српског кнеза Лазара, а са њим и српског народа између небеског и земаљског царства. Свети Лазар Хребелановић (+1389) изабра Небеско царство и умире у Косовском боју.

³ Овде се мит односи на сећање на историјски догађај, битку између српских и османских војски на Косову пољу 15. јуна 1389 (што је данас 28. јуни према Грегоријанском календару). Прослављање духовне победе и избор за Царство небеско средишњи је део мита који је присутан не само у народној епској поезији, већ и у српској књижевности од краја средњег века. Погледати, на пример: Јован Јањић. 2019. *Косовски завет: српски савез са Богом, (Kosovo covenant: Serbian Alliance with God)*. Институт за српску културу, pp. 116

⁴ Види више о српском завету или савезу са Богом у: Јован Јањић. 2019. *Косовски завет: српски савез са Богом*, ор., cit, pp. 6-7.

приватним америчким компанијама, попут *U.S. Aid* и *Continental Wind Serbia*. Након јавног сукоба око тврдњи двоје српских политичара да је директор *Електромрежа Србије*, а блиски пријатељ Александра Вучића, тражио мито компанији *Континентал винд* (РТС, 2020), Брнабић, као директор српског огранка америчке компаније, сведочила је у прилог тадашњег премијера. Убрзо након тога постала је министарка (2016. године), а годину касније (без учешћа на изборима) и председница владе. (Biografija.org, 2019).

Александар Вучић

Када је посланицима представљао програм владе коју је требало да предводи, Александар Вучић је имао прегршт обећања: „Као премијер Владе Републике Србије желим да вас уверим да ће Влада посећивати значајну пажњу култури. Обећавам да ће ова влада обновити Народни музеј на Тргу Републике [у Београду], који на срамоту свих нас стоји затворен скоро деценију. Мене је стид као родитеља да у овој земљи живе деца која нису имала прилику да виде Народни музеј, културно благо нашег народа, његове богате збирке уметничких дела и културну историју нашег народа.” (Politika 2014a, 13).

Вучић се залаже за ‘отвореност’ и мешање култура, када каже: „Потребно је афирмисати отвореност српске културе за регионалну и међународну сарадњу, али и домаћој јавности представити садржаје традиционалне и модерне европске и светске културе” (исто).

Он се првенствено ослања на културу као на алатку за представљање у иностранству. Стога и најављује: „Наша култура биће наша лична карта, знак препознавања широм планете, понос и наш бренд.” (исто). Али, ускоро након тога он уводи нови дискурс по питању националне културе и започиње борбу против митова српске историје, борбу са духовном суштином српског народа.

Упркос некадашњој ултра-националистичкој реторици у годинама пре 2012, када његова странка постаје кључни партнер у влади (и отада пропорционално расте), веч од краја 2014. он прави снажан заокрет спрам националне културе. Током конференције за медије 27. децембра он сумира резултате владе и каже: „Спустили смо Србију с неба на којем се не ради и нема никаквих правила, на земљу на којој се тешко ради, а мораће и више, и на којој постоје иста правила за све.” (Politika 2014b).

Крајем следеће године, 2015, у ауторском тексту за српски дневни лист *Вечерње новости* тадашњи српски председник владе представио је кључну идеју његове политике и конкретне циљеве у наступајућој 2016. години. Он каже да је Србији доста „чаробних штапића”. У тим оквирима он негативно пише о „небеској Србији”. За такву државу, каже, потребно је само да умремо, док он, Вучић, обећава нешто, према његовим речима, супротно. „Обећао сам, притом, живот, то јест начин на који се до бољег живота стиже”. (Vučić 2015, 2). Затим цитира Волтера, по којем само бедни народи живе од историје, и то тако што је измишљају. (исто 3) Тиме је, код неупућених, произвео сумњу да Срби, тобоже, негују лажну историју!

У земљи са апсолутном већином православних хришћана (више од 80 одсто становништва према последњем попису), тадашњи председник владе промовише протестантску етику. Он понавља формулу „ја хоћу да будемо још бржи... Поготово у мењању себе и Србије. Много тога као да је окамењено овде, код нас. Навике, менталитет, митови. Велики пијук је потребан да се све то разбије.” (Vučić 2015, 3) По њему, „елементи”, како каже, „нашег великог скока и нашег новог века (јесу) Знање, морал, рад, и политика која се заснива на резултату, а не на чаробном штапићу.” (исто).

Приликом ступања на дужност председника Републике Србије, Вучић је наставио са истим или сличним дискурсом о националној култури. Нарочито је интересантан његов приступ националној култури у говору који је одржао приликом церемоније, а по изрицању заклетве 31. маја 2017. Он се обратио јавности у Народној скупштини са посредним и непосредним референцама у односу на националну културу.

Посредне референце на националну културу у говору садашњег председника (а тадашњег премијера) садржане су, на пример, у једном његовом обраћању када је објашњавао шта је постигнуто током три године његовог председавања владом (2014-2017). Порука је гласила: „На тој промени, изградили смо темељ сопствене будућности, и будућности ове земље”. Који је значај овога за националну културу? Председник покушава да промени стварност и створи нову, рекли би структуралисти. Прецизније, он намерава да пласира идеју да за његове резултате није кључно оно што је наслеђено. Он не зида на темељу ранијих достигнућа, на културном благу. За њега су најважнији нови успеси. Све постигнуто је ново, то јест он ствара нову Србију насупрот старе. Такав дискурс је типично револуционаран, иако у Србији није било револуције. У таквом револуционарном жару, он наставља: „На том темељу, намеравам, заједно са владом Србије, да наставим да градим. Да дижем, заједно са свима у Србији, спрат по спрат, степеник по степеник, плочу по плочу, без жеље да ту грађевину икада завршим, већ да је само подигнем довољно високо, довољно стабилно, да други, после мене, после нас, могу да оду у неслућене висине.” Овде дискурс прераста у револуционарни и месијански. Он предлаже нешто у потпуности ново. Вучић није као Исак Њутн који стоји на раменима дивова, већ је и сам див.⁵ (Vučić, Danas, 2017).

Непосредно обраћање националној култури у говору председника дешава се када се он супротставља српским традиционалним вредностима и често тековинама националне историје. Вредност жртве и херојских догађаја ништа су у његовим очима и тумачењу. Он наводи четири странца и само једном цитира српског писца Борислава Пекића. Додуше, он га фалсификује јер цитира измишљену, литерарну личност, бившег СС официра који је починио злочин и презире слободу, правду, небеса и доброту. Он је извршио екстраполацију речи наведеног анти-јунака (очигледно без помињања његовог односа спрема добра, правде и слободе) како би их представио као лични, ауторов став. То је учинио рекавши „Треба гледати право. Јер да се хтелo гледати иза себе, доби-

⁵ Like in a famous phrase by Isaac Newton refeering that nis science is based on previous great discoveries: "If I have seen further it is by standing on the shoulders of Giants."

ли бисмо очи на потиљку. Треба љубити земљу деце своје, а не дедова својих. Јер част неће зависити од тога одакле долазимо, већ куда идемо.” Анализирајући овакву поруку значајно је указати да је у питању једина референце на било коју особу из српске историје и културе, а да је у питању заправо цитат измишљене личности која је притом злочинац. Српски председник је том приликом подсетио на четворо других личности, троје западњака и једног Кинеза. (Vučić 2017a).

Ако и помиње прошлост, он то чини како би нагласио сопствену улогу. Тако он прави паралеле са појединим достигнућима у прошлости па каже: „Пре осам стотина година, 1217. крунисањем Стефана Првовенчаног, Србија је постала међународно призната држава. Пре две стотине године, 1817, Србија је, после векова ропства, добила аутономију, и направила први корак ка новој државности. (иако то није био први корак, већ резултат Другог српског устанка 1815). Данас, 2017. године, вероватно се ништа тако велико и значајно није десило, осим једне ствари. Србија је добила председника који ће за њу да се бори, свим срцем свом снагом и енергијом.”

Једини пут, до 2020. године, да он помиње нешто позитивно у погледу српске културе, на један неутралан или позитиван начин, јесте када је саопштио ”Желим да као председник Србије увек будем уз наш народ који живи у нашем окружењу... Да помогнем очување храмова и манастира српске цркве у свим тим земљама, јер само тамо где је Српска православна црква снажна, на простору бивше Југославије, наш народ успео је и могао да сачува своја огњишта.” (Исто).

Још један јавни говор Александра Вучића који упућује на анализу присуства националне културе у дискурсу српских власти одржан је на Вуковом Сабору, најстаријој и најзначајнијој српској народној културној манифестацији, у Тршићу 17. септембра 2017. Говорио је о заједничкој иницијативи за сарадњу са владом Републике Српске и рекао да тај и слични кораци „имају за циљ само и једино да правовремено и адекватно заштите српски језик и писмо као један од најбитнијих делова целокупне српске културе – да заштитимо и сачувамо српски народ.” (Vučić, 2017b).

Српски дан државности слави се на празник Сретења Господњег 15. фебруара. on February 15th. Тога дана се обележавају два важна догађаја у српској историји⁶, на централној церемонији у Орашцу. На том скупу Вучић је 2018. године покушао да пренебрегне свако помињање нечега што би се односило на националну културу. Једино што је на ту тему изустео било је „Славећи данашњи дан слаavimo две свете вредности за које су се наши преци изборили – слаavimo слободу и српску државу.” (Vučić 2018a).

Истота дана, следеће године више пажње покљонио је историјским догађајима и помињући вође устанака нарочито је нагласио да нам „Данас нам је потребна Карађорђева храброст и Милошева⁷ памет и мудрост, да издржимо притиске споља и одбранимо право на опстанак нашег народа, мудрост и хла-

⁶ Почетак Првог српског устанка (1804-1813) и први сретењски устав (1835).

⁷ Милош Обреновић, предводник Другог српског устанка, 1813. године.

дна глава да донесемо најбоље одлуке за живот и будућност Србије.” (Vučić 2019). Помињао је битне личности за државност Србије Serbia како би подупро сопствену политику, а не како би подржао њихове идеје које су биле утемељене у народном ослобођењу и уједињењу, слободи народа и посебно посвећене ослобођењу Косова и Метохије.⁸

У међувремену, за време док обавља службу Председника Републике, Вучић наставља његову борбу против митова и против српског националног завета. У септембру 2018. године био је на Косову у склопу сталне изборне кампање.⁹ Од рата из 1999, године Покрајином управљају органи Привремене самоуправе па самопрокламована власт косовских Албанаца под патронатом НАТО савеза. На политичком митингу Срба који је организовала локална партија основана под вођством СНС, председник Србије и СНС је 9. септембра рекао: „Нису мој посао ни митови, ни снови, ни привиђења, нити сумануте визије Косова без Албанаца или Косова без Срба. Мој посао је реалност. Оно што јесте, сада и овде, на овом Косову, у овој Србији, а не некој небеској. Пали смо ми са тог неба. Пали и озбиљно се разбили. Главе су нам кржаве, руке поломљене, и немам ја више кога да шаљем горе, на небо, поготово што је и пад, за све нас био чиста срећа. Са неба се, углавном, људи не враћају.” Помињао је, опет фалсификујући српског писца Пекића, и употребио једну реченицу Светог владике Николаја, изван контекста. Упоредио је себе са Стефаном Немањом, оснивачем славне српске средњовековне династије. (Vučić 2018b).

Неколико дана касније у интервјуу за дневне новине *Блиц* он је нагласио: „Моја политика је политика против митова и вечних истина”, делимично цитирајући ноторног комунистичког аутора Радомира Константиновића, који је презирао укупност српске културне продукције (Vučić, 2018c).

А онда, опет у ауторском тексту, сада за дневни лист „Курир”, за Божићни број, Вучић у поводу Косова, објашњава како компромис у политици није пораз, већ је победа, па пише да Срби, наводно, то неће и не желе да прихвате, јер, како каже, „лакше је живети у сопственим митовима и хвалоспевима, него у реалности”. (Kurir 2019).

Током разговора са бившим председником ЕУ и премијером Белгије Херманом ван Ромпујем (Herman van Rompuy) 15. октобра 2019, Ромпуј је поручио да Србија може да учини више и буде „буде мост између истока и запада Европе. Ми смо део исте културе и цивилизације.” Вучић је уопштено навео „Увек ћу моћи да промовишем идеје ЕУ, то је у најбољем интересу Србије. То су вредности које ми прихватамо. То је најбољи пут за Србију и ми ту припадамо.” (Predsednik 2019).

Опет, следећег месеца Вучић је имао нешто другачији дискурс. Територија српске покрајине Косова и Метохије, за коју локалне власти тврде да је независна држава, има стотине цркава и много средњовековних српских манастира. Међу њима су и три средњовековна манастира и једна црква које се н

⁸ Види више у: Јован Јањић. (2019). Косовски завет: Jovan Janjić (2019). *Kosovo covenant: Serbian Alliance with God*, op., cit.

⁹ Посебна особина периода у којем је на власти Српска напредна странка су чести ванредни парламентарни избори (2012, 2014, 2016, 2020).

алазе на листи Угрожених добра светске баштине УНЕСКО (манастир Дечани, Пећка патријаршија, Грачаница, и црква Богородица Љевишка).¹⁰ У периоду од краја рата НАТО против СРЈ (Србије и Црне Горе) до самопроглашења независности власти у Приштини, 156 српских манастира и цркава је уништено или делимично оштећено. У таквим околностима председник Србије се обратио на 40. заседању Генералне конференције Унеска у Паризу, новембра 2019 и рекао: „културно наслеђе није важно само за српски идентитет, већ за целу Европу и свет... Мир је један од најважнијих циљева, али је немогућ без образовања, уколико не учимо шта су културе, без комуникације, без познавања међусобних разлика.”¹¹

Сарадња на културном плану у смислу успостављања `духовног заједништва` често је била председникова тема на састанцима са представницима Срба у балканским земљама. Августа 2020, он се обратио медијима и саопштио да се пуно причало о свим видовима сарадње са Републиком Српском, између осталог и о заједничком школском програму, декларацији о очувању српског језика и ћирилице те другог. Том приликом је најавио да ће почев од 15. септембра те године, на дан када је у Првом светском рату Српска војска пробила Солунски фронт, отпочевши операцију за коначно ослобођење отаџбине, Србија и Република Српска славити Дан српског јединства, слободе и националне заставе. (Politika, 2020, 5). Наступ у Унеску и ова иницијатива отворили су другачији, афирмативнији приступ националној култури.

Јануара 2021. председник републике је открио споменик Стефану Немањи, оснивачу српске средњевековне династије Немањића. Том приликом је изјавио „Ово није само чин откривањас споемника нашем оцу, творцу државе, свецу¹² и ономе од кога је све почело. Ово је својеврстан чин свођења рачуна о себи, свом идентитету, о томе шта смо научили, шта знамо и где идемо.” Он је одредио споменик Немањи и Храм Светог Саве (монументалну цркву посвећену оснивачу српске аутокефалне цркве унутар Православне цркве) као „сидро и крст српског народа” У том говору Вучић је употребио метафору дрвета чије је име Србија, како рече, и додао:

„То дрво... треба да порасте и покаже колико је важно имати корен, име и презиме... Реч данашњица, садашњост у неким језицима се на исти начин изговара као реч поклон, зато што то јесте поклон који смо добили од својих отаца, који су се жртвовали за нашу будућност. Ми имамо садашњост због Стефана Немање и Растка, Стефана Првовенчаног због Милутина, Душана, Лазара, ...”¹³ (Политика 2021).

Када је одлучио да преузме дужност When председника државе и пошаље у (политичку) пензију and Томислава Николића, јединог политичара у пар-

¹⁰ Видети на сајту УНЕСКО (UNESCO). Само објашњење је недовољно јасно: UNESCO. (2006). “World Heritage Committee puts Medieval Monuments in Kosovo on Danger List and extends site in Andorra, ending this year’s inscriptions”, 13 July 2006, <https://whc.unesco.org/en/news/268/>

¹¹ <https://www.predsednik.rs/pres-centar/vesti/obracanje-predsednika-vucica-na-40-zasedanju-generalne-konferencije-uneska>

¹² Иако су српске династије и државе постојале и раније, Немањићи су најсјајнија међу њима.

¹³ Листа српских владара се завршава са првим краљем Југославије Александром I (убијеним 1934).

тији потенцијално способног да му угрози позиције, Вучић је одлучио да именује Ану Брнабић. Брнабићка је особа без политичке или народне подршке у Србији. Оно што је нарочито интересантно је да је она уједно и први лезбејски премијер и да има делимично хрватско порекло, што је све скупа чини најмеизгледнијим могућим кандидатом који би политички могао да угрози Вучића.

Ана Брнабић

Ана Брнабић је била директор америчке компаније у Србији која је ушла у јавни сукоб са владом око наводног покушаја изнуде. У том сукобу 2015. године, у којем су изнете оптужбе против кума тадашњег председника владе Александра Вучића, госпођа Брнабић се ставила на страну Вучића.¹⁴ Постављена је за министарку 2016. године, и након што је Вучић изабран за Председника Републике 2017. он ју је предложио за место председника владе. Представила је први програм владе на Видовдан, када се обележава славна Косовска битка. У том документу на 105 страна налази се само једна реченица везана за националну културу у виду уопштене фразе: „Наставићемо и борбу за очување наше културне и духовне баштине у покрајини, која је благо свих грађана Србије и целог српског народа”. (Brnabić 2017, 28). Следећи пут када ју је Вучић именовао на функцију председника владе, 28. октобра 2020, она је представила краћи експозе без икаквих референци на националну културу. (Brnabić 2020).

Нова премијерка уопштено Вучића зове шеф, или једноставно говори и пише да је он нешто најбоље што се десило Србији, те да се радо консултује са њим.¹⁵ Када присуствује церемонијама посвећеним историјским догађајима у њеним говорима се минимално користе референце на националну културу. На пример када је говорила на Дану сећања, посвећеном жртвама геноцида извр-

¹⁴ Брнабићка еј пореклом из комунистичке породице мешаног српско-хрватског порекла. Њен отац је био члан Социјалистичке партије Србије и локални руководица који је успео да плати њене студије на мало познатом Greenwich college у Енглеској. Она је завршила последњу годину студија проводећи „интензивне две недеље У Мидленду током новембра 1997” на такође непознатом Нортвуд Универзитету (Northwood University) у Мичигену и тако стекла диплому основних студија. Касније је добила на онлајн студијама МБА на непознатом Хал универзитету (Hull University) у Енглеској 2001. У Србији добија положај у америчкој компанији повезаној са сестром тадашње министарке у влади Србије, Кори Удовички. Када су се у штампи појавиле оптужбе управе компаније против блиског Вучићевог пријатеља, Николе Петровића, да је тражио изнуду од два милиона долара, Ана Брнабић као компанијски директор је је одлучила да порекне оптужбе. Види више о њеном школовању на: “Inspired Leadership”, *IDEA*, The Alumni Magazine of Northwood University, Spring 2018, p. 4, https://static1.squarespace.com/static/5ae327dd25bf02d15e5a2922/t/5aeca3f575d1f6cb16ef95f/1525460806309/Idea_Spring2018.pdf; О интригантним детаљима: ; Marko Radonjić. (2020). “Rewarded for all affairs: How shall we remember Ana Brnabić”, *Nova.rs* 05.Oct. <https://nova.rs/vesti/politika/nagradena-za-afere-po-cemu-cemo-pamtiti-anu-brnabic/>.

¹⁵ На пример као гошћа у ТВ шоу априла 2020. назвала је Вучића њеним шефом који ће је ’убити’ јер је показала фотографију његове деце, коју је хвалила као волонтере у тешким временима новог корона вируса. Види: *Espresso*. (2020). 07.04.2020. <https://www.espresso.co.rs/vesti/politika/539461/ubice-me-sef-zbog-ove-fotografije-ana-brnabic-kod-marica-pokazala-zanimljivu-fotku-zbog-koje-se-ponosi> (in Serbian).

шеног над Србима у наци квинслишкој држави Хрватској, *in* (у периоду 1941-1945), она је изјавила: „Зато ћемо уложити значајна средства у обнову и изградњу Меморијалног центра Доња Градина на лично залагање и иницијативу председника Србије Александра Вучића и ово ће бити само почетак обнове сећања и поштовања.” (SRNA 2019).

Брнабић се обраћала јавности у неколико наврата на Дан државности Републике Србије.¹⁶ Она је 2020. фалсификовала историју рекавши да је проглашење Првог српског устанка започело речима које су заправо део народне епске песме и то дела који се ондоси на подизање раје (потчињених хришћана у исламском Османском царству). Потом је наставила рекавши: „Она искра упаљена устанком из 1804, а разбуктана Уставом из 1835. данас гори као неугасив пламен слободе и независности државе Србије и нашег народа...” (Kurir, 2021). Такав вид говора у којима је принуђена да помене националну културу су пре изузеци, с обзиром да она настоји да користи и ове и друге прилике да говори о дигитализацији, проналасцима, сарадњи, реформама и сличним фразама заједничким широм Запада.

За разлику од Ане Брнабић коју је у политику лансирао Александар Вучић, Ивица Дачић је један од најдуговечнијих политичара на српској политичкој сцени, као и сам Вучић.

Ивица Дачић

Дачић је дугогодишњи лидер Социјалистичке партије Србије (СПС), наследнице некадашњег Савеза комуниста Србије. Социјалисти су управљали државом до пада Слободана Милошевића, октобра 2000. и до превремених парламентарних избора одржаних децембра 2000. Дачић је успео првобитно да пружи подршку мањинској влади од 2004. године, а потом и да уђе у владу 2008. године. Отада су Социјалисти мањински партнер у свакој од влада, а њихов вођа по обичају заузима неко битније место у власти у Србији. У коалиционим владама са Српском напредном странком служио је као премијер и министар унутрашњих послова (2012-2014), као министар спољних послова (2014-2020) и као председник Народне скупштине од октобра 2020. године. У његовом програму владе (експозеу) из 2012. године није било ни једног помена који би се могао протумачити као нешто што се односи на националну културу. Од почетка, његове поруке су ишле на линији кључних порука које је у јавност износио Александар Вучић.

Следеће године, 2013. Дачић пише за некад познате српске недељне новине, да је Косово 10 година било забрањено или како рече ‘табу’ тема и како наводно нико није могао да каже истину. „Бајке су причане ... Лагало се да је Косово наше, па је то чак и озваничено и Уставом. Данас, тај исти Устав ни најмање не помаже.” (Beta 2013). Тако је председник владе причао против Устава на коме је положио заклетву.

¹⁶ Као сведок догађаја могу изнети да се уобичајено ради о тужном догађају јер најчешће родољуби који дођу да прославе национални празник протестују када се Брнабићка обрати скупу.

Те исте године, баш на Видовдан на који се десило толико судбоносних догађаја у нашој историји, у Лазаревом Крушевцу,¹⁷ он на јавној седници владе како би понизио Србију. Каже да је Влада тога дана одлучила да промени наш мит и донела одлуку да гледа унапред, а не уназад!

„Данас је, поштовани грађани Србије, наша једина земља коју имамо променила и своје вековно веровање, начин понашања и свој крајњи циљ. Променила је мит који нас је толико дуго терао да гледамо у назад и да не идемо у напред. Почела је овог Видовдана да слави живот, да верује у способност и рад и да мирно, рачунајући на оно што је урадила, очекује добитак, без страха да он може због неке мрачне силе или неправде да измакне.” (Government, 2013).

Као гостујући колумниста Фајненшел Тајмса (Financial Times), Дачић описује српско историјско наслеђе као `тамно и тешко` (dark and difficult). Као социјалиста који поносно користи црвену петокраку, он не штеди прилику да унизи српску културу и историју који су старији од комунистичког преузимања власти 1944/45. Он пише са снажним идеолошким и патетичким тоном у истом чланку да он има сан „Србија у Европи; а Европа – њене вредности, њене регулације и системи – у сваком српском селу. Сања да ће довести Србију у Европу и Европу у Србију”, као да Србија није у Европи. Надаље, он износи у Србији непознате тврдње да је Хашим Тачи, вођа наоружаних албанских сецесиониста у периоду 1997-1999, био сматран за „змаја, стару змију,” (Откровење 12:9) која је напала наше Царство Небеско”. Немогуће је наћи неки званичан извор у Србији који би потврдио тврдње да Срби сматрају Тачија змајем или старом змијом. С друге стране, његово ратно име (*nom de guerre*) на албанском је било Gjarpëri (змија).¹⁸ Иако нема доказа да је међу Србима постојало мњење да живе у Небеском царству (овде на Земљи) хришћани засигурно верују у постојање истог, али као духовног царства. Дачић за Тачија тврди да је обичан човек, то каже за особу која је неколико пута била оптужена, па и у међународном суду у Хагу за ратне злочине и злочине против човечности. (Dačić, 2013).

Иако је у неколико случајева представио српску историју и културу у лошем светлу, он углавном прећуткује садржаје националне културе. С друге стране, ако нема пуно извора о његовом јавном говору, у коме се позива на садржаје националне културе, он не пропушта прилику да сопствену идеологију и партију представи као нешто најбоље што се десило Србији. Дачић тврди да су „социјалистичке вредности у основи наше државности”, те да су „социјалисти најстарији српски политички бренд”, и да „не постоји политичка снага у српском народу са дубљим коренима од СПС” као да пре социјализма није било друге политичке идеологије у Србији. (FoNet, 2019).

¹⁷ Крушевац је био столни град кнеза Лазара који га је утврдио и начинио градом. who led allied Serbian army in the Kosovo Battle.

¹⁸ See for example in: CIDOB. “Hashim Thaçi”, *Barcelona Centre for International Affairs*, <https://www.cidob.org/content/pdf/7105>

Анализа коришћења садржаја националне културе

Предочени садржај политичког говора троје водећих политичара у периоду 2012 до 2020. године, у Србији, нуди довољно материјала за анализу и разумевање њихове употребе националне културе, када је користе и за коју сврху.

Три аутора из Републике Српске када анализирају улогу политичке културе, посебно у односу на искуство рата и постратне кризе у тој некадашњој републици Југославије, закључују да је „Политичка култура пре свега фактор стабилности, континуитета и трајања. Она је чувар старих вредности, стогодишњих искустава и испробаних образаца понашања. Political culture is above all.” (Vranić et all 2018, 24). Ако је политичка култура заправо национална култура у политици, као што може закључити оиз претходне дефиниције, ставови и јавне поруке водећих владајућих фигура у Србији могу се разумети као оне које су усмерене ка нестабилности, дисконтинуитету и краћем трајању.

Цитирани материјал јасно указује на два става у јавном дискурсу у анализираном политичком говору: а) негативан и б) неутралан или условљено позитиван. Условљено позитиван користимо јер се састоји у тумачењу историје које треба да афирмише првенствено говорника, а не да пружи

а) Негативан став спрам националне културе у политичком говору Александра Вучића и Ивице Дачића доминира у њиховим јавним говорима по питању националне културе у наведеном периоду. Имајући у виду да су оснивачки митови у основама националне политичке културе може се закључити да следеће изјаве служе за драстичну измену исте, тј. промену културног обрасца: „Спустили смо Србију с неба, на којем се не ради и нема никаквих правила, на земљу.”, или „Моја политика је политика против митова и вечних истина”, „...зато ја хоћу да будемо још бржи. Поготово у мењању себе и Србије... Навике, менталитет, митови. Велики пијук је потребан да се све то разбије.” (Vučić 2015).

Према истом обрасцу Дачић је, поготово у његовом говору на свечаној седници владе, одржаној на Видовдан – национални празник када се прославља сећање на Косовску битку и Косовски мит – обећао да замени овај празник и најавио нову Србију. Овај тип понашања је, као што је већ наведено, револуционарно месијански. Као да то није довољно, они понекад настоје да унизе историју њихове земље и конститутивног народа – Срба, тиме што тврде да је сва претходна историја деловала назадно и ширила ирационална веровања, прослављала губитке и поразе.

Ако желите да разумете ове поруке кроз оптику Бурка и Духастела (Bourque and Duchastel), онда су кључне поруке двојице политичких вођа усмерена ка креирању новог друштва, наметајући нове норме и вредности. (Bourque, Duchastel 1995, 612, 13) Они евидентно користе политички говор да би приказали националну културу и историју као нешто поунутрашњено негативно, те се стога залажу за врло ново друштво и културу у периоду до 2020. године.

б) Неутралан или условљено позитиван став спрема националне културе присутан је у говору све троје политичара. Ипак, неопходно је указати на реткост садржаја националне културе у јавним говорима троје наведених политичара, а нарочито у обраћањима Брнабићке и Дачића. Брнабићка, чија је политичка база непостојећа с обзиром да она положај дугује личној подршци Александра Вучића, због особитих карактеристика представља новост и дисконтинуитет са традиционалним вредностима и српском националном културом. Она ретко користи садржаје који би се могли тумачити као они који се реферишу на предмет истраживања. Али, када их користи она то чини у неутралном или условно позитивном кључу. У афирмативним случајевима се ради о подршци идејама које су усклађене са онима које тренутно промовише влада, попут борбе за државност и независност. Али овако тумачене слобода и независност никада се не износе у опозицији са ЕУ интеграцијама. Примери таквог говора су уобичајени приликом обележавања неког историјског догађаја као што је на пример случај када је Брнабићка рекла „Величанственим победама ... наши преци отпочели су вишедеценијску борбу за обнову независне, слободне и самосталне српске државности са сјајним победама...” (Kurir 2021).

Александар Вучић користи српску националну културу у афирмативном дискурсу, у посматраном периоду 2021-2020, сличним поводима као и Брнабићка. На пример, приликом откривања споменика Стефану Немањи (оснивачу српске династије Немањића) он усваја позитиван дискурс како би на неки начин себе представио као историјску личност која ужива широку јавну подршку. Он жели да се представи као савремени Стефан Немања или као савремени Милош Обреновић.

Србија је током влада СНС и СПС предвођених Александром Вучићем и Ивицом Дачићем, којима се 2016. придружује Ана Брнабић подвргнута политичком дискурсу усмереном на промену друштва и српске националне културе. Доминира негативна представа и негативан стереотип националне културе у политичком говору двоје кљућних особа у власти. Ова чињеница може деловати необично али није новост у историји. Она наличи јавном говору у револуционарној Француској, револуционарном Совјетском Савезу или у републиканској Шпанији. Било би занимљиво анализирати, на пример, представљање националне културе у ТВ серијама које продуцира државна Радио телевизија Србије (РТС). То је само идеја за даље истраживање ове интересантне теме.

Литература

1. Ball Alan R. 1988. *Modern Politics*, IV ed. Palgrave Macmillan UK, 251 pp.
2. Базић Јован. 2012. „Улога Косовског мита у обликовању српског националног идентитета” (“Role of Kosovo myth in shaping Serbian national identity”), Српска политичка мисао N 4, Year. 19. Vol. 38. pp. 253-271. (in Serbian).
3. Beta. 2013. “Dačić: For ten years we are being lied to that Kosovo is Serbian”, 07.03.2013, *Politika* <http://www.politika.rs/sr/clanak/251043/Dacic-Deset-godina-se-laze-da-je-Kosovo-srpsko> (in Serbian).

4. Bogdanović Dimitrije 1990. Књига о Косову. *Book on Kosovo*, Belgrade, Српска књижевна задруга. (in Serbian).
5. Brnabić Ana, Biografija.org 2019. <https://www.biografija.org/biznis/ana-brnabic>
6. Brnabić Ana. 2017. Program of the Candidate for the President of the Government of the Republic of Serbia Ana Brnabić, *National Assembly*, 28 June 2017 pp. 104 https://www.danas.rs/wp-content/uploads/2018/01/Program_Vlade_kandidata_za_predsenika_Vlade_Ane_Brnabic.pdf?x16392 (in Serbian).
7. Brnabić Ana. (2020). Program of the Candidate for the President of the Government of the Republic of Serbia Ana Brnabić, *National Assembly*, 28 October, pp. 47, <https://rsjp.gov.rs/wp-content/uploads/Ekspoze-2020.pdf> (in Serbian).
8. Bourque, Gilles, Duchastel, Jules (1995). Texte, discours et idéologie(s). *Revue belge de philologie et d'histoire. Belgisch tijdschrift voor philologie en geschiedenis*, tome 73, fasc. 3, pp. 605-619. DOI: 10.3406/rbph.1995.4026
9. Dačić Ivica. (2013). "Guest post: no time to rest as Serbia moves towards Europe", *Financial Times*, September 17, 2013 Guest post: no time to rest as Serbia moves towards Europe
10. Đerić M. Gordana. (2002). Mythical Aspects of Serbian Identity, *Filozofija i društvo*, Belgrade, 247-266.
11. FoNet. (2019). "Dačić: Socialists are the eldest Serbian political brand, (they) stand still", *NI*, 17.jul 2019, <https://rs.n1info.com/vesti/a500397-dacic-socijalistisu-najstariji-srpski-politicki-brend-stoje-postojano/> (in Serbian).
12. Government of Serbia. (2013). "Speech of the President of the Government of Serbia Ivica Dačić at the solemn session of the Government in Kruševac", 28 June 2013. <https://www.srbija.gov.rs/vest/193063/govor-predsednika-vlade-srbije-ivice-dacica-na-svecanoj-sednici-vlade-u-krusevcu.php> (in Serbian).
13. "Inspired Leadership", *IDEA*, The Alumni Magazine of Northwood University, Spring 2018 , p. 4, https://static1.squarespace.com/static/5ae327dd25bf02d15e5a2922/t/5aecaf3f575d1f6cb16ef95f/1525460806309/Idea_Spring2018.pdf
14. Јован Јањић. 2019. *Косовски завет: српски савез са Богом (Kosovo covenant: Serbian Alliance with God)*. Институт за српску културу., pp. 116. (in Serbian).
15. *Kurir*. (2019). Belgrade, 6-7 January, p. 2.
16. *Kurir*. (2021). „KURIR U ORAŠCU Ana Brnabić: Iskra upaljena ustankom iz 1804. I DALJE BUKTI
17. *Kurir in Orašac*. Ana Brnabić: Spark fired with uprising in 1804, It is still burning", 15.02.2021. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3625233/uzivo-u-orascu-se-kod-spomenika-karadjordju-obelezava-dan-kada-je-1804-godine-pokrenut-prvi-srpski-ustanak-tamo-je-premijerka> (in Serbian).
18. Lompar, Milo. 2018. *Слобода и истина (Freedom and Truth)*, (in Serbian), Belgrade, pp. 269.
19. *Politika* 2014a. Belgrade, 29 April, p. 13. (in Serbian).
20. *Politika* 2014b. 28. December.
21. *Politika*. 2020. 27 August, p. 5.

22. Политика 2021. „Од Стефана Немање Срби су државотворни народ”, *Политика* 27. Јануар 2021, <http://www.politika.rs/scc/clanak/471731/Od-Stefana-Nemanje-Srbi-su-drzavotvorni-narod> accessed: 27/3/2021.
23. Predsednik. 2019. „Predsednik Vučić učestvovao na panelu „Evropska unija i Srbija: zajednička sudbina?” (“President Vučić participated at the panel 'European Union and Serbia: common destiny'?”). 15.10.2019, <https://www.predsednik.rs/pres-centar/vesti/predsednik-vucic-ucestvovao-na-panelu-evropska-unija-i-srbija-zajednicka-sudbina>.
24. Radonjić Marko. (2020). “Rewarded for all affairs: How shall we remember Ana Brnabić”, *Nova.rs* 05.Oct. <https://nova.rs/vesti/politika/nagradena-za-afere-po-cemu-cemo-pamtiti-anu-brnabic/> (in Serbian).
25. PTC. 2020. „Udovički plaća milion dinara Petroviću zbog afere 'Vetropark' ”, PTC 18. Феб. 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/3855735/udovicki-placa-milion-dinara-petrovicu-zbog-afere-vetropark.html> (in Serbian).
26. SRNA. 2019. “Brnabić: We will invest great energy in order not to forget the victims” 05/05/2019. <http://www.srna.rs/novosti/689052/brnabic-ulozicemo-veliku-energiju-da-se-zrtve-ne-zaborave.htm> (in Serbian).
27. UNESCO. 2006. “World Heritage Committee puts Medieval Monuments in Kosovo on Danger List and extends site in Andorra, ending this year’s inscriptions”, 13 July 2006, <https://whc.unesco.org/en/news/268/>
28. Vranić Bojan. Vuković Đorđe. Kecmanović Nenad. 2018. *Cultural strongholds of politics*, Belgrade: Čigoja, 258 pp.
29. Вучић Александар. 2015. „Вучић: Србија улази у нови век рада без чаробних штапића и рата”, *СНС*, 31.12.2015. <https://beograd.sns.org.rs/novosti/vesti/vucic-srbija-ulazi-u-novi-vek-rada-bez-carobnih-stapica-i-rata>
30. Vučić Aleksandar. 2017a. Speech of the President of Serbia, Aleksandar Vučić, *Danas*, <https://www.danas.rs/politika/govor-predsednika-srbije-aleksandra-vucica/>
31. Vučić Aleksandar 2017b. “We shall keep what Vuk has left us – our beautiful Serbian language”, *Predsednik.rs* 17.09.2017 <https://www.predsednik.rs/pres-centar/vesti/cuvacemo-ono-sto-nam-je-vuk-ostavio-nas-prelepi-srpski-jezik>
32. Vučić Aleksandar 2018a. “Orašac – Central state ceremony of the Statehood Day, 15.02.2018.” <https://www.predsednik.rs/pres-centar/vesti/orasac-centralna-drzavna-ceremonija-obelezavanja-dana-drzavnosti-15022018-godine> (in Serbian).
34. Vučić Aleksandar. 2018b. „Vučić: Odavde nema nazad, i u dorbu i u zlu bićemo uz svoj narod”, 9 September 2018 <http://kim.gov.rs/lat/v2720.php>
35. Vučić Aleksandar. 2018c. *Blic, Belgrade*, 16. September 2018.
36. Swedlow Brendon. 2013. Political Culture, in Gregory Claeys (ed.) *Encyclopedia of Modern Political Thought*, pp.624-626. CQ Press.

SERBIAN NATIONAL CULTURE IN POLITICAL TALK OF GOVERNMENT

Summary: In this paper we will analyse treatment of Serbian national culture in public speeches and authorised texts of the politicians in power in Serbia. We will adopt political discourse analysis and general text analysis in order to detect modalities of usage of national cultural and messages within studied texts and speeches. Key politicians in the period 2012-2020 are actual President of Serbia, Aleksandar Vučić, who is also leader of Serbian Progressive Party (SPP), Parliament Speaker Ivica Dačić, leader of the Serbian Socialist Party (SSP) and Ana Brnabić, Prime Minister of Serbia, member of SPP. Mentioned three politicians, generally have two attitudes to national culture in examined period.

Inaugural speeches, greetings on special occasions and state holidays, elections speeches, public speeches on crucial political issues like on the status of Kosovo and Metohija present raw data.

Key words: Serbia, Aleksandar Vučić, Ana Brnabić, Ivica Dačić, national culture, political talk

БИЉАНА МИЦКОВ*

Универзитет у Ремсу
Француска

ТАТЈАНА ПИВАЦ**

Природно – математички факултет
Нови Сад

UDC: 316.736:316.334.56

Прегледни рад

Примљен: 30.07.2021

Одобрен: 24.08.2021

Страна: 123–132

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.2.02

НОВА ОДРЖИВОСТ КУЛТУРЕ У „ОТВОРЕНИМ ГРАДОВИМА”

Сажетак: Појам „Отворени град” почиње да се користи тек од недавно на основу формирања културне политике Европских градова. Настао је као последица потребе да грађани директно учествују у партиципацији у односу на формирање културне политике града у новим одрживим системима који подразумевају активну улогу дигиталног приступа културним добрима. Већина европских градова заснива своју културну политику на четири кључна принципа: културни идентитет, културна разноликост – интеркултуралност, стваралаштво и учествовање грађана у културном животу. Стратегија развоја културе требало би да обезбеди да се ови принципи посматрају и преплићу у свим јавним политикама. Овај приступ указује на развој уметничких дисциплина у свим савременим правцима, и треба да делује директно на локалне владе и оне који воде сектор културе. Културни туризам у многome појачава партиципацију грађана у пројектима везаним за културу.

Кључне речи: културне политике, отворени градови, културни туризам, одрживи развој, креативност

Јавни простори града

Град је најјаснији показатељ друштвене димензије и представља основ за развијање савременог друштва (Кнежевић 2018; Пушић 1997). Градови су резултат интеракције између људи и њихове околине. У мери у којој су је обележили њихови становници и њихова визија света, територија је носилац историје и значења и, према томе, културе (Агенда21културе 2004). Ову културну димензију чине праксе и обичаји грађана: наслеђе, архитектура, дизајн, јавна уметност, пејзажи, обликовање природног окружења и организација простора. Култура је моћан инструмент за изградњу простора у којима грађани могу

* biljamickov@gmail.com

** tatjana.pivac@dgt.uns.ac.rs

разумети себе и једни друге, и слободно развијати квалитет живота. Веза између културе и града је есенцијална. Мада је град велико друштвено средиште кроз које пролази културна резултанта једног друштва, није га могуће разумети уколико се не познају појединачни елементи који чине културу тог истог друштва (Пушић 1997).

Култура нам омогућава да поново замислимо свет. Урбано планирање и јавни простори су од суштинске важности за прелазак на одрживе градове и регионе. Урбанистичко планирање које експлицитно не узима у обзир културна питања, има негативне утицаје на очување наслеђа (Culture21action, 2015). Тачније такав приступ ограничава могућност приступа и учешћа у културном животу.

Препознавање значаја културе у одрживом развоју значи истраживање веза између културе и околине. Култура утиче на наше разумевање околине и на наш однос са њом на дубоком нивоу. Брига за добробит будућих генерација је већ изричито еколошка; требало би да буде и културна. Људи модификују екосистеме око себе кроз културне праксе, вредности и визије света. Људске активности зависе и користе „природне” просторе и биолошке ресурсе који би иначе могли нестати, попут пољопривредног наслеђа.

Право на град – отворени град

Културна права се односе на права свих појединаца на слободу говора, приступ наслеђу, и активно учешће у културном животу. Културна права гарантују приступ знању неопходном за остваривање других права, слобода и одговорности. Изградња идентитета постала је кључни елемент свих заједничких пројеката (Агенда21културе 2004).

Локалне политике треба да помогну грађанима да остваре своја права да слободно одређују свој идентитет, развијају и остварују своје креативне способности, препознају и прихватају стране културне изразе и учествују у колективном одлучивању о свим аспектима живота заједнице (Landry 2017). У том смислу пројекти у култури имају значајну улогу као и културни туризам.

Активно учешће у културном животу један је од кључних аспеката социјалне инклузије. Пружа мотивацију и могућност повећаног грађанског учешћа, пружа видљивост културе, негује међусобно признавање и сарадњу између различитих генерација и култура, подстиче запошљавање и побољшава сигурност и имиџ града. Култура је важно средство за успостављање нових друштвених простора и за развијање нових колективних значења. Културни елементи могу промовисати или ометати приступ и учешће у јавним услугама као што су здравство, образовање, социјална инклузија и запошљавање (Culture21action, 2015).

Савремено урбано планирање треба да процени утицаје на културу, на исти начин на који је започео процену утицаја на животну средину у двадесетом веку. Остали односи између културе, урбаног планирања и јавних простора укључују: потребу да се пројекти урбаног и регионалног развоја прилагоде њиховом културном контексту.

Пример је употреба, тамо где је то могуће, локалног знања и традиционалних грађевинских техника које граду дају идентитет и посебност, уместо да се користе модели са других места (Culture21action, 2015); потребу за препознавањем потенцијала културних активности и одговарајуће дизајниране инфраструктуре које доприносе урбаној обнови и равнотежи између великих и малих објеката, градских центара и децентрализованих четврти у расподели ресурса и планирању културе; и врло битан елеменат учешће грађана у најранијим фазама урбаног и регионалног планирања.

Као кључни елемент промоције урбане трансформације треба одредити иновативни културни профил града. Идеолошки гледано, оваква политика исказује интересовање за развој уметничких дисциплина у свим савременим правцима, без обзира на разлику појединих идеолошких приступа, и треба да делује директно на локалне владе и оне који воде сектор културе.

Ако се посматра појам Креативног града (Florida 2012), то је град где су уметници део професионалне класе, где град има „200-годишњи” развојни план, то је место са јединственим културним идентитетом. Где је реч „аутентична” више од префикса. То је град који може јасно показати везу између креативности и иновације и зна како у потпуности искористити економски потенцијал културне економије.

Креативни град је идеал, циљ, место са јединственим културним идентитетом, отворено је и толерантно, локално, а опет међународно. То је место на коме цвета иновација, где је сваки грађанин учесник и произвођач. То је град који повезује креативност и иновацију и користи је као економски потенцијал. То је место које још увек покушавамо да створимо (Landry, Bianchini 1995).

Европски модел развоја културне политике се заснива више на партнерским моделима где општине промовишу јавни и мешовити економски програм повећањем донација и волонтирањем за културне пројекте. Подржавају се партнерства грађана активних у сектору културе и предузећима, такође резиденцијални програми или други системи иновација и размене знања. Подстиче се корпоративна друштвена одговорност која подразумева програме који изричито укључују пројекте из области културе и баве се културним вредностима становништва и локалне културе.

Нови термин који се појављује у креирању културних политика од недавно је појам „Отвореног града”. Отворени град је вид иновације, а односи се на учешће грађана и њихову активну партиципацију у отвореној градској влади. Први такав пројекат је почела Барселона заједно стварајући нову дигиталну мрежу градова са Амстердамом и Њујорком.

Барселона је покренула пилот пројекат који подразумева да дигитална права и демократија пружају шансу грађанству Барселоне да доноси одлуке. На пример, Decidim (<https://www.decidim.barcelona>) пројекат пружа експерименталну „отворену, сигурну и бесплатну” платформу за прикупљање идеја и тестирање њихове одрживости. Идеје које преживе овај тест колективне интелигенције града, град може потом да спроведе уз подршку људи.

Култура, информација и технологија знања и њени доприноси развоју

Повећавање могућности за приступ информацијама и учешће у стварању знања је културни процес који је део основних услова одрживог развоја. Историјски гледано, слободна размена знања осигурала је културну еволуцију друштва. Стварања сваке ере заснива се на знању и доприносу оних који су им претходили (Culture21action 2015).

Отворени градови се активно укључују у мреже градова које делују и на Европском и глобалном нивоу као што је UNESCO Creative City network, Агенда21 за културу, Culture21 Action, World Urban City Forum, Мрежа дигиталних градова. Развој културе је све више умрежен и тражи константно преиспитивање и промишљање, интервенције и обнављање, дигиталну трансформацију (Landry 2016), јер је то заиста једини механизам који правилно одражава и прати динамичност и сталне промене присутне у глобалној култури.

Културни туризам у градовима

Културни туризам је једна од врста туризма која је добила нову оперативну дефиницију UNWTO-а на 22. заседању Генералне скупштине одржаној у Ченгду, Кина (UNWTO, 2017): Културни туризам је врста туристичке активности где је основна мотивација посетилаца учити, откривати, доживљавати и конзумирати материјалне и нематеријалне културне атракције/производе на туристичкој дестинацији. Ове атракције/производи односе се на скуп карактеристичних материјалних, интелектуалних, духовних и емоционалних карактеристика друштва које обухвата уметност и архитектуру, историјско и културно наслеђе, кулинарско наслеђе, књижевност, музику, креативне индустрије и осталу живу културу са животним стиловима, системима вредности, веровањима и традицијом

Током осамдесетих година, мање од трећине људи је навело да је „посећивање културних, историјских и археолошких богатстава” било њихов кључни мотиватор. Током деведесетих прошлог века, ово је било важно читавој половини испитаника. Још изненађујући је био проценат људи који су навели да је „разумевање културе” примарни мотив за путовање; током осамдесетих, ово је било важно за нешто мање од половине испитаника, а током деведесетих чак изненађујућих 88% испитаника! Ово је промена парадигме од „бекства од стварности” до „обогаћења” која је имала утицаја на туристичку привреду (Richards 2018).

Зашто је културни туризам толико важан? Постоји неколико трендова који утичу на тржиште културног туризма:

- Пораст нивоа образовања. Образовање је најзначајнији фактор који утиче на учешће у култури и путовања. Образовни ниво се повећава. У протекле две деценије, проценат одраслих у САД-у са факултетским образовањем је порастао са 15% на 30%.

- Старија популација. Учешће у културним активностима повећава се током средњих година, достиже врхунац између 45. и 65. године живота, а затим опада. Људи у тим годинама имају најбоља примања и време да проведу на активностима и путовањима која су везана за културу.
- Повећање економске улоге жена. Статистике показују да жене више учествују у културним активностима од мушкараца. Данас жене контролишу већи део приход, налазе се на руководећим положајима и доносе одлуке у вези са дечијим активностима у слободно време и породичним одморима. Жене су чешће организатори групе и промотери путовања.

Постоје нови трендови како би се максимизирала моћ културног туризма:

- Постоји драматични пораст у кратким, „побећи негде” путовањима, која значе да људи покушавају да током године упакују више активности у чешћа путовања краћег трајања. Више образовање и приходи значе мањак времена. Дакле погодности и квалитет су кључ. Ови путници желе вредност за уложено време.
- „Х Генерација” туристи (рођени између 1965. и 1981.), имају растући утицај на културни туризам, чинећи 40% културног туризма уопште и 50% у градовима. Ово су независни путници, мобилни, високо образовани, који траже аутентичност и авантуру.
- Људи траже значење. Многи ће га наћи у природи, наслеђу и култури.
- Успех тематских паркова је креирао висока очекивања за културни туризам. Туристи очекују и захтевају добру услугу, погодности, импресивно искуство, сигурност и предвидивост у условима који су понуђени.
- Забринутост за околину међу образованијим људима значи да културни туристи очекују и захтевају да туристичка индустрија допринесе одрживости заједница и животне средине.
- Интернет, low cost авио компаније и Airbnb и друге сличне платформе такође врше значајан утицај.

Тржиште културног туризма је процењено на око 40% свих међународних туристичких долазака (UNWTO 2018) што је тренд који се очекује да ће се даље развијати у наредним годинама. Удаљавајући се од оригиналне елитне оријентације према купцима, културни туризам се развио ка масовном тржиште, ширећи свој концепт даље од места и споменика, и ка креативности, начину живота, традицији и свакодневној култури. Појавило се неколико различитих облика културног туризма, попут историјског и културног наслеђа, уметности, гастрономије, филма и музике, као и туризма заснованог на креативним индустријама (Richards 2018). Културни туризам све више покреће литерарни туризам и потрагу за културним искуствима на основу начина живота и навика места која се посећују (Noonan and Rizzo 2017).

Културни туризам захтева пажљиву курацију и улагање у културна добра и живот града. Такво улагање не само да побољшава искуство за туристе, већ и способност за живот места, а заузврат ствара радна места и, ако је успешно, ојачава динамику јаке услужне економије. Да би се постигла ова равнотежа, културне дестинације морају дати приоритет физичком, социјалном и

дигиталном. Они такође морају да задрже локалну аутентичност у све глобалнијем и виртуелнијем свету (Adam et al. 2019).

Култура је била неизоставна током изазовног периода проузрокованог пандемијом COVID-19 током 2020. и 2021., са милионима људи који траже културна искуства из својих домова. Ова невиђена криза прети да трајно оштети крхки екосистем сектора културе и туризма. Градови су традиционално играли главну улогу у културном туризму. Они су били први, али и највише погођени пандемијом.

Међутим, они су и чворишта иновација и креативности дозвољавајући својим становницима и људима широм света да прихвате културу на алтернативни начини. Са друге стране, туризам у руралним областима нуди важне могућности за опоравак јер путници траже мање гужве, искуства на отвореном и уживање у локалној култури. Криза COVID-19 бацила је светло на суштинску и неизбежну везу између урбаног и руралног развоја (UNWTO, 2021).

Како постати отворени град?

Успешни градови су често отворени градови, али да ли могу и други градови постати отворени и да уживају у благодетима људске разноликости и глобалног домета? Са много више отворених градова света, обезбедио би се бољи квалитет живота за мобилну популацију. То би резултирало опипљивом социјалном глобализацијом у којој су људски капитал и таленти вредновани као међународна имовина, а градови би више доприносили националном успеху.

Овакви градови, као и њихова разнолика понуда, постају привлачнији за своје локално становништво; негује се креативност, енергија, могућности, и избор у многим аспектима културе, јавног живота и слободног времена. Кад се њима добро управља, ови градови пружају везу са глобални проток знања, капитала и услуга, и нуде богато окружење за животне стилове и квалитет живота свих градских популација.

Људи одлазе у ове градове у посету, да уче, да би живели, зарадили за живот, инвестирали и иновирали.

Како може постати више градова отворенијим?

- Отворенији градови могли би значити бољи квалитет укупног живота свих становника града и посетилаца.
- Отворенији градови могли би значити више и боље услуге и могућности за све мобилне људе, са важним импликацијама на социјалну правду и међукултурни ангажман.
- Отворенији градови могу значити боље интегрисање нације, просперитетнију националну економију и боље међународно разумевање (Clark 2010).

Кључни елементи отвореног града су:

- Повезивост и простор за раст;
- Квалитет живота и места (нпр. урбани дизајн);

- Вештине радне снаге;
- Иновације и креативност;
- Предузетништво;
- Индустијска структура;
- Основни трошкови градова и региона;
- Транспарентност пословног окружења;
- Изградња идентитета и брэнда и
- Способност спровођења стратешких промена (Clark 2010).

Позитивни примери отворених градова

Отвореност је права предност градова ако они спроводе планове да буду међународно повезани и играју међународне улоге, ако послују у индустријама заснованим на знању или пружају подршке платформама компанија заснованих на знању или урбаном туризму и креативном хабу. Постоје локални и спољни фактори који градове чине атрактивним и отвореним за међународну популацију. Док неки фактори као што су национална имиграциона политика или макроекономски инструменти, су далеко изван директне контроле градова, постоји много фактора отворености који су добро под контролом или непосредним утицајем градске власти. Оне укључују идентитет и карактер града, образовање, становање и културну понуду... То значи да градови могу и утичу на то колико су отворени и колико могу да имају користи међународни токови становништва (Clark 2010).

Даблин-игра значајну улогу у економском, образовном, социјалном и културном животу земље. То је град са око 550.000 становника. Традиционално топлу и гостољубиву културу подржавају добре забаве и спортске могућности које у комбинацији са снажним историјским и културним идентитетом града чине Даблин атрактивним и за живот пријатним градом. Креатори политике у Даблину рано су препознали да предњачи у поређењу са другим међународним чвориштима знања у сферама ИТ, био науке, финансијских услуга, креативне индустрије, малопродаје, високо технолошких инвестиција и туризма. Даблин је град који је случај отворености учинио изузетно ефикасним јер прати стратегију да постане међународно средиште индустрије вођене знањем. Кључна способност сваког градског руководства, у контексту отворених градова, је артикулисање и добијања подршке за визију током изградње коалиције стејкхолдера око те визије. У Даблину је то доказано залагањем градског менаџера за интернационализацију града, а фокус је на развијању даблинске регионалне економије која је једна од светски најконкурентнијих. Надлежни у Даблину су препознали да међународна отворена економија заснована на знању, мора да привуче спољни људски капитал који је неопходан састојак за локални успех. Успех Даблина је у:

- Изградњи интерног људског капитала кроз добро образовање и обуку,
- Привлачењу и регрутовању људског капитала из споља,
- Задржавању довољно људског капитала и његовим потпуним коришћењем (Clark 2010).

„Градове обликују и стварају њихови људи. Даблин је обликован кроз своју историју људи из многих земаља и многих култура. Градови напредују и просперирају тамо где су отворени свету и када прихватају разноликост. Даблин је међународни град. Поздравља и прихвата креативну енергију људи из различитих крајева света. Живот овог града обогаћен је новим Даблинерсима. Они су мост који осигурава Даблин да остане глобални град” (Градоначелник Даблина, Eibhlin Byrne 2009, преузето из Clark 2010)

Амстердам-финансијски, образовни и културни центар Низоземске са око 1,4 милиона становника. Лака културна живост Амстердама, зелени простори, широк избор забаве, привлаче међународно становништво, а сви траже јединствену равнотежу коју град нуди. Град је дуго био регионални центар за индустрије знања, услуге, осигурање, оглашавање, право и консултантске услуге. Важно је културно чвориште. Амстердам је традиционално познат као либерални и космополитски град, атрактиван и отворен за страно становништво, компаније и посао. Сматра се да је град дом више националности него било који други град у свету, са 177 заступљених националности. Толеранција и отвореност постали су срж вредности холандског идентитета, а Амстердам је мултикултурални град. Један је од светски најотворенијих и међународних градова. Амстердам привлачи међународне фирме из Северне Америке и из Азије, као и из других делова Холандије. Разлог зашто је Амстердам међународно привлачан за предузећа је због креативног кластера сектора као што су пословне услуге, логистика, ИКТ, нови медији и туризам (Clark 2010). Ови кластери су значајно развијени током последњих двадесет година.

Даблин и Амстердам су примери градова који су успешно постали отворени за међународну популацију, додајући нову димензију економског и културног живота у те градове и регионе.

Нови Сад као отворени град?

Нови Сад, као ретко која од европских дестинација може понети епитет мултинационалне, мултикултуралне и мултиконфесионалне метрополе у малом, у којој се разлике доживљавају као предност. То је најперспективнији град у Србији, са великим потенцијалом. Нови Сад је град отворених врата, срдачних људи, толеранције и бескрајне културне шароликости. Град које је спреман на имплементацију иновација, то је град који константно учи. Европски концепт који је кроз архитектуру присутан у Србији, па и у Новом Саду детаљно је присутан кроз урбанистичку димензију, морфологију, структуралност и семантику архитектуре, при чему се, пре свега, базира на европским архитектонској баштини (Кадијевић, 2005).

Нови Сад је већ:

- креативни град
- културни град
- мултикултурални град
- град образовања и услуга

- регија са добрим квалитетом живота
- центар ИКТ

Да би Нови Сад постао отворен град, потребно је да спроведе одређене стратегије и уведе нове програме. Потребно је:

- да буде отворен за своје грађане који би партиципали у пројектима везаним за културу,
- да поштује дигитална права својих грађана,
- да постане паметан град „Smart city”,
- да буде отворен ка међународним студентима,
- да буде отворен ка међународним посетиоцима и догађајима (домаћин многим спортским и културним догађајима), нови догађаји, нове изложбе,
- да се усмерава ка новим, занимљивим пројектима који ће привлачити странце у град, нпр. Креативни модни Нови Сад, Креативни савез Новог Сада...,
- да побољшава квалитет јавног простора, решава проблем паркинг простора,
- да буде иновативан и креативан у погледу уличног намештаја, јавне расвете, улице направи живописнијим,
- да се направи агенда за промоцију отворености у граду.

Закључак

Развој градова је важан за друштво, како сада тако и у будућности. Градови су место за живот, кретање и интеракцију. Централну позицију у развоју градова треба да се поставе животи грађана. Такође, треба развијати „Отворене градове” који кроз своје културне политике ослушкују, разумеју и брину о грађанима кроз инклузивни приступ јавних простора.

Отворени град се фокусира на идентификовање онога што град чини атрактивним међународном становништву, као и на развој практичних стратегија за суочавање са економским и социјалним питањима интеграције која може помоћи градовима да привуку и задрже странце и самим тим остваре добит.

У дигитално доба свет се креће ка све глобалнијем контексту, дефинисаном људским и бежичним повезивањем на глобалном нивоу - друштвеним мрежама, великим подацима ... - или отвореним приступом базама података на међународном нивоу. Урбанистички дизајн мора се јасно посветити укључивању технолошких иновација у планирање паметних градова.

Литература

1. Adam, David, Kuhn, Rachel, & Fu, Summer. 2019. *Cultural Tourism is a Global Economy: The search for local authenticity*. BOP Consulting, http://bop.co.uk/assets/others/Cultural_Tourism_in_a_Global_Economy_report.pdf
2. Clark, Greg. 2010. *Understanding OPENcities*. Madrid: British Council.

3. Florida, Richard. 2012. *The Rise of the Creative Class-Revisited: 10th Anniversary*. USA: Basic Books.
4. Kadijević, Aleksandar. 2005. *Estetika arhitekture akademizma*. Beograd: Gradevinska knjiga
5. Кнежевић, Јелена. 2018. „Град као друштвени процес: социолошко читање Богдана Богдановића.”, У „Култура и креативне индустрије Новог Сада: изазови за будућност” приредила Мирјана Ковачевић, посебно издање *Култура полиса XV*: 91-102I
6. Lundry, Charles., Bianchini, Franco.1995. *The Creative City*. London: Demos.
7. Lundry, Charles. 2016. *The Digitized City: Influence & Impact*. Gloucestershire, UK: Comedia publisher.
8. Landry, Charles. 2017. *Psychology & the City: The Hidden Dimension*. Gloucestershire, UK: Comedia publisher.
9. Noonan, Douglas & Rizzo, Ilde. 2017. „Economics of cultural tourism: Issues and perspectives.” *Journal of Cultural Economics* 41: 95–107.
10. Pušić, Ljubinko. 1997. *Grad, društvo, prostor*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
11. Richards, Greg. 2018. „Cultural tourism: A review of recent research and trends.” *Journal of Hospitality and Tourism Management* 36: 12–21.
12. UNWTO. 2017. *Definitions Committee on Tourism and Competitiveness (CTC)*. <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/ctcdefinitionsenweb.pdf>
13. UNWTO. 2018. *Tourism and Culture Synergies*; UNWTO: Madrid, Spain
14. UNWTO. 2021. *UNWTO Inclusive Recovery Guide-Sociocultural Impacts of COVID-19, Issue 2: Cultural Tourism*, DOI: 10.18111/9789284422579
15. <https://www.decidim.barcelona>, последњи приступ 5.априла 2021.
16. <http://www.agenda21culture.net/>, последњи приступ 19. фебруара 2021.
17. <http://www.agenda21culture.net/documents/culture-21-actions>, последњи приступ 19. фебруара 2021.

NEW CULTURAL SUSTAINABILITY IN “OPEN CITIES”

Summary: ‘Open city’ is a new term that was coined after the cultural policies of European cities had been established. This phrase reflects the need for citizens to participate in the establishment of the city’s cultural policy, which is part of a new sustainable system that involves a digital approach to cultural goods. Most European cities base their cultural policy on four key principles: cultural identity, cultural diversity – interculturality, creativity, and citizens’ participation in cultural life. Cultural development strategy must ensure that these principles are observed by and intertwined with all public policies. This approach indicates the development of artistic disciplines in all contemporary directions and should have a direct influence on local governments and those in charge of the cultural sector. Cultural tourism greatly increases residents’ participation in cultural projects.

Key words: cultural policies, open cities, cultural tourism, sustainable development, creativity

ГОРДАНА РУДИЋ*

Педагошки факултет

Сомбор

ЈЕЛИСАВЕТА ЈОВАНОВИЋ**

UDC: 801.73:82-995

Прегледни рад

Примљен: 19.08.2021

Одобрен: 15.09.2021

Страна: 133–144

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.2.03

ПРЕВЕНЦИЈА ПЛАГИРАЊА КРОЗ ЕДУКАЦИЈУ

Сажетак: Плагирање представља неакадемско понашање и грубо кршење академске честитости. Студенти, као чланови академске заједнице, дужни су да поштују начела академског понашања, да се не упуштају у плагирање, као и да осуде сваку такву појаву. Међутим, плагирање јесте присутно и потребно је сагледати узроке ове појаве у циљу њеног спречавања. У раду су изнети резултати истраживања чији је циљ био да се утврди ниво знања, потреба за едукацијом и начин едукације студената о плагијаризму и правилима академског писања. Коришћено је анкетирање, како студената, тако и наставника, због обостраног сагледавања проблема плагирања и његове превенције. Истраживање је показало да су студенти делимично упознати са појмом и врстама плагијата, као и академског писања, и да постоји потреба да стекну или прошире знање о овим темама. Предложена су два модела едукације студената: кроз наставни предмет о академском писању или организацијом различитих семинара, радионица, курсева и слично.

Кључне речи: плагијаризам, превенција плагијаризма, академско писање, едукација

Увод

Термином плагијат називају се различите појаве у свакодневном животу. Овај термин може да се односи на подражавање туђег стила, дизајна или дела, као и присвајање, приписивање дела другог аутора себи. У правном домену, у области ауторског и других интелектуалних права, наши прописи не користе термин плагијат, односно, законодавац се подједнако успешно нормативно изразио и без његовог коришћења. Међутим, закон и подзаконски акти из области права о науци, као и прописи високошколских и научних установа, најчешће правилници и кодекси професионалне етике, користе термин плаги-

* gordana.rudic@dmf.uns.ac.rs

** jelisaeta_13@hotmail.com

јат и плагирање се сматра грубом повредом академске честитости (Водинелић 2015). Према Кодексу о академском интегритету, усвојеном на Универзитету у Новом Саду, плагирање се сматра обликом неакадемског понашања и дефинисано је као „приказивање туђег рада или идеја као својих, у целини или делимично, без навођења изворног ауторства или изворника. Плагирање је и противзаконито присвајање туђе интелектуалне својине и научноистраживачких резултата, те њихово приказивање као својих”. (Универзитет у Новом Саду, 2019, 4).

Облици плагирања

У циљу превенције и препознавања појаве плагирања, важно је разумети у којим облицима она може да се испољава. Присвајање туђе интелектуалне својине може се извршити на различите начине. Према поменутом Кодексу о академском интегритету, као облици плагирања наводе се: дословно преузимање или парафразирање текста, без навођења имена аутора и извора текста и без јасног обележавања преузетог, односно парафрализованог, дела; непрецизно цитирање у циљу довођења читаоца у заблуду у погледу ауторства; и „свако друго приказивање туђих идеја и дела као својих”. (Универзитет у Новом Саду 2019, 5). Начини приказивања туђих идеја или дела као својих, понекад су теже препознатљиви, те је важно указати на њих. Водич за препознавање различитих облика плагирања намењеном студентима, наставницима и научницима, *The Plagiarism Spectrum* (2012), наводи 10 облика плагијаризма:

1. Клон - представљање туђег рада, преписаног од речи до речи, као свог;
2. Копирај - преузимање копираних делова туђег текста или других извора у свој рад без измена;
3. Пронађи - замени - промена кључних речи и фраза уз задржавање основног задржавање основног садржја извора у свом раду;
4. Ремикс - парафразирање других извора и њихово неприметно уклапање у свој рад;
5. Рециклажа - преузимање у великој мери делова својих претходних радова без цитирања, самоплагирање;
6. Хибрид - комбиновање коректно цитираних извора са копираним пасусима који нису цитирани;
7. Мешавина - мешање копираних делова из више извора, без коректног цитирања;
8. Грешка 404 - рад садржи непостојеће референце или нетачне информације о изворима;
9. Агрегатор - рад који садржи коректно цитиране изворе, али не и оригиналне резултате;
10. Пресликавање - у раду су извори коректно цитирани, али се сувише ослања на текст и/или структуру извора.

Студенти и плагирање

Разлози плагирања од стране студената, предмет су дискусије у многим радовима. Поменимо типологију ових разлога коју је сачинио Парк (Park, 2003), синтетизујући ставове више аутора:

1. истински недостатак разумевања - ненамерно плагирање, када студенти нису упознати са правилним цитирањем, парафразирањем и референцирањем, као и када им је нејасно значење појма „општепознато” и израза „сопственим речима”;
2. повећање ефикасности – прибегавање плагирању зарад добијања више оцено са мање уложеног труда;
3. управљање временом – прибегавање плагирању због уштеде времена;
4. лични став – став да је плагирање прихватљиво;
5. пркос – плагирање као начин показивања отпора према ауторитетима, или отпора према постављеном задатку уколико га студент не сматра важним нити изазовним;
6. став према наставницима и часовима – плагирање као израз отпора према наставнику који, по мишљењу студента, задаје неважне задатке или се не труди да помно прочита и прегледа њихове радове;
7. порицање или неутрализација – покушај негирања сопственог непоштедног понашања или његовог оправдавања пребацивањем кривице на друге;
8. искушење и прилика – подлагање искушењу у ситуацији у којој су информације лако доступне а копирање једноставно и брзо;
9. недостатак разлога који би одвратили студента од плагирања – став да корист од плагирања превазилази ризик, посебно ако се чини да је вероватноћа да дело буде откривено, као и казна у случају откривања, мала или не постоји.

Едукација студената у циљу дубљег разумевања појма плагирања и начина његовог препознавања и избегавања, као и едукација о стандардима и принципима академског писања уопште, усвајање етичких кодекса и употреба различитих софтверских алата за препознавање плагијата, основне су активности које се врше у циљу превенције и спречавања појаве плагирања од стране студената на високошколским установама. Није довољно детектовати случајеве плагијаризма и санкционисати их, потребно је више напора уложити у едукацију и превенцију. Едукација студената о академској етици, спречавању плагијаризма као једном од њених најзначајнијих питања, као и о академском писању, може се вршити кроз наставне предмете или организацијом различитих семинара, радионица, курсева и слично.

Вештине академског писања на високошколским установама у Србији, стичу се кроз наставне предмете на малобројним факултетима и у оквиру ретких студијских програма. У сваком случају, ова едукација се не спроводи планирано и усаглашено. Истражујући изучавање академског писања као наставног предмета на Универзитету у Београду, Прњат (2018) наводи да свега осам

факултета, од укупно тридесет и једног, у својим наставним плановима има предмете чији је садржај академско писање. Ови наставни предмети немају усаглашене садржаје на нивоу универзитета и углавном нису прилагођени ни студијском профилу. Осим тога, као наставни предмет, академско писање је чешће заступљено на мастер академским студијама него на основним, упркос чињеници да студенти пишу семинарске радове већ на првој години основних студија.

Одржавање семинара, курсева или радионица са циљем упознавања студената са појмом и превенцијом плагирања, као и јачања академског интегритета, такође представља вид едукације студената. Важно је да они буду добро организовани и осмишљени да би дали задовољавајуће резултате, са обзиром на то да се одржавају у релативно кратком временском интервалу. Добро конципирана и организована двосатна радионица на UCL (University College London), током које се студентима помаже да боље разумеју појаву и последице плагирања и пружају им се практични примери о начинима његовог избегавања, показала је одличне резултате и забележено је значајно смањење броја потврђених случајева плагирања након њеног одржавања (Brown & Janseen 2017).

Методологија истраживања

Истраживање је спроведено у циљу процене нивоа знања студената Универзитета у Новом Саду о плагирању и академском писању, као и зарад утврђивања ставова студената и наставника о начину едукације о поменутих темама.

У саставу Универзитета у Новом Саду налази се 14 факултета: Филозофски факултет, Пољопривредни факултет, Правни факултет, Технолошки факултет, Економски факултет у Суботици, Факултет техничких наука, Медицински факултет, Природно-математички факултет, Академија уметности, Грађевински факултет Суботица, Технички факултет "Михајло Пупин" у Зрењанину, Факултет спорта и физичког васпитања, Педагошки факултет у Сомбору и Учитељски факултет на мађарском наставном језику у Суботици. На Универзитету у Новом Саду (у даљем тексту, Универзитет), слично као и на Универзитету у Београду, само поједини студијски програми садрже предмет на којем се стичу знања и вештине из области академског писања. Самим тим, студенти који немају прилику да слушају и полажу такве предмете остају ускраћени, и поставља се питање на који начин могу да дођу до сазнања потребних за писање својих семинарских, дипломских и мастер радова. Анализа ставова и мишљења студената и наставника Универзитета о плагирању и његовој превенцији путем едукације, допринеће бољем разумевању и бржем решавању овог проблема.

При истраживању¹, коришћена је анкета као техника прикупљања података. Састављене су две анкете, једна за студенте, друга за наставнике Универзитета и добијени су одговори од 394 студента и 253 наставника.

Анкета за наставнике садржала је десет питања. Почетна питања односила су се на њихово мишљење о томе да ли су студенти упознати са појмовима плагијат и правила цитирања, као и да ли им они сами скрећу пажњу и на који начин их едукују о томе. Затим се тражило мишљење наставника о чињеници да се вештина академског писања најчешће учи тек на мастер студијама, као и о начину на који сматрају да треба едуковати студенте (увођењем посебног предмета у наставни план или организацијом једног предавања на почетку студија). Следила су питања у којима наставници износе своја искуства о броју добијених плагираних радова од стране студената и изношење ставова о разлозима због којих студенти то чине. За крај су постављена питања у вези са софтверским алатима за детекцију плагијата: да ли их наставници сматрају потребним, да ли их и сами користе и да ли их сматрају ефикасним.

Анкета за студенте се састојала од 13 питања. На почетку, студентима је постављено питање о томе да ли им предметни наставници, приликом писања различитих радова скрећу пажњу на правила писања. Следи група питања о њиховој обавештености о основним појмовима: плагијат, стилови цитирања, самоплагирање, писање рада у име друге особе. Након тога, од студената је затражено мишљење о сопственој потреби да се едукују, и о начину едукације који сматрају најбољим. Испитано је да ли су имали наставни предмет о академском писању и на којој години студија. На крају, постављена су питања о сазнањима студената у вези са предавањем плагираних радова од стране њихових колега, учесталости таквих догађаја и њиховом евентуалном санкционисању.

Резултати истраживања и дискусија

На питање да ли сматрају да су студенти упознати са појмом плагијата и правилима цитирања, 16,2% наставника одговорило је да нису, док је 64,4% мишљења да су делимично упознати. Одговори студената потврђују мишљење наставника: 11,4% сматра да нису упознати, а 45,2% да делимично јесу. Чак 44,4% студената никада није чуло за Чикаго, АПА, или неки други стил цитирања. Можемо закључити да је већина студената, у најбољем случају, само делимично упозната са основним појмовима као што су плагијат и правила цитирања, те да им је едукација на ову тему неопходна.

Већина наставника (98,8%) изјаснила се да скреће пажњу својим студентима на правила академског писања и цитирања извора приликом писања семинарских, дипломских и мастер радова, док 71,8% студената то потврђује

¹ Истраживање је спроведено током новембра и децембра 2020. године при изради мастер рада „Спречавање плагијаризма на Универзитету у Новом Саду”, одбрањеног на Педагошком факултету у Сомбору, Универзитета у Новом Саду.

(при томе 16,8% није до сада имало прилику да пише такве радове). На питање о начину на који едукују студенте о писању радова, наставници су могли да изаберу више понуђених одговора, али и да додају одговоре који нису међу понуђенима. Од укупног броја одговора, у 60,1% случајева изабран је одговор „Дајем студентима кратка упутства о писању семинарских и других радова”, у 27,4% „Упућујем их на различите изворе о академском писању”, док је у свега 4,71% случајева изабрани одговор био „Предајем предмет на којем уче вештине академског писања”. Међу слободно додатим одговорима нашли су се: „Писмено их информишем о томе да је плагијат кажњив”, „постоји упутство за писање мастер рада”, „дајем студентима детаљна упутства”. Примећујемо извесну колизију у одговорима - готово сви наставници улажу труд да студентима дају одређена упутства о правилном цитирању и навођењу извора, а ипак 44,4% студената изјављује да никада нису чули ни за један стил цитирања. Кратка упутства и упућивање на изворе о академском писању, највише је што наставници могу да пруже студентима (осим ако не предају предмет о академском писању) и то, очигледно, не даје довољно добре резултате. Дакле, оваква ситуација управо потврђује потребу за посебном едукацијом студената. Овај закључак потврђују и сами студенти, од којих 87,8% сматра да им је едукација потребна (15,2% њих наводи да не зна ништа о академском писању и плагијаризму, док 72,6% има неких знања, али је потребно да их прошире).

Када су типови плагијата у питању, постављена су питања у вези са три типа са којима се студенти најчешће срећу током студирања. Коришћење туђег текста без цитирања, као плагијат препознало је 85,8% студената. Самоплагијат, коришћење сопственог, раније објављеног текста, као облик плагирања препознало је свега 28,2% студената (32,2% су одговорили да то није плагијат, а 39,6% је рекло да не зна), те можемо закључити да је овај начин плагирања студентима прилично непознат или нејасан. Треће тип плагијата, тзв. Ghostwriter плагијат, где потписана особа на раду није аутор текста већ га је у њено име написала друга особа, препознало је 63,5% студената. Можемо закључити да су студенти делимично упознати са различитим типовима плагијата.

Иако су се и наставници и студенти сложили да је студентима потребна едукација, унеколико се разликују њихова мишљења у вези са начином на који је треба спровести. Да је довољно једно предавање ван (наставног плана) на почетку студија сматра 52,8% студената и 38,7% наставника, док увођење предмета о академском писању бољом опцијом сматра 41,4% студената и 56,5% наставника. Већина испитаних наставника слаже се да је едукацију на тему плагирања и академског писања боље вршити током основних, него мастер студија (88,54%). Ауторке рада се слажу са мишљењем већине наставника да је потребан предмет о академском писању на основним студијама и да једно предавање на ту тему није довољно. Међутим, и таква опција боља је од ситуације где се студенти са овом темом сусрећу тек на мастер студијама. Како немамо информацију о години студирања испитаних студената, разлози због којих 67,5% студената није до тренутка попуњавања упитника имало предмет о академском писању, могу бити различити: студенти су на почетним година-

ма студија; овај предмет је на њиховом студијском програму изборни и они га, просто, нису изабрали; или, на њиховом студијском програму не постоји такав предмет. У сваком случају, долазимо до закључка да овај предмет треба да буде на почетној години студија. Такође, да би сви студенти имали прилику да стекну одговарајућа знања и вештине, неопходно је да овакав предмет буде обавезан.

У последњих годину дана 51,38% наставника није добио ниједан плагиран рад, док је 32,8% њих добило један или два плагирана рада, а 15,80% три или више. Потребно је истаћи да је скоро половина (48,6%) наставника ипак добила бар један плагиран рад у последњој години. Са друге стране, велика већина студената (77,9%), изјаснила се да нема сазнања о томе да је неко од студената из њиховог окружења предао плагиран рад. Зато је логично то што је на питање о броју предатих плагираних радова према сазнању студената, њих 66,8% студената дало одговор „нула”. Ипак, укупан број предатих плагијата није мали, јер 33.2 % студената зна за такве случајеве. Имајући у виду да 14,6% студената (њих 58) зна за више од 4 таква случаја (што чини више од 290 плагирања), сматрамо да овакав резултат јесте забрињавајући. Део студената (15%) који имају сазнања да је неко предао плагиран рад, немају сазнања да је то и санкционисано, док 9,4% студената има сазнања да су нека од таквих дела санкционисана о стране професора.

Своје мишљење о разлозима због којих се студенти упуштају у плагирање, наставници су могли да изразе заокруживањем једног или више понуђених одговора, али су могли да додају и друге одговоре који нису били међу понуђенима. Међу понуђеним одговорима, најчешће су бирани следећи одговори: да студенти нису довољно мотивисани (36,74%), потом, да студенти нису упознати са правилима цитирања (26,5%), или пак да је то због панике услед лоше организације времена (22%), што је у сагласности са најчешћим разлозима плагирања који се наводе у литератури. У веома малом проценту заступљени су одговори да је тема рада сувише компликована и тешка за израду (7%) и да студенти имају кратак рок за предају рада (2,40%). Међу одговорима које су наставници додали, издвајамо: „недостатак литературе на српском језику”, „лењост”, „лакше је преписати пошто врло често прођу некажњено”, „не говори се (генерално у друштву) о таквим моралним начелима”, „незаинтересовани ментори”, „страх од критичког мишљења и неповерење у сопствени суд”.

Наставници се у највећем броју (77,9%) слажу да би сви студентски радови радови требало да буду проверени коришћењем програма за детекцију плагијата. Свега 26% наставника користи неки од бесплатних софтверских алата за детекцију плагијата, док 28,9% не користи ове алате, али намерава да то учини. Наставници се у већини случајева (73,5%) слажу са тим да би коришћење софтвера за детекцију плагијата довело до тога да се смањи број плагираних радова.

Закључак

У раду су изнети и анализирани резултати истраживања чији је циљ испитивање нивоа знања, потребе за едукацијом и начина едукације студената Универзитета у Новом Саду о плагијаризму и правилима академског писања. Истраживање је спроведено анкетирањем, како студената, тако и наставника, због обостраног сагледавања проблема плагирања, а у циљу превенције и спречавања ове појаве.

Анкета је показала да су студенти делимично упознати са појмом и врстама плагијата, правилима цитирања и навођења литературе и академског писања уопште. Сами студенти, у великој већини, исказали су потребу да стекну или прошире знање о овим темама. Иако им наставници углавном дају упутства приликом писања семинарских, дипломских и мастер радова, показало се да су она недовољна и да је студентима потребна посебна едукација о томе, кроз увођење предмета о академском писању или организацију предавања (ван наставног плана) на почетку студија. Тренутно, само у оквиру појединих студијских програма, студенти имају прилику да уче правила академског писања кроз наставне предмете, и то чешће на мастер академским студијама, него на основним.

Кључни разлози због којих се студенти упуштају у плагирање, према мишљењу наставника, су недостатак мотивације, непознавање правила академског писања и недостатак времена да коректно испуне своје обавезе због лоше организације. Готово половина наставника добила је један или више плагираних радова од својих студената у последњих годину дана, док се, са друге стране, три четвртине студената изјаснило да нема сазнања о томе да је неко од њихових колега предао плагирани рад. Велика већина наставника сматра да би сви студентски радови требали да буду проверени коришћењем програма за детекцију плагијата и да би то довело до смањења броја плагираних радова. Међутим, мање од трећине испитаних наставника користи неки од бесплатних софтверских алата за детекцију плагијата.

Спречавање плагијаризма од изузетне је важности за академску заједницу, јер свака његова појава представља грубо кршење академске честитости као основне етичке вредности ове заједнице. Едукација студената о значењу, узроцима и последицама појаве плагијаризма, најважнији је облик њене превенције.

Прилог

Табела 1.

Питања и резултати анкете за наставнике²

1. Да ли сматрате да су студенти упознати са тиме шта је плагијат и која су правила цитирања?		
Да.	49	19,4
Не.	41	16,2
Делимично.	163	64,4
2. Да ли студентима, приликом писања семинарског, дипломског или мастер рада, скренете пажњу на правила академског писања и цитирања извора?		
Да.	250	98,8
Не.	3	1,2
3. На који начин едукујете Ваше студенте о академском писању?		
Дајем студентима кратка упутства о писању семинарских и других радова.	217	60,1
Упућујем их на различите изворе о академском писању.	99	27,4
Не едукујем их о томе.	8	2,2
Предајем предмет на којем уче вештине академског писања.	17	4,7
Друго	20	5,5
4. Вештина академског писања се најчешће учи тек на мастер студијама. Да ли сматрате да је боље да то буде на основним?		
Да.	224	88,5
Не.	29	11,5
5. На који начин сматрате да треба едуковати студенте основних студија о академском писању и спречавању плагијаризма?		
Довољно је организовати једно предавања (ван наставног плана) на почетку студија.	98	38,7
Потребно је увести предмет о академском писању у наставни план студија.	143	56,5
Сматрам да студенти могу и сами да пронађу литературу и едукују се.	12	4,7
6. Колико пута сте добили плагиране радове студената у последњих годину дана?		
Ниједан.	130	51,4
1-2 рада.	83	32,8
3 или више.	40	15,8
7. Који су, по Вашем мишљењу, разлози због којих студенти плагирају своје радове (можете заокружити више одговора и/или додати још неки разлог)?		
Паника услед лоше организације времена.	101	22,0
Дат им је кратак рок за предају рада.	11	2,4
Нису упознати са правилима цитирања.	122	26,5
Нису мотивисани да ураде рад.	169	36,7
Тема рада им је сувише компликована и тешка.	32	7,0
Друго.	25	5,4

² Након сваког питања, у првој колони наведени су понуђени одговори, у другој колони број добијених одговора, док је у трећој колони тај број процентуално изражен.

8. Да ли би, по Вашем мишљењу, сви радови требали да прођу проверу у програму за детекцију плагијата, као и докторске дисертације?		
Да.	197	77,9
Не.	27	10,7
Немам мишљење.	29	11,5
9. Да ли, за проверу радова студената, користите неки од бесплатних софтверских алата за детекцију плагијаризма?		
Да.	66	26,1
Не.	114	45,0
Не, али намеравам.	73	28,9
10. Да ли сматрате да би редовно коришћење софтвера за детекцију плагијата допринело томе да се смањи број плагираних радова?		
Да.	186	73,5
Не.	10	4,0
Можда.	57	22,5

Табела 2.

Питања и резултати анкете за студенте

1. Да ли вам је, приликом писања семинарског, дипломског или мастер рада, предметни професор скренуо пажњу на правила академског писања и цитирања извора?		
Да.	283	71,8
Не.	45	11,4
Нисам до сада писао/ла такве радове.	66	16,8
2. Да ли сте некада чули за Чикаго, АПА, или неки други стил цитирања?		
Да.	219	55,6
Не.	175	44,4
3. Да ли сматрате да сте упознати са тиме шта је плагијат и која су правила цитирања?		
Да.	171	43,5
Не.	45	11,4
Делимично.	178	45,2
4. Да ли се коришћење туђег текста без цитирања сматра плагијатом?		
Да.	338	85,8
Не.	12	3,0
Не знам.	44	11,2
5. Да ли се коришћење сопственог, раније објављеног текста, без цитирања, сматра плагијатом?		
Да.	111	28,2
Не.	127	32,2
Не знам.	156	39,6
6. Да ли се рад сматра плагијатом уколико потписана особа на раду није аутор текста, већ га је у њено име написала друга особа?		
Да.	250	63,5
Не.	52	13,2
Не знам.	92	23,4

<i>7. Да ли сматрате да Вам је потребна едукација о академском писању, цитирању извора, плагијаризму и његовом спречавању?</i>		
Да, јер не знам ништа о томе.	60	15,2
Да, јер иако имам нека знања о томе, волео/ла бих да их проширим.	286	72,6
Не. Сматрам да знам довољно.	48	12,2
<i>8. На који начин сматрате да треба едуковати студенте о академском писању и спречавању плагијаризма?</i>		
Довољно је организовати једно предавања (ван наставног плана) на почетку студија.	208	52,8
Потребно је увести предмет о академском писању у наставни план студија.	163	41,4
Сматрам да студенти могу и сами да пронађу литературу и едукују се.	23	5,8
<i>9. Да ли сте до сада имали предмет о академском писању?</i>		
Да.	128	32,5
Не.	266	67,5
<i>10. Уколико сте имали предмет о академском писању током досадашњег студирања, током које године школовања је био?</i>		
I година	47	11,9
II година	15	3,8
III година	21	5,3
IV година	33	8,4
V година	0	0
VI година	0	0
На мастер студијама	17	4,3
Нисам до сада имао/ла предмет о академском писању	261	66,2
<i>11. Да ли имате сазнања о томе да је неко од Ваших колега предао рад који се сматра плагијатом?</i>		
Да.	87	22,1
Не.	307	77,9
<i>12. Колико таквих случајева се, према Вашем сазнању, догодило у последњих годину дана?</i>		
0	263	66,8
1-2	49	12,4
3-4	24	6,1
Више од 4	58	14,7
<i>13. Колико плагираних радова је, према Вашем сазнању, санкционисано од стране професора у последњих годину дана?</i>		
Немам сазнања о томе да је неко од мојих колега плагирао рад.	298	75,6
Ниједан плагирани рад није санкционисан.	59	15,0
1-2 рада.	32	8,1
Три или више.	5	1,3

Литература

1. Brown, N. & Janseen, R. (2017). Preventing Plagiarism and Fostering Academic Integrity: A Practical Approach. *Perspectives in Applied Academic Practice*, 5 (3), 102-109. Preuzeto sa <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1544425/> .
2. Vodinelić, V.V. (2015). Zabрана plagiranja i pravo citiranja u nauci. *Pravni zapisi, год. VI, бр. 1*, 126-200. doi: 10.5937/pravzap0-8587.
3. Park, C (2003). In Other (People's) Words: plagiarism by university students-literature and lessons. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 25(5), 471-488. <https://doi.org/10.1080/02602930301677> .
4. The Plagiarism Spectrum. (2016). Preuzeto sa <https://www.turnitin.com/static/plagiarism-spectrum/> .
5. Prnjat, Z. (2018). Akademsko pisanje kao nastavni predmet na Univerzitetu u Beogradu. *Nauka bez granica 3: obrazovanje bez granica*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini. Preuzeto sa: https://www.researchgate.net/publication/328173178_AKADEMSKO_PISANJE_KAO_NASTAVNI_PREDMET_NA_UNIVERZITETU_U_BEOGRADU.
6. Univerzitet u Novom Sadu (2019). Kodeks o akademskom integritetu. Preuzeto sa <https://www.uns.ac.rs/index.php/univerzitet/javnost-rada-2/dokumenti/aktiuns/send/35-pravilnici/321-kodeks-o-akademskom-integritetu>.

PREVENTION OF PLAGIARISM THROUGH EDUCATION

Summary: Plagiarism is non-academic behavior and a gross violation of academic integrity. Students, as members of the academic community, should respect the principles of academic conduct. They should not engage in plagiarism, but condemn it. However, plagiarism is present, so it is necessary to consider the causes of this phenomenon in order to prevent it. This paper presents the results of a research, whose goal was to determine the degree of knowledge, the need for education and the way of educating students about plagiarism and the rules of academic writing. In order to understand the problem of plagiarism and to prevent it, surveys of both students and teachers' opinions were conducted. The research showed that students are partially familiar with the concept and types of plagiarism and academic writing, and that there is a need for them to gain more knowledge or expand their knowledge on these topics. Two models of student education were proposed: through a specific subject of academic writing or organizing various seminars, workshops, courses, or similar.

Key words: plagiarism, plagiarism prevention, academic writing, education

ЂОРЂЕ СТОЈАНОВИЋ*

Институт за политичке студије
Београд

UDC: 141.78:141.82

Оригиналан научни рад

Примљен: 01.09.2021

Одобрен: 19.09.2021

Страна: 145–155

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.2.04

МАРКСИЗАЦИЈА ПОСТ-МОДЕРНИЗМА: РАНИ РАДОВИ ЖАНА БОДРИЈАРА**

Сажетак: Овај рад полази од претпоставке да Жан Бодријар представља једног од најзначајнијих пост-постструктуралистичких/пост-постмодернистичких мислилаца. Уважавајући такву констатацију, рад бави његовим раним радовима: карактеристикама система објеката структурираних у „потрошачко друштво” и реформулисањем марксизма на основу семиолошких теорија знака. Рад се закључује тиме да капитализам успоставља друштвену доминацију наметањем система знаковних вредности где је појединац асимилован потрошачким друштвом и подређен његовој доминацији кроз чинове потрошње. Ерго, потрошња је алгоритам комодификације друштвене хомогенизације и хегемоније.

Кључне речи: постмодернизам, марксизам, Жан Бодријар, потрошачко друштво, систем објеката, знаковна вредност, капиталистичко друштво

Увод – марксизација пост-модернизма и пост-модернизација марксизма

Претпоставимо да су иронија и/или цинизам, као свеprisутни елементи високо-модерног, пост-модерног или пост-пост-модерног флуидног/ликвесцентног друштва (Bauman 2000) који нас одређује и које одређујемо, престали да се разумеју попут девастирајућих стратегија усмерених на сет савремених вредности и сазнања. Претпоставимо како су почели да се перципирају попут епистемолошко-аксиолошких покушаја да се те стратегије преиспитају.

Користећи тај иронијски потенцијал, „органон”, пласираћемо као таксономијски дискутабилну и натегнуту, али и несумњиво академски оперативну, дистинкцију између пост-модерног марксизма и пост-марксизма, то јест жан-

* djordje.stojanovic@ips.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција”, бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ровског пост-модернизма импрегнираног марксизмом (рецимо, „марксизованог/марксоидног пост-модернизма”) и деконструисаног и реконструисаног ортодоксног/класичног марксизма ситуираног у контекст хибридне пост-модерности (рецимо, „пост-модернизованог марксизма”). Марксизовани, тј. марксоидни, постмодернизам се може узети и као једна блага, „хомеопатска” варијанта нео-марксизма, због тога што је гранични концепт, у релативно „малом” појмовном „износу”, евидентан с обе стране парадигми (постмодерне и марксистичке) граница.

Главни пропоненти пост-марксизма су, рецимо, Ернесто Лаклау (Ernesto Laclau) и Шантал Муф (Chantal Mouffe), а нама најинтересантнији корпус марксизованог пост-модернизма биће рани списи Жана Бодријара, чији је још увек „сфумато/рудиментарном” постмодернизму битно обележен структуралистичким марксизмом, али је допуњен и низом теоретских концепата екстраполираних из опуса дугих аутора (Laclau and Mouffe 1985; Baudrillard 1975 [1973], 1981 [1972], 1996 [1968], 1998 [1970]). Руку на срце, Бодријар никада није „признао” да је постмодерниста, као што се у његовим раним радовима не да баш експлицитно наслутити његов каснији постмодернизам, али у том опусу леже ингениозни имплицитни замеци или антиципације његовог доцнијег, несумњиво епохалног, рада. Ерго, марксизовани или марксоидни постмодернизам је резултат једне иронијско-ретројекцијског класификовања, како то каже Олег Маљцев (Oleg Maltsev, Олег Мальцев), последњег европског профета - Жана Бодријара (Maltsev 2021).

Тако, осим радничке класе, у складу са класичним марксистичким поставкама, буржујска класа, као и све класе историјски детектоване пре ње, генотипски су предвиђене за властиту пропаст. Пролетерска револуција, у складу са тим, би била последња револуција коју би свет сведочио. Насупрот томе, пост-модернизам сугерише да све идеологије, концепти или системи мишљења, речима и лингвистичким формулама/тропима/граматикама, у себи носе омиозни, ауто-деструктивни хромозомски запис, рачунајући и деконструкцију/распакивање властите епистемолошке позиције (Thiele 2002, 227). Другим речима, политичким играма и политичким драматургијама се још увек не назире нити ће се указати крај, јер се исти може лоцирати само у промени типа виђења краја који „не долази”.

Не постоји, дакле, нека од вредности профилираног, „дезинфикована” неутрална локуција/жаргон који би могли да обезбеде идеолошку оптику „једном за свагда” и у потпуности реализованог виђења, описивања или схватања света фундираног на обезбеђивању „чврстих есхатолошких” одговора, већ иронијска оптика/калеидоскоп, перспективе или скепсе сталног постављања „штакљивих” питања. Ми, заправо, више постојима кроз питања него кроз одговоре.

Постмодернизам се реферира на дубинске аномалије које карактеришу модерност и есенцијалистички/фундационалистички универзализам. Ради се о, Просветитељством диктираном, могућности да се Бог замени Човеком и Разумом, о профилисању рационалног начина овладавања стварношћу, о утемељењу

њу доброг друштва кроз и помоћу филозофског система који покрива континуитет од метафизике до објективности и социјалног поретка (Daly 1999, 61). Пост-модерна мисао одустаје од тако постављене истраживачке агенде, од неспутаног и непосредног контакта са унапред датом/задатом објективном стварношћу. Притом, пост-модерна деконструкција, изазов западном логоцентризму и „метафизици присуства”, не завршава у неком нихилистичком релативизму. Она подразумева одређену, макар привремену позицију и не уништава субјект, она га, заправо, ситира.

Начелно можемо говорити о две врсте пост-модерности, то јест постмодерног стања: (1) о западно-онтологизованој, „*ad centrum*” пројектованој и (2) децентрираној, „*ad marginem*” локализовануј варијанти (упореди са Chandler Caldwell 2003, 35; Стојановић 2013, 2016). Прва перспектива/констелација пост-модерности није заинтересована за отклањање, елиминисање или делимично поништавање, модерности, па тиме није ни зона оспоравања, дискредитовања и негације. Она је, заправо, фактор специфичног пролонгирања, или хипертрофираног, екстатичног самоекспонирања (капиталистичке) модерности до тачке властитог пуцања и самоукидања. Такав пост-модернизам стратешки интензификује и излаже парадоксе модерности до оне тачке када постају ауто-деструктивни. Он „слави да би уништио”.

Та нацентрирана, центрипетална постмодерност је као неки процесуални катализатор за модерност која ће неизоставно „појести” саму себе у вртлогу перманентних трансформација. Могло би се рећи да овде можемо да констатујемо (Lyotard 1984: xxiv, 4): (1) екстремну алтерацију, то јест детронизовање, делегитимизовање и одбацивање мета/мастер/великих-наратива (2) екстериоризовање и комодификацију знања, оно се производи да би се продавало и конзумира да би било вредновано у некој новој производњи, циљ је размена, знање губи своју употребну-вредност, престаје да буде циљ *per se*; и (3) форсирање имагинаријума друштва „заробљеног” у миријадама језичких игара чије вредности више нису једнаке истини и праведности већ су измештене у сферу перформативности.

Фундаментална разлика изеђу наратива и науке је изведена из њиховог односа према времену, посебно према прошлости. У првом случају се ради о конзумирању прошлости, а у другом случају о агрегацији и капитализацији прошлости. Намера овог текста је да буде и наративан и научан, да детектује, репрезентује и критички интерпретира базичне компоненте постмодернистички постављених трансформација у „интра и екстра” теоретском (само)апсолвирању марксизма, то јест капиталистичке социјалне формације. У складу са тим, изложиће се исходишне идеје Жана Бодријара (Jean Baudrillard) са посебним акцентом на знаковну вредност, тј. симболичку размену.

Систем објеката и Потрошачко друштво

Прве две Бодријарове књиге *Систем објеката* (*The System of Object*; скраћено СО; 1996 [1968]) и *Потрошачко друштво* (*The Consumer Society*;

скраћено ПД; 1998 [1970]) се баве системом објеката структурираних у „потрошачко друштво”, док се у трећој, *За критику политичке економије знака* (*For a critique of the political economy of the sign*; скраћено КПЕЗ; 1981 [1972]) покушава реартикулисати марксизам на основу семиолошких теорија знака (Kellner 1989, 7-60, 2009, 18; Ritzer 1998 [1970], 1-25; Pawlett 2007, 7-47). СО је инициран Бодријаровим аспирацијама да опише друштвени поредак који широко и различито одређује као „нови технички поредак”, „ново окружење”, „ново поље свакодневног живота”, „нови морал” или нови облик „хиперцивилизације” (Kellner 1989, 9). Књига је почетак пројекта описивања и анализирања начина на који се субјекти односе према систему објеката и знакова, како га користе, управљају њиме или бивају усмеравани тим системом, креатором наших свакодневица, виђеним попут форми, слика или принципа.

Пре свега, рецимо да, по Бодријару, објекти перманентно гравитирају од техничке структуре ка своме секундарном значењу, од технолошког система ка културном систему. То је компатибилно са одликама времена, јер су се у том периоду различити аспекти културе узимали као изузетно важни за продукцију, репродукцију и експанзију капиталистичких друштва. За разлику од лингвистичког система, систем објеката не може бити адекватно описан без интервенција система, акције/делања/праксе који су нужно повезани са критиком практичне идеологије система (Baudrillard 1996 [1968], 10). Да би постао арбитрарни објект конзумпције/потрошње, објект мора постати знак, он, у извесном смислу, мора постати спољни односу који означава (Baudrillard 1996 [1968], 200).

Универзум објеката и технологије је изложен дромолошким променама, његов век трајања је акцелериран и изузетно кратак/ефемеран. За разлику од, рецимо, цркава и пирамида, један човек доживи више класа/врста/генерација инстант потрошачких објеката. Мада су објекти постали апотеозни, високо вредновани, та адорација је „суперсонично” једнократна, „провизорна” или крајње ефемерна, ми више у њима не трагамо за уникатном безвременошћу (Pawlett 2007, 9). Наше коришћење објеката и употреба нас од стране објеката је обележено темпом привремености, тј. процесом сталног обнављања. Ако је тачно оно што каже Херберт Маркузе (Herbert Marcuse), да ултра-модерни човек своју душу налази у своме аутомобилу, вишеетажном стану, кухињској опреми или, рецимо мобилном телефону (Marcuse 2007 [1961], 11), онда је Бодријаров пандан „мега-метемпсихотичан”, душа је транзитне природе, сели се из једног објекта у други и то за јако кратак временски период. Притом, Бодријар је заинтересован за објекте, техничке и декоративне, који чине културни систем значења. Приоритет се даје систему значења, а не ангажману и тумачењу субјекта. Притом, субјект и објект нису бинарна опозиција, субјект се мисли из перспективе објекта. Акценат је на начину путем кога субјекти поседују, уређују, конзумирају и формулишу објекте, који их, опет, повратно конституишу и дефинишу.

Бодријар проучава друштво из перспектива поретка производње и поретка конзумпције, те анализирањем њиховог мутуалног односа (Ritzer 1998 [1970], 7-9). Другим речима, у оптицају је ниво структуралне анализе конзум-

пције рестриковане ограничењима сигнификације и ниво друштвено-економско-политичке анализе који карактеришу ограничења производње. Препознатљива је намера коришћења, јукстапозиционираних, а не интегрисаних, структуралних и марксистичких приступа, где први, ипак, добијају на важности, јер код Бодријара не сусрећемо теорију револуције. Наиме, код анулира могућност праве друштвене револуције. Аналогно структуралној аналитичкој димензији, оно што конзумирамо су пре знакови него робе, што подразумева способност конзумента да декодирају систем конзумпције да би уопште знали шта да конзумирају. Фокус је на значењу потрошње једне робе у односу на другу. Оне више нису профилисане њиховом употребом, већ оним што означавају, не оним што чине, већ односом према целокупном систему роба и знакова.

Остајући повезан са марксизмом, Бодријар у СО долази до закључка да „голо” физичко напрезање/рад бива сукцесивно замењен са машинама, раније су људи користили оруђа (занатска производња), у модерности „машине користе људе” (масовна производња). Модерност је један редукован систем који нема експресивни потенцијал ранијих симболичких поредака, објекти су, попут класа, ослобођени ригидних петрификованих значења и сетова ритуализован и церемонијализованих симболичких релација. Иако често креацију света објеката интерпретира преко фројдовске оптике (као пројекцију субјективних импулса, жеља итд.), систем техничких објеката је привилегованије/есенцијалнији. Систем знак-објекат нуди модус „либерације”, али је та слобода више формална него актуална. Знаковни систем нуди еманципацију од опресије симболичког поретка, од дискриминација повезаних са статусом, отвара се простор да будемо дизајнери властитог живота. Модерни појединац је „кибернетичар” (Baudrillard 1996 [1968], 29), усмерен ка уређењу објеката у своме окружењу и генерисању нових контекста/амбијената/атмосфера у складу са императивним агендама технолошког света. Важно је напоменути, Бодријарова симболика је концептуално „алергична” на идентификацију са својствима конзумираних објеката или жанрова/стилова конзумпције.

Супстрат Бодријарове анализе у СО је да нови технологизована универзум објеката води до нових хијерархија/лествица вредности, модуса понашања и релација како према објектима тако и према другим људима. Конзумпција није пасивни процес, већ активни, самоосвешћени, колективни и друштвени пандан. Потрошачко друштво конкретном корисношћу, пружа нам сопство, не инсистирајући на томе ко смо, већ на ономе шта можемо постати. Техничкој организацији објеката одговара, дакле, систематска културна организација окружења која форсира/инспирише нови морал, који заузврат структурира савремени живот у његовој укупности (једење, спавање, секс, комуникација итд.). У односу на продукцију *per se*, креација система објеката већи значај даје техничко-технолошким, тј научним, императивима/агендама и психолошким пројекцијама/платформама. Ми, заправо, не живимо у свету атомизованих или фрагментираних појединаца, који су у сталном конфликту због овога или онога, јер систем у томе случају не би досегао ниво оперативности. Ми припадамо и слични смо, али преко припадања и сличности кода или кодом.

За разумевања ПД-а, потребно је направити дистинкцију између конзумеризма и конзумпције (Pawlett 2007, 19). Док је конзумеризам идеологија потрошачког друштва, дотле је конзумпција чин конзумирања или бивања конзумираним. Базично, потрошња је чин конзумирања који обухвата свесне и несвесне нивое, идеја о сопству као конзумирајућем Ја или „конзумпција конзумпције”. Потрошачко друштво не производи митове, зато што је само свој властити мит (Baudrillard 1998 [1970], 193-196). Конзумпција је митологизовани исказ савременог друштва о себи самом, начин на који оно говори. Објективна реалност конзумпције је идеја конзумпције. Потрошња манифестује фазу у којој се роба моментално генерише као знак, као знаковна вредност и где се знакови/култура производе као роба (Baudrillard 1981 [1972], 147). Из свакидашњег живота произилази како је потрошачко друштво више схваћено попут интеракције са предметима него као друштвена интеракција међу људима, да се перципра као манипулација са робама и порукама, те организацијом и приказивањем домаћих добара.

Робе су сегмент система објеката и корелирају са системом потреба, потрошачко друштво је систем организован путем кодова и модела (Kellner 1989, 12-19). Међутим потрошња није рационално испуњење/задовољење потреба са намером максимализовања користи, она је друштвено-културне провенијенције. Друштво организује/управља потражњом и потрошњом преко артикулисања потреба механизмима социјализације и условљавање. Притом, немогуће је раздвајање на праве и лажне потребе, макар када је у питању уживање или задовољство потакнуто диференцираним робама и чиновима потрошње. Човек није заведен у смислу куповине неке појединачне робе, он је укључен у куповину под окриљем читавог система објеката и хомогенизованих и хијерархизованих потреба, захваљујући којима је неко социјално дистингован, а, ипак, интегрисан/инкорпориран у потрошачко друштво. На тој линији, објекти потрошње су знакови, а потрошачко друштво глобални, арбитрани и кохерентни културални систем знакова који супституише друштвени поредак вредности са контингентним универзумом потреба и задовољства.

Конзумпција није слободна активност самосвојних субјеката, она је, са једне стране, лимитирана производним поретком који креира, организује и управља системом потреба, а, са друге стране, је лимитирана поретком сигнификације који детерминише релативни друштвени престиж и вредност система добара. Пропитивања у СО су јединствена јер се баве критичким увидом у структуру система објеката, детектовањем специфичних одлика који је разликују од традиционалних поставки, културном анализом митова и митема повезаним са објектима и индуковањем новог морала фундираног на козумеристичкој етици доколице, забаве, хедонизма и гратификације, а не на производњи/раду као етичком постаменту (Kellner 1989, 11).

У ПД-у Бодријар се бави феноменом тоталног отуђења као исходом комодификованог друштва, оног где је све на продају и за куповину (Baudrillard 1998 [1970], 190-191; Kellner 1989, 18-19). Потрошња замењује производњу као нуклеус друштвеног понашања, постаје носећа позиција за тумачење и критичко анализирање друштва. Свеприсутно, радикално отуђење се не може пре-

вазићи јер је сама структура потрошачког, тј. тржишног, друштва. У том друштву не постоји трансценденција, чак ни фетишистичка варијанта, већ једино асимилација знакова и асимилација знаковима. То је констелација у којој појединац не може да региструје ни своје истинске потребе ни неки други модус живота. Ерго, Бодријар потрошњу схвата као матрицу постојања, као формулу за стицање идентитета, смисла и угледа у савременом друштву.

Свако друштво је конфигурисано расипништвом, проћердавањем или трошењем преко онога што је стриктно нужно, јер трошење вишка, како на нивоу појединаца тако и на нивоу друштва, доноси осећај који није само пуко постојање већ и „алхемијски” еликсир правог живота (Baudrillard 1998 [1970], 43). Из угла тоталне социјалне логике, расипништво се одликује позитивним функцијама, то је простор стварања/индуковања бодријаровских симболичких вредности, оних социјалних вредности које се тичу престижа, ранга и статуса. Богатство се изражава расипништвом. Супстанцијална разлика између потрошачког друштва и ранијих модела друштвеног устројства је у трансформацији ранијих колективних, фестивалских или церемонијалних облика расипништва у индивидуализоване, персонализоване и масовно посредоване форме.

Пре него што започнемо следећи сегмент анализе рецимо да је у СО схватање симболичке димензије имало круцијалну улогу, али се односило искључиво на објекте, гестове и релације карактеристичне за пре-индустријска западна друштва, на нешто што је брзо нестајало. Насупрот томе, симболичка размена је жив/виталан, динамичан принцип. ПД је битно због тога што ће Бодријар почети да усавршава нови концептуални ракурс/лајтмотив који ће бити формулисан/реформулисан много пута током његове каријере: поређење између култура у којима је превалентан принцип симболичке размене и оних у којима доминирају знакови и симулације (Pawlett 2007, 20-22).

Знаковна вредност

Ослањајући се на *Теорију доколичарске класе* (*The Theory of the Leisure Class*; 2007 [1899]) Торстена Веблена (Thorstein Veblen), Бодријар наметљиву, упадљиву, луксузну, разметљиву или статусну потрошњу, конзумпцију, не конзумацију (*conspicuous consumption*), примењује на целину потрошачког друштва. По Веблену, она је карактеристична за више класе и усмерена је на трошење, експонирање/„парадирање” и успостављање стила, укуса и моћи богатства (Veblen 2007 [1899], 49-70), док је за Бодријара друштво *in toto* устројено на том концепту/механизму, јер појединци на тај начин стичу реноме, престиж и идентитет. У тако постављеном систему што се нека роба (аутомобил, кућа, одећа, накит итд.) повезује за већим степеном престижа, то је виша позиција у сфери знаковне вредности. На тој линији, као што речи добијају значење у односу на положај у неком специфичном језичком систему, тако и знаковне вредности добијају значење према свом положају у неком партикуларно хијерархизованом систему престижа, репутације и статуса (Kellner 1989, 21).

По Жану Бодријару, у КПЕЗ-у, постоје четири различите логике вредности (Baudrillard 1981 [1972], 123): (1) функционална логика употребне вредности базирана на корисности; (2) економска логика разменске вредности базирана на еквивалентности; (3) диференцијална логика знаковне вредности базирана на кодираним разликама; и, коначно, обележена амбивалентношћу, (4) логика симболичке размене која, строго говорећи, није ни закон ни вредност, већ „анти-вредност” или „анти-економија”. У складу са тим, објекти задобија статус инструмента, робе, знака или симбола. За разлику од размене знакова или знаковних вредности, која укључује праксе расипништва или упадљиве конзумпције зарад реализације и одржавања диспропорционалних социјалних статуса, симболичка размена је конзумација или деструкција вредности.

Капиталистичка робна производња је доминантно стимулисана разменском вредности, тј. тржиштем, капиталисти су више фокусирани на извлачење профита из производње и размене него на стварну употребу роба. Марксистичка парадигма свој приступ роби утемељује на релацији између употребне и разменске/прометне вредности. Исто тако, она робни фетишизам концептуализује као третман роба попут природног испуњења људских потреба, занемарујући друштвени рад и експлоатацију као битне компоненти тога процеса. Као што су у пре-капиталистичким друштвима фетишизовали природне објекте као натприродне/”божанске”, гурајући у страну чињеницу да су производи природе, тако се у капитализму пројектују вредности на објекте пренебрегавањем чињенице да су друштвено произведени. За Бодријара, фетишизација роба није „упрошћена” пројекција вредности на одређена привилегована добра, него је у оптицају фетишизација целокупног система друштвеног престижа, диференцијације и хијерархизације.

Пропитивање знаковне вредности разоткрива методе пласмана доминантних вредности, тј. форме инсталирања укуса, стилова, повластица, језика, културе и вредности доминантне класе зарад реализације и очувања властите доминације. Бодријарова идеја је да знаковну вредност организује и са њоме управља код политичке економије маркирајући разлике и промовишући еквиваленције и хијерархију вредности. Тај код, семиолошка структура политичке економије, фиксира правила узајамног деловања означитеља и разменске вредности, уређује размену вредности као што језик уређује однос између означитеља и означеног (Baudrillard 1981 [1972], 146). Рецимо сада да симболичка размена није појединачни избор или израз статуса/богатства путем поседовања ограничених или аутономних предмета или вредности. У симболичкој размени, поклон је њен најближи пример, објект није објект: он је неодвојив од конкретног односа у коме се размењује, он нема употребну вредност нити економску разменску вредност, већ само симболичну размену вредности (Baudrillard 1981 [1972], 64).

Бодријаров концепт критичке друштвене теорије политичке економије и репрезентације почива на формули да је разменска вредност за употребну вредност, оно што је означитељ за означено, тј. на „хоризонталној импликацији” да је разменска вредност за означитељ оно што је употребна вредност за означено (Baudrillard 1981 [1972], 127). Претходно обухвата реконфигурисање

схватања идеологије (Pawlett 2007, 23). Идеолошку природу знакова и репрезентације, треба открити на нивоу форме, а не садржаја, она није лоцирана на нивоу значења означеног, већ у механици самог знака. Идеологија је процес редуковања и апстракције симболичког материјала у форму: (1) попут аутономне вредности; (2) попут трансцедентног садржаја; и (3) попут репрезентација свести схавећене на нивоу означеног.

Неспутана и „поетизована” игра/комбинаторика означитеља резултује, тј. генерише или индукује, илузију/фантазму/фикцију избалансираних, инфлексибилног, инваријабилног или имобилног означеног, тј. значења, знак, опет, индукује илузију/фантазму/фикцију референта, тј. стварног објекта у спољном свету; док, слично претходном, разменска вредност робе индукује илузију/фантазму/фикцију „природне” употребне вредности. Означено или значење и референт или „стварни објект у спољном свету” су неразлучиви и неодојиви, зато што им је садржај профилисан/додељен/инскрибован означитељом. Појединци који располажу са корисношћу/употребљивошћу и репрезентације које их продукују као свој предуслов имају фисију света у знакове, тј. симболичких односа у апстрактне и сепаратисане ствари. Због тога Бодријар констатује како „прави” сто заправо не постоји (Baudrillard 1981 [1972], 155). Ако се и може регистровати у своме идентитету, ако егзистира, то је зато што може бити означен и рационализован преко раздвајања које га успоставља у еквиваленцији са самим собом. Ерго, не постоји суштинска разлика између референта и означеног.

Закључак

Једна од најиндикативнијих димензија модерних капиталистичких друштава, димензија која се често не региструје, је ниво „пенетрације”, интегрисања/амалгамације робе и културе. Ову синкразију Карл Маркс није антиципирао. Штавише, у Марковом делу постоји одређена доза анимозитета према уметности и култури. Бодријарови рани списе се одликују покушајем комбиновања/варирања семиолошких теорија знакова са маркситичком критиком капитализма, што је више него постмодернизовано мисаоно исходиште. По њему, кључна карактеристика потрошачког друштва је експанзија робних знакова кроз које робе добијају комплетно нови и све већи значај за оне којима је потрошња фундаментални модус живота. Марксизам проблематизује релацију између употребне вредности и економске/тржишне разменске вредности тако што демистификује асиметричне/диспаратне друштвене односе власништва. По Бодријару, такво становиште не успева да критички пропита знак (знаковну вредност) и репрезентовање, област језика и културе.

По Бодријару капитализам успоставља друштвену доминацију наметањем система знакових вредности где је појединац асимилован потрошачким друштвом и подређен његовој доминацији кроз чинове потрошње. Потрошња је, дакле, алгоритам комодификације друштвене хомогенизације и хегемоније. С обзиром на чињеницу да су друштва одувек постављала modele егзистенције

у уској повезаности са или према објектима, у потрошачком друштву објекти уређују људске животе и манифестују господаре друштвене доминације на начин да их не могу користити за уживање или властите сврхе и интересе. Може ли се, дакле, побећи, из „челичног стиска” капитализма, а да се потрошња прихвати као социјално валидан/прихватљив социјални механизам? Бодријаров одговор је једноставан: не, никако и никада. Све репресивне и редуктивне стратегије система моћи су лоциране у унутрашњој логици знака, разменске вредности и политичке економије. Само потпуна теоријска и практична револуција, она која води ка анихилацији знака и вредности, може ослободити потенцијале симболичког. Знаци морају бити спаљени (Baudrillard 1981 [1972]: 163).

Литература

1. Стојановић, Ђорђе. 2013. „Трактат о постмодернизму, друштву и политици: Quaecumque ab X dicta essent, commentitia esse.” *Српска политичка мисао* 41(3): 11-56.
2. Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне/политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.
3. Baudrillard, Jean. 1981 [1972]. *For a critique of the political economy of the sign*. St. Louis: Telos Press.
4. Baudrillard, Jean. 1996 [1968]. *The System of Objects*. London: Verso.
5. Baudrillard, Jean. 1998 [1970]. *The Consumer Society: Myths and Structures*. London: Sage.
6. Bauman, Zygmunt. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
7. Chandler Caldwell, Roy Jr. 2003. “For a Theory of the Creole City: *Texaco* and the Postcolonial Postmodern”. In *Ici-Là: Place and Displacement in Caribbean Writing in French*, ed. Mary Gallagher, 25-41, Rodopi: Amsterdam-New York.
8. Clarke, David. 2003. *The Consumer Society and the Postmodern City*. London: Routledge.
9. Daly, Glyn. 1999. “Marxism and Postmodernity.” In *Marxism and Social Science*, eds. Andrew Gamble, David Marsh, and Tony Tant Chicago: University of Illinois Press.
10. Kellner, Douglas. 1989. *Jean Baudrillard: From Marxism to Postmodernism and Beyond*. Stanford: Stanford University Press.
11. Kellner, Douglas. 2009. “Jean Baudrillard (1929-2007): A Critical Overview.” In *Baudrillard Now: Current Perspectives in Baudrillard Studies*, ed. Bishop, Ryan, 17-28. Cambridge: Polity Press.
12. Laclau, Ernesto and Mouffe, Chantal. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 1985.

13. Lyotard, Jean-Francois. 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
14. Maltsev, Oleg. 2021. *Maestro. Jean Baudrillard. The Last Prophet of Europe*. Odessa: Publishing House "Patriot".
15. Marcuse, Herbert. 2007 [1961]. *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. London: Routledge.
16. Pawlett, William. 2007. *Jean Baudrillard: Against Banality*. London: Routledge.
17. Ritzer, George. 1998 [1970]. "Introduction". In Jean Baudrillard, *The Consumer Society: Myths and Structures*, 1-25, London: Sage.
18. Thiele, Leslie Paul. 2002. *Thinking Politics: Perspectives in Ancient, Modern, and Postmodern Political Theory*. New York: Seven Bridges Press.
19. Veblen, Thorstein. 2007 [1899]. *The Theory of the Leisure Class*. New York: Oxford University Press.

THE MARXIZATION OF POSTMODERNISM:

EARLY WORKS OF JEAN BAUDRILLARD¹

Summary: This paper starts from the assumption that Jean Baudrillard represents one of the most significant post-poststructuralist/post-postmodernist thinkers. It deals with his early works: the characteristics of the system of objects structured into a "consumer society" and with the reformulation of Marxism on the basis of semiological theories of sign. The paper concludes that capitalism establishes social domination by imposing a system of sign values where the individual is assimilated by the consumer society and subordinated to its domination through acts of consumption. Ergo, consumption is an algorithm for the commodification of social homogenization and hegemony.

Key words: postmodernism, Marxism, Jean Baudrillard, consumer society, system of objects, sign-value, capitalist society

¹ This paper was created within the scope of the project "Democratic and national capacities of political institutions in Serbia in the process of international integrations", no. 179009, funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

РАЗВОЈ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ У СРБИЈИ

Сажетак: Локална самоуправа као појава установљена је пре настанка модерне државе. Њена улога и значај остаје непревазиђена у данашњем времену, као и у оквирима савремених држава. Место које заузима локална самоуправа произилази из функција које ова установа остварује у систему савремене државе. Наиме, локална самоуправа представља основу државног система у ужем-функционалном смислу јер она обавља послове који су од значаја за локалну заједницу, међутим, она надасве, има и шири политичко-организациони значај, јер би без таквог нивоа државне организације било готово немогуће остварити бројне тековине демократије попут: учествовања грађана у вођењу јавних послова, поделе власти, децентрализације, односно, деволуције власти, остваривања одређених права и слобода, делатности цивилног друштва и сл.

Значај локалне самоуправе у Србији огледа се у њеној историјској улози коју баштини из традиције, а која је прерасла и попримила државотворни, институционални и национални карактер. Такође треба нагласити да српска историографија, као и остале друштвене науке, којима је ова тематика блиска, нису у довољној мери посветиле пажњу локалној самоуправи као својеврсном феномену у контексту њене улоге и значаја за модерну српску државу и друштво у целини. Стога би било од изузетне важности да се ова тема сагледа мултидисциплинарно, те да се понуде научни одговори и чињенице о историјској, правној, политичкој и социолошкој улози локалне самоуправе. У том циљу, настојаћемо да овим радом синтетизујемо историјски, политички, институционални и национални значај, анализом настанка локалне самоуправе, односно, њеног развоја, као једног од стубова српске државе.

Кључне речи: Локална самоуправа, држава, Србија, аутономија, власт, институције

* ivancevicg@yahoo.com

Настанак локалне самоуправе

Као што смо нагласили, локална самоуправа има дугу историју. „У погледу настанка локалне самоуправе могу се навести два основна гледишта. Једно, по којем су први облици локалне самоуправе настали далеко раније пре уобличавања државе. То је било у првобитној заједници, када се формирају први облици заједничког живота становништва у којима се појављују заједничке потребе, које је требало решавати са одређеном организацијом. На зборовима грађана одлучивало се о основним проблемима. Првобитне локалне заједнице се нарочито појављују када су се људи везивали за одређену територију у којој се такво заједништво појављује као неминовност. То су територијалне заједнице које се јављају у разним облицима и са разним називима. Тај елеменат је основни и претежни и у каснијим локалним самоуправама” (Димитријевић, Вучетић, Вучковић 2018, 7).

Као еклатантан пример тврдње да су локалне самоуправе настале пре стварања модерне државе, може се навести егзистирање локалних самоуправа у Енглеској: „Наиме, локалне власти су кроз читав средњи век самостално управљале локалним пословима, на основу повластица које су добиле од круне (Милосављевић 2009, 20). Овакав начин управљања локалним пословима био је поверен локалном племству, те се овај период до друге половине XIX века не може означити као период у коме је постојала народна самоуправа. Друга половина XIX века доноси реформске помаке и тек тада се може говорити о локалној самоуправи као демократској установи. Развој локалне самоуправе се одвијао у етапама променљивих историјских околности, налазећи се између процеса централизације и децентрализације државних устројстава. Свакако један од битних елемената у развоју локалних самоуправа било је јачање градова као гравитационих центара у којима је развијана привреда, што је довело до пораста броја становништва. Управо су градови, који су током времена, захваљујући свом економском развоју, постали политички и културни центри, а такође су постали и средишта у којима је средњовековна локална самоуправа доживела својеврсну еволуцију.

Разлике у настанку локалне самоуправе, могу се посматрати из два основна угла. Први се односи на настанак локалних самоуправа из процеса децентрализације (Енглески модел), и други је настанак локалних самоуправа у условима снажне централизације власти од стране апсолутистичких монархија-претежно на континенталним европским просторима.

Насупрот првом гледишту: „Друго гледиште је да су се локалне заједнице формирале као посебне самоуправне организације у средњем веку, одвајањем од феудалног система власти као његова противтежа. У доба феудализма самоуправа се уобличава у слободним градовима. У европским државама у XII и XIII веку јачају градови и имају самоуправу, насупрот слабој централној држави. Међутим, у каснијој грађанској држави јача централна држава, а слаби локална самоуправа. Даљом изградњом државе све више јача државна организација што кулминира у апсолутистичкој држави, у разним диктатурама и аутократским режимима.” (Димитријевић, Вучетић, Вучковић, 7-8).

Појмовно одређење и дефинисање локалне самоуправе

Појмовно одређење локалне самоуправе обухвата више синонима који термилошки означавају јединствену установу. „Уз појам локална самоуправа као преовлађујући у европској и ваневропској пракси (engl. *local self-government*), поједине земље за исту појаву користе и друге термине, какви су локална демократија, локално друштво, локална заједница, локална власт, локална аутономија, локална управа (*local administration*), локална влада (*local government*), локална јавна управа, територијална самоуправа, локални систем управљања и слични (Милосављевић, 2009, 1).

Ми ћемо користити преовлађујући термин „локална (само)управа” (*local government, local self-government*) који је први пут употребљен 1832. године од стране енглеског филозофа, Џеремија Бентама: „Општинске институције јесу за слободу оно што су основне школе за науку; оне слободу чине приступачном народу... Без општинских институција нека нација може себи створити слободну власт, али не може поседовати слободарски дух,” (Aleksis De Tokvil) или како су то формулисали српски писци, „оно што је биљци корен са жилама, то је држави добро уређена општина” (Димитријевић, Вучетић, Вучковић 2018, 9).

Може се рећи да локална самоуправа представља подсистем државног поретка, те је само појам „локална самоуправа” неопходно дефинисати раздвајањем појединачних појмовних одредница „локална” и „самоуправа”: „Проблем појмовног разграничења локалне самоуправе зависи од обрађивања појма „локална” и „самоуправа”. Под појмом „локална” се мисли на одређену реалну територију. Међутим, тај елеменат појма постаје извор дилема и неодређености из кога су могућа два излаза. Да се одредимо за неко произвољно али несумњиво разграничење, које представља прописима утврђену границу локалне јединице на основу територијалне поделе државе. Друга могућност је да се утврде јасни и чврсти индикатори појма простора (нпр. људи, потребе, делатности, итд.). У теорији и пракси има се у виду најмања - основна територијална јединица. Код нас и у већини држава, то је општина. Међутим, општина обухвата и мање територијалне јединице у свом саставу, нпр. засеоке, предграђа, месне заједнице, итд. Питање „локалности” јавља се у два основна облика. Као питање организоване дислокације извесних централних функција и као питање политичке улоге група људи и њихових организација на ограниченој територији. Дакле, израз „локална” не подразумева свако место у коме се јавља самоуправа, које је вођено на начелу самоуправе, као тачка везивања извесних самоуправних права грађана или службеника у државној организацији. Због тога се често употребљава израз општинска или комунална самоуправа, самоуправа општина, градова и сл.” (Исто 10-11).

Како смо већ нагласили: „Самоуправа”, као појам, и као реч дошла је на континент из Енглеске. У Енглеској самоуправа се развијала упоредо са представничким системом. У средњем веку, доњи је дом био састављен од представника локалних заједница, градова и грофовина. Те локалне заједнице су, пре-

ко парламента, учествовале заједно с краљем у врховној управи, тежиле су да и у локалној управи буду представљене поред краља.” (Јовановић 1990, 403).

Под појмом „самоуправа” подразумева се право да општине и градови у законским оквирима и у сопственој одговорности, регулишу организацију и послове локалне заједнице. То је самоуправа према „споља”. Према „унутра” самоуправа је и право грађана да смеју и могу, у границама закона и локалних прописа, да обављају јавне послове у јединицама локалне самоуправе, уважавајући локалне специфичности, жеље и захтеве грађана (Димитријевић, Вучетић, Вучковић 2018, 11).

Уставни положај општина у модерној Србији

Савремена српска држава је, у ширем контексту, положај локалне самоуправе дефинисала Уставима које је доносила. Тако је већ **Сретењским уставом**, који уједно представља први устав модерне српске државе, одређено да се Србија дели на „...разна Окружја, а Окружја на Срезове и Општине. Границе и имена први могу се законом и мјењати и дотеривати на округ.” (Сретењски устав 1835).

Наредни, тзв. **Турски устав**, нешто ближе уређује унутрашњу управу. У њему се, између осталог каже да је: „...Србија састављена из 17 Окружја, и свако Окружје садржава по неколико Срезова, који су опет састављени из више Села и Общества...” (Турски устав 1838).

Нови, **Намеснички устав**, успоставља однос државе према општинама, тако да јасно наглашава да се нове општине не могу оснивати, нити да се постојеће могу територијално мењати без одобрења државне власти. Такође, овим уставом, наглашено је да сви грађани и сва непокретна добра морају припадати некој од општина, те да су дужна „...сносити општинске терете”, те да „Општине и уопште правна лица, могу, као и поједина лица, имати свог имања. Овим уставом дефинисане су и обавезе општинских власти: „Општинске власти дужне су, поред општинских послова, да врше у својој општини и државне послове, које им закони опредељују”. (Намеснички устав 1869).

Радикалским уставом су, уз државне органе, уведени самоуправни органи: Окружне скупштине и стални Окружни одбори. Ови органи су, између осталог, били задужени да воде бригу о очувању и унапређењу просветних, привредних, санитетских и финансијских интереса Округа. У општинске самоуправе уведени су Општински судови, Општински одбори и Општински зборови. Општински избори су постали непосредни, а право гласа на општинским и окружним изборима припало је сваком српском грађанину који је годишње плаћао држави 15 динара непосредног пореза, као и Задругарима, са навршеним 21. годином, без обзира колико су плаћали пореза на годишњем нивоу. Окружне скупштине, и Општински зборови, били су задужени за одређивање висине окружних и општинских приреза и за одобрења задуживања Округа, Срезова и Општина (Законом је дефинисано за које прирезе и задуживања је била неопходна сагласност државних власти). (Радикалски устав 1888).

Збацивши намесништво Краљ Александар је након стицања пунолетства укинуо Радикалски и поново на снагу вратио **Намеснички устав** по коме: „Општине у својим чисто унутрашњим пословима уређују се по начелу самоуправном”, а границе њихове самоуправе одређене су законом. (Устав 1901).

Видовданским уставом, предвиђено је да се законски изврши подела или спајање на области према природним, социјалним и економским приликама, при чему, једна област није могла имати више од 800.000 становника. „На челу сваке области налази се велики жупан кога поставља Краљ и који управља преко државних органа пословима државне управе у области. За послове месног: општинског, среског и обласног значаја установљава се месна: општинска, среска и обласна самоуправа уређена на начелу изборном”. Када је реч о управи и самоуправи градова, предвиђено је да се ова област уреди посебним законом. Самоуправни органи су према закону обављали самоуправне послове из области: финансија (утврђивања обласног буџета, располагања обласним даџбинама у циљу покрића обласних расхода), обласни јавни радови и грађански прописи, старање о обласним привредним интересима (ратарство, сточарство, виноградарство, воћарство, шумарство, речно и језерско рибарство, лов, техника пољопривредног побољшања), управа обласним имањима, брига о народном здрављу у области и установама којима се унапређује здравствено стање у области, брига о социјалним задацима у области, области хумане установе, обласне саобраћајне установе, сарађивање на унапређењу просвете у области, сарађивање на стручном образовању у области, завођење и одржавање установа за штедњу, узајамно помагање и осигурање, давање мишљења на захтев владе, по законским предлозима који се тичу области као и уопште о свима другим предметима, за које влада тражи њихово мишљење. Овим уставом предвиђено је да самоуправе имају свој годишњи буџет. Обласне и среске скупштине бирале су свог председника и Обласни срески одбор. Велики жупан је био врховни старешина опште државне администрације у области (уколико по закону не постоје за нарочите послове државне управе посебна надлештва за једну или више области. (Видовдански устав 1921).

Октроисаним уставом, поново је дефинисано да „Општине у својим чисто унутрашњим пословима уређују се по начелу самоуправном”, а границе њихове самоуправе одређене су законом. (Устав 1931).

Након Другог светског рата, комунистичка власт је укинула Краљевину и прогласила Федеративну Народну Републику Југославију. Проглашен је нови **Устав 1946. године**, по коме: „Органи државне власти места (села, мањих градова), срезова, градских реона, градова, округа и области јесу народни одбори... Народни одбори руководе радом потчињених органа управе и привредном и културном изградњом у своме делокругу; обезбеђују заштиту јавног поретка, испуњавање закона и чување права грађана; утврђују свој буџет. Народни одбори доносе у оквиру своје надлежности опште прописе (одлуке) на основу савезног Устава, Устава републике, савезних закона, закона републике и општих прописа виших органа државне власти. Народни одбори дужни су да се у извођењу општих и месних задатака ослањају на иницијативу и широко учешће народних маса и на организације радног народа”. (Устав 1946).

Наредним **Уставом 1963. године**, преименован је назив новостворене државе додавањем у њен назив речи „социјалистичка”. Општине су дефинисане као основне друштвено-политичке заједнице и уводи се нови појам „друштвено самоуправљање”. Свака општина доноси свој статут којим се у оквиру устава и закона утврђују „...права и дужности и начин њиховог остваривања, подручја, организација, и права месних заједница, као и други облици самоуправљања у насељеним местима, односи између грађана, радних и других организација у решавању питања од заједничких интереса, начин обезбеђивања јавности рада органа и организација у општини, организација комуналних и других служби, права грађана, радних и других самоуправних организација у погледу коришћења фондова, друштвених и других служби, добара у општој употреби и других друштвених средстава којима општина управља, организација општинске скупштине и других општинских органа и њихова права, дужности и овлашћења. Ради извршавања својих права и дужности општина самостално доноси прописе, друштвени план и буџет и образује своје фондове”. (Устав 1963).

Наредни **Устав из 1974. године**, обиловао је комунистичко-идеолошким фразама и донео је бројна нова институционална решења. Наиме, овим уставом власт је формално, по самоуправном моделу, предата „радничкој класи и свим радним људима”. Овим уставом је дефинисано да своја заједничка права и дужности у општини радни људи и грађани остварују удружени у „...основне организације удруженог рада, месне заједнице, самоуправне интересне заједнице, друге облике самоуправног удруживања и друге облике самоуправног удруживања и друштвено-политичке организације, самоуправним споразумевањем и друштвеним договором и путем делегација и делегата у општинској скупштини и другим органима самоуправљања”. Уведен је референдум као облик непосредног изјашњавања при одлучивању о „...удруживању средстава и њиховом коришћењу”. Такође, одређено је и да се Уставом може „...одредити обавезно удруживање општина у градске и регионалне заједнице, као посебне друштвено-политичке заједнице на које се преносе одређени послови из надлежности република, односно аутономних покрајина и општина. (Устав, 1974).

Уставом Србије из 1990. године, у политички живот Србије, поново је уведен вишестраначки партијски систем. Овим Уставом успостављени су темељи на којима почива и данашња локална самоуправа у Србији. Област локалне самоуправе прецизније је уређивана законима о локалној самоуправи (1991, 1999, 2002), који су у већој или мањој мери омогућавали напредак локалне самоуправе у том периоду њеног развоја. (Устав 1990).

Важећим **Уставом из 2006. године**, „Локална самоуправа у Србији је уставна категорија. Основни елементи положаја локалне самоуправе у систему власти примарно су уређени Уставом. Детаљније одредбе, као разраду уставних норми о локалној самоуправи налазимо у законима и подзаконским актима, све до општих аката јединица локалне самоуправе.” (Орловић 2015, 1660). Одредба важећег Устава дефинише: „Државна власт ограничена је правом грађана на покрајинску аутономију и локалну самоуправу. Право грађана на

покрајинску аутономију и локалну самоуправу подлеже само надзору уставности и законитости”. Дакле: „Устав у почетним одредбама („Начела Устава”) гарантује право грађанима на локалну самоуправу. Ово колективно људско право је измештено из другог дела Устава, где су уређена остала људска права, па му је на тај начин дато на приоритету и важности. Устав ово право дефинише као право грађана на локалну самоуправу којим се ограничава државна власт. То значи да постојање локалне самоуправе за неки степен смањује државну власт, односно неке јавне послове не врши држава него локална самоуправа. Право на локалну самоуправу је посебно и због тога што „подлеже само надзору уставности и законитости”. Другим речима, унутар уставних и законских граница право на локалну самоуправу је неограничено, слободно, толико да виши ниво власти не може контролисати корисност (целисходност, опортуност) обављања локалних надлежности” (Исто).

Локална самоуправа у Србији

Једно од основних обележја развоја српске државности је дисконтинуитет. Бројни су разлози који су онемогућавали и успоравали развој српске државности. Геостратешки положај Србије као и шири простор Балканског полуострва, био је, током историје, на мети бројних освајача. Србија је учестало била изложена притисцима империјалних сила које су тежиле њеном освајању. Србија, као и остале земље које припадају овом геополитички турском простору, биле су присиљене да воде одбрамбене и ослободилачке ратове. У историјским периодима у којима је Србија ратовала, била је заустављана и успоравана у свом државном, институционалном, политичком, економском и културном развоју. Њен развој се одвијао у периодима мира и након сваког прекида мирнодопског периода Србија је трпела последице претходне нестабилности, улазећи тако у спиралу дисконтинуитета, који су, између осталог, били од великог утицаја и на развој њених политичких институција.

Оно на шта јесте Србија могла да се ослони, јесте њена традиција као континуитет утемељен у средњовековном развоју српске државности која је почивала на српским народним установама. Овај континуитет дубоко се урезао у националну свест српског народа вођен жељом за стварањем сопствене државе. „Снага демократске традиције уткане у структуру српских народних установа је српску средњовековну државу обликовала као правну државу” (Деспотовић 2003, 87).

На унутрашњем плану, Србија је била успоравана династичким превратима, сукобима политичких партија са Круном и међустраничким сукобима, у веома важном периоду њеног развоја. Један од свакако најдубљих дисконтинуитета догодио се након 1945. године, када су комунистичке власти укинуле монархију у настојању да прекину хиљадугодишњу националну тежњу остварења српске државотворне идеје. Оваква политика имала је за циљ успостављање колективне амнезије код Срба и покушај брисања националног идентитета целог једног народа. Такав начин владавине, одразио се на целокупно

друштво и допринео је, између осталог, да се такође мало тога зна и о развоју локалне самоуправе у њеној дугој државотворној традицији: „У првом реду, то је конкуренција двеју владајућих династија (Карађорђевића и Обреновића), која је трајала све до почетка XX века, а затим подређивање националног наслеђа и интереса идеји југословенства и, нарочито, радикални идеолошки заокрет по Другом светском рату, удружен са ригидношћу коју је донео комунистички режим. Последица тога је да се о развоју локалне самоуправе до половине XX века углавном мало зна и претежно размишља у негативном контексту, као да се, на другој страни, размишљања о будућности локалне самоуправе тешко ослобађају наслеђених идеолошких категорија из социјалистичког доба у коме заправо локалне самоуправе није ни било (Милосављевић 2009, 21).

Све до доношења Устава који садрже одредбе о локалној управи (самоуправи), када Србија ово питање започиње и нормативно да уређује, она је своју локалну управу заснивала на обичајном праву: „Народну самоуправу у селу је представљао кнез (обично наследна функција) који је имао део судске и извршне власти. У кнежинама, које су обухватале више села, ту власт обављао је кнежински кнез – обор кнез. Он је представљао кнежину према турској власти која је столовала у градовима и нахијама. Ова локална власт се различито оцењује у погледу тога да ли је била облик децентрализације или деконцентрације. Између крајњих ставова, дато је и средње мишљење по коме је ондашња народна самоуправа оцењена као веома значајна институција која је „допринела очувању националног бића српског народа и традиционалних облика демократије”, али са веома скромним непосредним учешћем народа” (Орловић 2015, 1658).

Дакле, може се рећи да је српска револуција отпочела Првим српским устанком, када Србија започиње решавање свог националног и државног питања, у ширем контексту, у вези са темом нашег рада: „Први и Други српски устанак, у нашој новијој историографској литератури, означени појмом Српске револуције, представљају ону историјску раскрсницу са које је Србија неповратно кренула у правцу своје пуне националне, државне, политичке, културне и економске еманципације” (Деспотовић 2003, 44).

Покретачка снага која је створена током овог периода имплицирала је и бројне промене које су се одразиле на догађања која су се одиграла у ужем контексту, у вези са темом нашег рада, а обухватиле су промене које су корелирале са развојем српских институција и установа у које спада и локална самоуправа: „Од Првог српског устанка народна самоуправа је пролазила кроз различите периоде. За време устанка оформљена је централна, војно-цивилна власт која је неутралисала дотадашњу народну самоуправу (кнежинску и нахијску), а слично стање је постојало и за прве Милошеве владавине (1815-1839). У периоду од Турског до Радикалног устава (1838-1888), „вршење власти на локалном нивоу доживело је бројне преображаје, узроковане честим променама власти, изменом релевантног законодавства и променом државе у међународној заједници”. Подељена на округе, срезове и општине, Србија је наизглед имала тростепену локалну самоуправу, али с обзиром на „принцип

централизма, није могло бити речи о локалној самоуправи, већ евентуално о њеним траговима”. По Закону о општинама (1839) најмање јединице, општине, нису имале одговарајуће приходе, а за реализацију њиховог буџета морала је постојати сагласност централне власти. Најважнији орган био је „општински суд”. Временом је ојачан положај представничког тела, „општинског збора” (1866), да би законом из 1878. били укинута сви облици локалне самоуправе и уведена полицијска управа (Орловић 2015, 1658).

Даљи ток развоја локалне самоуправе у Србији био је регулисан Законом о општинама из 1889. године, по коме је: „Локална самоуправа уведена као окружна, среска и општинска, а по многим решењима то је било једно од тада најбољих уређења локалне самоуправе у Европи. Збор свих пунолетних грађана у просторно малим општинама бирао је општинске органе: суд (као основни судски, полицијски и извршни орган) и одбор (надзорни орган општине). Надзор централних власти био је ограничен, а општина је имала своју имовину, порезе и приходе”. Овај Закон био је релативно кратко у примени, јер је већ 1894. године, ступио на снагу Закон из 1866. године, а потом је донесен нови Закон 1902. године по коме је самоуправност општина ограничена преко среских и окружних власти. У Краљевини Југославији, Закон о локалној самоуправи усклађен је са новим државним устројством по француском, централизованом моделу. Међутим, треба нагласити да су, без обзира на ове промене, својства општина остала очувана (Милосављевић 2009, 23).

Период од 1945. године, до демократских промена које су се одиграле 1990. године, доношењем устава и закона који су садржавали формалне одредбе о локалној самоуправи која је у суштинском смислу постојала само декларативно. Наиме, сви закони о локалној самоуправи доношени након уставних промена почев од Општег закона о народним одборима из 1952. до закона 1991. године, имали су *de facto* за циљ поништавање свега што је садржавала идеја и смисао о локалној самоуправи: „Постављена као основна територијална јединица власти, са веома широком улогом и сложенем организацијом власти унутар ње (делегације, самоуправне интересне заједнице, вишedomна скупштина итд.), општина је истовремено била само „продужена рука” државе и Комунистичке партије, под пуном формалном контролом централних и државних партијских органа” (Исто 23-24).

Након промене политичког система 1990. године, постављени су темељи на којима и данас почива локална самоуправа у Србији: „Уставне основе данашње локалне самоуправе у Србији постављене су Уставом од 1990. Општина је основна (једина) јединица локалне самоуправе чије је уређење Устав већма препустио законодавцу. За важења тог Устава донета су три закона о локалној самоуправи (1991, 1999, 2002), где је сваки следећи мењао (да ли и унапређивао) ниво самоуправности општина... У овом периоду (1991-2007) мењао се обим децентрализације, права локалне самоуправе, начин одређивања локалних надлежности, избор и овлашћења локалних органа, надзор централне власти, финансијски приходи и самосталност, право својине локалне самоуправе и др. Основ таквог положаја локалне самоуправе преузет је и важећим Уставом и Законом о локалној самоуправи (2007)” (Орловић 2015, 1659-1660).

Закључак

Локална самоуправа у Србији има веома дугу традицију. Народна самоуправа као претеча локалне самоуправе у Србији, одиграла је веома важну улогу у „очувању националног бића српског народа и традиционалних облика демократије”. Њена еволуција је прошла пут од обичајног права на коме је заснована, до нормативно уређене установе која је у функцији ограничавања власти.

Бурна историја Србије утицала је на правце развоја државе и њених институција. Може се рећи да је локална самоуправа, као подсистем државног система, у времену до успостављања комунистичке власти пратила достигнути ниво локалних самоуправа европских земаља. Период након Другог светског рата, обележен је снажном централизацијом државе, тако да локална самоуправа, осим формалног постојања, губи есенцијални смисао саме идеје о локалној самоуправи.

Након демократских промена 1990. године, успостављени су темељи на којима почива локална самоуправа какву данас познајемо. Правци њеног развоја морају бити трасирани у смеру у коме ће локална самоуправа задржати своје изворне надлежности уз обавезу обављања пренетих надлежности и уставно дефинисаног права на њену заштиту.

Литература

1. Деспотовић Љубиша. (2003). Нови Сад. „Српска политичка модерна”: Stylos.
(Деспотовић 2003)
2. Димитријевић Предраг, Дејан Вучетић и Јелена Вучковић. (2018), „Систем локалне самоуправе”. Ниш: Медивест.
(Димитријевић, Вучетић и Вучковић 2018)
3. Ђорђевић Снежана. (2002). Београд. „Локална самоуправа”: Tipografic.
(Ђорђевић 2002)
4. Јовановић Слободан. (1990). „О држави”, БИГЗ. Београд: Југославија публик.
(Јовановић 1990)
5. Јовичић Миодраг. „Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835-1903”. (1988). Београд: Научна књига.
(Јовичић 1988)
6. Милосављевић, Богољуб. (2009). „Систем локалне самоуправе у Србији”. Београд: Досије студијо.
(Милосављевић 2009)
7. Орловић П. Слободан (2015). Нови Сад. „Уставноправни положај локалне самоуправе у Србији”. Део пројекта: Теоријски и практични проблеми у стварању и примени права (ЕУ и Србија)” Правног факултета у Новом Саду: 1649–1667. doi:10.5937/zrpfns49-10222.
(Орловић 2015, 1658, 1659, 1660).

Правни акти

1. Устав Краљевине СХС, („Сл. новине Краљевине СХС”, бр. 142 А, 1921).
2. Устав Краљевине Југославије, („Сл. Новине”, бр. 200/31).
3. Устав Федеративне Краљевине НР Југославије, 1946.
4. Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења и органима власти НР Србије, („Сл. гласник НР Србије”, бр. 5/53).
5. Устав СФРЈ, („Сл. лист СФРЈ”, бр. 9/63).
6. Устав СФРЈ, („Сл. лист СФРЈ”, бр. 9/74).
7. Устав СР Србије, („Сл. гласник СР Србије”, бр. 8/74).
8. Устав Републике Србије, („Сл. гласник РС”, бр. 1/90).
9. Устав Републике Србије, („Сл. гласник РС”, бр. 98/2006).
10. Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, 1929.
11. Закон о банској управи, 1933.
12. Закон о општинама, 1933.
13. Општи закон о народним одборима, („Сл. лист ФНРЈ”, бр. 43/46).
14. Општи закон о народним одборима, („Сл. лист ФНРЈ”, бр. 49/49).
15. Закон о народним одборима општина, („Сл. гласник НР Србије”, бр. 29/52).
16. Закон о народним одборима градова, („Сл. гласник НР Србије”, бр. 29/52).
17. Закон о народним одборима срезова, („Сл. гласник НР Србије”, бр. 29/52).
18. Закон о надлежности народних одбора општина и срезова у пословима уређеним републичким прописима, („Сл. гласник НР Србије”, бр. 59/55).
19. Закон о територијалној организацији Републике Србије и локалној самоуправи, („Сл. гласник РС”, бр. 47/91, 79/92, 47/94, 82/92).
20. Закона о државној управи, („Сл. гласник РС”, бр. 79/05, 101/07 и 95/10).
21. Закон о приватизацији о територијалној организацији Републике Србије и локалној самоуправи, („Сл. гласник РС”, бр. 47/91, 79/92, 82/92, 47/94).
22. Закон о локалној самоуправи, („Сл. гласник РС”, бр. 9/02).
23. Закон о локалној самоуправи, „Службени гласник РС”, бр. 129/07

Извори са интернета

1. <https://kpolisa.com/>
2. <http://mojustav.rs/>
3. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Sretenjski-ustav-iz-1835.pdf>- Устав Књажества Србије. (1835).
4. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Sultanski-hatiserif-iz-1838.pdf>- Устав Књажества Србије. (1838).
5. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Namesnicki-ustav-iz-1869.pdf>- Устав Књажества Србије. (1869).
6. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Radikalski-ustav-iz-1888.pdf>- Устав Краљевине Србије. (1888). Београд.
7. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Oktroisani-ustav-iz-1901.pdf>- Устав Краљевине Србије. (1901).
8. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1921.-za-sajt.pdf>- Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. (1921). Београд.

9. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Oktroisani-ustav-iz-1901.pdf> - Устав Краљевине Југославије. (1931).
10. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav1946.pdf> - Устав Федеративне Народне Републике Југославије. (1946).
11. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf> - Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. (1963).
12. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf> - Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. (1974). Београд.
13. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf> - Устав Републике Србије. (1990).
14. http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/ustav_republike_srbije_lat.pdf
15. Устав Републике Србије. (2006). Београд. (Последњи приступ наведеним интернет страницама 18. 6. 2021. године).

DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN SERBIA

Summary: Local self government, as a phenomenon, was established before the emergence of a modern state. Its role and significance has remained unsurpassed in nowadays world generally, and especially in modern states. The position that self-government has today is derived from the functions that this institution has in a modern state system. Namely, local self-government represents the basis of the state system in a narrower functional sense because it performs tasks that are important for the local community. However, it has a broader political and organizational significance, because, without that level of state organization, it would be almost impossible to reach numerous democratic achievements such as: citizen participation in public affairs, sharing power, decentralization (i.e. devolution of power), the exercise of certain rights and freedom, activities of civil society, etc.

The importance of local self-government in Serbia is reflected in its historical role, inherited from tradition, which has outgrown and taken on a certain state-building, institutional and national character. It should also be emphasized that Serbian historiography, as well as other social sciences, to which this topic is related, has not paid enough attention to local self-government as a phenomenon in the context of its significance for the modern Serbian state and society as a whole. Therefore, it would be extremely important to look at this topic in a multidisciplinary manner and to offer scientific answers and facts about the historical, legal, political, and sociological role of local self-government. This work will try to synthesize its historical, political, institutional and national significance, by analyzing the emergence of self-government, that is, its development, which makes it one of the pillars of the Serbian state.

Key words: Local self-government, state, Serbia, autonomy, power, institutions

ДАЛИБОР ПЕТРОВИЋ*

Саобраћајни факултет
Београд

UDC: 141.78:008.2

Прегледни рад

Примљен: 01.09.2021

Одобрен: 25.09.2021

Страна: 169–181

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.2.06

КУЛТУРА ОТКАЗИВАЊА КАО ХИБРИДНИ ОБРАЗАЦ ПОСТМОДЕРНЕ ДРУШТВЕНОСТИ

Сажетак: Централно питање којим се у овом тексту бавим тиче се постмодерног друштвеног развоја који нас је довео до тога да под претњом потпуног „укидања“ стрепимо за сваку јавно изговорену реч, било да смо на извршним позицијама моћи, било да припадамо културном естаблишменту, интелектуалним круговима или да смо обични појединци без икакве јавне препознатљивости. Иако се ова појава, коју данас многи зову културом отказивања, често покушава тумачити у светлу очувања хегемоније либералне мисли односно као својеврстан наставак политичке коректности, у тексту показујем да је кључна функција културе отказивања друштвено укоревљавање искорењених појединаца у једном свеопштем тренду трибализације друштва. Узрок овоме су различити процеси који прате рефлексивну фазу модернизације и који подстичу осећај несигурности и неповерења као кључне карактеристике живота у ризичном друштву. Услед тога појединци су принуђени да потраже уточиште у присвајању хибридних образаца друштвености где је култура отказивања је само један од њих. Ови обрасци настају као последица спајања предмодерних и постмодерних образаца друштвености уз помоћ дигиталних технологија које постају агенс за њихову хибридизацију.

Кључне речи: култура отказивања, идентитет, трибализам, предмодерно, постмодерно, друштвеност, хибридизација

Увод

У свом говору приликом уручења високог државног одликовања поводом дана државности Републике Србије, 15. фебруара 2021. године познати редитељ Емир Кустурица је два пута изговорио кенсл култура (*cancel culture*) недвосмислено стављајући овај појам у негативни контекст.¹ Из говора прос-

* d.petrovic@sf.bg.ac.rs

¹ <https://www.novosti.rs/vesti/drustvo/965329/govor-kusturice-dodeli-ordenja-srbi-jedan-retkih-naroda-koji-nikada-nije-pokoren>

лављеног редитеља дало би се закључити да је у питању нови тренд који ће довести до тога да професори добијају отказе уколико се усуде да промовишу традиционалне вредности, деца више неће гледати Дизнијеве цртаће због њиховог новом добу неприкладног садржаја, а интелектуалци ће готово бити у обавези да траже подршку медија за своје јавно изнето мишљење. Но није Кустурица у својим страховањима оригиналан. Неких пола године раније, у лето 2020. године у америчком Харперс магазину (*Harper's Magazine*) освануо је три пасуса дугачак текст знаковитог наслова „Писмо о правди и отвореној дебати“ које је потписало више од 150 интелектуалаца који претежно живе и раде у САД.² Међу потписницима су се нашли угледни професори попут Ноама Чомског, Френсиса Фукојаме, Николаса Лемана али и познати писци као што су Салман Ружди, Ј.К.Ролинг, Маргарет Атвуд, као и многих други интелектуалци. Истина, у писму се, за разлику од Кустуричиног говора, не помиње изравно кенсл култура али се она безмало дефинише будући да његови потписници упозоравају да се пракса цензурисања све више шири кроз америчку културу, пракса коју карактеришу нетолеранција према различитом мишљењу, тренд јавног срамоћења и остракизма, као и тенденција да се комплексна политичка питања сагледавају у заслепљујућем морализаторском тону.

Могли бисмо, дакле, мирне душе рећи да баук кенсл културе кружи не само Европом већи и постмодерним светом, а да сличност са Марксовим бауком комунизма лежи у страху, макар дела елита од њеног све већег утицаја. Сличност између ова два баука можемо можда видети и у нади обичних људи да ће кроз „кенселовање“ коначно моћи да уздрмају кроз структуре цементиране односе моћи. Наравно ту свака даља сличност између вековима стваране марксистичке идеологије са једне стране и тек успостављене праксе, пре свега дигиталног, (не)културног деловања са друге стране, престаје.³

Стога, централно питање којим се у овом тексту бавим тиче се постмодерног друштвеног развоја који нас је довео до тога да под претњом потпуног „укидања“ стрепимо за сваку јавно изговорену реч, било да смо на извршним позицијама моћи, било да припадамо културном естаблишменту, интелектуалним круговима или да смо обични појединци без икакве јавне препознатљивости. Свако од нас у трену може бити отказан, укинут, поништен или како год да на српски језик преведемо праксу „кенселовања“.⁴

Текст је организован тако да се прво расправља о основним карактеристикама културе отказивања, односно о њеним чиниоцима, узроцима и функцијама. Након тога прелазим на разраду моје основне тезе да је кључна функција

² <https://harpers.org/a-letter-on-justice-and-open-debate/>

³ О односу идеологије и културне праксе читаоца упућујем на схватање Стјуарта Хола (Stewart Hall) које је подробно анализирано у чланку Милана Урошевића (Urošević 2019).

⁴ Иако сматрам да директно превођење појма *cancel* као *отказ* није најадекватније у контексту феномена којим се у овом тексту бавим, те да би ако већ преводимо овај појам било боље да говоримо о култури укидања, у жељи да не доприносим већ постојећој конфузији око овог појма определио сам се да користим израз култура отказивања будући да је он најзаступљенији у нашим медијима. Алтернативно, у сасвим истом значењу, употребљавам и оригиналан појам транскрибован на српски језик, кенсл култура.

културе отказивања друштвено укоренивање искорењених појединаца у једном свеопштем тренду трибализације друштва. Ово укоренивање се одиграва кроз хибридизацију предмодерних и постмодерних образаца друштвености уз неизоставну помоћ дигиталних технологија. У складу са тим у закључним разматрањима тврдим да се култура отказивања идеално наслања на идентитетски трибализам као механизам за дисциплиновање оних који нарушавају монолитност јавног дискурса, зато што их у основни повезује иста ствар, а то је снажна тежња ка сједињавању појединаца у заједницу у једном свеопштем тренду присвајања хибридне форме постмодерне друштвености.

На клик од отказа

У жељи да илуструјем феномен отказивања није потребно попут Кустурице да посегнемо за примерима из белог света, довољно је да се окренемо око нас. Парадигматичан пример био би отказивање најпознатијег домаћег инфлуенсера Богдана Илића а.с.а. Баке прасета.⁵ Други подједнако илустриран пример везан је за глумца Бранислава Лечића,⁶ док би анонимни пекар из Борче⁷ могао послужити као трећи типичан пример. Прва двојица су дошли под удар отказивања зато што су били јавно оптужени за силовање, док је трећег у немилост довела оптужба за ширење албанске националистичке пропаганде. Отказани су на различите начине. Бака Прасе је изгубио подршку дигиталних платформи преко којих је делио своје видео клипове уз негативну кампању у маниру моралне панике (Clark 2020; Cohen 2011) коме је био изложен у традиционалним медијима. Бранислав Лечић је такође био предмет јасне осуде практично свих медија уз отказивање сарадње његових колега које су одбиле да глуме са њим у представама. На крају, у случају пекара из Борче, позиви за отказивање су се махом ширили друштвеним мрежама, али су организовани и протести осуде али и подршке испред пекар у којој је био запослен.

Најмање је неколико разлога због чега су домаћи примери отказивања бољи од оних које је Кустурица позајмио из иностранства, али је један кључни. Узимајући домаће примере који су уоквиривани како кроз домаће медије тако и кроз дељење на друштвеним медијима сцена је већ постављена, представа је у току и већина публике се већ определила *pro et contra* поменутих догађаја и њихових протагониста. Другим речима, ослањајући се на нама добро познате примере око којих постоји подељено мишљење јавности избегавамо да упаднемо у замку у коју нас Кустурица (не)свесно гура, односно, да олако сместимо отказивање у контекст јачања вредносне хегемоније које диктирају неолибералне елите са Запада. Наравно, Кустурица, као и бројни интелектуалци који широм света који устају против културе отказивања су у праву када страхују од њених, могуће је, драматичних последица по слободу мишљења и изража-

⁵ <https://nova.rs/zabava/showbiz/psihoterapeut-o-baki-prasetu-dripac-koji-zaraduje-na-deci/>

⁶ <https://www.blic.rs/sudbine/branislav-lecic-beogradsko-dramsko-pozoriste-glumci-danijela-stajnfel-silovanje/2p96128>

⁷ <https://rs.n1info.com/vesti/a479548-protest-u-borci/>

вања у XXI веку. Било би, наиме, наивно спорити да постоје агенде које моћне елите спроводе, али оно што је важно разумети јесте то да иако култура отказивања може бити у функцији одбране различитих идеологија, она није идеологија сама по себи. Истина је да са се она храни политичком коректношћу са леве стране, али се исто тако храни и популизмом (Višić 2020) дакле она може израстати на неолибералним и конзервативним агендама (Vuković 2017). И због тога је проблем већи, а не мањи, будући да култура отказивања представља један изразито антимодернистички образац друштвености, образац који је огроман број људи широм света спремно уврстио у свој репертоар одношења према ономе што им је непознато, неразумљиво или напосто различито од њих.

Дакле, у најширем смислу *култура отказивања се може дефинисати као пракса уклањања из јавног простора неког појединца, организације или производа у циљу успостављања равнотеже која је нарушена услед стварног или измишљеног кршења доминантних друштвених норми и вредности једне заједнице*. Стратегије отказивања су различите и крећу се од ограничавања или забране приступа јавној сфери, јавног срамоћења, позивање на бојкот, до потпуног искључивања из јавног живота, што често за последицу може имати уништавање нечије каријере, па и живота уопште.

Када говоримо о личностима које су предмет отказивања, као што смо из примера видели, то подједнако могу бити најпознатији чланови заједнице, као и они који су потпуно анонимни. Под организацијама најчешће имамо у виду компаније, али то могу бити различите формалне или неформалне групе које имају одређене етничке, расне, верске, сексуалне, идејне или неке друге карактеристике. На крају, када је реч о производима, ту се може говорити како о материјалним производима као што је нека роба, тако и о нематеријалним производима, на пример забавним или уметничким садржајима. Познати су примери бојкотовања робе различитих произвођача⁸ као што су све учесталији случајеви отказивања, односно традиционалним језиком речено - цензурисања сцена из старих Дизнијевих цртаћа због њиховог наводно увредљивог садржаја.⁹

Овде ваља указати на још један неизоставни аспект културе отказивања, односно, на чињеницу да су интернет и у првом реду друштвени медији њен верни пратилац. Они дају снажан замајац пракси отказивања јер у свеопштој дигитализацији наших живота било која форма присилног удаљавања из дигиталне сфере може имати погубне последице, како по компаније тако и по обичне појединце. Заправо, ако се сложимо са већ излизаном фразом да „ако ниси онлајн, ти не постојиш“, онда бисмо могли утврдити да у дигиталном свету отказивање заправо представља једну врсту симболичког убиства. Имајући у виду то да праксу отказивања, дакле успостављања реда у нормативно-вредносном нeredу изазваном нечијим јавним наступом, поступком или прои-

⁸ <https://www.forbes.com/sites/julianvillanueva/2020/07/21/the-dark-side-of-brand-boycotts/?sh=1439389e62ca>

⁹ <https://www.theguardian.com/film/2021/may/07/snow-whites-kiss-is-far-from-the-dodgiest-disney-moment>

зводом, не врше институције, већ сами чланови заједнице, али исто тако и они који контролишу приступ јавном простору, пре свега технолошке компаније, онда претња дигиталним искључењем постаје кључно оруђе санкционисања прекршилаца норми, било да говоримо о остракизму на мрежама или формалној забрани приступа дигиталним платформама, као што се то десило у Трамповом (Donald Trump) случају.¹⁰ Међутим ако оставимо по страни последице дигиталног отказивања, можемо се сложити са Кларковом (Clark 2020) да су друштвени медији важни пратилац културе отказивања, пре свега због тога што омогућавају милионима обичних људи да искористе умрежену колективност и осећај непосредности тражећи одговорност читавог низа моћних личности.

Када је реч о непосредним узроцима експлозивног ширења културе отказивања можемо идентификовати неколико најважнијих. Мишан (Mishan 2020) сматра да је отказивање вођено потребом да се проговори против институција које нам не служе како би требало, да се осуди систем коме се не верује и затражи онај који је праведнији. Дакле можемо рећи да је епидемија неповерења у институције, али и генерализованог неповерења, један од кључних мотора културе отказивања. У ситуацији када грађани верују да ће систем заштитити елите упркос њиховом кршењу етичких или законских норми, кампање отказивања имају једну врсту превентивне функције где они желе да пошаљу јасну поруку да уколико институције не одраде оно што је њихова обавеза онда ће њихов посао обавити они у чијем би интересу институције требало да раде.

Свакако и да је поменута хегемонија либералне идеологије, посебно у левим интелектуалним круговима, важан генератор кенсл културе јер се мањина оних који деле конзервативне идеје осећа маргинализованом или ућутканом (Norris 2020). Следећи разлози могу бити везани за генералну трансформацију вредности у постмодерном друштву које доводе до све дубље поларизације која је у вези са политикама идентитета где расте јаз између либерала и конзервативаца (Fukuyama 2018). Технологија је такође један од неизоставних разлога јер повећава могућност за колективно изјашњавање и дељење мишљења (Clark 2020). Због тога је улога друштвених медија тако важна. На крају, а опет у вези са политикама идентитета и културни сукоби су још један разлог. Посебно раст популизма и популистичких лидера који експлоатишу осећај занемарености посебно конзервативног дела популације и додатно доливају уље на ватру (Norris 2020).

Сада када смо осликали кључне елементе културе отказивања, поставља се још важније питање њене функције. Већ смо закључили да она није идеологија већ пракса, али сада треба видети о каквој пракси је реч. Поменули смо малочас једну од основних функција, а то је вршење притиска на институције у циљу санкционисања оних који руше вредносни консензус заједнице. У складу са тим, Кларкова (Clark 2020) види отказивање као дигиталну дискурзивну праксу која је у функцији позивања на одговорност. По њеном виђењу отказивање је израз дејствености (*agency*) односно одлука да се укине пажња

¹⁰ <https://www.theguardian.com/us-news/2021/feb/10/trump-twitter-ban-permanent-social-media>

некоме или нечему зато што се њихове вредности, деловања или говор толико увредљиви да неко не жели више да им поклања своју пажњу, време или новац. Она анализира културу отказивања у оквиру Хабермасовог концепта јавне сфере који се базира на схватању да је јавни дискурс под контролом елита, док отказивање има потенцијал да наруши ту контролу. Кларкова истиче да су дуго концентрични кругови друштвене елите у уметности, медијима, бизнису и политици били одвојени од стварности оних који се боре кроз живот без приступа посебним привилегијама, али да је сада кроз дигитално повезивање ту баријеру између елита и обичних грађана могуће пробити. Због тога, сматра Кларкова, свака анализа функција културе отказивања мора започети анализом односа моћи који је одређују, јер једино приступ који ставља у први план историју комуникација и поступке људи који немају моћ може адекватно да дешифрује употребу отказивања. Кларкова се позива на познату Хантерову студију о културном рату у Америци,¹¹ у којој се обрађује проблем поларизације америчког друштва око кључних питања као што су абортус, смртна казна, употреба оружја, хомосексуалност итд. Хантер истиче да је јавни дискурс онај који одређују елите, односно да је моћ културе моћ да се дефинише реалност, моћ да се уоквири дебата. Овакво схватање је и на линији познатог Грамшијевог виђења културне хегемоније које успостављају владајуће елите (Lears 1985) као и Кастелсовог (Kastels 2014) схватања да је поред контроле силе основни извор моћи у постмодерном свету контрола комуникација, односно јавног дискурса.

Дакле, Кларкова тврди је да се кроз праксу отказивања моћ да се диктирају доминантни дискурси у јавном простору редистрибуира од елита ка обичним корисницима јавне сфере. Ово је на трагу и онога што Кастелс заступа у *Моћи комуникација* (Kastels 2014) иако се он не бави културом отказивања, али тврди да сада корисници имају моћ да одреде који ће садржаји бити доминантни, а који не. Међутим Мишан (Mishan 2020) се са правом пита који су реални домаћаји културе отказивања да донесе правду обесправљенима ако она није успела да „скине главу“ ни једном моћнику из реда политичара високог ранга или корпоративних могула, да не говоримо о институцијама. Ако изузмемо неколико познатих личности из света филма, испада да су највеће жртве културе отказивања млади људи који имају некакав утицај у дигиталном свету попут инфлуенсера, али и много чешће они који немају никакву препознатљивост или утицај, односно просечни корисници дигиталних технологија.¹²

Осим тога, ако је функција културе отказивања исправљање друштвених неправди позивањем на одговорност оних који те неправде чине, поставља се друго важно питање - да ли је јавни остракизам одговарајућа тактика борбе

¹¹ Hunter, J. D. (1992). *Culture wars: The struggle to control the family, art, education, law, and politics in America*. Avalon Publishing.

¹² Већ је постао култни пример Џастин Сако (*Justine Sacco*), службенице одсека за комуникације једне велике компаније која је због непромишљеног расистички настројеног твита постала предмет глобалног прогона на Твитеру (Twitter) што је резултирало тиме да је под огромним притиском јавности и након бруталне јавне тортуре којој је била изложена на крају остала и без посла. <https://www.nytimes.com/2015/02/15/magazine/how-one-stupid-tweet-ruined-justine-saccos-life.html>

против друштвених неправди (Norris 2020). Са једне стране, постојање слободе да се отворено износи чак и непопуларно мишљење може се разумети као врлина у једном либералном, отвореном друштву. Међутим, изношење мишљења које има потенцијал да повреди мањинске групе такође може бити доживљено као негативна последица неспутаног јавног дискурса. Због тога, они који спроводе отказивање сматрају да пракса јавног срамоћења представља легитимну тактику у борби против оних који се на увредљив начин односе према различитим мањинским групама или злоупотребљавају своју моћ у сврху, рецимо, сексуалног узнемиравања. У крајњем случају и они који траже да се пракса јавног срамоћења санкционише би такође могли бити виђени као неко ко нарушава основне принципе слободе изражавања.

Са друге стране имамо гласове, попут оних који су поменути на почетку текста, који сматрају да се пракса отказивања, ма како њени циљеви били оправдани, претвара у своју супротност. Наместо права на слободно испољавање идентитета, она оспорава право на слободу изражавања оних који се са тим идентитетима не слажу. Овде ће се многи позивати на једног од класичних пропонената либералне мисли Џона Стјуарта Мила и на његов чувени спис О слободи (Mil 1988). Пре свега десница је гласна у осуди културе отказивања која се доживљава као средство за ућуткивање свих оних који нису на линији либералне вредносне хегемоније. Иако култура отказивања није покрет, нема вође, чланове нити кохерентну идеологију, десница је упорно приписује екстремима политичке левице, тврдећи да је основна улога културе отказивања стварање притиска ка прихватању идеолошког конформизма, односно протеривање на маргину свих оних који нису на линији мејнстрим агенде политичке коректности (Norris 2020; Scatamburlo-D'Annibale 2019).

Мишан, пак, тврди да они који прихватају идеју отказивања траже нешто више од пуког извињења или повлачења, односно да их често води жеља за осветом као начином задовољења правде. Али исто тако, отказивање се може претворити у пуку разоноду оних који су жељни крви, а невидљиви у маси из које понижавају. Имати способност да протераш грешну славну особу из свог живота или да искључиш некога из свог живота не само да ослобађа, сматра Вилијамс (Williams 2021) већ је и моћно по томе што доказује нечију вољу да се повеже с таквим понашањем.

Имајући све ово у виду може се закључити да је култура отказивања и стари и нови феномен, другим речима она је истовремено и предмодеран и постмодеран образац друштвености. И некада и сада у основи друштвеног санкционисања „непослушних“ појединаца стајала потреба очувања друштвеног, односно вредносног и нормативног, консензуса, отказивање у традиционалним заједницама најчешће је било верификовано са врха, док у постмодерној варијанти одлука да се неко „откаже“ често долази са дна. И не само то, већ под удар отказивања чешће долазе виђенији него мање виђени чланови заједнице чиме се, макар на изглед, традиционални односи моћи између „елите и масе“ сада мењају. Међутим иако је тежња да се уздрмају структурама зацементирани односи моћи наизглед најзначајнија карактеристика културе отказивања, кључна теза коју ћу у наставку рада покушати подробније да елабори-

рам јесте да њена заводљивост лежи у латентној функцији (Merton 1998) коју она обавља потпомажући сједињавање искорењених појединаца у идентитетске заједнице на трибалистичким основама.

У потрази за укоренењем

Још је Маклуан (Marshall McLuhan) наговестио развој нових хибридних форми постмодерне друштвености запажајући да масовна употреба масмедиских технологија, у овом случају телевизије, враћа предмодерне обрасце друштвености претварајући, наравно фигуративно, свет у глобално село, простор где информација учас обиђе планету баш као у селу некада (MacLuan 1971). Међутим, са појавом интернета Маклуаново глобално село се са комуникационог макро плана спустило и на друштвени микро свет. Олако се одричући анонимност и социјалне дистанце коју је донела модерност многи су похитали да се врате предмодерним обрасцима друштвености несебично излажући своју интиму суду јавности. Попут житеља какве паланке (Констатиновића 1969) упркос томе што се само површно познају или не познају уопште, корисници онлајн мрежа полажу право на несразмерно велики увид у интиму својих „пријатеља“. Дакле, и у паланци и на мрежама говоримо о стотинама или хиљадама површно повезаних људи где информације, трачеви и догађаји брзо циркулишу и постају предмет интереса целе заједнице/мреже. Добровољно или не, у паланци као и на онлајн мрежама све је јавно и све је подложно суду јавности. Како пише Константиновић (1969, 15): „Тиранија паланке је тиранија увида у све, или тиранија ове апсолутне јавности и јавности свега“. Исто би било тачно уколико би уместо паланке у овај цитат уметнули реч Фејсбук (*Facebook*).

Кључна теза коју ћемо у наставку елаборирати јесте да различити процеси који прате рефлексивну фазу модернизације (Бек 2001; Gidens 1998), подстичући осећај несигурности и неповерења као кључне карактеристике живот у ризичном друштву (Бек 2001), наводе појединце да потраже уточиште у присвајању хибридних образаца друштвености¹³ које су базирани на мешавинама предмодерних и постмодерних образаца, док дигиталне технологије представљају агенс за њихову хибридизацију.

Овде ваља додати и то да смо појам хибридизације позајмили од аргентинског социјалног антрополога Нестора Гарсије Канклинија (Canclini 1995). Иако је он имао на уму хибридизацију као последицу мешавина различитих културних форми које паралелно коегзистирају, ми овде пре говоримо о културно технолошким хибридним формама где долази до мешања предмодерних и постмодерних образаца друштвености уз неизбежну подршку дигиталних технологија. По нашем уверењу култура отказивања је један такав типичан хибридни образац постмодерне друштвености.

Један од кључних фактора који посредно доводи до хибридизације образаца друштвености у XXI веку јесте убрзана индивидуализација која прати

¹³ Под обрасцем друштвености имам у виду систем вредности и норми који уређују начин на који појединци успостављају, одржавају и организују своје друштвене односе.

рефлексивну фазу модернизације друге половине XX века. Ово отуда што је неспутана индивидуализација за собом оставила искорењеног појединца који постаје пријемчив за усвајање нових на старим обрасцима базираних, модела друштвености.

У том контексту, индивидуализацију дефинишем (Petrović 2009, 33) као *процес, углавном принудног напуштања традиционалних форми сигурности и старања који нужно за собом повлачи и процес реукорењивања на новим или ререфинисаним старим основама удруживања*.¹⁴

Кроз касну фазу модернизације, током друге половине XX века, нагризају се конститутивне форме индустријског друштва као што су држава-нација, класа, заједница, породица, професија (Bek 2001, Gidens 1998, Bauman 2002, Kastels 2002). Другим речима, координатни систем индустријског друштва слаби, остављајући појединце потпуно или делимично ван познатих оријентира и приморавајући их да се окрећу новим изворима сигурности, преживљавања и успостављања идентитета, на сличан начин као што су предмодерни људи на улазу у индустријско друштво били ослобођени традиционалних друштвених форми сигурности и старања.

Како запажа Фукојама (Fukuяama 2018), људи данас постају носталгични за заједницом и структурисаним животом, за који верују да су га изгубили, или који су наводно њихови преци имали. На сличном трагу је и Мафезоли (Maffesoli, 2016), један од најутицајнијих представника схватања по коме постмодерни појединци не теже индивидуализму, већ управо супротно, једној врсти *десубјективизације* коју карактерише губитак сопства у другоме, наместо тежње да се оно прошири (Dawes 2016). За Мафезолија постмодерност подразумева удаљавање од погледа на друштво као скуп рационалних и атомизованих индивида и кретање према новој парадигми удруживања у привременим/прелазним као и емоционалним/афективним заједницама.¹⁵ На исти начин

¹⁴ Упориште за овакво схватање индивидуализације налазимо и код Скота Леша али и код Бека. Леш (Lash, 2002) сматра да генерално постоје две фазе у процесу индивидуализације, фаза директовски речено аномичног индивидуализма и гиденсовски речено фаза усвајања и рутинизације нових образаца понашања, те да се ови процеси кроз време понављају и смењују. Слично мишљење је и Бек (Bek, 2001) који истиче да модернизација води у троструку индивидуализацију – издвајање (ослобађање), губитак стабилности и поновна интеграција те да то чини један општи, неисторијски модел. Дакле овде се у ставовима Леша и Бека приближавамо схватању о законитости у одвијању процеса индивидуализације (Petrović 2013, 60).

¹⁵ У свом уводном осврту на Мафезолијев чланак „Од друштва до трибалистичких заједница“ Симон Дејвс (Dawes, 2016) износи запажање да је Мафеозолијево виђење нових форми индивидуализма и заједнице, као и о замагљивању граница између њих, има јасне везе са раније поменутом Бековом теоријом индивидуализације и ризичног друштва у периоду касне фазе модернизације, као и са Баумановом критиком флуидне модерности али да је Мафезоли афирмативнији у односу на обојицу горепоменутих. Нешто другачије мишљење имају Харди, Бенет и Робардс (Hardy, Bennett, and Robards, 2018) који у уводном поглављу студије о новом трибализму тврде да Мафеозолијев концепт представља својеврсну контра тезу схватањима теоретичара индивидуализације попут Бека и Гиденса. Наиме Мафезоли не спори да су основе друштвених веза поткопале радикализација модернизације и растући друштвени ризици али по њему конститутивни елементи друштвености су преживели и потхрањују постојећу жељу појединаца да се остваре као друштвена бића.

као што је постмодернизам у архитектури истовремено и разноврсан али и кохерентан, исто тако постмодернизам доноси фрагментацију људског бића која се налази у основи друштвених веза постмодерног света. Фрагментација је главна карактеристика ове нове форме друштвености коју Мафезоли назива “трибализам”. Трибалистичке заједнице, по њему, заправо представљају прелаз из модерног *друштва* у постмодерну *друштвеност*. За Мафезолија, међутим, управо овај аспект постмодерне друштвености пружа препознатљив квалитет различит у односу на претходне облике друштвене повезаности. Ако су појединци који су живели у пред-ризицим друштвима имали осећај утемељености и трајности друштвених веза у представама о физичкој заједници и заједничким везама сродства и класе, појединци у касној модерности доживљавају друштвено као привремено и пролазно искуство, пре краткотрајне бљескове друштвености него трајне и кохезивне означитеље идентитета, места и припадности (Dawes 2016). Због тога се савремени трибализам не заснива на некаквој крутој организацији, већ је далеко флуиднији и више се односи на а одређени амбијент, стање ума, и често се изражава кроз животне стилове који фаворизују изглед и форму (Maffesoli 1995, 98). Појединац постаје привремен члан преклапајућих група и улоге које игра и привремене и прелазне маске које носи постају извор његовог идентитета.

Три кључне карактеристике трибализма по Мафезолију су: територија на којој се племе успоставља, заједнички укус, и повратак вечитог детета. Сва три су заправо део парадигме припадања, што представља како узрок тако и последицу трибализма. Мафезоли сматра да су све већа „навученост“ на онлајн заједнице које се базирају на игрању улога као и „навученост“ на различите друштвене медије савршени примери ове фрагментације, која се подједнако може описати и као увећање.

Глобализација је такође довело до снажног таласа испољавања колективних идентитета који оспоравају глобализацију и космополитизам са жељом очувања културних специфичности, али и из потреба задржавања контроле над сопственим животом. Кастелс (Castells 2002) је још средином 90тих у *Моћи идентитета* запазио обресе трибализма и културе отказивања када је идентификовао три типа изградње идентитета међу којима је идентитете *отпора* (друга два су *легитимирајући* идентитети и *пројектни* идентитети) препознао као најважнији тип обликовања идентитета у савременом друштву. Образлажући најважније елементе идентитета који се граде на отпору он запажа да је кључни механизам изградње ових идентитета базиран на искључивању оних који искључују од стране искључених. Иако Кастелс говори о искључивању, а не отказивању (*exclusion* vs. *cancel*) принцип је исти и базира се на уклањању оних који се перципирају као опасни по идентитет који се брани. На крају, он није сигуран какве ће бити последице све већег јаза између супротстављених идентитета закључујући да ће од одговора на ово питање зависити остају ли друштва и даље као друштва или се цепају у скуп племена која се често само еуфемистички зову заједницама (Castells, 2002).

Закључна разматрања

У околностима растућег неповерења и несигурности, када укоренјујуће институције XIX и XX века више нису у стању да пруже сигурност и уточиште, а глобализација замућује вековима установљаване културне праксе, (пост)модерни појединци се све више окрећу идентитетски налик племенским заједницама, често базираним на дељењу само неких од аспеката сопственог идентитета, попут религијских, родних, сексуалних (LGBTQ) али и оних који су засновани на укусу или професијама. Другим речима, у махнитој потрази за било каквим укоренењем, искорењени појединци касне модерности теже томе да се десубјективизују утапајући се у колективитет заједнице, док су расцепи између разнородних заједница све већи. Чинећи то, појединци све више усвајају хибридне форме постмодерних образаца друштвености које настају као резултат мешања предмодерних и постмодерних образаца друштвености уз неизоставну употребу дигиталних технологија. Рецимо, одрицање од анонимности који је донела модернизација и притисак ка огољавању интиме јасни су показатељи овог хибридног обрасца друштвености.

Култура отказивања је једна од највидљивијих манифестација ових процеса, будући да се базира на предмодерном обрасцу понашања који не признаје право на различитост и тражи безусловно подређивање појединаца нормама и вредностима шире заједнице. Међутим, да би се оваква пракса наметнула као један од данас доминантнијих начина легитимисања јавног дискурса, било је потребно да се деси још нешто, а то је да идентитетске политике постану део политичког мејнстрима у Западним демократијама, пре свега у оквиру либералне левнице. У друштву које је постало веома осетљиво на достојанство група, нове граничне линије се појављују, и раније прихватљиви начини говора или изражавања сопствених гледишта постали су увредљиви, док политичка коректност постаје основ уређења комуникације у јавном простору. Другим речима, идентитетске политике које израстају на агенди мултикултуралности су само допринеле да култура отказивања, хранећи се политичком коректношћу и „омоћена“ информационо-комуникационим технологијама, за кратко време постане један од доминантних начина одношења према свему ономе што се доживљава угрожавајућим по јавни дискурс, идентитет или заједницу.

Култура отказивања се перфектно наслања на идентитетски трибализам као механизам за дисциплиновање оних који нарушавају монолитност јавног дискурса, зато што их у основни повезује иста ствар, а то је снажна тежња ка сједињавању појединаца у заједницу у једном свеопштем тренду ревитализовања предмодерних образаца друштвености кроз хибридне форме постмодерне друштвености.

Литература

1. Bauman, Zygmunt. 2002. Individually, Together, in Beck U. and Beck - Gernsheim E. *Individualization*. London: SAGE Publications. pp. XIV - XXV.
2. Bek, Urlih. 2001. *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
3. Canclini, Néstor García. 1995. *Hybrid cultures: Strategies for entering and leaving modernity*. U of Minnesota Press.
4. Castells, Manuel. 2002. *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
5. Clark, D. Meredith. (2020). „DRAG THEM: A brief etymology of so-called “cancel culture.”” *Communication and the Public*, 5(3-4):88-92.
6. Cohen, Stanley. 2011. *Folk devils and moral panics*. London: Routledge.
7. Dawes, Simon. 2016. Introduction to Michel Maffesoli's 'From society to tribal communities'. *The Sociological Review*, 64(4):734-738.
8. Fukuyama, Francis. 2018. „Against identity politics: The new tribalism and the crisis of democracy.“ *Foreign Aff.* 97:90.
9. Gidens, Entoni. 1998. *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
10. Hardy, Anne, Andy Bennett, and Brady Robards. 2018. "Introducing contemporary neo-tribes." *Neo-Tribes*. Palgrave Macmillan, Cham. pp. 1-14.
11. Kastels, Manuel. 2014. *Moć komunikacija*. Beograd: Clio.
12. Konstatinović, Radomir. 1969. *Filosofija palanke*. Beograd: Treći program
13. Lash, Scott. 2002. "Individualization in a Non-Linear Mode". Foreword, in: Beck, Ulrich; Beck-Gernsheim, Elisabeth (Eds.): *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage. pp. VII-XIII
14. Lears, TJ Jackson .1985. "The concept of cultural hegemony: Problems and possibilities." *The American Historical Review*. Jun 1:567-593.
15. Maffesoli, Michel. 1995. *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: SAGE Publications
16. Maffesoli, Michel. 2016. "From society to tribal communities." *The Sociological Review*, 64(4):739-747.
17. Makluan, Maršal. 1971. *Poznavanje opština-čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta
18. Merton, Robert. 1998. *O teorijskoj sociologiji*. Beograd: Plato
19. Mil, Džon Stjuart. 1988. *O slobodi*. Beograd:Libertas
20. Mishan, Ligaya. 2020. "The Long and Tortured History of Cancel Culture." *The New York Times*, 3.decembar. Pristupljeno, 1.8.2021. <https://www.nytimes.com/2020/12/03/t-magazine/cancel-culture-history.html>
21. Norris, Pippa. 2020. "Closed Minds? Is a 'Cancel Culture' Stifling Academic Freedom and Intellectual Debate in Political Science?" *Faculty Research Working Paper Series Harvard Kennedy School*. Pristupljeno 22.7.2021. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3671026#
22. Petrović, Dalibor. 2009. "Internet u funkciji personalnog umrežavanja." *Sociologija*, 51(1):23-44

23. Petrović, Dalibor. 2013. *Društvenost u doba internet*. Novi Sad: Akademska knjiga
24. Scatamburlo-D'Annibale, Valerie. 2019. "The 'Culture Wars' Reloaded: Trump, Anti-Political Correctness and the Right's 'Free Speech' Hypocrisy." *Journal for Critical Education Policy Studies (JCEPS)*, 17(1).
25. Urošević, Milan. 2019. "Ideologija i njen odnos sa kulturom u radu Stjuarta Holla." *Sociologija*, 61(3), 426-444.
26. Višić, Maroje. 2020. „Može li i kako populizam biti nova strategija obnove ljevice.” *Sociologija*, 62(3), 330-353.
27. Vuković, Danilo. 2017. *Preoblikovanje neoliberalizma: socijalna politika u Srbiji: sociološko-pravna analiza*. Novi Sad: Mediterran publishing.
28. Williams, Jenn. 2021. "Questioning the Productivity of Cancel Culture in a Time of Extreme Social Change." *That's What [We] Said*, 3(1).

CANCEL CULTURE AS A HYBRID PATTERN OF POSTMODERN SOCIABILITY

Summary: The central issue discussed in this paper concerns the post-modern social development, which has made people – high-ranking officials, persons entrenched in the cultural establishment, intellectuals, and ordinary individuals without public notoriety alike – stew over every publicly uttered word under threat of total “cancellation”. Despite frequent attempts to interpret this phenomenon, now commonly referred to as the cancel culture, in the light of maintaining the hegemony of liberal thought or as a peculiar continuation of political correctness, I shall demonstrate herein that the key function of the cancel culture is the social embedment of disembedded individuals, as part of a global trend of tribalisation of society. This is the result of various processes which accompany the reflexive modernisation and bring about insecurity and distrust as the main characteristics of life in a risk society. Individuals are therefore forced to seek refuge in adopted hybrid patterns of sociability, the cancel culture being only one of them. These patterns arise as a consequence of convergence of pre-modern and post-modern patterns of sociability by means of digital technologies, which become their hybridisation agent.

Key words: cancel culture, identity, tribalism, pre-modern, post-modern, sociability, hybridisation

III

БЕЗБЕДНОСТ И ДРУШТВО

БОРО МЕРДОВИЋ*

Министарство унутрашњих послова
Београд

ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ**

Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 316.811/.815:316.48

Оригиналан научни рад

Примљен: 12.08.2021

Одобрен: 24.09.2021

Страна: 185–202

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3г.3.01

МУЛТИДЕМНЗИОНАЛНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ У СРБИЈИ

Сажетак: Насиље у породици са својим различитим манифестацијама и облицима заокупља пажњу научне и стручне јавности, нарочито у последњих неколико декада. Последице које изазива, не утичу само на појединца и његов лични развој већ има вишеструке негативне импликације по ужу и ширу социјалну средину и друштво у целини. Најчешће су жене и деца жртве насиља у породици и у свету се предузимају опсежне мере и мултидисциплинаран приступ како би се насиље у породици предупредило а последице свеле на минимум. Циљ овог рада је да укаже на етиологију и облике насиља у породици са посебним акцентом на насиље над женама и децом. Феномен са озбиљним друштвеним последицама који изазива трауматичне ефекте на нормалан и хармоничан развој деце је насиље над децом које се манифестује кроз два облика: злостављање и занемаривање. Кроз приказ и резултате бројних студија и стране стручне литературе указаћемо на преваленцију појаве. У задњем делу рада указаћемо на негативне импликације злостављања и насиља на психички и физички интегритет жртве, пре свега жена и деце.

Кључне речи: насиље у породици, злостављање, занемаривање, насиље над женама

Увод

Насиље у породици као научни термин се први пут појављује у радовима западних теоретичара 70-тих година прошлог века. Представља феномен у којем један члан породице злоставља и врши насиље над другим чланом породице. Најчешћи облик је насиље над женама од стране мужа, партнера, ванбрачног друга док је други најчешћи облик злостављање и занемаривање деце.

* boro.merdovic@gmail.com

** zdjbjelajac@gmail.com

Насиље над женама има дугу историју и нажалост траје до данашњих дана. Представља манифестацију неједнаких односа мушкараца и жена и доминацију над женама од стране мушкараца чиме се спутава њихов пуни развој. Оно што је поразно за данашње друштво је што ова појава и даље има одлике глобалне пандемије и манифестује се свуда у свету и поред опсежне законске регулативе. Насиље над женама и децом представља кршење основних људских права загарантованих међународним конвенцијама и документима. Иако је у већини модерних друштава насиље у породици забрањено и законом инкриминисано реалност указује на чињеницу да је оно евидентније и да има тенденцију сталног раста што се може објаснити и чињеницом да су жртве све више охрабрене да пријаве насиље и да се тамна бројка овог феномена смањује. Насиље у породици има глобалне размере, присутно је у свим друштвима и ниједна земља не може да се похвали чињеницом да је искоренила ову појаву. Једина разлика међу појединим државама је што је у развијенијим земљама законска и правна регулатива подигнута на ниво да се насиље брзо детектује, правовременом реакцијом државних органа адекватно процесуира и смањује последица док је у другим државама услед културолошких, верских и других утицаја насиље над женама и децом остало без реакције државе да заштити жртве. Чињеница је да су се овом појавом бавиле бројне студије али тешко да се могу пронаћи тачни и прецизни подаци о њеној преваленцији. Према појединим студијама, зависно од земље до земље, између 20 и 50 процената жена је доживело неки облик насиља од стране брачног партнера или другог члана породице (World Health Organization, 1996).

У сваком друштву је веома значајно очување здраве породице јер она представља темељ сваког друштва. Проблему насиља у породици се приступало различито у зависности од степена развоја друштва и активности државе, с тим што се породично насиље дуго није сматрало проблемом и што многи чак нису ни знали да постоји. Наиме, доминирало је мишљење да су сва дешавања унутар породице приватна ствар и да, као такво, насиље у породици не представља дело опасно за друштво. У том смислу, често се констатује да насиље у породици прати веома висока тамна бројка, због чега држава предузима одговарајуће мере како би се та тамна бројка смањила а ефикасност откривања и спречавања насиља у породици подигла на виши ниво (Бошковић и Пухача 2019). Закон о спречавању насиља у породици је свакако једна од новина која је допринела ефикаснијој и успешнијој заштити жртава насиља у породици.

Када говоримо о нашој земљи и мерама за спречавање насиља у породици и заштите жртава злостављања, можемо рећи да је у складу и на нивоу законских регулатива развијених земаља запада. Правна регулатива је на завидном нивоу и можемо говорити о кривично правној, прекршајно првеној и породично правној заштити жртава насиља у породици. У последњих неколико година се та регулатива мењала у складу са потребама праксе и допуњавала у циљу побољшања заштите, пре свега, жена и деце. Свакако је најбитнија инкриминација насиља у породици као засебног кривичног дела прописаног у чл. 194 КЗ. Кроз полицијску праксу намеће се још једна врста кривичног дела која је често везана за насиље у породици и односе емотивних партнера а то је кривично дело

Прогањање из чл.138а КЗ. Међутим, према истраживањима домаћих аутора насиље у породици је у порасту и све је бруталније. Најчешће жртве су жене, деца и немоћне особе, што потврђује да је насиље у породици засновано на родној одређености и да је омогућено родном дискриминацијом и недостатком друштвене одговорности за насиље над онима који немају моћ, нити способност да му се одупру. Међу жртвама насиља у породици евидентираним у систему социјалне заштите, жене чине 79,6% жртава. Жене чине 75% оштећених у правоснажно окончаним кривичним поступцима вођеним због кривичног дела насиље у породици, док чак 54% жена живи са неким искуствима породичног насиља током свог живота (Бабовић, Гинић, Вуковић 2010, 89).

Етиологија насиља у породици

Израз „насиље у породици” најчешће се односи на насиље над женама и девојчицама од стране интимног партнера или партнера у ванбрачној заједници и од стране других чланова породице, било да се дешава у кући или изван ње (Ortiz 2016). Насиље у породици се углавном посматра у контексту односа између мушкарца и жене, али се занемарује чињеница да у највећем броју случајева насилним сценама присуствују и деца која обично посматрају насиље или га чују из друге просторије, а понекад и интервенишу како би заштитили слабијег родитеља или затражили помоћ са стране.

Многе међународне организације и феминистички покрети настојали су да укажу на угроженост права жена и на насиље које трпе у породици. Тако је на Светској конференцији о људским правима у Бечу (1993) истакнуто да су права жена и девојчица „неотуђиви, саставни и недељиви део универзалних људских права”. Генерална скупштина Уједињених нација, децембра 1993. године, усвојила је Декларацију о спречавању насиља над женама што представља први међународни инструмент за људска права који се односи искључиво на насиље над женама. Овај документ је постао основа за многе друге акте на међународном нивоу и имплементиран је у многа државна законодавства. Један од темеља спречавања насиља над женама је и Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици тзв. Истанбулска конвенција из 2011 године. У сврху ове конвенције:

- „насиље над женама” означава кршење људских права и облик дискриминације над женама и представља сва дела родно заснованог насиља која доводе до или могу да доведу до: физичке, сексуалне, психичке, односно, финансијске повреде или патње за жене, обухватајући и претње таквим делима, принуду или произвољно лишавање слободе, било у јавности било у приватном животу;
- „насиље у породици” означава свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља до којег долази у оквиру породице или домаћинства, односно између бивших или садашњих супружника или партнера, независно од тога да ли починилац дели или је делио исто бора-виште са жртвом.

У нашој литератури се јављају бројне дефиниције насиља у породици. Према једној од њих насиље у породици одређује се као континуирана примена физичке и психичке силе према члановима породице, уз угрожавање и повређивање домена сигурности и односа поверења и испољавање контроле и моћи над члановима породице, без обзира на то да ли је овакво понашање у важећем законодавству предвиђено као кривично дело и да ли је извршилац насиља пријављен органима гоњења (Константиновић-Вилић и Николић-Ристановић 2003, 128). Насиље у породици не представља само акт самог насиља и напада на жену већ и друге облике чињења и нечињења којима се нарушава телесни интегритет и наноси штета психичком, физичко и емоционалном здрављу жртве. У суштини представља такав модел насиља и контроле који истовремено укључује физичко, психичко и сексуалне насиље, као и разне облике економске зависности (Мршевић 2011, 61). Врло често психичко насиље представља увод у примену физичког насиља, или пак физичко насиље може претходити сексуалном насиљу (Шикман 2021). Поред насиља над женама један од посебних облика насиља у породици је насиље над децом од стране чланова породице где су деца жртве без обзира да ли се насиље над њима врши непосредно или посредно (присуствују догађајима насиља над мајком и сл).

Насиље у породици је мултикаузална појава и не може се говорити о једном фактору који је изазива. Најчешће се ради о сплету бројних негативних чинилаца који погодују јављању насиља у породици без обзира на жртву. Бројне студије и истраживања указују на биолошке факторе као доминантне у одређивању насилничког понашања појединца а самим тим и насиља у породици. Најчешће је насилничко понашање повезано са факторима као што су начин функционисања централног нервног система, ендокрини систем, неуротрансмитери, хромозомске структуре (Raine et al. 1988), повишен ниво тестостерона (Kreuz & Rose 1972). Когнитивни и афективни фактори ризика за злостављање и занемаривање укључују низ карактеристика као што су слаб его, ниско самопоштовање и пребацивање одговорности на друге за своје проблеме. Фактори ризика повезани са насиљем у породици могу се тицати саме личности појединца, његове породице или уже и шире социјалне средине. Према резултатима бројних истраживања одлике појединца као што су низак ниво образовања, непосредна и посредна виктимизација насиљем у детињству, асоцијална личност, депресија (Pan et al. 1994), прекомерна употреба алкохола, наркоманија, фрустрације, неповерење, љубомора, позитивни ставови о родној неједнакости и решавању проблема насиљем, представљају факторе ризика за насиље у породици. Психолошки проблеми појединца и менталне болести су један од фактора који је често истраживан у студијама о насиљу у породици. У неким од тих истраживања издвојила су се четири психолошка синдрома који доприносе вршењу насиља мушкараца над женама и то: депресија, посттрауматски стресни поремећај, гранични поремећај личности и злоупотреба психоактивних супстанци (Riggs et al. 2000).

Афективни фактори ризика за злостављање и занемаривање деце укључују узнемиреност, фрустрацију, депресију, усамљеност, тескобу и љутњу

(Бјелајац и Мердовић 2019, 198). У једном од истраживања које је обухватило 39 фактора ризика, родитељска „љутња” је била најдоминантнији фактор ризика за физичко злостављања деце (Stith et al. 2009, 21). Иако већина злостављача нема менталне поремећаје, многи типови психопатологије, укључујући поремећаје личности (гранични поремећај личности, нарцисоидни и биполарни поремећај личности), повезани су са повећаним ризиком од проблема у родитељству а самим тим и злостављањем и занемаривањем деце. Други фактор са великим утицајем је породични стрес. Незапосленост, финансијски проблеми, низак друштвено-економски ниво, постојање неприкладног животног окружења, професионално незадовољство, постојање детета са посебним потребама у породици (Bottom and Lancaster 1981) су фактори ризика у развоју и одржавању насиља у породици. Фактори који повећавају ризик за насиље у породици, злостављање и занемаривање деце, су породице којима недостају економски ресурси, имају велики број чланова, неодговарајуће животно окружење, честе брачне несугласице, висок ниво вербалног и физичког конфликта у породици, социјална изолација и недостатак породичне кохезије. Према бројним истраживањима веома значајан ризико фактор злостављања и занемаривања деце је злоупотреба алкохола, дрога и психоактивних супстанци родитеља. Прекомерна потрошња алкохола и других дрога идентификован је као фактор који генерише насилно понашање мушкараца над женом и децом (World Health Organization 1996). Уколико је већи број ризико фактора и стресора које осећају и доживљавају чланови породице тако се повећава вероватноћа за испољавање насилничких образаца понашања у породици. Готово у свим истраживањима која су рађена код нас и на међународном нивоу добијени су подаци који показују високу корелацију између конзумирања алкохола и ПАС и насиља у породици. Према студији аутономног женског центра (2005) у 23,8% случајева испитанице су навеле да је пијанство партнера разлог за физичко насиље док друго истраживање потврђује да употреба алкохола повећава насилничко понашање партнера и представља услов за физичко насиље (Марчета-Младеновић 2013). Један од фактора ризика представљају научени обрасци понашања односно трансгенерацијско преношење одређених облика понашања. Лична историја злостављања родитеља повећава ризик од злостављања сопствене деце. 80-90% родитеља злостављача доживело је неки облик злостављања док су били деца а одрасли који су били злостављани у детињству имају већи ризик од злостављања или занемаривања сопствене деце (Paulsen 2003). Многа истраживања показују да су мушкарци који су учинили насиље над својим партнеркама, доживели насиље у примарним породицама, било као сведоци насиља оца над мајком, било као жртве насиља над децом и да научене обрасце понашања примењују у својим социјалним односима. Према истраживању виктимолошког друштва Србије 31,6% насилника је имало очеве који су били насилни према њиховим мајкама, а 31,2% су били директне жртве физичког насиља у својим примарним породицама. Не значи да ће свака особа која је претрпела насиље постати насилник, неки ће моћи да интегрису трауматична искуства. Заштитни фактори, као што су постојање партнера који пружа подршку, стална друштвена подршка, лична равнотежа, интегрисана

личност, имају важну улогу која ће омогућити „прекидање” круга злостављања (Cicchetti and Valentino 2006).

Однос између насиља у породици и недостатка ресурса и економске зависности жене у породици је кружан. С једне стране, претња и страх од насиља наводе жене да траже посао и присиљавају их да прихвате ниско плаћене послове код послодаваца који их могу експлоатисати на све начине, док са друге стране, недостатак економске независности не даје жени моћ да побегне из такве везе. Економска независност жене, према појединим ауторима може бити и ризико фактор за испољавање насиља од стране емотивног партнера. Оваква ситуација код мушкараца изазива губитак ауторитета и моћи што може бити узрок насиља над женама (Schuler et al. 1996). Из свега наведеног можемо извести закључак да постоји низ социјалних фактора који доприносе насиљу у породици и могу се груписати у следеће категорије: културни, економски, правни и политички. У овим категоријама дефинисани су и поједини ризико фактори (Golu 2017, 38):

Културни фактори:

- Одређивање родних улога
- Вера у супериорност мушкараца
- Вредности које мушкарцима нуде право на „власништво” над женама
- Дефинисање породице као окружења у коме мушкарац има контролу
- Традиције везане за брак
- Перцепција насиља као метод решавања сукоба

Економски фактори:

- Економска зависност жена
- Ограничен приступ кредитним канцеларијама
- Дискриминација у погледу поделе имовине
- Ограничен приступ тржишту рада
- Ограничен приступ образовању и медицинском систему

Правни фактори:

- закони који не подржавају права жена
- Закони о разводу и старатељству над дететом

Политички фактори:

- Ретко се расправља о насиљу над женама
- Породица има приватни карактер и држава се не може мешати
- Женске политичке организације немају исту моћ као мушке политичке организације

У последњих скоро две године сведоци смо једне од највећих пандемија која је погодила човечанство, COVID-19. Пандемија је имала глобални утицај на функционисање свих земаља света. Поред изузетно негативних последица по здравље појединца и великог броја смртних случајева негативно је утицала и на понашање и функционисање појединца и друштва у целини. Наметнула је низ ограничења у кретању, раду, функционисању, дружењу и задовољењу ос-

новних потреба човека. У тако измењеним и наметнутим околностима дошло је и до дисфункционалности породице као и повећања случајева насиља у породици. Фактори попут друштвене изолације, затварања многих школа и предузећа, ограничење и забрана путовања, незапосленост и финансијски проблеми доводе до значајаног психолошког стреса, насиља у породици и свеукупно негативаног утицаја на породично благостање и односе (Campbell 2020). Према Светској здравственој организацији, извештавање о насиљу над женама и даље је ретко; међутим, статистички извештаји земаља попут Кине, Велике Британије, Сједињених америчких држава и других земаља указују на пораст случајева насиља у породици од појаве COVID-19, тако да се у извештајима о насиљу у породици повећава за 30% у Француској, 40 - 50 % у Бразилу, а такође су повећале стопе у земљама попут Италије, Шпаније и Ирана (Sharifi & Latifnejad 2020).

Као што видимо, насиље у породици је друштвена појава која изазива велике последице по појединца и друштво и узрокована је низом индивидуалних и социјалних фактора који у садејству доводе до испољавања насиља према члановима породице, најчешће женама и деци.

Облици насиља у породици

Насиље у породици, у смислу Закона о спречавању насиља у породици у чл. 3. је дефинисано као акт физичког, сексуалног, психичког или економског насиља учиниоца према лицу са којим се учинилац налази у садашњем или ранијем брачном или ванбрачном или партнерском односу или према лицу са којим је крвни сродник у правој линији, а у побочној линији до другог степена или са којим је сродник по тазбини до другог степена или коме је усвојитељ, усвојеник, храњеник или хранитељ или према другом лицу са којим живи или је живео у заједничком домаћинству. Овако широка дефиниција је наишла на бројне критике научне и стручне јавности. Међутим, сама њена ширина омогућава примену свих мера у циљу ране детекције и правовременог реаговања на испољене облике насиља у породици и заштити жртве. Ако узмемо у обзир жртве насиља у породици онда су најдоминантнији насиље над женама и насиље над децом. Код насиља над децом испољавају се злостављање и занемаривање као посебан облик насиља. Међутим ако као критеријум узмемо начин извршења, у литератури се најчешће истичу следећи облици насиља у породици: физичко насиље, психичко насиље, сексуално насиље и економско насиље.

Физичко насиље је најдоминантнији облик насиља у породици. Према резултатима бројних студија распрострањеност физичког насиља у свим деловима света је у порасту и креће се између 20% и 50% испитиваног узорка (Светска здравствена организација, 1996). Веома мало је података који говоре о психичком и економском насиљу док се сексуално насиље најчешће јавља као пратећи облик физичког насиља и у највећем броју случајева је повезано и са психичким насиљем без обзира да ли су жртве жене или деца. Према резултатима истраживања реализованог у нашој земљи у узорку од 700 жена свака

трећа је изјавила да је жртва неког облика физичког, а свака друга – психичког насиља у породици (Николић–Ристановић 2002, 13). У истраживању које је обухватило узорак од 300 случајева породичног насиља у временском периоду од 1995. до 2005. године 97,7% жртава претрпело је неки вид физичког насиља (Антовић и Стојановић 2017). Када је реч о страним студијама у Табели 1. су приказани резултати из различитих земаља у свету које говоре у прилог томе да је физичко насиље над женама доминантан облик насиља у породици и да је повезан са другим облицима насиља. Физичко насиље је најочигледније, док су остали облици злостављања мање видљиви, али, неретко, и са већим последицама по жртву. Документовано физичко злостављање подразумева доказе физичких повреда (модрице, преломи костију, опекотине и сл.) и најчешће представља један од необоривих доказа у предметима који су процесуирани према тужилаштву од стране полиције.

Табела 1.

Земља	Резултати истраживања
Канада	29% репрезентативног узорка од 12.300 жена пријавило је да их је садашњи партнер или бивши партнер физички злостављао, од 16. године.
Јапан	1993. године 59% од 796 жена пријавило је да их је партнер физички злостављао.
Нови Зеланд	20% од 315 жена пријавило је да их је партнер физички злостављао
Велика Британија	1997. године 25% од 1.500 жена пријавило је да их је партнер физички злостављао.
САД	28% репрезентативног узорка жена поменуло је барем једну епизоду физичког злостављања од стране партнера
Русија	Према истраживању које је обухватило 174 дечака и 172 девојчице старости између 14 и 17 година, 25% девојчица и 11% дечака је поменуло да су биле изложене нежељеном сексуалном контакту
Кореја	38% репрезентативног узорка жена поменуло је да их је супруг физички злостављао
Индија	1996. године, више од 45% узорка од 6.902 мушкараца признало је да су физички злостављали своје жене
Тајланд	20% узорка од 619 мушкараца признало је да су њихове жене барем једном физички злостављане током њиховог брака
Египат	35% репрезентативног узорка жена поменуло је да их је супруг физички злостављао.
Естонија	1994., у истраживању од 2.315 жена, 29% оних између 18 и 24 године старости плаши се насиља у породици, а то се повећава са годинама, погађајући 52% жена старијих од 65 година
Пољска	У једном истраживању из 1993. године, 60% разведених жена споменуло је да су их мужеви физички злостављали, а 25% њих је пријавило поновљено насиље

Када говоримо о физичком насиљу над децом често се срећемо са проблемом културолошке природе где физичко кажњавање деце у „васпитне сврхе” наилази на друштвено одобравање. Овакав чин ударања у сврху васпитања је предмет многих дискусија. Негде можемо срести тумачење да ударање до неке „разумне” границе које не оставља модрице и физичке повреде на телу не треба сматрати злостављањем. Други истраживачи сугеришу да чак и ако ударање не доводи до озбиљних физичких повреда, то често доводи до озбиљне психолошке штете, других облика породичног насиља и међугенерациског насиља (Whitney et al. 2006, 332). За физичко насиље се често везује и употреба оружја или других предмета погодних да се нанесе телесна повреда (нож, пиштољ, секира, мотка, палица) Оружје или оружје се користи за претње али нажалост има случајева и када се употребљава што изазива озбиљне телесне повреде на жртви а некада и фаталан исход односно убиство жене или детета.

Сексуално насиље представља најтежи облик насиља који жена може доживети, нарочито уколико се дешава у породици а често је праћен физичким злостављањем и психичким малтретирањем. Ову појаву је тешко идентификовати и пратити јер се обично за неке случајеве сазна тек неколико година од када су се десили, када жртва оде од злостављача и ослободи се стега у којима је била док је боравила у породици. У већини земаља сексуално злостављање и силовање од стране мужа се не сматра као кривично дело и недозвољено понашање. Такође, у многим друштвима жене не сматрају присилне сексуалне односе са својим партнером силовањем. Полази се од претпоставке да, након склапања брака, муж има право на неограничен сексуални однос са својом женом без обзира да ли примењује силу или она није пристала на то. Истраживања у многим земљама показују да је између 10% и 15% жена пријавило да су их мужеви присилили на сексуалне односе (Heise et al. 1994) Сексуално насиље подразумева сваку повреду полне слободе и полног морала, као и сваки вид деградирања и понижавања на сексуалној основи, силовање и подстрекивање на сексуални однос (Почуча 2010). Најчешће је повезан са инцестом и са сексуалним злостављањем у детињству од стране крвног сродника или особе која је блиска породици и у коју жртва има поверење. Сексуално злостављање представља једну од табу тема о којој се јавно врло ретко говори и која, када се појави неки случај у медијима, изазива згражавање и осуду јавности. У партнерским односима, нарочито у браку, сексуално насиље је дуго остало непознато зато што се традиционалним васпитањем није подржавала индивидуализација жене у браку, па је било нејасно где престаје њена брачна обавеза, тј. шта су њене потребе и жеље (Пејак-Прокеш 2006, 54). Осим физичких повреда много теже психичке повреде жртве које имају за последицу депресију и страх, регресивно понашање и понашање на сопствену штету, као што је повлачење у себе, одавање алкохолу или дроги, когнитивни поремећаји, односно губитак поверења, самопребацивање, па чак и самоубиство (Жилић и Јанковић 2016). Сексуално злостављање деце је један од најтежих облика злостављања и насиља које се дешава у породици и везан је најчешће за инцест. И последице по децу су најтеже у овим случајевима и могу имати трајан утицај на развој жртве и њено психо-социјално сазревање. Сексуално злостављање може код детета

изазвати негативна мишљења о себи, депресивно расположење, осећај кривице и беспомоћности (Golu 2015) У истраживањима и литератури у Америци се користи дефиниција која је прописана у члану 6. The Child Abuse Prevention and Treatment Act (САРТА) у којем се под сексуалним злостављањем подразумева низ дела која се обављају над дететом или у присуству детета (додиривање и љубљење дечијих гениталија, приморавање детета да додирује гениталије злостављача, пенетрација, инцест, сексуални однос, силовање, обљуба, орални секс, излагање детета гледању сексуалног чина и порнографије одраслих, присиљавање детета да се свуче, сексуална експлоатација, наговарање и привлачење деце да се пријаве или користе интернет портале и изворе са порнографским садржајем, намамљивање деце путем интернета на сексуалне састанке, дечија проституција, коришћење деце у производњи порнографије) (McClennen, 2016). Чин злостављања одређен је разликама у моћи између детета и злостављача. Дете не треба да реагује на одређени начин да би дело било неприкладно и реакција детета не оправдава дело и понашање злостављача (Бјелајац и Мердовић 2019). Говорећи о сексуално злостављању деце најчешће мислимо на инцест. С обзиром да је у већини земаља табу тема, инцест или сексуално злостављање деце и адолесцената у породици један је од најмање видљивих облика насиља. Будући да злочин углавном чине отац, очух, деда, брат, ујак или други мушкарац близак породици, права детета се обично жртвују ради заштите породичног имена и одрасле особе која је починила злочин.

Психичко насиље и са њим често везано емоционално насиље је облик насиља који је тешко уочити а још теже квантитативно изразити кроз истраживања и студије. О овој вртси насиља има најмање података али је чињеница да готово увек прати и физичко и сексуално насиље. Према појединим истраживањима, особе које су претрпеле емоционално и психичко злостављање или су живели под психичком тортуром у породици су изјавили да је такво злостављање много теже поднети од физичког. Психичко злостављање најчешће доприноси стресу и другим последицама по психичко здравље жртве које могу жртву навести на самоубиство или његов покушај. У студијама спроведеним у Сједињеним Државама утврђено је да постоји јака корелација између емоционалног и психичког злостављања и покушаја самоубиства и тај проценат се креће између 35-40% (Back, Post and D'Arcy, 1982). Жена која је емоционално злостављана показује 12 пута већу вероватноћу да изврши самоубиство од жене која није изложена таквом злостављању (Уједињене нације 1989). Психичко и емоционално злостављање представљају сви поступци који нарушавају психички интегритет жртве. Њега представљају поступци као што су вређање, понижавање, омаловажавање, ограничавање кретања и контакта са другим људима, уцењивање и претње одузимањем детета и избацивање из куће, сваки вид испољавања доминације над женом, буђење у току ноћи, контрола кретања, одређивање начина понашања и облачења и сл.

Под психичким насиљем над децом се подразумева такав однос или понашање родитеља којима се запоставља, угрожава, потцењује, вређа или вербално напада личност малолетника и испољавају негативна осећања или се оно лишава подршке (Милосављевић 1998, 43). Емоционално злостављање је сваки

став или понашање, као и изостављање ставова и понашања од стране староца који омета дететово бихејвиорално, когнитивно, емоционално или ментално благостање. Ови ставови и понашања укључују вербално злостављање, ментално и психолошко злостављање (McClenen 2016, 26). Најчешћи поступци и облици понашања према деци који се сматрају емоционалним злостављањем су: игнорисање, одбацивање, недостатак љубави, недостатак похвале или позитивног јачања, вика и галама, застрашивање, негативно поређење са другима, омаловажавање, називање детета погрдним имаенима, окривљавање, коришћење екстремних или бизарних облика кажњавања (затварање ормара, везивање за столицу) и сл. (Бјелајац и Мердовић 2019).

Кратко ћемо се осврнути на везу између психолошког и физичког насиља. Неминовно је да она постоји али често се води полемика да ли физичко насиље изазива и психичко или је можда психичко насиље предиктор физичког насиља. Већина истраживања о психичким последицама насиља у породици спроведена је на узорцима у којима је присутна и тешка физичка агресија (Follingstad et al. 1990). Мало је истраживања о јединственим последицама психичког или физичког злостављања на жртве. Неки истраживачи су пронашли доказе да је психичко насиље претеча физичког насиља (Murphy & O'Leary 1989). На основу сажимања резултата бројних студија може се извести закључак који сугерише постојање потенцијално велике учесталости психолошког насиља међу паровима који нису физички злостављани, као и могућност да психолошко насиље може бити маркер будућег физичког насиља.

Посебан облик насиља у породици којем се све више посвећује пажња је **економско насиље**. Огледа се у ускраћивању материјалних средстава и добара члановима породице који су зависни од других чланова породице из било ког разлога. Често је везан са различитим облицима психичког малтретирања и физичког злостављања. Жртве су обично старији чланови домаћинства који због старости нису у могућности да се потпуно самостално брину о себи. Најчешћи облици економског злостављања су узимање пензије или плате, злоупотреба пуномоћја за подизање новца, потписивање докумената уместо старијих чланова домаћинства, становање у њиховој кући без плаћања трошкова, одбијање могућности да се иселе из куће. Када говоримо о економском насиљу над женама најчешће се испољава кроз однос супруга или емотивног партнера који тешко подноси економску надмоћ жене и осећа се инфериорно. Економско насиље се може испољавати у насилном одузимању новца и вредних ствари, контролисању зараде и примања, трошењу новца искључиво за задовољење личних потреба, неиспуњавању обавеза издржавања чланова који нису материјално обезбеђени, у забрани члану породице да располаже како својим тако и заједничким приходима (Почуча 2010). У таквој ситуацији муж присиљава жену да му даје плату или понекад прибегава сили како би приморао своју економски независну супругу да продају своју имовину. Међутим, лош економски положај који женама онемогућава да живе самостално, па чак и када су запослене, значајнији је као препрека напуштању насилника него као фактор који доприноси самом насиљу (Николић Ристановић 2008).

Консеквенце насиља у породици на жене и децу

У многим истраживањима која су раније реализована проблеми насиља у породици и злостављање и занемаривање деце су третирани као засебни и о њима се писало одвојено. Временом су студије показале да су они повезани и да их је немогуће одвојити. Насиље у породици се доминантно третирао као насиље над женама и емотивним партнеркама. Међутим, немогуће је говорити о насиљу над женама у породицама која имају децу а да деца нису претрпела одређени вид насиља и да нису у ризику за насиље над њима самима. Без обзира да ли је насиље вршено непосредно над децом или су она присуствовала насиљу над својим мајкама, деца трпе последице које су изузетно негативне по њихов психолошки и социјални развој. Истраживања су показала да проценат породица са истовременим случајевима злостављања деце и насиља у породици варира између 30% и 60% (Edleson 1999), у САД приближно 8775000 деце жртве злостављања, а 2190000 сведока насиља у породици ((Finkelhor et al. 2005) док је у Канади 2009. године стопа злостављане деце и младих у породици била 206 на 100.000 становника. Злостављање у детињству је повезано са широким спектром негативних ефеката који се у каснијим годинама могу појавити код жена, укључујући друштвену изолацију, злоупотребу и зависност од супстанци и спремност да побегну од куће и живе на улици (Bolger & Patterson 2001).

Деца из породица у којима се испољава насиље у породици имају 5-7 пута већу вероватноћу да ће патити од психолошких проблема попут депресије, анксиозности, агресије, несигурности у везивању и ниско самопоштовање, него деца из ненасилних домаћинстава (Sturge-Apple et al. 2012). Злостављање деце или занемаривање, фактор је ризика у емоционалном развоју и успостављању међуљудских односа. Проблеми се могу посматрати као неповерење и сумња, избегавање интимних односа, неадекватно тумачење друштвених односа (Cicchetti and Valentino 2006), негативан утицај на емоционални развој, друштвене вештине, школски успех, когнитивни развој, психичко стање и ментално здравље (Alpert et al. 1997). Поједине студије су показале да насиље у породици повећава ризик за делинквенцију и насилне обрасце понашања, као и нарушене односе са породицом, пријатељима и емотивним партнерима (MacDonell 2012). Због свега наведеног и научно доказане везе између насиља у породици и злостављања деце научна истраживања су усмерена према откривању ризичних фактора и предвиђања злостављања деце и спречавању насиља у породици. Зависност, осетљивост и беспомоћност деце у односу на одрасле њихова потреба за бригом и љубављу, дају простора најближим члановима породице да те потребе злоупотребе и деци нанесу последице које ће их пратити целог живота и које се, нажалост, никада не могу у потпуности елиминисати.

Физичка виктимизација има негативне физичке и психичке последице на жртве. Најчешће се ради о физичким повредана нанетим рукама или неким другим предметом које су лаке за детектовње у медицинским установама у

виду посекотина, одеротина, прелома, подлива, модрица, убодних рана и сл. Поред тога евидентна је и снажна корелација између физичке виктимизације и физичког здравља жртве. Конкретно, физичка виктимизација је повезана са повећањем хроничних болова у организму, гинеколошким проблемима, гастроинтестиналним проблемима (Neroien & Schei 2008), кардиоваскуларним проблемима, проблемима са видом и слухом (Loxton et al. 2006), нутритивним дефицитом и сл.

Иако се релативно мање зна о последице психолошке агресије у пољењу са последицама физичке агресије, постоји значајан број истраживања која документују ове ефекте. Психолошка виктимизација доводи до потенцијално разорних последица по психолошко здравље жртве (Rovi et al. 2010), задовољство односом, физичко здравље и функционисање (мигрена, чир на желуцу, лоше варење, хронична болест (Taft et al. 2006) и когнитивно функционисање (Straight et al. 2003). Жене које су психолошки виктимизирани су више склоне лошим здравственим навикама као што су конзумација алкохола и пушење као и ризичним сексуалним односима (Bonomi et al. 2006).

Угрожавање живота жртве је свакако највећа последица. Свакако су последице по жртву велике и несагледиве а често могу довести и до смртог исхода. Убиство жена или више чланова породице је најдрастичнији случај насиља у породици али нажалост присутан и код нас. Међутим, не мора насилник непосредним нападом угрожити живот жене или детета. Некада последица психичког насиља у комбинацији са другим облицима насиља изазивају такве последице код жртве које је наводе на суицид или покушај суицида. Према резултатима истраживања 65% жена жртава насиља су изјавиле да имају дуготрајне последице (Burnette and Cannon 2014, 4) укључујући психолошке последице, посттрауматски синдром, депресију и симптоме самоубиства. Симптоматологија посттрауматског стреса била је честа код жена које су искусиле терор и страх од починиоца, чак и након прекида везе. Потешкоће у самосталном доношењу одлука и несигурност у успостављање нових социјалних и емотивних веза су такође последице које прате насиље у породици.

Закључак

Насиље у породици са својим бројним манифестацијама и облицима има негативне импликације по личност жртве, остале чланове породице али и на друштво у целини. Због свега тога изискује мултидисциплинаран приступ којим ће се предупредити само настајање проблема али и умањити последице већ манифестованог насилног понашања. Права слика насиља у породици је замагљена и нејасна јер је присутна велика тамна бројка случајева злостављања и занемаривања у породици. Непрецизност података евидентна је и због великих варијација у начинима јављања, дефиницијама и истраживачким методама. Евидентно је да су жене и деца најчешће жртве. У породица као темељу и основи развоја сваког појединца, где би сви чланови требали да осећају сигурност, љубав, поверење, заштиту и безбрижност, дешавају се трауматични до-

гађаји који остављају трајне последице по личност њених чланова. Патња најчешће није само физичка већ и психичка. Жене најчешће трпе компликацију свих облика насиља што изазива бројне последице. Оне се осећају безлично, постиђено, нису у стању да доносе сопствене одлуке, да изразе своје мишљење и да заштите себе и своју децу, из страха од даљих последица. Заробљене су у вртлогу културолошких спрега и негирања насиља, позитивних ставова околине према насиљу (то је унутрашња ствар породице), страха од злостављача, физичке немоћи да се супростави насилнику, психичке нестабилности, физичких повреда, и бројних других последица које је спречавају да предузме кораке за излазак из такве ситуације. Стид, страх од штетних ефеката, недостатак информација о законским правима, необразованост и неинформисаност, недостатак поверења у правни систем, као и правни трошкови, чине да жене оклевају у пријављивању инцидената насиља у породици.

Последице које насиље у породици изазива код деце, која могу трпети посредно или непосредно насиље, огледају се у нарушавању њиховог психичког и физичког интегритета. Деца изложена различитим поступцима злостављања имају одложени или недовољно развијен развој физичких, моторичких, језичких и социјалних вештина, такође и поремећаје социјалне везаности, недостатак самопоуздања, високу анксиозност, ниску толеранцију на фрустрације, лош успех у школи, бекство из школе и напуштање школе, депресивне симптоме, антисоцијално понашање које често прелази у делинквентно. Деца често усвајају начин решавања проблема који су научили у породици у сличним социјалним ситуацијама у којима се налазе са својим вршњацима. На тај начин испољавају насиље према вршњацима а касније и у својим породицама. Тако се затвара круг и трансгенерацијско преношење насилних облика понашања. Због свега наведеног неопходно је укључити све релевантне факторе друштва и повезивање свих чинилаца који на било који начин могу допринети правовременој идентификацији и откривању насиља у породици. Неопходно је усклађивати законску регулативу са потребама практичара као и организовати и реализовати већи број истраживања из ове области. И поред протокола о сарадњи између државних органа неопходно је ту сарадњу продубити, интезивирати и са научним институцијама и резултатима истраживања ускладити. Такође је неопходно подржати невладин сектор и организације које се баве заштитом жена, радити на едукацији и оснаживању жена како би на време препознале и пријавиле насиље.

Литература

1. Alpert, Elaine J., Stu Cohen and Robert D. Sege. 1997. "Family violence: an overview." *Academic medicine: journal of the Association of American Medical Colleges* 72, no. 1 Suppl: 3-6.
2. Antović, Aleksandra and Jovan Stojanović. 2017 "Medicolegal characteristics of domestic violence." *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo* 145, no. 5-6: 229-233.
3. Bonomi, Amy E., Robert S. Thompson, Melissa Anderson, Robert J. Reid, David Carrell, Jane A. Dimer and Frederick P. Rivara. 2006. "Intimate partner violence and women's physical, mental, and social functioning." *American journal of preventive medicine* 30, no. 6 (2006): 458-466.
4. Bottom, Wayne, and Jeanette Lancaster. 1981. "An ecological orientation toward human abuse." *Family & community health* 4, no. 2 : 1-10.
5. Burnette, Catherine E., and Clare Cannon. 2014. "It will always continue unless we can change something": consequences of intimate partner violence for indigenous women, children, and families." *European Journal of Psychotraumatology* 5, no. 1: 24585.
6. Campbell, Andrew M. 2020 "An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives." *Forensic science international: reports* 2. 100089.
7. Christie, Morag and Adrian Raine. 1988 "Lateralized hemisphere activity in relation to personality and degree course." *Personality and individual differences* 9, no. 6: 957-964.
8. Cicchetti Dante and Kristin Valentino. 2006. *An ecological-transactional perspective on child maltreatment: Failure of the average expectable environment and its influence on child development*. John Wiley & Sons, Inc.
9. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe Treaty Series - No. 210, Istanbul, 11.05.2011.
10. Edleson, Jeffrey L. 1999 "The overlap between child maltreatment and woman battering." *Violence against women* 5, no. 2: 134-154.
11. Finkelhor, David, Richard Ormrod, Heather Turner, and Sherry L. Hamby. 2005. "The victimization of children and youth: A comprehensive, national survey." *Child maltreatment* 10, no. 1: 5-25.
12. Follingstad, Diane R., Larry L. Rutledge, Barbara J. Berg, Elizabeth S. Hause, and Darlene S. Polek. 1990. "The role of emotional abuse in physically abusive relationships." *Journal of family violence* 5, no. 2: 107-120.
13. Golu, Florinda. 2017. "A Multidimensional Perspective on Domestic Violence: Violence Against Women and Child Maltreatment." *Domestic Violence: Prevalence, Risk Factors and Perspectives*: 33-68.
14. Golu, Florinda. 2015. *Handbook of Developmental Psychology. A Psychodynamic Approach*. Iași, Romania: Polirom Publishing.
15. Heise, Lori L., Jacqueline Pitanguy, and Adrienne Germain. 1994. "Violence against women: the hidden health burden." *World Bank discussion papers* 255.

16. Kashani, J. H. and Allan, W. D. 1998. *The Impact of Family Violence on Children and Adolescents*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
17. Kreuz, Leo E., and Robert M. Rose. 1972. "Assessment of aggressive behavior and plasma testosterone in a young criminal population." *Psychosomatic Medicine*.
18. Loxton, Deborah, Margot Schofield, Rafat Hussain, and Gita Mishra. 2006. "History of domestic violence and physical health in midlife." *Violence against women* 12, no. 8: 715-731.
19. MacDonell, Kathleen Watson. 2012. "The combined and independent impact of witnessed intimate partner violence and child maltreatment." *Partner Abuse* 3, no. 3: 358-378.
20. Malone Back, Susan, Robin Dee Post, and Genet D'Arcy. 1982. "A study of battered women in a psychiatric setting." *Women & Therapy* 1, no. 2: 13-26.
21. McClennen, Joan C., Keys, Amanda M., Dugan-Day, Michele L. 2016. *Social Work and Family Violence*, Second Edition: Theories, Assessment and Intervention.
22. Murphy, Christopher M., and K. Daniel O'Leary. 1989. "Psychological aggression predicts physical aggression in early marriage." *Journal of consulting and clinical psychology* 57, no. 5: 579.
23. Nerøien, Astrid Irene, and Berit Schei. 2008. "Partner violence and health: results from the first national study on violence against women in Norway." *Scandinavian journal of public health* 36, no. 2: 161-168.
24. Ortiz, Mitchell. 2016. *Domestic Violence: Prevalence, Risk Factors and Perspectives*. Family Issues in the 21st Century. Hauppauge, New York: Nova Science Publishers
25. Pan, Helen S., Peter H. Neidig, and K. Daniel O'Leary. 1994. "Predicting mild and severe husband-to-wife physical aggression." *Journal of consulting and clinical Psychology* 62, no. 5: 975.
26. Paulsen, Derek J. 2004 "No safe place: Assessing spatial patterns of child maltreatment victimization." *Journal of aggression, maltreatment & trauma* 8, no. 1-2: 63-85.
27. Riggs, David S., Marie B. Caulfield, and Amy E. Street. 2000. "Risk for domestic violence: Factors associated with perpetration and victimization." *Journal of clinical psychology* 56, no. 10: 1289-1316.
28. Schuler, Sidney Ruth, Syed M. Hashemi, Ann P. Riley, and Shireen Akhter. 1996. "Credit programs, patriarchy and men's violence against women in rural Bangladesh." *Social science & medicine* 43, no. 12: 1729-1742.
29. Sharifi F, Larki M, Latifnejad Roudsari R. 2020 COVID-19 outbreak as threat of violence against women. *JMRH*. 8(3):2376–9.
30. Stith, Sandra M., Ting Liu, L. Christopher Davies, Esther L. Boykin, Meagan C. Alder, Jennifer M. Harris, Anurag Som, Mary McPherson, and J. E. M. E. G. Dees. 2009. "Risk factors in child maltreatment: A meta-analytic review of the literature." *Aggression and violent behavior* 14, no. 1: 13-29. A meta-analytic review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 14, 13 –29

31. Straight, Erin S., Felicity WK Harper, and Ileana Arias. 2003. "The impact of partner psychological abuse on health behaviors and health status in college women." *Journal of Interpersonal Violence* 18, no. 9: 1035-1054.
32. Sturge-Apple, Melissa L., Michael A. Skibo, and Patrick T. Davies. 2012. "Impact of parental conflict and emotional abuse on children and families." *Partner Abuse* 3, no. 3: 379-400.
33. Taft, Casey T., Timothy J. O'Farrell, Sandra E. Torres, Jillian Panuzio, Candice M. Monson, Marie Murphy, and Christopher M. Murphy. 2006. "Examining the correlates of psychological aggression among a community sample of couples." *Journal of Family Psychology* 20, no. 4: 581.
34. Whitney, Stephen D., Emiko A. Tajima, Todd I. Herrenkohl, and Bu Huang. 2006. "Defining child abuse: Exploring variations in ratings of discipline severity among child welfare practitioners." *Child and Adolescent Social Work Journal* 23, no. 3: 316-342.
35. WHO. 2020. COVID-19 and violence against women: what the health sector/system can do.
36. World Health Organization. 1996
37. Бабовић, Марија, Гинић, Катарина и Оливера Вуковић. 2010. „Мапирање породичног насиља према женама у Централној Србији.” *СЗРН, Београд*.
38. Бјелајац Жељко и Боро Мердовић. 2019. Насиље над децом у породици, *Култура полиса*, Институт за Европске студије Београд, Бр. 39, година XVI. 191-202.
39. Бошковић, Александар М., Јасмина Пухача. 2019. „Анализа практичне примене Закона о спречавању насиља у породици, с посебним освртом на примену хитних мера.” *НБП*, 24, 1: 30-48.
40. Жилић, Марија, и Јосип Јанковић. 2016. „Насиље.” *Социјалне теме: Часопис за питања социјалног рада и сродних знаности* 1, 3: 67-87.
41. Закон о јавном реду и миру. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 6/2016 и 24/2018.
42. Закон о прекршајима. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 65/2013, 13/2016 и 98/2016
43. Закон о спречавању насиља у породици. *Службени гласник Републике Србије*, број 94/2016
44. Константиновић-Вилић Слободанка и Весна Николић-Ристановић. *Криминологија*. 2003. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
45. Марчета-Младеновић Елизабета. 2013. *Жене, жртве физичког насиља у партнерској заједници*. Магистарска теза. Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
46. Мршевић Зорица. 2011. *Ка демократском друштву – родна равноправност*. Београд: Институт друштвених наука.
47. Николић Ристановић, Весна. 2008. *Преживети транзицију: свакодневни живот и насиље над женама у посткомунистичком и постратном друштву*, Београд, Службени гласник.
48. Николић–Ристановић, Весна. 2002. *Породично насиље у Србији*, Београд.

49. Пејак-Прокеш, Оливера. 2006 "Family violence." *Гласник Адвокатске коморе Војводине* 78, 1-2: 46-58.
50. Почуча, Милан. 2010. Насиље у породици. *Право – теорија и пракса*, 27(9–10), 49-61
51. Шикман Миле. 2021. Заштита жртава насиља у породици и других облика родно заснованог насиља, *Безбједност, полиција, грађани*, 17(1), 3-23.

MULTIDEMENSIONAL PERSPECTIVES OF DOMESTIC VIOLENCE IN SERBIA

Summary: Domestic violence with its various manifestations and forms has captured the attention of the scientific and professional public, especially in the last few decades. The consequences it causes not only affect the individual and his personal development, but also have multiple negative implications for the narrower and wider social environment and society as a whole. Most often, women and children are victims of domestic violence, and extensive measures and a multidisciplinary approach are being taken around the world in order to prevent domestic violence and minimize the consequences. The aim of this paper is to point out the etiology and forms of domestic violence with special emphasis on violence against women and children. A phenomenon with serious social consequences that causes traumatic effects on the normal and harmonious development of children is child abuse, which manifests itself in two forms: abuse and neglect. Through the review and results of numerous studies and foreign professional literature, we will point out the prevalence of the phenomenon. In the last part of the paper, we will point out the negative implications of abuse and violence on the mental and physical integrity of the victim, primarily women and children.

Key words: domestic violence, abuse, neglect, violence against women

ПРЕДРАГ ПАВЛИЋЕВИЋ*

Академија за националну безбедност
Београд

UDC: 323.28

Оригиналан научни рад

Примљен: 24.08.2021

Одобрен: 16.09.2021

Страна: 203–229

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.3.02

МАПИРАЊЕ ИСТРАЖИВАЧКИХ ПОЉА ТЕРОРИЗМА УСАМЉЕНИХ АКТЕРА И КОНТРАТЕРОРИЗАМ

Сажетак: Циљ рада је систематизација тематских области тероризма усамљених актера (ТУА). Идентификовано је 20 области, од којих су поједине израженије садржински и функционално увезане. У раду се предлаже дефиниција ТУА, и закључује: а) да је мапирање истраживачких поља тероризма усамљених актера показало врло широк обухват – често веома продуктиван, теоријски и методолошки заснован – као и константно ширење тематских поља и новоформулисаних проблема, б) да истраживања ТУА-а пружају информације, моделе и препоруке од значаја за ефикаснији контратероризам (КТ), и в) да у истраживачком апарату, и фокусу истраживања ТУА требају јаче бити укључене геополитичке детерминанте, стратешки интереси који се преламају у међународним односима, као и детерминанте које уобличавају културне и цивилизацијске релације и токове у савременом свету.

Кључне речи: усамљени преступник, усамљени вук, осамљеник, отпор без вође, геополитика

Увод

Циљ рада је систематизација тематских области тероризма усамљених актера. У раду се настоје класификовати истраживачке области поменутог феномена без обзира на дисциплинарне оквире, или теоријске перспективе, које одређују обухваћене изворе. Селектирани извори првенствено укључују научне изворе, и то научне чланке, потом научне и стручне студије (укључујући и неколико мастер теза), и извештаје референтних институција које се баве истраживањем и праћењем проблематике тероризма (као и радикалног и насилног екстремизма, и радикализације).

Примарни циљ рада је детектовање и систематизовање извора, тиме уочавање кључних праваца новијих истраживања. Притом карактер и обим

* predrag_pavlicevic@yahoo.com

рада дозвољава назначаване само неких елемената и детерминти ове појаве. Међутим, секундарни циљ рада је увезати истраживачке области ТУА са контратероризмом, односно, назначити допринос који поменути истраживања могу имати у формулисању КТ активности и мера.

Термин *контратероризам (КТ)* или *противтероризам (counterterrorism)* у овом раду означава политичке, дипломатске, правне, обавештајне и војне активности и мере које су осмишљене и проводе се како би се спречио тероризам, и „односи се како на офанзивне тако и на одбрамбене мере, превентивне и репресивне радње, такође на активности које се предузимају у земљи и у иностранству” (видети ближе Pavličević 2020, 11–18).

Трендови

Указујемо на значај предмета нашег истраживања полазећи од краћег приказа неких од налаза из извора у којима се систематски анализирају трендови тероризма:

- „У Великој Британији би се извештајан број ухапшених могао класификовати као ’усамљени вукови’. Ове особе деле идеолошку или филозофску идентификацију са екстремистичком групом, али не комуницирају са групом са којом се идентификују. Иако акције усамљеног вука имају за циљ унапређење циља групе, тактике и методе су замишљене и усмерене без икакве спољне команде или упутства.” (European Police Office [Europol] 2008, 39);
- „Напади које изводе усамљени починици и подстицање напада мањег обима су у порасту. Последњих година забележен је пораст броја напада у ЕУ и САД од стране појединаца који немају везе са успостављеним терористичким мрежама, и који су претходно били непознати безбедносним и обавештајним службама. Поред појединаца који се понашају као чланови мреже, или који имају користи од подршке мреже, радикализовани усамљени нападачи представљају све већу претњу, погоршану текућим сукобом у Сирији и Ираку.” (European Law Enforcement Agency [Europol] 2015, 6);
- „Напади усамљених вукова чине 70 процената свих смртних случајева од терориста на Западу од 2006. Поред тога, исламски фундаментализам није био главни покретач напада усамљених вукова, с тим што се 80 процената смртних случајева на Западу од напада усамљених вукова приписује мешавини десничарских екстремиста, националиста, антивладиних елемената, других врста политичког екстремизма и од супрематиста [...] У скорије време ИСИЛ је заменио ал-Ка’иду као највећу претњу за нападе на Западу кроз тактику усамљеног вука.” (Institute for Economics & Peace [IEP] 2015, 2–3, 50);
- „У последњих десет година терористички напади усамљених починиоца повећали су се у земљама ОЕЕС-а, са једног у 2008. на 56 у 2016. Највећи број ових напада догодио се у Сједињеним Државама [...] Усамљени починиоци убијају у просеку једну особу по нападу а сви други терористи

- који делују у земљама ОЕЕС убили су мање од 0,3 особе по нападу.” (IEP 2017, 5, 59);
- „Тринаест људи је убијено у терористичким нападима у ЕУ током 2018. – смањење у односу на 2017. Сви напади су били цихадистички по природи, а починили су их појединци који су деловали сами.” (European Union Agency for Law Enforcement Cooperation [Europol] 2019, 6);
 - „Значајно, другу годину заредом, број осујећених цихадистичких завера знатно је премашио број извршених и неуспелих цихадистичких напада ... док је већина осујећених завера укључивала више осумњичених [...] У 2019. години ЕУ је претрпела три извршена и четири неуспела цихадистичка терористичка напада, који су усмртили десет људи. Све осим једног починили су појединци који су деловали сами.” (European Union Agency for Law Enforcement Cooperation [Europol] 2020, 14, 33);
 - „Усамљени актери и тероризам. Државе чланице ЕУ процењују за цихадистички тероризам и десничарски тероризам, као и за насилни екстремизам, да највећу претњу представљају усамљени актери или мале ћелије које извршавају насиље самостално, а да не буду усмерене од већих организација. Као што горе представљени подаци показују, већа је вероватноћа да ће од стране органа за спровођење закона бити осујећене завере у којима учествује више осумњичених, него припремање напада од стране појединаца који делују сами.” (Europol 2020, 19);
 - „Неки од кључних елемената терористичке претње у ЕУ остају непромењени. Цихадистички терористи често нападају сами и користе несофистициране методе напада. Радикализација младих људи у различитим окружењима, укључујући затворе, и даље је кључна брига [...] СВЕ ИЗАВРШЕНЕ ЦИХАДИСТИЧКЕ ТЕРОРИСТИЧКЕ НАПАДЕ СПРОВЕЛИ СУ УСАМЉЕНИ ПОЧИНИОЦИ. Осујећене завере углавном су укључивале више осумњичених.” (European Union Agency for Law Enforcement Cooperation [Europol] 2021, 4, 7);
 - „Усамљени актери. Унутар лабаве цихадистичке мреже у ЕУ, појединци имају широке могућности да делују на сопствену иницијативу. Можда су били радикализовани активностима организованим у оквиру цихадистичких мрежа, али су појединци, или су мале групе изван ових миљеа такође могли бити радикализовани *offline* или *online*. У оба случаја, процењује се да главна претња потиче од симпатизера ИД-е. Све извршене нападе цихадиста 2020. године у ЕУ починили су појединци који су деловали сами. Појединци или групе које делују самостално, уграђене или се налазе на маргинама цихадистичког покрета, могу се такође осећати обавезним да изврше насилне или терористичке акте, посебно ако добију помоћ или директна упутства од следбеника терористичке групе у иностранству. Белгија је септембра 2020. проценила да је приближно 100 појединаца осумњичено да желе извршити насилна дела. Напад усамљених актера или малих ћелија тешко је предвидети и спречити. Не постоји јасан профил радикализованих појединаца који на крају постану насилни” (Europol 2021, 53).

Од посебног значаја је истаћи да *феномен ТУА није искључиво везан за исламистички тероризам*, о чему говоре следећи налази:

- „Инциденти крајње десничарског тероризма повећавају се на Западу, посебно у Западној Европи, Северној Америци и Океанији. Укупан број инцидената повећан је за 320 процената током последњих пет година. [...] Крајње десничарски тероризам у последњих десет година све се више повезује са појединцима широке идеолошке припадности, него са одређеним терористичким групама.” (Institute for Economics & Peace [IEP] 2019, 44);
- „Хапшења осумњичених који су планирали да почине терористичке или екстремистичке нападе извршена су 2020. у неколико држава чланица ЕУ. Забрињавајуће је да се уочава све млађа старосна доб осумњичених – од којих су многи били малолетни у време хапшења. Већина је повезана са транснационалним насилним онлајн заједницама са различитим степеном организације. Ове онлајн заједнице подржавају концепт ‘отпора без вође’ културе ОПСАДЕ и идеја акцелериста. Такве идеологије промовишу став да су напади појединаца или малих група, а не великих организација, потребни како би се убрзао очекивани слом друштва. Ово се може користити за оправдање напада усамљених починиоца, попут оних запажених 2019.” (Europol 2021, 18).¹

Мапирање истраживачких поља

Оцењујемо корисним да резултате истраживања прикажемо табеларно, ради прегледности:

	<i>Предмет истраживања</i>	<i>Извори</i>	<i>Разматрање теме као пратећег питања у извору</i>
1.	Библиографија / преглед литературе	Marlatt 2016; Kenyon, Baker-Beall, Binder 2021.	/
2.	Термин(ологија), појам, дефиниција, преглед основних налаза ранијих истраживања, назначаване неких елемената концепта	Spaaij 2010; Nijboer 2012; Spaaij and Hamm 2015; Bakker and de Roy 2015; Phillips 2015; Gattinara, O'Connor and Lindekilde 2018; Schuurman, Lindekilde, Malthaner, O'Connor, Gill & Noémie Bouhana 2019; Miller 2019;	Van der Heide 2011; Meloy, Roshdi, Glaz-Ocik, and Jens Hoffmann 2015; Smith, Gruenewald, Roberts, Damphousse 2015; Ellis, Pantucci, de Roy, Bakker, Gomis, Palombi and Smith 2016; Bates 2016; Gill and Corner 2016; Beydoun 2018;

¹ О култури ОПСАДЕ и идејама акцелериста, повезано са питањима терориста усамљених починиоца, види: Johnson and Feldman (2021, 4, 15,19); Loadenthal, Hausserman, and Thierry (2020, 4,16, 20).

Слично: „Десничарско терористичко и екстремистичко насиље често изгледа да је намењено да подстакне ‘расни рат’ за који многи десничарски екстремисти верују да је неизбежан. Они траже насилну реакцију од жртава над којима се врши насиље и њихове шире заједнице. Такви покретачки акти приказана су као део ‘отпора без вође’, концепта који има за циљ да подстакне усамљене актере да почине насиље.” (Europol 2020, 70).

3.	Продубљење разматрање концепта	COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement 2007; Feldman 2013; Brighi 2015; Joosse 2015; Connor & Flynn 2015; Leenaars and Reed. 2016; Ellis, Pantucci, de Roy, Bakker, Gomis, Palombi and Smith 2016; Norris 2020;	/
4.	Комплексне анализе трендова тероризма	Institute for Economics & Peace [IEP]; European Union Agency for Law Enforcement Cooperation [Europol]; Teich 2013; Sinai nd;	/
5.	Типологије	Pantucci 2011; Beydoun 2018; Phillips & Pohl. n.d.;	Weimann 2012; Bates 2012; Teich 2013; Connor & Flynn 2015; Smith, Gruenewald, Roberts, Damphousse 2015; Smith, Barton and Birdwell 2016;
6.	Анализа феномена	Bates 2012; McCauley, Moskalenko and Van Son. 2013; Meloy and Yakeley 2014; Pantucci, Ellis and Chaplais 2015; Upadhyay 2017; Phillips & Pohl. n.d.;	Gruenewald, Chermak, and Freilich 2013;
7.	Мотивација (укључујући жељене циљеве активности)	Gill and Corner 2016; Hallgarth 2017; Hofmann 2018; Ganor 2021;	Spaaij 2010; Peddell, Eyre, McManus and Bonworth. 2016; Mullen and Pathé 2018; Hemmingby and Bjørgo 2018;
8.	<i>modus operandi</i>	Eby 2012; Smith, Gruenewald, Roberts, Damphousse 2015; Hughes and Hess 2016; Wiskind 2016; Ellis, Pantucci, de Roy, Bakker, Smith, Gomis and Palombi 2016; Holbrook and Taylor 2017; Schuurman, Bakker, Gill, and Bouhana 2017; Lindekilde, O'Connor and Schuurman 2019; Jah, and Ardavan 2019; Sinai nd; Gill, Marchment, Corner and Bouhana. 2020;	COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement 2007; Spaaij 2010; International Center for the Study of Terrorism (ICST) 2012; Deloughery, King, and Asal. 2013; Gruenewald, Chermak, and Freilich 2013; Holbrook and Taylor 2017; Mohammadmoein and Ardavan 2019; S. Perry, Hasisi and G. Perry 2019;
9.	Процес радикализације	Springer 2009; McCauley and Moskalenko. 2014; Dickson 2015; Peddell, Eyre, McManus and Bonwo	Borum 2013; Meloy and Yakeley 2014; Connor & Flynn 2015; Zeman, Břeň, Urban 2017; Gattinara, O'Connor and Linde-

		rth 2016; Malthaner and Lindekilde 2017;	kilde 2018; Beydoun 2018; Miller 2019; Lindekilde, O'Connor and Schuurman 2019; Ganor 2021;
10.	Интернет / нови медији / друштвене мреже	Weimann 2012; Michael 2013; Smith, Barton and Birdwell 2016; Wiskind 2016; Zeman, Břeň, Urban 2017; Shehabat, Mitew and Alzoubi 2017; Alava, Frau-Meigs, Hassan 2017; Nyst 2019; Pooja and Vaidya 2021;	Weimann 2012; Meloy and Yakeley 2014; Cohen, Johansson, Kaati, and Mork 2014; Pantucci, Ellis and Chaplais 2015; Smith, Barton and Birdwell 2016; Holbrook and Taylor 2017; Malthaner and Lindekilde 2017; Miller 2019;
11.	Идеологија и наративи	European Union Agency for Law Enforcement Cooperation [Europol];	Meloy and Yakeley 2014; Joosse 2015; Ellis, Pantucci, de Roy, Bakker, Smith, Gomis and Pahlombi 2016; Holbrook and Taylor 2017; Jah, and Ardavan 2019; Campion 2020;
12.	Профилисање	Eby 2012; de Roy and Bakker 2016a; de Roy and Bakker 2016b; Zeman, Břeň, Urban 2018; Крстић 2018; Mohammadmoein, Mohammadmoein and Ardavan 2019; Jah, and Ardavan 2019;	Meloy and Yakeley 2014; Pantucci, Ellis and Chaplais 2015; Meloy, Roshdi, Glaz-Ocik, and Jens Hoffmann 2015;
13.	Студије случаја	Jasparro 2010; International Center for the Study of Terrorism (ICST) 2012; de Graaf, van der Heide, Wanmaker & Weggemans 2013; Dafnos 2013; Johnsen 2014; Meloy, Habermeyer and Guldemann 2015; Barnett 2015; Hemmingby and Bjørge 2018;	COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement 2007; Springer 2009; Bandel 2012; Teich 2013; Zierhoffer 2014; McCauley and Moskalenko. 2014; Dickson 2015; Meloy, Mohandie, Knoll, and Jens Hoffmann 2015; Holbrook and Taylor 2017; Hallgarth 2017; Gattinara, O'Connor and Lindekilde 2018; Hofmann 2018; Beydoun 2018; Pooja and Vaidya 2021;
14.	Психичко здравље	Corner and Gill 2015; George 2017; Chitã 2019; Ho et al 2019; Corner 2020;	Nijboer 2012; Gill and Corner 2013; Borum 2013; Peddell, Eyre, McManus and Bonworth 2016; de Roy, Bakker 2016a; de Roy and Bakker 2016b;
15.	Индицирање	Van der Heide 2011; Brynielsson, Horndahl, Johansson, Kaati, Martenson, Svenson 2012; Meloy,	Striegheer 2013; Meloy, Habermeyer and Guldemann 2015;

		Hoffmann, Guldimmann, James 2012; Cohen, Johansson, Kaati, and Mork 2014; Bouhana, Corner, Gill and Schuurman 2018; Sinai, 2020;	
16.	Анализа / процена ризика	Zierhoffer 2014; Meloy, Roshdi, Glaz-Ocik, and Jens Hoffmann 2015; Meloy, Mohandie, Knoll, and Jens Hoffmann 2015; Meloy and Genzman 2016; Gill, Horgan, Corner, and Silver 2017; Meloy and Pollard 2017; Alakoc 2017; Bouhana, Corner, Gill and Schuurman 2018; Mullen and Pathé 2018; Hamilton 2019;	Meloy, Hoffmann, Guldimmann, James 2012; Phillips 2015; Meloy, Habermeyer and Guldimmann 2015; Ellis, Pantucci, de Roy, Bakker, Gomis, Palombi and Smith 2016; Schuurman, Bakker, Gill, and Bouhana 2017; Ho et al 2019; Gill, Marchment, Corner and Bouhana. 2020; Sinai, 2020;
17.	Контратероризам	Bakker and de Graaf 2010; Bakker and de Graaf 2011; Bandel 2012; Striegheer 2013; Bates 2016; Ellis and Pantucci. 2016; Bakker and de Roy 2016; Крстић 2018; Sinai 2019; S. Perry, Hasisi and G. Perry 2019; Nyst 2019;	COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement 2007; Smith, Barton and Birdwell 2016; Peddell, Eyre, McManus, Bonworth 2016; Hughes and Hess 2016; de Roy and Bakker 2016b; Holbrook and Taylor 2017; Hallgarth 2017; Upadhyay 2017; Hofmann 2018; Beydoun 2018;
18.	Правни аспекти супротстављања	Bazan and Yeh. 2006; Coffey 2011; Barnes, 2012;	Connor & Flynn 2015;
19.	Сродни безбедносни феномени	Gruenewald, Chermak, and Freilich 2013; Borum 2013; Deloughery, King, and Asal. 2013; Zúquete 2014; O'Connor, Malthaner Lindekilde 2018; Liem, van Buuren and Schönberger. 2018;	McCauley, Moskalenko and Van Son. 2013; McCauley and Moskalenko. 2014; Leenaars and Reed. 2016; Gill, Horgan, Corner, and Silver 2017;
20.	Преглед истраживачких тема, предлог и иницирање праваца истраживања	Kaati and Svenson 2011; Gill and Corner 2013;	COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement 2007; Van der Heide 2011; Spaaij and Hamm 2015; Ellis, Pantucci, de Roy, Bakker, Gomis, Palombi and Smith 2016; Hofmann 2018.

Напомене:

– Извори су систематизовани по претежности садржаја, уз поштовање критеријума да се посебно не издваја рудиментално разматрање одређених тема и проблема у извору;

- Уочена је израженија повезаност појединих тематских области², те се могу издвојити увезаности садржаја у изворима: КТ и процене ризика, а потом проблем радикализације (са чиме опет повезана тематска област идеологије и наратива); мотивација и избор мете; повезаност кластера интернет са кластерима радикализација, *modus operandi* и индицирање; кластера профилисање и индицирање; кластера индицирање и процена ризика. Стога позиционирање појединих извора у одређени кластер (осим када то није сасвим јасно на основу садржаја) понекад може бити ствар избора. Колона у горњој табели „разматрање теме као пратећег питања у извору” решава овај проблем – уз то су поједини извори опредељени и кроз два основна кластера;
- Теме идеологије и наратива разматране су у великом броју извора, и увезано са темом истраживања – мање или више детаљно – те о њима види и референце за мотивацију и студије случаја. Такође, везано за питања психичког здравља, што је врло фреквентна тема, види референце за студије случаја;
- Кластер *modus operandi* обухвата: избор циљне групе – избор мете, припремне и друге радње усмерење на извршење терористичких дела, моделе планирања и припремања напада, начин комуникације, тактике, (избор) оружја извршења, показатеље о смртоносности напада;
- Начин систематизације кроз 20 кластера може бити и нешто модификован. Наиме: кластер „Интернет / нови медији / друштвене мреже” може се разбити у три кластера, док кластери „Продубљеније разматрање концепта” и „Анализа феномена” могу евентуално чинити један кластер (раздвојени су пошто се приступ, предмет и циљеви истраживања, у наведеним изворима више или мање разликују); кластер „Правни аспекти супротстављања” не мора бити издвојен из кластера „Контратероризам”.

Имајући у виду секундарни циљ рада напомнимо да се упућује на „нову парадигму КТ” – о чему, примера ради, пише Синаи (види ближе Sinai 2019, 133). Проблематика КТ (могућности и опције супротстављања, контрамере и превенција), и извори који дају основ за процену степена безбедносних ризика ТУА-а, врло су бројни. Уз то, проблеме КТ нужно дотичу и извори у којима се разматра профилисање, мотивација, рањивост на радикалне наративе, процес, фактори и обрасци радикализације, утицај интернета на процес радикализације. Са аспекта КТ, чини се од посебног значаја истраживање индикатора, упо-

² У том смислу, примера ради, Корнер (Corner 2020) скреће пажњу на следеће корелације: „УСАМЉЕНИК” [...] испитивање аутобиографских података показало је да је регрутација терориста флуидна и да зависи од потреба групе, околине и личних преференција регрута. Такође, тренутни подаци који испитују циљану публику ИСИС-ове онлајн пропаганде имплицирају да регрутери користе више различитих наратива у врло широком распону демографских категорија. Ово бацање широке мреже ефикасно је привлачење пажње на више демографских категорија, а страствени потрошачи такве пропаганде вероватно ће бити они са све већим стопама коришћења интернета. Стога, стопе преваленције специфичних проблема менталног здравља код појединаца који верно подржавају ИСИС могу бити функција изложености због њиховог понашања на мрежи” (71).

зоравајућег понашање (*warning or signaling behavior, leakage behavior, weak signals, predictors, indicators of Lone operators*). Термини и проблеми сајбер-простор (виртуелна заједница), дигитални трагови на Интернету, анализа друштвених мрежа, технике прикупљања и анализирања података са интернета (веб-страница или форума), мрежна безбедност одавно су битни.

Може се закључити да истраживања ТУА-а пружају информације, моделе и препоруке од значаја за ефикаснији контратегоризам.

Треба истаћи да начин систематизовања истраживачких домена ТУА-а изложен у овом раду не доводе у питање налазе до којих су дошли Кенион, Бејкер-Бел и Биндер (Kenyon, Baker-Beall and Binder 2021, у штампи)³.

Уколико се осврнемо на *лимитираност налаза до којих се дошло у овом раду*, треба истаћи да узорак није репрезентативан. С друге стране, чак и репрезентативан узорак не би покрио и могао да сустигне савремени темпо продукције доступних извора на Интернету, док се корисност за будуће истраживаче феномена чини неупитним јер изложена систематизација селектираних извора обухвата више аспеката, и олакшава и убрзава уобличавање теоријског оквира истраживања.

Дискусија

Мапирање истраживачких поља тероризма усамљених актера (увид у изворе) показало је врло широк обухват – често веома продуктиван, теоријски и методолошки заснован – као и константно ширење тематских поља, и даље формулисање релевантних проблема – и поред ретких замерки на концептуалне и методолошке недостатке у научним истраживањима (види Spaaij and Hamm 2015).

У сагледавању феномена тероризма, а специфично ТУА, у изворима се региструју истраживања усмерена на факторе радикализације и утицај нових медија, потом анализу узрока, идеолошких или доктринарних основа и стратешких циљева терориста, као и мотивацију – а која су делом неспорно везана за ситуацију и односе у међународној заједници (не само за угрожавање националне безбедности од ТУА)⁴.

³ Кенион, Бејкер-Бел и Биндер (2021, у штампи) су констатовали следеће: „Приказан је систематски преглед емпијске литературе о тероризму усамљених актера, први те врсте. Преко 109 извора идентификовано је и описано десет главних тема које карактеришу овај домен: дефиниције тероризма усамљених актера и типологије; хетерогеност терориста усамљених актера; присуство проблема менталног здравља и/или поремећаја личности; сличности са другим врстама криминала усамљених починиоца; мотивација за деловање вођена личним и идеолошким утицајима; све уочљивија употреба интернета; везе са другим екстремистима, групама или ширим покретима; процеси планирања и припреме напада; улога прилика/покретача; и склоност ка цурењу/сигнализацији напада. [САЖЕТАК АУТОРА]”.

⁴ Примера ради: „На ситуацију у Европи у погледу цихадистичког тероризма и даље су утицали спољни догађаји. Простори ван државне контроле у областима сукоба, укључујући Авганистан, Либију, регион Сахел, Сирија и Јемен, пружају могућности цихадистичким групама да успоставе контролу над територијама које се касније могу претворити у сигурна уточишта. У 2018.

Међутим, чини се да *истраживачки апарат тероризма усамљених актера треба уочљивије садржати геополитичке детерминанте, стратешке интересе који се преламају у међународним односима, као и детерминанте које уобличавају културне и цивилизацијске релације и токове у савременом свету, јер су од јаког утицаја и на феноменологију и морфологију ТУА-а.*

Временска и просторна димензија је овде веома важна (*када и где*, тек потом ко, зашто и како је извршио дело ТУА). Одговор на питање *ко* – на којем се са правом инсистира преко студија случаја (које су, иначе, врло продуктивне јер даје основе за извођење колерација, посебно предиктора) – је сасвим други, и наравно незаобилазан ниво анализе.

Геополитичке детерминанте требају бити најшири истраживачки оквир (подједнако унутар-системске) у студијама тероризма (тако и ТУА-а). У супротном анализа статистичких података – и извођење колерација као и формулисање теоријских претпоставки и модела – може бити непотпуна ма колико може бити (и јесте) методолошки заснована, и може бити *novum* у науци (а свакако од одређене користи као основ конципирања КТ мера и активности).

Заоштравања на глобалној међународно-политичкој сцени (уочљиво на релацији САД – Руска Федерација – НР Кина – поједине државе УЕ) одраз су различитих геополитичких, геостратешких и геоекономских интереса субјекта међународних односа. Ова заоштравања су уједно могуће показатељ почетних корака реализације пројекта чији је први циљ довести до таквог развоја догађаја (укључујући продубљивање постојећих и/или покретање нових криза) који ствара вештачку, и као једину, алтернативу управо ревитализован и чак оснажен глобални поредак. Основна карактеристика овог поретка би била успостављена контроле од стране држава које иницирају његово стварање (наравно, у функцији реализације њихових интереса).⁵ Овакво стање, или трендови у међународно-политичким односима – којима се успоставља (покушава обнавити) глобални систем под „јединственом” контролом – нужно рађа реакције. Једна од форми реакција је, између осталог, тероризам као реалативно

години забележен је пад активности такозваних филијала Исламске државе (ИД) у бројним регионима ван ЕУ. Државе чланице ЕУ процениле су да ће све мања територијална контрола ИД вероватно бити замењена повећаним напорима Ал-Каиде да поврати моћ и утицај на том подручју. Стратегија Ал-Каиде ослањала се на изградњу савеза са локалним племенима док експлоатише политичке притужбе на локалном и међународном нивоу, укључујући оне у Европи” (Europol 2019, 8).

⁵ Деспотовић (2015, цитиран у Деспотовић и Глишин 2021) излаже: „Суштина пројекта Новог светског поретка (*The New World Order* - NWO), исказивала се у потреби преобликовања света по узорима либералне парадигме (свет мора да научи да постане либералан), да би тако идеолошки структуриран и кодиран био у стању да бесконфликтно пригрли капитализам и западњачки демократски систем [...] Сједињеним државама је успех у хладном рату улио осећај месијанства и предодређености за глобално вођство и уређење света по сопственим мерилима. Ову *идеју изузетности* представимо кроз глобалистички концепт геополитичке деструкције, према коме она представља идеолошко-политички концепт (кондензован у тријади појмова: *глобализам, глобализација, нови светски поредак*) подчињавања света интересима САД-а и антлатистичке геополитичке парадигме, реализован кроз процесе делимичне или потпуне девастације државних, националних, идентитетских, институционалних, економских, културних, научних, образовних, војних, религијско-конфесионалних и територијалних капацитета нација које су означене као мета њиховог разорног деловања ...” (258-261).

лако остварив и (по оцени актера) делотворан одговор. С друге стране, колико год су модалитети КТ одговора добро осмишљени (засновани на изванредно добром разумевању мотива, доктринарних основа и идеолошких образаца и наратива, и колико год КТ мере прецизно циљају праве канале радикализације, као и битне правце и организационе форме терористичког деловања) ипак *стратегије и мере на превенцији или спречавању тероризма као одговора на глобални поредак не могу бити адекватне и ефикасне у глобалном оквиру који се не мења. Напротив, модалитети КТ одговора су нужно врло често дефинисани на такав начин да буду у првом реду у функцији одржавања, штићења, и делом и стварања горе-поменутог глобалног поретка.* Мало се брине о слабим играчима.⁶ Тако опстаје зачарани круг у којем тероризам као одговор увек добија нове основе и подстицаје и опстаје. Док се утицај извршеног терористичког дела шири налик концентричним круговима, поприма облик домино ефекта.⁷

Исламистичком тероризму, и односу Запад – Ислам, поклања се знатна пажња. Павлићевић (Pavličević 2018) упућује на поједине аспекте од значаја за разумевање културних, цивилизацијских и верских размеђа која могу, наравно уз друге кључне факторе, чинити оквире продуковања мајдсета исламистичког терористе: „Са једне, 'Западне стране', поред огромног технолошког напретка, правне државе, грађанских права и слобода, уочавамо све огољенији индивидуализам, релативизам вредности, толеранцију покаткад доведена до апсурда, поштовање закона насупрот 'кршења правила као правило' (уколико не угро-

⁶ Покадак се поменуто и констатује: „Забринутости које су типичније за радикализацију муслиманских миграната друге генерације постиндустријског друштва, феномен домаћих сихадистичких усамљеника и микрохелија, пораст десничарског антимигрантског и антимуслиманског насилног екстремизма прекомерно су заступљени у међународној антитерористичкој агенди, укључујући и ниво Уједињених нација. Међутим, ове бриге нису приоритет, или су чак једва релевантне, за оне државе и друштва на Блиском Истоку, Јужној Азији или Централној и Источној Африци која трпе неупоредиво већи терет директних губитака од тероризма погоршаних огромном, директном и индиректном штетом од широким оружаним сукоба. Оне имају пуно право да тврде да њихове забринутости нису адекватно адресиране или да им се не даје приоритет на међународном нивоу – посебно јер многе од њих немају ресурсе, а понекад им чак недостаје и основна државна функционалност потребна за ефикасну борбу против тероризма, или за спровођење чак и оних међународних мера против тероризма које су потписале. За сваку ефикасну међународну сарадњу у борби против тероризма, посебно на међурегионалном и глобалном и нивоу Уједињених нација, постоји потреба да се тај јаз премости или барем смањи” (IEP 2019, 72–73).

⁷ Примера ради, Кампион (Campion 2020) истиче: „Напади у Ослу показали су ефикасност и смртоносност операција усамљених актера мотивисаних широм идејном екстремном десницом. Тарант је тврдио да је у контакту са Бреивиком и вероватно је био њим инспирисан. После Тарантова напада, усамљени починиоци широм света тврдили су да су надахнути њиме, укључујући стрелца у Поваи Синагоги априла 2017. године и Ел Пасо стрелца августа 2019. Он такође служи као надахнуће у земљи [...] Тарантов пренос уживо његовог напада показао је другима како се то може учинити, а покушаји да се то понови у директном преносу, попут особе која је напала синагогу у Халеу, Немачка, у октобру 2019. године, имале су различите нивое неуспеха и успеха [...] Екстремна десница је спретна у уобличавању и дистрибуцији наратива и идеологије који могу пружити основу за мобилизацију усамљених актера и насиље [...] Уобичајено је видети светковине успешних усамљених починиоца, попут оних који Таранта славе као 'свеца' и оних који су од њега инспирисани, као Патрик Крусиус и Џон Ернест, као 'апостола'” (15–16).

жава систем усмерен на ефикасност досезања профита), стил живота који је одређен и дефинисан временом да се постигне и достигне, сврхе живота сведених на успех, славу и моћ – врховни досези и готово ултимативни циљеви за којима тежи човек западне цивилизације – са друге стране је исламски концепт реалности у којем вредности славе и моћи припадају Алаху, а вредности заједнице / умме посвећене су Алаху” (211).

Симеуновић (Simeunović 2018) продубљено упућује да се уобличила „на фундаменталистичкој интерпретацији ислама заснована култура смрти” (41)⁸.

Од посебног је, такође, значаја моменат који Деспотовић (2017) истиче: „Што намерним, што идеолошким превидима, западни аналитичари као да су желели да пређу да се исламски свет све успешније наметао као *самостални пол геополитичке моћи у свету*, који се постепено али дугорочно еманципује из наметнуте му улоге инструмента антлатизма у борби са нарастајућом моћи великих геополитичких опонената САД-а, као што су Руска Федерација, Кина, Индија, Иран и др. Али и непослушности све склонијих наводних европских савезника и партнера Вашингтона” (158).

Тероризам остаје злочин јер гину невини, и јер тероризам не признаје право на слободу избора. Тероризам је облик тежње за остварењем политичких циљева који морају бити прихваћени од свих. Тоталитаризму „великих” супротстављен је тоталитаризам „малих” (који се некад преклопе у интересима) којем су укорпорирана правила и диктат међународних центара моћи. Форма овог диктата која наново добија на изванредном значају је одређен концепт политички организованог друштва: демократија успостављена на неолибералним принципима не само као пожељан модел и идеал, већ као непорецив глобални модел.⁹ Тако и појединац који постаје терориста усамљени вук рациона-

⁸ Ближе: „Уопште, једна од највећих разлика између хришћанства и ислама почиње да бива управо однос према вери кроз однос према смрти, како својој смрти тако и туђој. Томе је без сумње у великој мери допринео сихадизам као милитантна интерпретација ислама, односно самоубилачки исламистички тероризам као његово оваплоћење [...] Док се ми, као екстремни материјалисти хвалимо продужењем трајања живота, исламски екстремисти се поносе самоубиством, али таквим које подразумева и убијање других. У оба случаја ради се о тежњи ка бесмртности, само што хришћани продужењем живота у земаљском рају и одлагањем смрти теже да се приближе божјој бесмртности, док исламски фундаменталисти насилно прекидају свој живот, и то обично у младим годинама, да би додајући вредности тога чина насилно прекинуте туђе животе свом, доспели до раја. И у погледу раја између нас и њих је огромна разлика, док они ипак теже рају на небу, ако ништа друго из разлога што верују у њега, ми тежимо да свој живот на земљи претворимо у рај, и то чинимо у тој мери да смо због тога одбацили и религију која нас спутава у овоземаљском уживању [...] Атеизам само појачава код човека Европе и уопште Запада уверење да смрћу све губи, док је радикални исламиста уверен да смрћу све добија. Разлика је очигледно не само у супростављености два света, две цивилизације и две религије, већ и у степену религиозности, тачније у супростављености мало или никако религиозних људи људима који су веома, чак делом и фанатично религиозни. [...] Ми смо привржени животу, а они смрти, али не било каквој, већ смрти као залогу за идеју. Наша смрт је скончање, а њихова је избор” (Симеуновић 2018, 41).

⁹ Деспотовић и Глишин (2021) упућују: „Основу мондијализма у геополитици чини став да ће еволуција друштва неминовно довести до окупљања свих људи Света у једну заједницу са јединственим системом управљања и јединственом светском владом, која би била способна да на демократски начин решава нагомилане проблеме човечанства: рат, глад, загађење, недостатак

лизује своје поступке на перцепцији угроженог или униженог (верског, националног, социјалног или идеолошког) идентитета и свакако погрешној перцепцији да његов злочин може променити систем и допринети реализацији праведног циља којег дефинише као одбрану своје слободе, и слободе оних које прихвата и осећа као своје.

Проблем је у томе што оне које прихвата и осећа као своје терориста не уочава у друштву у којем живи (односно, прихвата само незнатну себи блиску идентитетску мањину). Тако проблеми контратероризма постају проблеми решавања и досезања опција постојања два грађанска друштва у једном политички организованом друштву. На глобалном нивоу, у међународном поретку, овај проблем се може препознати (не само на релацији „Север” – „Југ”), али се не може адекватно испољити (осим кроз резолуције које прокламују идеале, и препоручују мере). Проблем се посебно не може решити докле год постоји насиље поретка над различитошћу. Али не само поретка – уколико се као стратешки циљ исламистичког тероризма региструје оснивање Калифата онда добија на значају појам исламско цивилно друштво.¹⁰ Расцеп се не може превладати насилним наметањем глобалног „уједначавајућег” принципа диктата тржишта у улузији толеранције. Остаје нужност да се процени која је цена и граница константног настојања да се убеди неко кога је немогуће убедити.

Закључне напомене

Анализа (у овом раду обухваћених) теоријских прилаза и концепата даје основе за закључак да се под тероризмом усамљених актера подразумевају манифестације (са пратећим узроцима и исходима) активности особе (изузетно

енергије, пренасељеност, воду, тероризам и слично [...]) Важнији геополитички мислиоци мондијалистичког круга су Збигњев Бжежински, Хенри Кисинџер и Џорџ Буш. Њихова главна идеја сводила се на пројекат преласка на јединствен светски систем под стратешком превлашћу Запада, који је тобожњи носилац 'прогресивних', 'хуманистичких' и 'демократских' идеја и вредности, а које су по њиховом саморазумевању довољно привлачне и пожељне да оправдају ову тежњу за планетарним наметањем" (247-249).

¹⁰ Деспотовић (2017), с горе изложеним у вези, наглашава: „Код једног броја аутора уврежено је мишљење да је тероризам углавном облик дефанзивног и осветничког средства одмазде сиромашних, који из своје асиметричне позиције одговарају на дисиметричну несразмеру моћи. 'Миграционо оружје', по нама, има респектабилне потенцијале *офанзивног асиметричног средства* које се користи кроз процесе масовне мигрантске инфилтрације у западна друштва [...] Разорни потенцијал се исказује како кроз терористичке претње и акције (особито снажно због свог религијског набоја), које готово увек имају призив 'светог терора', тако и кроз унутрашње мрежно организовање и вешто коришћење облика цивилних организација и иницијатива. Ми бисмо такав начин деловања назвали исламско цивилно друштво [...] Иако на први поглед делује као оксиморон, јер ислам одбацује демократски поредак као прихватљив облик политичке егзистенције у земљама које већ јесу исламске, синтагма *исламско цивилно друштво* представља карактеристику исламске политичке еластичности, која се користи као асиметрично средство деловања у контексту демократског и цивилног поретка западноевропских друштава. *Исламско цивилно друштво* део је исламске *тактике* у којој се демократија и њена евидентна криза и слабости, исказане кроз неолиберални модел деловања, користе као средство против самих демократских друштава, не би ли се на тај начин лакше остварили *стратешки циљеви* ислама на европском континенту" (162-163).

мале групе) која је *самостално предузела радње* усмерене на извршење, или је самостално извршила терористичко дело *ван чврсто успостављених веза* са терористичким организацијама или групама, *без пружене помоћи* терористичке организације (групе или особе која има специфичан интерес) која је била пресудна за доношење одлуке о извршењу терористичког(их) дела, односно, *без обзира на начин и степен утицаја на уобличавање намере или степен добијених подстицаја* од стране других, *без обзира на начин стицање способности или остваривање услова* за извршење дела, као и *без обзира на мотиве који могу бити идиосинкратски*, или *се могу поклапати или бити усмерени на остварење стратешких или тактичких циљева терористичких група или организација*.

У предложеној дефиницији (без обзира што ставља акценат на самосталност у предузимању радњи усмерених на извршење терористичког дела, као и на „мотиве који могу бити идиосинкратски”) не искључују се у потпуности везе терористе усамљеног починиоца са одређеном терористичком организацијом, или идеолошким и/или доктринарним оквиром који чине основ, мотив или циљ његове активности, и евентуално успешно извршеног терористичког дела. Наиме, не губи се из вида да само постојање, и свакако деловање, терористичке организације може бити мотивациони фактор теориста усамљених актера, односно да организације (мада не увек) могу бити не само трансформер идеја и циљева већ, штавише, и индиректни подстрекач. Такође, управо начином конципирања, дефиницијом се уважава и оставља простор за поставку да најшири друштвени и (гео)политички миље ствара склоп фактора окидача за извршење терористичких дела усамљених починиоца.

Међународни поредак има своју логику, и ни један ентитет га не може у целини уобличити (ма колико јак био) једноставно због чињенице што је само његов део. Мање јачим ентитетима преостаје да у границама нужности чувају идентитет не подржавајући концепције које нужност формулишу манипулативним механизмима. Мали могу мењати систем само у мери у којој не подржавају насиље, не излажући се беспотребним ризицима јер је неопходно да стварају основе да се од насиља могу одбранити. Одговор везан за тероризам усамљених актера обухвата подразумевајуће напоре за обуку службеника надлежних институција о профилу усамљених починиоца терористичких дела, аспектима њиховог менталног здравља, стицање знања о знацима упозорења, такође на нивоу институција дефинисање или усвајање постојећих теоријских концепата које дају основу за благовремено индицирање починиоца, као и израде модела процене ризика. Политичка препорука би била и ширење знања и у општој популацији, путем медија, о поменутих темама и проблемима, јер би то ојачало превенцију.

Литература

1. Деспотовић, Љубиша. 2017. *Глобализација и геополитика идентитета*. Сремски Карловци : Каирос.

2. Деспотовић, Љубиша, и Вања Глишин. 2021. *Савремени међународни односи и геополитика*. Сремски Карловци : Каирос.
3. Павлићевић, Предраг. 2018. „Однос европског идентитета и ислама: јут-јуб садржаји као модус анализе.” У „Религијски и конфесионални идентитети као актери могућих сукоба на Балкану и у Европи”, ур. Љубиша Деспотовић и Горан Иванчевић, посебно издање, *Култура полиса*: 193-213
4. Симеуновић, Драган. 2018. „Хришћанство и ислам у Европи – могућност конфликта.” У „Религијски и конфесионални идентитети као актери могућих сукоба на Балкану и у Европи”, ур. Љубиша Деспотовић и Горан Иванчевић, посебно издање, *Култура полиса*: 35-48
5. Alakos, Burcu Pinar. 2017. „Competing to Kill: Terrorist Organizations Versus Lone Wolf Terrorists, *Terrorism and Political Violence*.” 29(3): 509–532. Дои: 10.1080/ 09546553.2015.1050489
6. Alava, Séraphin, Divina Frau-Meigs, Ghayda Hassan. 2017. „Youth and Violent Extremism on social media: Mapping the Research.” *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*. последњи приступ 17. августа 2021. https://www.researchgate.net/publication/322171461_YOUTH_AND_VIOLENT_EXTREMISM_ON_SOCIAL_MEDIA_MAPPING_THE_RESEARCH_United_Nations_Educational_Scientific_and_Cultural_Organization
7. Bakker, Edwin, Beatrice de Graaf. November 2010. „Lone Wolves How to Prevent This Phenomenon?”. Expert Meeting Paper. ‘Lone Wolves; How to Prevent This Seemingly New Phenomenon’. *International Centre for Counter-Terrorism [ICCT] – The Hague*. последњи приступ 09. августа 2021. <https://www.icct.nl/app/uploads/download/file/ICCT-Bakker-deGraaf-EM-Paper-Lone-Wolves.pdf>
8. Bakker, Edwin and Beatrice de Graaf. 2011. „Preventing Lone Wolf Terrorism: some CT Approaches Addressed”, *Perspectives on Terrorism* 5 (5-6): 43–50. последњи приступ 10. августа 2021. <https://www.jstor.org/stable/pdf/26298538.pdf>
9. Bakker, Edwin and Jeanine de Roy van Zuijdewijn. 2015. “Lone-Actor Terrorism: Definitional Workshop.” *Countering Lone-Actor Terrorism Series No. 2*. RUSI Workshop Report. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies. последњи приступ 12. августа 2021. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/occasional-papers/lone-actor-terrorism-definitional-workshop>
10. Bakker, Edwin and Jeanine de Roy van Zuijdewijn. 2016. „Lone-Actor Terrorism Toolkit Paper 1: Practical Guidance for Mental Health Practitioners and Social Workers.” *Countering Lone-Actor Terrorism Series No. 9*. International Centre for Counter-Terrorism - The Hague (ICCT). последњи приступ 11. августа 2021. https://www.icct.nl/app/uploads/2016/04/201604_CLAT_Toolkit-Paper-1-1.pdf
11. Bandel, Peter. 2012. „A Wolf In Military Clothing: A Case Study Examination Of Lone Wolf Terrorism And The Roles And Responsibilities Of Government Agencies.” University of Central Florida. последњи приступ 10. августа 2021. <https://stars.library.ucf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3270&context=etd>

12. Barnes, Beau D. 2012. „Confronting the One-Man Wolf Pack: Adapting Law Enforcement and Prosecution Responses to the Threat of Lone Wolf Terrorism”, *Boston University Law Review* 92(5):1613–1662. последњи приступ 09. августа 2021. <https://www.bu.edu/law/journals-archive/bulr/volume92n4/documents/BARNES.pdf>
13. Barnett, Brett A. 2015. „20 Years Later: A Look Back at the Unabomber Manifesto.” *Perspectives on Terrorism* 9(6): 60–71. последњи приступ 16. августа 2021. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/governance-and-global-affairs/isga/perspectives-on-terrorism/2015-6.pdf>
14. Bates, Rodger A. 2012. “Dancing With Wolves: Today's Lone Wolf Terrorists.” *The Journal of Public and Professional Sociology* 4 (1): 1–14. последњи приступ 12. августа 2021. <https://digitalcommons.kennesaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=jpps>
15. Bates, Rodger A. 2016. “Tracking Lone Wolf Terrorists.” *The Journal of Public and Professional Sociology* 8 (1): 1–16. последњи приступ 02. јануара 2021. <https://digitalcommons.kennesaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1111&context=jpps>
16. Bazan, Elizabeth B. and Brian T. Yeh. 2006. “Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act of 2004: “Lone Wolf” Amendment to the Foreign Intelligence Surveillance Act”, Congressional Research Service, The Library of Congress, Washington, DC, Report for Congress. последњи приступ 10. августа 2021. <https://fas.org/sgp/crs/intel/RS22011.pdf>
17. Beydoun, Khaled A. 2018. *Lone Wolf Terrorism: Types, Stripes, and Double Standards*, *Northwestern University Law Review Online* 112 (5): 1213–1243. последњи приступ 12. августа 2021. <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1333&context=nulr>
18. Borum, Randy. 2013. „Informing Lone-Offender Investigations.” *Criminology & Public Policy*, 12 (1): 103–112. Дои:10.1111/1745-9133.12016
19. Bouhana, Noémie, Emily Corner, Paul Gill and Bart Schuurman. 2018. „Background and Preparatory Behaviours of Right-Wing Extremist Lone Actors: A Comparative Study.” *Perspectives on Terrorism* 12(6): 150–163. последњи приступ 02. јануара 2021. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2018/issue-6/pot-xii-6.pdf>
20. Brighi, Elisabetta. 2015. „The mimetic politics of lone-wolf terrorism.” *Journal of International Political Theory*, 11(1): 145–164. Дои:10.1177/1755088214555598
21. Brynielsson, Joel, Andreas Horndahl, Fredrik Johansson, Lisa Kaati, Christian Martenson, Pontus Svenson. 2012. “Analysis of Weak Signals for Detecting Lone Wolf Terrorists.” European Intelligence and Security Informatics Conference. последњи приступ 10. августа 2021. https://www.foi.se/download/18.7fd35d7f166c56ebe0bffc0/1542623690297/Analysis-of-weak-signals_FOI-S--4093--SE.pdf
22. Coffey, Kendall. 2011. „The Lone Wolf – Solo Terrorism and the Challenge of Preventative Prosecution.” *FIU Law Review* 7(1/4): 1–28. Дои: <https://dx.doi.org/10.25148/lawrev.7.1.4>

23. Cohen, Katie, Fredrik Johansson, Lisa Kaati, and Jonas Clausen Mork. 2014. „Detecting Linguistic Markers for Radical Violence in Social Media.” *Terrorism and Political Violence*, 26:246–256. Дои: 10.1080/09546553.2014.849948
24. Campion, Kristy. 2020. „Contemporary right-wing extremism in Australia.” In *Counterterrorism yearbook 2020*, eds. Isaac Kfir and John Coyne, 13–18, The Australian Strategic Policy Institute (ASPI), Counter-Terrorism Policy Centre (CTPC). <https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/ad-aspi/2020-03/ASPI%20Counterterrorism%20YB2020.pdf?XVWQRHtHM0Yjs4OTfES3sLpkmCl36X4e=>, последњи приступ 06. августа 2021.
25. Connor, Jeffrey & Carol Rollie Flynn. 2015. „Report: Lone Wolf Terrorism.” Security Studies Program Georgetown University. Critical Issue Task Force: 1–57. последњи приступ 13. августа 2021. <https://georgetownsecuritystudiesreview.org/wp-content/uploads/2015/08/NCITF-Final-Paper.pdf>
26. Corner, Emily. 2020. „Mental health and terrorism.” In *Counterterrorism yearbook 2020*, eds. Isaac Kfir and John Coyne, 69–74, The Australian Strategic Policy Institute (ASPI), Counter-Terrorism Policy Centre (CTPC). <https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/ad-aspi/2020-03/ASPI%20Counterterrorism%20YB2020.pdf?XVWQRHtHM0Yjs4OTfES3sLpkmCl36X4e=>, последњи приступ 06. августа 2021.
27. Corner, Emily and Paul Gill. 2015. „A False Dichotomy? Mental Illness and Lone-Actor Terrorism.” *Law and Human Behavior* 39(1): 23–34. последњи приступ 2. јануара 2021. <https://psycnet.apa.org/fulltext/2014-33751-001.html>
28. COT Instituut voor Veiligheids-en Crisismanagement. *Lone-wolf terrorism, Final draft 6/7/2007, , Case study for Work Package 3 'Citizens and governance in a knowledge-based society'*. Rotterdam: COT Instituut voor Veiligheids-en Crisismanagement. последњи приступ 13. августа 2021. <https://www.scribd.com/document/179981207/Lone-Wolf-Terrorism-pdf>
29. Dafnos, Andreas. 2013. „Lone Wolf Terrorism as Category: Learning from the Breivik Case.” *Journal EXIT-Deutschland* 3/2013: 96–114. последњи приступ 16. августа 2021. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.965.3587&rep=rep1&type=pdf>
30. de Graaf, Beatrice, Liesbeth van der Heide, Sabine Wanmaker & Daan Weggemans. 2013. „The Anders Behring Breivik Trial: Performing Justice, Defending Democracy.” *ICCT Research Paper*, Hague. последњи приступ 16. август 2021. https://www.researchgate.net/publication/278328283_The_Anders_Behring_Breivik_Trial_Performing_Justice_Defending_Democracy/link/584f08d108aed95c250995e0/download
31. Deloughery, Kathleen, Ryan D. King, and Victor Asal. 2013. „Understanding Lone-actor Terrorism: A Comparative Analysis with Violent Hate Crimes and Group-based Terrorism.” Final Report to the Resilient Systems Division, Science and Technology Directorate, U.S. Department of Homeland Security. College Park, MD. последњи приступ 13. августа 2021. https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/OPSR_TP_TEVUS_Comparing-Lone-Actor-Terrorism_Hate-Crimes_Group-Terrorism_2013-508.pdf

32. de Roy van Zuijdewijn Jeanine and Edwin Bakker. 2016a. „Lone-Actor Terrorism Policy Paper 1: Personal Characteristics of Lone-Actor Terrorists.” Countering Lone-Actor Terrorism Series No. 5, International Centre for Counter-Terrorism - The Hague (ICCT). последњи приступ 12. августа 2021. <https://www.isdglobal.org/isd-publications/lone-actor-terrorism-policy-paper-1-personal-characteristics-of-lone-actor-terrorists/>
33. de Roy, van Zuijdewijn Jeanine and Edwin Bakker. 2016b. „Analysing Personal Characteristics of Lone-Actor Terrorists: Research Findings and Recommendations.” *Perspectives on Terrorism* 10(2): 42–49. последњи приступ 02. јануара 2021. <https://www.jstor.org/stable/pdf/26297552.pdf?refreqid=excelsior%3A47d6180bf4ddd600f13a3166ace2c2a7>
34. Dickson, Lewis W. 2015. „Lone Wolf Terrorism. A Case Study: The Radicalization Process of a Continually Investigated & Islamic State Inspired Lone Wolf Terrorist.” *Degree project in Criminology 15 Credits*. Malmö University: Faculty of Health and Society, Department of Criminology. последњи приступ 16. августа 2021. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1487949/FULLTEXT01.pdf>
35. Eby, Charles A. 2012. „The Nation That Cried Lone Wolf: A Data-Driven Analysis of Individual Terrorists in the United States Since 9/11.” Master’s Thesis. Naval Postgraduate School Monterey. последњи приступ 15. мај 2021. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA560635.pdf>
36. Ellis, Clare and Raffaello Pantucci. 2016. „Lone-Actor Terrorism Toolkit Paper 2: Practical Guidance for Security Practitioners.” Countering Lone-Actor Terrorism Series No. 10. RUSI Occasional Paper. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies. последњи приступ 12. августа 2021. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/occasional-papers/lone-actor-terrorism-toolkit-paper-2-practical-guidance-security-practitioners>
37. Ellis, Clare, Raffaello Pantucci, Jeanine de Roy van Zuijdewijn, Edwin Bakker, Benoît Gomis, Simon Palombi and Melanie Smith. 2016. „Lone-Actor Terrorism: Final Report.” Countering Lone-Actor Terrorism Series No. 11. RUSI Occasional Paper. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies. последњи приступ 12. августа 2021. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/occasional-papers/lone-actor-terrorism-final-report>
38. Ellis, Clare, Raffaello Pantucci, Jeanine de Roy van Zuijdewijn, Edwin Bakker, Melanie Smith, Benoît Gomis and Simon Palombi. 2016. “Analysing the Processes of Lone-Actor Terrorism: Research Findings.” *Perspectives on Terrorism* 10(2): 33–41. последњи приступ 02. јануара 2021. <https://www.jstor.org/stable/pdf/26297551.pdf?refreqid=excelsior%3A47d6180bf4ddd600f13a3166ace2c2a7>
39. European Police Office [Europol]. 2008. *TE-SAT 2008 : EU Terrorism Situation and Trend Report 2008*, Hague: European Police Office. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/te-sat-2008-eu-terrorism-situation-trend-report>, последњи приступ 06. августа 2021.
40. European Law Enforcement Agency [Europol]. 2015. *TE-SAT 2015*. Hague: European Police Office. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main->

- reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2015, последњи приступ 06. августа 2021.
41. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation [Europol]. 2019. *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2019*. Hague: European Union Agency for Law Enforcement Cooperation.
<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/terrorism-situation-and-trend-report-2019-te-sat>, последњи приступ 06. августа 2021.
42. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation [Europol]. 2020. *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2020*. Hague: European Union Agency for Law Enforcement Cooperation.
<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report#fndtn-tabs-0-bottom-2>, последњи приступ 06. августа 2021.
43. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation [Europol]. 2021. *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2021*. Hague: European Union Agency for Law Enforcement Cooperation.
<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2021-tesat>, последњи приступ 06. августа 2021.
44. Feldman, Matthew. 2013. „Comparative Lone Wolf Terrorism: Toward a Heuristic Definition.” *Democracy and Security* 9(3): 270-286. Дои: 10.1080/17419166.2013.792252
45. Ganor, Boaz. 2021. „Understanding the Motivations of “Lone Wolf” Terrorists: The “Bathtub” Model.” *Perspectives on Terrorism* 15(2): 23–32. последњи приступ 13. августа 2021.
<https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2021/issue-2/volume-15-issue-2.pdf>
46. Gattinara, Pietro Castelli, Francis O’Connor, and Lasse Lindekilde. 2018. „Italy, No Country for Acting Alone? Lone Actor Radicalisation in the Neo-Fascist Milieu.” *Perspectives on Terrorism* 12(6): 136–149. последњи приступ 02. јануара 2021. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2018/issue-6/pot-xii-6.pdf>
47. George, Michael. 2017. „Disturbing Trends in Lone Wolf Terrorism: The Convergence of Mental Illness, Marginality, and Cyber Radicalism.” *SKEPTIC MAGAZINE* 22(1): 15–21. последњи приступ 11. августа 2021.
https://www.researchgate.net/publication/317387533_Disturbing_Trends_in_Lone_Wolf_Terrorism_The_Convergence_of_Mental_Illness_Marginality_and_Cyber_Radicalism_AR_TICL_E/link/5938266c4585153206d42334/download
48. Gill, Paul and Emily Corner. 2013. „Disaggregating Terrorist Offenders: Implications for Research and Practice.” *Criminology & Public Policy* 12(1): 93–101. DOI:10.1111/1745-9133.12015
49. Gill, Paul, and Emily Corner. 2016. „Lone-Actor Terrorist Target Choice.” *Behavioral sciences & the law*. Wiley 34 (5): 693–705. Дои: 10.1002/bsl.2268
50. Gill, Paul, John Horgan, Emily Corner, and James Silver. 2017. „Indicators of Lone Actor Violent Events: The Problems of Low Base Rates and Long Observa-

- tional Periods” - Manuscript Draft. *Journal of Threat Assessment and Management* 3(3-4): 165–173. Дои: 10.1037tam0000066
51. Gill, Paul and Zoe Marchment, Emily Corner & Noémie Bouhana. 2020. „Terrorist Decision Making in the Context of Risk, Attack Planning, and Attack Commission.” *Studies in Conflict & Terrorism*, 43(2): 145–160. Дои: 10.1080/1057610X.2018.1445501
52. Gruenewald, Jeff, Steven Chermak, and Joshua D. Freilich. 2013. „Distinguishing “Loner” Attacks from Other Domestic Extremist Violence: A Comparison of Far-Right Homicide Incident and Offender Characteristics.” *Criminology & Public Policy* 12(1): 63–91. DOI:10.1111/1745-9133.12008
53. Hallgarth, Jacob G. 2017. „A framework for violence: clarifying the role of motivation in lone-actor terrorism.” Master’s Thesis. Naval Postgraduate School Monterey, CA. последњи приступ 16. августа 2021.
https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/52984/17Mar_Hallgarth_Jacob.pdf?sequence=1&isAllowed=y
54. Hamilton, Melissa. 2019. „A Threat Assessment Framework for Lone-Actor Terrorists.” *Florida Law Review* 70(6): 1319–1356. последњи приступ 12. августа 2021.
<https://scholarship.law.ufl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1441&context=flr>
55. Hemmingby, Cato and Tore Bjørgo. 2018. „Terrorist Target Selection: The Case of Anders Behring Breivik.” *Perspectives on Terrorism* 12(6): 164–176, последњи приступ 02. јануара 2021.
<https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2018/issue-6/pot-xii-6.pdf>
56. Ho, Cyrus S.H., Tian Ci Quek, Roger C.M. Ho & Carol C. Choo. 2019. „Terrorism and mental illness: a pragmatic approach for the clinician.” *BJPsych Advances* 25(2): 101–109. Дои: 10.1192/bja.2018.49
57. Hofmann, David C. 2018. „How “Alone” are Lone-Actors? Exploring the Ideological, Signaling, and Support Networks of Lone-Actor Terrorists.” *Studies in Conflict & Terrorism* 43(7): 657–678. Дои: 10.1080/1057610X.2018.1493833
58. Holbrook Donald and Max Taylor. 2017. „Terrorism as Process Narratives: A Study of Pre-Arrest Media Usage and the Emergence of Pathways to Engagement.” *Terrorism and Political Violence* 31(6):1–20. Doi: 10.1080/09546553.2017.1341879
59. Hughes, Matthew and James Hess. 2016. „An Assessment of Lone Wolves Using Explosive-Laden Consumer Drones in the United States.” *Global Security and Intelligence Studies* 2(1): 62–80. Дои: 10.18278/gsis.2.1.5
60. Institute for Economics & Peace [IEP]. 2015. Global Terrorism Index 2015: Measuring and understanding the Impact of Terrorism. *Institute for Economics & Peace*.
https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2015%20Global%20Terrorism%20Index%20Report_0_0.pdf, последњи приступ 01. августа 2021.
61. Institute for Economics & Peace [IEP]. 2017. Global Terrorism Index 2017: Measuring and understanding the Impact of Terrorism. *Institute for Economics & Peace*.

- <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global%20Terrorism%20Index%202017%20%284%29.pdf>, последњи приступ 01. августа 2021.
62. Institute for Economics & Peace [IEP]. 2019. *Global Terrorism Index 2019: Measuring the Impact of Terrorism. Institute for Economics & Peace.* <https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2019>, последњи приступ 06. августа 2021.
63. International Center for the Study of Terrorism (ICST). 2012. *Tracing the Motivations and Antecedent Behaviors of Lone-Actor Terrorism: A Routine Activity Analysis of Five Lone-Actor Terrorist Events.* последњи приступ 2. јануара 2021. https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/OPSR_TP_ARC-Lone-Actor-Routine-Activity-Analysis-Report_Aug2012-508.pdf
64. Ioana Chită. 2019. „Lone actors experiencing mental health issues.” *Romanian Intelligence Studies Review / Revista Romana de Studii de Intelligence* 22: 123–136
65. Jah, Khazaeli, Mohammadmoein and Khoshnood, Ardavan. 2019. „Profiling Lone-Actor Terrorists: A Cross-Sectional Study of Lone-actor Terrorists in Western Europe (2015–2016).” *Journal of Strategic Security* 12(4): 25–49. Doi:10.5038/1944-0472.12.4.1736
66. Jain, Pooja N and Archana S Vaidya. 2021. „Analysis of Social Media Based on Terrorism – A Review.” *Vietnam Journal of Computer Science* 8(1): 1–21. DOI: 10.1142/S2196888821300015
67. Jasparro, Chris. 2010. „Lone wolf - The threat from independent jihadists.” *Jane's Intelligence Review.* последњи приступ 13. августа 2021. https://www.wikileaks.org/gifiles/attach/168/168290_Osac-jir1209.pdf
68. Johnson, Bethan and Matthew Feldman. 2021. „Siege Culture After Siege: Anatomy of a Neo-Nazi Terrorist Doctrine.” ICCT Research Paper July 2021, *International Centre for Counter-Terrorism – The Hague.* последњи приступ 07. августа 2021. <https://icct.nl/app/uploads/2021/07/siege-culture-neo-nazi-terrorist-doctrine.pdf>
69. Johnsen, Mathias Holmen. 2014. „A Case Study of Anders B. Breivik's Intergroup Conceptualisation.” *Journal of Terrorism Research* 5(2): 1–11. последњи приступ 12. августа 2021. <https://www.files.ethz.ch/isn/180564/884-2061-2-PB-1.pdf>
70. Joosse, Paul. 2015. „Leaderless Resistance and the Loneliness of Lone Wolves: Exploring the Rhetorical Dynamics of Lone Actor Violence.” *Terrorism and Political Violence* 29(1): 52–78. Doi: 10.1080/09546553.2014.987866
71. Kaati, Lisa and Pontus Svenson. 2011. „Analysis of Competing Hypothesis for Investigating Lone Wolf Terrorists.” *European Intelligence and Security Informatics Conference.* последњи приступ 16. августа 2021. https://www.foi.se/download/18.7fd35d7f166c56ebe0bffbfb/1542623690262/Analysis-of-competing-hypothesis_FOI-S-3800-SE.pdf
72. Kenyon, Jonathan, Christopher Baker-Beall, Jens Binder. 2021. „Lone-Actor Terrorism – A Systematic Literature Review.” *Studies in Conflict & Terrorism. Ahead of Print:* 1–24. Doi: 10.1080/1057610x.2021.1892635

73. Leenaars, Jan and Alastair Reed. 2016. „Understanding Lone Wolves: Towards a Theoretical Framework for Comparative Analysis.” *International Centre for Counter-Terrorism*, ICCT Report. последњи приступ 13. августа 2021. <http://icct.nl/app/uploads/2016/05/ICCT-Leenaars-Reed-Understanding-Lone-Wolves-April-2016.pdf>
74. Liem, Marieke, Jelle van Buuren and Hanneke Schönberger. 2018. „Cut from the same cloth?”. “Lone Actor Terrorists versus Common Homicide Offenders.” *ICCT Research paper*. International Centre for Counter-Terrorism - The Hague. Doi: 10.19165/2018.1.05
75. Lindekilde, Lasse, Francis O’Connor and Bart Schuurman. 2019. „Radicalization patterns and modes of attack planning and preparation among lone-actor terrorists: an exploratory analysis.” *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 11(2): 113–133. Doi: 10.1080/19434472.2017.1407814
76. Loadenthal, Michael, Samantha Hausserman, and Matthew Thierry. 2020. “Accelerating Hate: Atomwaffen Division, Contemporary Digital Fascism, and Insurrectionary Accelerationism.” У *Cyber Hate: Examining the Functions and Impact of White Supremacy in Cyberspace*, ур. Robin Maria Valeri and Kevin Borgeson. Lanham, MD: Lexington Books/Rowman & Littlefield, https://www.researchgate.net/publication/341104396_Accelerating_Hate_Atomwaffen_Division_Contemporary_Digital_Fascism_and_Insurrectionary_Accelerationism, последњи приступ 07. августа 2021.
77. Malthaner, Stefan and Lasse Lindekilde. 2017. „Analyzing Pathways of Lone-Actor Radicalization: A Relational Approach.” In *Constructions of Terrorism: An Interdisciplinary Approach to Research and Policy*, 163–180. University of California Press. последњи приступ 13. августа 2021. https://dpsa.dk/papers/LindekildeMalthaner_Analyzing%20Pathways%20of%20Lone%20Actor%20Radicalization_19.10.2015.pdf
78. Marlatt, Greta E. 2016. „Lone Wolf Terrorism - A Brief Bibliography.” *Calhoun: The NPS Institutional Archive*, Naval Postgraduate School, Center for Homeland Defense and Security, Homeland Security Digital Library. <https://core.ac.uk/download/pdf/36717454.pdf>, последњи приступ 01. фебруара 2021.
79. McCauley, Clark and Sophia Moskalenko. 2014. „Toward a Profile of Lone Wolf Terrorists: What Moves an Individual From Radical Opinion to Radical Action.” *Terrorism and Political Violence* 26:1: 69–85. Doi:10.1080/09546553.2014.849916
80. McCauley, Clark, Sophia Moskalenko and Benjamin Van Son. 2013. „Characteristics of Lone-Wolf Violent Offenders: a Comparison of Assassins and School Attackers.” *Perspectives on Terrorism* 7(1): 4–24. последњи приступ 21. фебруара 2021. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/governance-and-global-affairs/isga/perspectives-on-terrorism/2013-1.pdf>
81. Meloy, Reid J. and Jeffrey W. Pollard. 2017. „Lone-actor Terrorism and Impulsivity.” *Journal of Forensic Sciences* 62(6): 1643–1646. Doi: 10.1111/1556-4029.13500

82. Meloy, Reid J. and Jessica Yakeley. 2014. „The Violent True Believer as a “Lone Wolf” – Psychoanalytic Perspectives on Terrorism.” *Behavioral Sciences and the Law*. DOI: 10.1002/bsl.2109
83. Meloy, Reid J., Elmar Habermeyer and Angela Guldemann. 2015. „The Warning Behaviors of Anders Breivik.” *Journal of Threat Assessment and Management* 2(3-4): 164–175. последњи приступ 16. августа 2021. https://docs.wixstatic.com/ugd/b64c59_286439bcc3044ab7aff5cfdb3ea2dc31.pdf
84. Meloy, Reid J., Jens Hoffmann, Angela Guldemann, David James. 2012. „The role of warning behaviors in threat assessment: an exploration and suggested typology.” *Behavioral Sciences and the Law* 30(3): 256-79. Doi: 10.1002/bsl.999
85. Meloy, Reid J., Karoline Roshdi, Justine Glaz-Ocik, and Jens Hoffmann. 2015. „Investigating the Individual Terrorist in Europe.” *Journal of Threat Assessment and Management* 2(3-4): 140–152. последњи приступ 12. августа 2021. http://drreidmeloy.com/wp-content/uploads/2016/05/2015_InvestigatingtheIndividualTerrorist.pdf
86. Meloy, Reid J., Kris Mohandie, James L. Knoll, and Jens Hoffmann. 2015. „The Concept of Identification in Threat Assessment.” *Behavioral Sciences and the Law*, Copyright John Wiley & Sons, Ltd., Published online in Wiley Online Library. Doi: 10.1002/bsl.2166
87. Meloy, Reid J., Jacqueline Genzman. 2016. „The Clinical Threat Assessment of the Lone-Actor Terrorist.” последњи приступ 16. августа 2021. <http://drreidmeloy.com/wp-content/uploads/2015/12/Meloy-and-Genzman-online-August-2016.pdf>
88. Michael, George. 2013. „The New Media and the Rise of Exhortatory Terrorism.” *Strategic Studies Quarterly*: 40–68. последњи приступ 16. августа 2021. https://www.researchgate.net/publication/294090076_The_New_Media_and_the_Rise_of_Exhortatory_Terrorism
89. Miller, Gregory D. 2019. „Blurred Lines: The New ‘Domestic’ Terrorism.” *Perspectives on Terrorism* 13(3): 66–78. последњи приступ 13. августа 2021. https://www.researchgate.net/publication/333676937_Blurred_Lines_The_New_Domestic_Terrorism
90. Mohammadmoein, Khazaeli Jah and Khoshnood, Ardavan. 2019. „Profiling LoneActor Terrorists: A Cross-Sectional Study of Lone-actor Terrorists in Western Europe (2015–2016).” *Journal of Strategic Security* 12(4): 25–49. Doi: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.12.4.1736>
91. Mullen, Paul E and Michele Pathé. 2018. „Assessing and managing threats to commit a massacre.” *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry* 52(8): 732–736. Doi: 10.1177/0004867418773183
92. Nijboer, Matthijs. 2012. „A Review of Lone Wolf Terrorism: the Need for a Different Approach.” *Social Cosmos* 3(1): 33–39. последњи приступ 13. августа 2021. <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/237585>
93. Norris, Jesse J.. 2020. „Idiosyncratic Terrorism: Disaggregating an Undertheorized Concept.” *Perspectives on Terrorism* 14(3): 2–18. последњи приступ 2. јануара 2021. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2020/issue-3/vol-14-issue-3.pdf>

94. Nyst, Madeleine. 2019. „Social media and Counterterrorism.” In *Counterterrorism yearbook 2019*, eds. Isaac Kfir and Georgia Grice, 115–123, The Australian Strategic Policy Institute (ASPI), Counter-Terrorism Policy Centre (CTPC). https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/ad-aspi/2019-03/ASPI%20Counterterrorism%20YB2019_acc_1.pdf?VersionId=VWvpiCRC_om4gXFvmBHvSn0NIDNOrMvM, последњи приступ 06. август 2021.
95. O'Connor, Francis, Stefan Malthaner, Lasse Lindekilde. 2018. „Killing in Pairs: Radicalisation Patterns of Violent Dyads.” *International Journal of Conflict and Violence* 12: 1–12. Дои: 10.4119/UNIBI/ijcv.640
96. Pantucci, Raffaello. 2011. „A Typology of Lone Wolves: Preliminary Analysis of Lone Islamist Terrorists.” *International Centre for the Study of Radicalisation and political violence (ICSR)*, London. последњи приступ 13. августа 2021. https://icsr.info/wp-content/uploads/2011/04/1302002992ICSRPaper_ATypologyofLoneWolves_Pantucci.pdf
97. Pantucci, Raffaello, Clare Ellis and Lorien Chaplais. 2015. „Lone-Actor Terrorism: Literature Review.” Countering Lone-Actor Terrorism Series No. 1. RUSI Occasional Paper. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies. последњи приступ 12. августа 2021. <https://rusi.org/publication/occasional-papers/lone-actor-terrorism-literature-review>
98. Pavlićević Predrag, „Risk of terrorism and analysis of counterterrorism concepts: a viewpoint from Serbia”, *Romanian Intelligence Studies Review*, No. 23/2020: 6–31
99. Peddell, Daniel, Marie Eyre, Michelle McManus and James Bonworth. 2016. „Influences and vulnerabilities in radicalised lone actor terrorists: UK practitioner perspectives.” *International Journal of Police Science and Management* 18 (2): 63–76. Doi: 10.1177/1461355716638686
100. Perry, Simon, Badi Hasisi and Gali Perry. 2019. „Lone terrorists: A study of run-over attacks in Israel.” *European Journal of Criminology* 16(1): 102–123. Doi: 10.1177/1477370818769257
101. Phillips, Brian J. 2015. „Deadlier in the U.S.? On Lone Wolves, Terrorist Groups, and Attack Lethality.” *Terrorism and Political Violence* 0:1–17. DOI: 10.1080/09546553.2015.1054927. последњи приступ 16. августа 2021. https://www.researchgate.net/publication/278036867_Deadlier_in_the_US_On_Lone_Wolves_Terrorist_Groups_and_Attack_Lethality
102. Phillips, Peter J. & Gabriela Pohl. н.д.. „Economic Profiling of the Lone Wolf Terrorist: Can Economics Provide Behavioural Investigative Advice?” последњи приступ 13. августа 2021. https://eprints.usq.edu.au/21057/4/Phillips_Pohl_JASR_v7n2_AV.pdf.pdf
103. Schuurman, Bart, Edwin Bakker, Paul Gill, and Noemie Bouhana. 2017. „Lone Actor Terrorist Attack Planning and Preparation: A Data-Driven Analysis.” *Journal of Forensic Sciences* 63(4): 1191–1200. Дои: 10.1111/1556-4029.13676
104. Schuurman, Bart, Lasse Lindekilde, Stefan Malthaner, Francis O'Connor, Paul Gill & Noémie Bouhana. 2019. „End of the Lone Wolf: The Typology that Should Not Have Been.” *Studies in Conflict & Terrorism*, 42 (8): 771-778. Doi:10.1080/1057610X.2017.1419554

105. Shehabat, Ahmad, Teodor Mitew and Yahia Alzoubi. 2017. „Encrypted Jihad: Investigating the Role of Telegram App in Lone Wolf Attacks in the West.” *Journal of Strategic Security* 10(3): 27–53. Doi: <http://doi.org/10.5038/1944-0472.10.3.1604>
106. Sinai, Joshua. 2019. „Assessing innovations and new trends in Counterterrorism.” In *Counterterrorism yearbook 2019*, eds. Isaac Kfir and Georgia Grice, 129–134, The Australian Strategic Policy Institute (ASPI), Counter-Terrorism Policy Centre (CTPC). https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/ad-aspi/2019-03/ASPI%20Counterterrorism%20YB2019_acc_1.pdf?VersionId=VWvpiCRC_om4gXFvmBHvSn0NIDNOrMvM, последњи приступ 06. августа 2021.
107. Sinai, Joshua. 2020. „Forecasting active threat attacks: A New Category of Risk to anticipate.” In *Counterterrorism yearbook 2020*, eds. Isaac Kfir and John Coyne, 99–104, The Australian Strategic Policy Institute (ASPI), Counter-Terrorism Policy Centre (CTPC). <https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/ad-aspi/2020-03/ASPI%20Counterterrorism%20YB2020.pdf?XVWQRHtHM0Yjs4OTfES3sLpkmCl36X4e=>, последњи приступ 06. августа 2021.
108. Sinai, Joshua. nd. „Prevention of Low-tech, Lone Actor Terrorist Attacks: The Case of the United States, 1970s – 2019.” У: *Handbook of Terrorism Prevention and Preparedness*. Chapter 21: 676-705. DOI: 10.19165/2020.6.0121. последњи приступ 13. августа 2021. <https://icct.nl/app/uploads/2021/03/Handbook-Ch-21-Sinai-Prevention-of-Low-tech-Lone-Actor-Terrorist-Attacks.pdf>
109. Smith, Brent L., Jeff Gruenewald, Paxton Roberts, Kelly R. Damphousse. 2015. „The Emergence of Lone Wolf Terrorism: Patterns of Behavior and Implications for Intervention.” *Terrorism and Counterterrorism Today (Sociology of Crime, Law and Deviance)* 20: 91–110. Doi:10.1108/S1521-613620150000020005
110. Smith, Melanie, Sabine Barton and Jonathan Birdwell. 2016. „Policy Paper 3: Motivations, Political Engagement and Online Activity.” Countering Lone-Actor Terrorism Series No. 7. Institute for Strategic Dialogue (ISD), London. последњи приступ 12. августа 2021. <https://www.isdglobal.org/isd-publications/lone-actor-terrorism-policy-paper-3-motivations-political-engagement-and-online-activity/>
111. Spaaij, Ramón. 2010. „The Enigma of Lone Wolf Terrorism: An Assessment.” *Studies in Conflict & Terrorism* 33(9): 854–870. Дои: 10.1080/1057610X.2010.501426
112. Spaaij, Ramón and Mark Hamm S. 2015. „Key Issues and Research Agendas in Lone Wolf Terrorism”. *Studies in conflict and terrorism* 38(3): 167-178. DOI: 10.1080/1057610X.2014.986979
113. Striegher, Jason-Leigh. 2013. „Early detection of the lone wolf: advancement of counter-terrorism investigations with an absence or abundance of information and intelligence.” *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism* 8(1): 35–53. Doi: 10.1080/18335330.2013.789596
114. Springer, Nathan R. 2009. „Patterns of radicalization indentifying the markers and warning signs of domestic lone wolf terrorists in our midst.” Master’s Thesis, Naval Postgraduate School Monterey. последњи приступ 17. августа 2021.

- https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/4340/09Dec_Springer.pdf?sequence=1&isAllowed=y
115. Teich, Sarah. 2013. „Trends and Developments in Lone Wolf Terrorism in the Western World: An Analysis of Terrorist Attacks and Attempted Attacks by Islamic Extremists.” *International Institute for Counter-Terrorism (ICT)*. последњи приступ 13. августа 2021. http://ctcitraining.org/docs/LoneWolf_SarahTeich2013.pdf
116. Upadhyay, Akshat. 2017. „Anatomy of Lone Wolf Terrorism: Special Emphasis on Countering Violent Extremism.” *Manekshaw Paper* 69: 1–25. Centre for Land Warfare Studies (CLAWS), New Delhi. последњи приступ 16. августа 2021. <https://www.claws.in/publication/anatomy-of-lone-wolf-terrorism-special-emphasis-on-countering-violent-extremism/>
117. Van der Heide, Liesbeth. 2011. Individual Terrorism: Indicators of Lone Operators. Master Thesis, University of Utrecht. последњи приступ 12. августа 2021. https://www.researchgate.net/publication/292152686_Individual_Terrorism_Indicators_of_Lone_Operators
118. Weimann, Gabriel. 2012. „Lone Wolves in Cyberspace.” *Journal of Terrorism Research* 3(2): 75–90. последњи приступ 12. августа 2021. <https://www.files.ethz.ch/isn/164616/468-956-1-SM%20Full.pdf>
119. Wiskind, Claire. 2016. „Lone Wolf terrorism and Open source Jihad: An explanation and assessment.” *International Institute for Counter-Terrorism (ICT)*. последњи приступ 02. јануара 2021. <https://www.ict.org.il/UserFiles/ict-lone-wolf-osint-jihad-wiskind.pdf>
120. Zeman, Tomáš, Jan Břeň, Rudolf Urban. 2018. „Profile of a lone wolf terrorist: A crisis management perspective.” *Journal of Security & Sustainability Issues* 8(1): 5–18. Doi: 10.9770/jssi.2018.8.1(1)
121. Zeman, Tomáš, Jan Břeň, Rudolf Urban. 2017. „Role of Internet in lone wolf terrorism.” *Journal of Security & Sustainability Issues* 7(2): 185–192. последњи приступ 17. августа 2021. http://www.tb.lt/Leidiniai/SSI/7-2/7_2_1.pdf
122. Zierhoffer, Diane M. 2014. „Threat Assessment: Do Lone Terrorists Differ from Other Lone Offenders?.” *Journal of Strategic Security* 7(3): 48–62. Doi: <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.7.3.3>
123. Zúquete, José Pedro. 2014. „Men in Black: Dynamics, Violence, and Lone Wolf Potential.” *Terrorism and Political Violence*, 26: 95–109. Doi: 10.1080/09546553.2014.849920

MAPPING RESEARCH FIELDS OF THE ‘LONE – ACTOR TERRORISM’ AND COUNTERTERRORISM

Summary: The aim of the paper is systematization of thematic areas of lone-actor terrorism (LAT). Twenty areas have been identified, some of which are more pronounced in terms of content and function. The paper proposes the definition of LAT, and concludes: a) that the mapping of research fields of lone-actor terrorism has shown a very wide scope – often very productive, theoretically and methodol-

ogically established – as well as the constant expansion of thematic fields and newly formulated problems, b) that studies of LAT provide information, models and recommendations relevant to more effective counterterrorism (CT), and c) that geopolitical determinants, strategic interests that are refracted in international relations, as well as determinants that shape cultural and civilizational relations and trends in the modern world should be more strongly included in the research apparatus and the focus of LAT research.

Key words: Lone Offender, Lone-Wolf, Loner, Leaderless Resistance, geopolitics

БОРИША ЛЕЧИЋ*

Факултет за правне и пословне студије
др Лазар Вркатић
Нови Сад

UDC: 343.9

Прегледни рад
Примљен: 01.09.2021
Одобрен: 24.09.2021
Страна: 231–248

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.3.03

НАЧЕЛО ОПОРТУНИТЕТА КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА – ПРАВНО ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТ

Сажетак: Опште друштвене, политичке и економске промене у савременом свету настале крајем 19 и почетком 20 века снажно су утицале и на опсежне реформске процесе кривичног и кривичнопроцесног законодавства Р. Србије, које се на плану сузбијања криминалитета у пракси показало неефикасно, инертно и неделотворно. Анализа праксе је показала да је потребно извршити структуралне промене претходног кривичног поступка пре свега кроз измењену улогу јавног тужиоца и усвајање поједностављених форми његовог поступања у кривичним стварима.

Ефикасна борба против криминалитета који је показивао стални тренд раста, нужно је захтевала брз, адекватан и савремени кривични поступак и суђење у разумном року. То је био интерес како друштва као целине тако и окривљеног. У таквим условима, начело опортунитета кривичног гоњења постало је важан инструмент којим се обезбеђује ефикасан кривични поступак код једноставнијих, лакших кривичних дела. Ratio legis и криминално политичко оправдање увођења овог начела у кривично законодавство Р. Србије, огледао се пре свега кроз растерећења кривичних судова, смањење броја кривичних предмета и рационализацију кривичног правосуђа. На овај начин Р. Србија је следила савремена решења и трендове европских компаративних законодавстава стварајући услове за један еластичан кривичнопроцесни приступ у третирању извршилаца лакших кривичних дела. Акценат је био на ефикасном, делотворном, упрошћеном и деформализованом кривичном поступку.

Кључне речи: опортунитет, легалитет, кривични поступак, кривично гоњење, правна начела

Уводна разматрања

Реформске интервенције у кривичнопроцесном законодавству Р. Србије имале су за примаран циљ ефикасан и делотворан кривични поступак и успос-

* borisalecic@gmail.com

тављање поједностављених, практично ефективних форми поступања којима се обезбеђује адекватна друштвена реакција на криминалитет. Један од инструмената којим се постиже овај циљ јесте начело опортунитета које је познато у скоро свим савременим кривичним законодавствима европског континенталног права.

Опортунитет је традиционални принцип француског кривичнопроцесног права којим јавни тужилац потпуно слободно одлучује да ли ће користити своје законско право и дужност гоњења учинилаца кривичних деле или не, руководећи се искључиво нивоом угрожености државног интереса. Он цени не само законитост него и опортунитет гоњења (Васиљевић 1981, 122). Због тога се у једном делу теорије француског процесног законодавства сматра да је принцип опортунитета бољи и ефектнији у односу на начело легалитета јер се тиме избегава гоњење кривичних дела која несумњиво представљају незнатну друштвену опасност.

Подсећања ради, у француском материјалном кривичном праву усвојен је концепт формалног појма кривичног дела који у себи не садржи елемент друштвене опасности. То значи да не би имало смисла иницирати кривично гоњење иако су остварена сва обележја кривичног дела - противправност, одређеност у закону, кривица – јер то не захтева јавни интерес. Тачније, кривично гоњење искључује незнатна друштвена опасност, одсуство штетних последица и низак ниво кривице учиниоца. Да је у оваквим ситуацијама примена кривичних санкција непотребна, говори и принцип римског кривичног права „*minima non curat praetor*” према којем „судија не брине о малим стварима”. Евидентно је да је још тада кривичноправна реакција на извршено кривично дело била искључена принципом опортунитета.

Ипак, реални домаћај дискреционог гоњења омеђен је и одређен појмом и ширином концепта кривичног дела, начином његове регламентације и инхерентних основа који га искључују, тачније формални појам кривичног дела проширује поље важења начела опортунитета а материјални појам га сужава (Ђурђић 2010, 4).

Иако је кривични поступак заснован искључиво на принципу опортунитета у пракси логички реално могућ, ипак њега у процесноправној пракси у потпуности не оправдавају криминално политички разлози. Прво, оспоравају га и демантују морално етички разлози правичности и уставне једнакости тиме што не могу постојати грађани који су због извршеног кривичног дела подвргнути кривичном законик у и грађани који су изузети од његове примене. Такође, опортунитет с друге стране може бити генератор самовоље и стварања неједнаких мерила (Ђурђић 2010, 123) у кривичном поступку што се одређеним законским механизмима може неутралисати, нпр. институтом оштећеног као супсидијарног тужиоца.

Без обзира на оправдане критичке оцене, данас је савремени кривични поступак практично немогућ без начела опортунитета. Њиме се тзв. багателни криминалитет апстрахује из строге, редовне кривичне процедуре. Иако његова примена има низ предности у пракси (брз и ефикасан кривични поступак, рас-

терећује се правосуђе, разлози специјалне и генералне превенције, избегава се стигматизација учиниоца, накнада штете оштећеном и др.), ипак опортунитет не би требало сувише екстензивно тумачити. Превише широка дискрециона овлашћења јавног тужиоца могу у судској пракси бити плодно тло за евентуално избегавање примена права. Контролни механизам и ограничење његове примене у сваком случају треба да буде начело легалитета кривичног гоњења и општа сврха свих кривичних санкција.

Правни основ начела опортунитета

Правни основ модернизованих форми савременог кривичног поступка су бројне препоруке Савета Европе које датирају с краја 80-их година прошлог века. Оне немају обавезујући већ искључиво саветодавни карактер. Значај препорука у пракси је несумњив и евидентан што се посебно види из члана 15 ст.2 Статута Савета Европе који прописује да се од држава чланица могу тражити редовни извештаји о имплементацији препорука у национално законодавство и њиховој примени у судској пракси. Законодавно правно су посебно важне Препорука бр.18¹ из 1987. године и Препорука број 19² из 2000. године које указују на потребу и значај поједностављивања форми кривичног поступка као и на функцију и улогу јавног тужиоца.

Основна интенција Препоруке број 18 је што интензивније упрошћавање постојећих форми кривичног поступка пре свега кроз имплементацију начела опортунитета или тзв. „дискреционог прогона” у национална кривична законодавства држава чланица Савета Европе. Препорука је предложила предузимање и других конкретних мера као што су вансудска поравнања или споразуми јавног тужиоца и окривљеног, увођење скраћеног кривичног поступка за лакша кривична дела као и декриминализацију одређених кривичних дела малог значаја, саобраћајних, царинских и пореских која су често предмет правосудне праксе. Све ово је посебно важно за национална законодавства оних држава које још увек праве разлику између кривичних дела и прекршаја.

Да би се препоруке Савета Европе примениле у судској пракси, а посебно начело дискреционог кривичног гоњења, било је потребно да постоји конкретан и оправдан разлог за то, као што је на пример низак ниво угрожености јавног интереса као и релевантни докази о кривици учиниоца кривичног дела са којим располаже надлежни јавни тужилац. С тим, у вези Препорука 18 је дала неколико смерница којима се органи кривичног гоњења морају руководити приликом одлучивања о предузимању или одустајању од кривичног гоњења. Прво, мора се водити рачуна о уставним начелима и историјској правној традицији националног законодавства једне државе као и о члану 5 и 6 Ев-

¹ Recommendation No.R (87) concerning the simplification of criminal justice (adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987.) www.echr.coe.int

² Recommendation Rec (2000) 19 on the role of public prosecution in the criminal justice system (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000.), www.echr.coe.int

ропске конвенције о заштити људских права и основних слобода.³ Ова Конвенција гарантује право на слободу, сигурност, правично суђење, једнакост грађана пред законом, начело индивидуализације кривичних санкција а истовремено обавезује органе кривичног гоњења да се приликом одлучивања о примени опортунитета руководе природом, тежином и последицама кривичног дела, околностима под којима је кривично дело извршено, положајем жртве кривичног дела, њеним личним приликама као и последицама које би донесена пресуда евентуално могла изазвати код учиниоца кривичног дела.

Поред предложених мера и смерница, Препорука 18 посебно инсистира и на правима жртава извршеног кривичног дела која су прецизно регулисана Директивом Европског парламента, број 29/2012.⁴ Овим документом су дефинисани минимални стандарди и заштитне мере жртава кривичног дела и извршена је њихова систематизација у три групе – права на информације и подршку, права на учешће жртава у кривичном поступку и права на заштиту.

Препорука 18 је посебно значајна за државе чији се кривични поступак искључиво заснива на начелу легалитета. Од њих се тражи да националним кривичним законодавством пропишу услове који се морају испунити да би се за кривична дела код којих јавни интерес није претежније угрожен, могло покренути кривично гоњење. На пример, Препорука инсистира да је за кривично гоњење учинилаца ових кривичних дела потребно да постоји сагласност или захтев жртве за кривично гоњење као и да поступајуће судије имају овлашћење да дискреционо могу обуставити или прекинути кривични поступак под истим оним условима и околностима под којим то може да учини и јавни тужилац као непосредни орган кривичног прогона.

Са Препоруком 18 комплементарно је повезана и Препорука 19/2000 Савета Европе која регулише правни положај, функцију и овлашћења јавног тужиоца у кривичном поступку. Препорука је дала овлашћење јавном тужиоцу да дискреционо одлучује о алтернативама кривичног гоњења, тј. да руководећи се разлозима опортунитета и целисходности, од њега одустане или да условно пролонгира његов почетак.

Однос начела опортунитета, легалитета и дела малог значаја

Однос између ова два начела је веома важан јер се њима решавају питања обавезности кривичног гоњења за кривична дела која се гоне по службеној дужности. И код једног и код другог начела кључна је позиција јавног тужиоца који се креће у оквирима начела официјелности. У досадашњем периоду углавном се више говорило о израженој подвојености и супротстављености ових начела где је начело легалитета имало позитиван а начело опортунитета нега-

³ Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода са додатним протоколима, „Службени лист СЦГ - Међународни уговори”, број 9/2003, 5/2005, 7/2005 – исправка и „Службени гласник РС – Међународни уговори”, бр. 12/2010

⁴ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 october 2012.establishing minimum standards on the rights, suport and protection of victims of crime www.eur-lex.europa.eu

тиван предзнак (Циглер 1995, 560). Временом њихов узајамни однос све више је постао комплементаран а све мање супротстављен.

Начело легалитета (законитости) подразумева дужност јавног тужиоца да увек покрене и води кривични поступак када располаже бар основом сумње да је извршено кривично дело које се гони по службеној дужности. Једну од најпотпунијих дефиниција начела легалитета дао је В.Бајер према којој је „јавни тужилац дужан да врши кривични прогон (да покрене кривични поступак, врши функцију прогона у току кривичног поступка), кад год постоји вероватност да су испуњени законски услови за примену неке кривичне санкције на одређеног учиниоца кривичног дела које се гони по службеној дужности, а да при том не постоје законске препреке за кривични прогон” (Бајер 1982, 159).

Насупрот легалитету, опортунитет даје право, односно овлашћење јавном тужиоцу да из разлога целисходности не покрене и не води кривични поступак и ако су за то испуњени стварни и правни разлози, односно и ако располаже одговарајућим доказима. Том приликом јавни тужилац се у дискреционом одлучивању руководи јавним опште друштвеним интересом.

На основу наведеног издвајају се три битна заједничка елемента начела легалитета и опортунитета, то су обавеза кривичног гоњења, носилац обавеза кривичног гоњења и услови наступања гоњења (Циглер 1995, 562).

Синтетизујући садржину сва три заједничка елемента који повезују начело опортунитета и легалитета можемо констатовати да се и у једном и у другом случају ради о низу покретачких активности, истражних и оптужних, надлежног државног органа, односно јавног тужиоца које се предузимају са циљем да се учинилац кривичног дела открије и приведе правди уз претходно испуњење стварних и правних разлога који се односе на постајање доказа о одређеном степену сумње да постоји кривично дело које се гони по службеној дужности или да не постоје сметње за кривично гоњење (застарелост, амнестија, помиловање и др.). При томе је посебно важно обезбедити да током кривичног поступка не само нико невин не буде осуђен већ и да се кривични поступак уопште не покрене против невиног лица. Тачније, потребно је онемогућити покретање поступка када то изгледа неосновано и не сврсисходно.

У погледу „демаркационог елемента” – резултат обавезе кривичног гоњења који може бити позитиван и негативан – у делу правне теорије постоје различити ставови. Тачније, поставља се питање да ли једно и друго начело установљавају у обавезу јавног тужиоца на кривично гоњење или се код начела легалитета ради о обавези а код начела опортунитета о праву на кривично гоњење. Сматра се и преовлађује став да начело легалитета и опортунитета обавезују јавног тужиоца на кривично гоњење с том разликом што у првом случају код легалитета та обавеза аутоматски извире из закона а код опортунитета тек после свестране оцене целисходности засноване на одмеравању јавног интереса. Дакле, суштински критеријум разликовања је дискрециона оцена или слобода одлучивање између више алтернатива која није апсолутна и произвољна већ напротив, ограничена низом правних али углавном ванправних контролних механизма. Арбитрерно и самовољно дискреционо поступање

јавног тужиоца које је у судском процесу сасвим реално могуће, ограничити или у потпуности искључити јавни интерес који има снажну и не изоставну улогу руководно-корективног фактора. У томе се налази ратио легис начела опортунитета које суштински не угрожава уставно начело формално правне једнакости пред законом и правну сигурност грађана, односно владавину права.

Ипак, условно се може поставити питање да ли начело опортунитета угрожава или негира правичност као морално-етичку вредносну категорију са којом је наводно не спојиво. Такав полазни став често се изводи и на основу једностраних разматрања корелације ова два начела. Руководићи се искључиво овим вредносним критеријумом, сматра се да је начело легалитета примереније, меродавније и легитимније јер се опортунитетом, то јест неизношењем правне ствари пер суд, флагрантно узурпира функција јавног тужиоца односно институционализује неправда, што суштински није тачно. На овај начин се актуелизује питање афирмације начела опортунитета као и колизија реформских процеса и имплементације савремених тендеција у науку националног кривичног процесног права и остваривања квалитативне и квантитативне ефикасности кривичног поступка. О важности ефикасне кривичне процедуре својевремено је говорио и Ђезаре Бекарија, италијански правник и политичар, заступник етике утилитаризма, који сматра да је „праведна и корисна само хитна казна” која стигне учioniоца кривичног дела. Да би се све то постигло потребна је савремена нормативна кривична процесна основа у чијем концепту се налази начело опортунитета.

Иако је у кривично процесном законодавству Р. Србије начело легалитета основни принцип кривичног гоњења, то не значи да ова два начела не могу паралелно егзистирати у истом систему јавне кривичне тужбе јер је то од принципијелног и правичног значаја (Ђурђић 2010, 10). Напротив, без обзира на уочене разлике и сличности између њих, које су углавном процесно правног карактера, све је више приметно приближавање између ова два начела како на законодавно-правном плану тако и у судској пракси.

Евидентно је да је начело опортунитета садржајније јер надлежни јавни тужилац испитује не само законитост покретања кривичног поступка као што је случај код начела легалитета, већ испитује и оцењује стварне и правне услове материјалног кривичног права а следствено томе и криминалну политичку целисходност и оправданост његовог покретања заснованог на општем друштвеном интересу, што конкретно значи да може али не мора да гони учиниоца кривичног дела. Из ове суштинске разлике, проистиче и различито дејство ових начела у вези примене кривично материјалног права. Начелом легалитета се обезбеђује апсолутна извесност примене материјалног права кроз изрицање кривично правних мера и казни (Ђурђић 2012, 258), док се начелом опортунитета „раскида веза са теоријом апсолутног кажњавања” (Грубач 1988, 79) то јест ограничава се примена материјалног кривичног права. Ова различитост основано отвара питање интензитета и обима кривично правне заштите која се код легалитета аутоматски гарантује а код опортунитета зависи од процене јавног интереса.

Полазећи од тога да је начело опортунитета карактеристично за она процесна законодавства која усвајају формални појам кривичног дела, у пракси се често дешава да учињено дело по свим својим обележјима и елементима представља кривично дело а да јавни тужилац не предузме кривично гоњење из разлога што се у конкретном случају ради о делу малог значаја, односно његовим извршењем није проузрокована никаква штета или је она незнатна а код учioniоца је приступан низак степен кривице. У оваквим ситуацијама неизоставно се примењује начело опортунитета у чијој основи је институт материјалног кривичног права - дело малог значаја. Тачније у формално-правној конструкцији кривичног дела изостала је или је она незнатна друштвена опасност па се у таквим случајевима примењује институт малог значаја као општи законски основ искључења постојања кривичног дела. Изостављање друштвене опасности као материјалног елемента кривичног дела неки аутори критикују и сматрају недостатком кривичног законика (Лазаревић, 2011, 74).

На овај начин у правном систему и судској пракси разрешавају се случајеви тзв. багателног, ситног или лакшег криминалитета. Ипак с правом се поставља питање оправданости паралелног постојања материјално правног и процесноправног механизма - дела мало значаја и начела опортунитета - јер њихов ефекат је приближно исти. У законодавствима западно европских држава питање багателног криминалитета углавном се решава принципом опортунитета кривичног гоњења док је у Р. Србији овај проблем у надлежности и кривичног материјалног и кривичнопроцесног права.

Дело малог значаја је објективно - субјективна категорија што значи да је за његово постојање потребно да се испуне релевантне околности везане за дело и учиниоца, тј. дело мора бити багателно у објективном и субјективном смислу (Стојановић 2015, 52-53). Да би се у оваквим ситуацијама искључила кривичноправна интервенција потребно је да кумулативно буду испуњена три услова - да степен кривице учиниоца кривичног дела није висок, да су штетне последице одсутне или незнатне и да општа сврха кривичних санкција не захтева њихово изрицање као и да се ради о кривичном делу за које је прописана казна затвора до три године или новчана казна. Да ли су испуњени услови, односно да ли су повреде и угроженост заштићеног добра малог значаја и степена - о томе одлучује суд и јавни тужилац док је с друге стране примена начела опортунитета у искључиво надлежности јавног тужиоца. Посматрано из угла сврхе, суштина дела малог значаја и начела опортунитета је идентична и односи се на непредузимање кривичног гоњења а целисходност је основни критеријум којим се у оцени руководи јавни тужилац. Одлука коју код дела малог значаја доноси јавни тужилац је коначна а код начела опортунитета има привремено дејство јер је њена пуна правна снага зависна од потпуног извршења претходно преузетих обавеза. Због тога се сматра да у судској пракси предност треба дати делу малог значаја јер констатација да у конкретном случају нема кривичног дела, имплицитно не ствара обавезу на кривично гоњење.

Због тога се сматра да примена начела опортунитета има супсидијарни карактер тј. долази у обзир само ако кривично правна интервенција није ис-

кључена још у зони материјалног кривичног права. Као додатни аргументи у прилог првенства дела малог значаја наводи се да је постојање кривичног дела у искључивој надлежности материјалног а не кривичнопроцесног права а као додатни разлог наводи се реална опасност произвољности и слободе одлучивања и оцењивања јавног тужиоца када се позива на опортунитет. Преовлађују ставови да поступање јавног тужиоца по начелу опортунитета кривичног гоњења, не може имати допуњујући карактер института дела малог значаја већ напротив, ови механизми су у великој мери компатибилни јер имају исти заједнички циљ а разлике су евидентне у погледу законских услова примене (Киурски 2015, 156-157).

Судска пракса и правна теорија потврђују да се институт дела малог значаја не довољно користи у савременом кривичнопроцесном праву и да нема значајније место и функцију у решавању питања лакшег криминалитета за разлику од начела опортунитета које је мање или више у експанзији и суштински има приоритет.

Еволуција опортунитета у кривичнопроцесном законодавству Р. Србије

Интензивни процеси глобализације и бројне политичко-економске промене у свету имале су за последицу тренд брзог раста свих облика криминалитета што је довело до проширивања зоне кажњивости и снажно увреженог става да је „репресија најефикаснији вид борбе против криминалитета” (Johnstone, 2002). У таквом амбијенту претеране репресије, криминализације, кажњавања и условно речено правног насиља, акценат се све више ставља на безбедност друштва и строжије кажњавање а знатно мање на концепт криминалне политике заснован на правима и потребама учиниоца кривичног дела и жртве, односно, напушта се ресоцијализација, рехабилитација уз паралелну реафирмацију казних санкција. Традиционални и ретрибутивни кривичноправни систем се показао као не ефикасан а стопа расте криминалитета биле су све веће. Немоћ и пораз репресивног кривичноправног система неизоставно је захтевао нови концепт друштвене и правне реакције на криминалитет у којем права оштећеног и жртве неће више бити маргинализована у кривичном поступку, што делом долази до изражаја код примене начела опортунитета у судској пракси. Напротив појединим законским решењима у нашем кривичном законодавству уопште се није водило рачуна чак ни о минималним правим оштећеног пре свега информативног карактера, тј. да буде обавештен у току кривичног поступка за који је правно заинтересован. Ово је било у супротности са Декларацијом УН о основним принципима правде за жртве криминалитета и злоупотребе власти.⁵

Наведени трендови и кретања условили су снажне реформске процесе националних кривичних законодавстава у већем броју европских земаља које одликују диверзиони модели и поједностављене форме кривичног поступка којим се оставарују циљеви ресторативне и консесуалне правде. У основи рес-

⁵ Резолуција Генералне скупштине УН, бр.40/34, 1985

торативне правде су разноврсни процесноправни механизми као подршка оштећеном и жртви а садржински се односе на алтернативне облике реаговања на криминалитет као што су компензација, реституција, репарација и накнада штете. Циљ је реаговати на извршено кривично дело не само правним већ и социјалним мерама и успоставити оно стање које је најсличније оном стању које је постојало пре учињеног кривичног дела (Павловић 2008, 859-863). Наравно, имплементација диверзионих модела и алтернативних облика реаговања на багателним криминалитет, не искључује путативни систем кривичних санкција посебно казне затвора, када се ради о тешким кривичним делима јер то оправдавају и захтевају криминално–политички разлози.

Развој концепта ресторативне правде и имплементација диверзионих модела обележили су и реформске процесе кривичног законодавства Р. Србије већ у првим годинама 21 века што је делом остварено кроз увођење начела опортунитета у кривичнопроцесно законодавство наше земље. То се сматра једним од најзначајнијих достигнућа криминалне политике. У том периоду наша земља је имплементирала и ратификовала неколико међународних конвенција, уговора и других међународних аката у циљу ефикаснијег и економичнијег кривичног поступка а нормативни основ за то је био Закон о кривичном поступку из 2001 године.⁶

Следећи општи светски реформски курс, наш законодавац је ЗКП/2001 године, чл.236 и 237 увео начело опортунитета у наш кривичнопроцесни систем.

Институт опортунитета садржински је подразумевао овлашћење или право јавног тужиоца да дискреционо одлучи да ли ће евентуално покренути кривично гоњење руководећи се сврсисходношћу јавног интереса. Његово дискреционо поступање примењивало се само у односу на лакша кривична дела за која је прописана казна затвора до 3 године и новчана казна. У обзир су се узимале све околности које се односе на извршено кривично дело, личност и његов узраст. Међународно правни стандарди полазили су од тога да су јавни тужиоци, поред тога што су у функцији заштите јавног интереса, у обавези да „трагају за правдом“, односно требало би добровољно да одбаце кривичну пријаву и да одустану од даљег кривичног гоњења у колико није обезбедио довољно релевантних доказа.

Члан 236 ЗКП односи се на тзв. условљени опортунитет кривичног гоњења који је сматран једном врстом хибридне, мешовите кривичнопроцесне установе која садржи елементе како непокретање кривичног поступка тако и елементе опроштаја учиниоцу кривичног дела уколико претходно испуни одређене обавезе (Бејатовић и др. 2012, 32). Управо због ових специфичности веома је тешко одредити стварну и јединствену правну природу овог новог института јер условно одлагање кривичног гоњења према неким ауторима више је личило на опроштај или неку врсту особеног помиловања или помиловања *sui generis* или неуспелом покушаја амнестирања од кривичног гоњења у

⁶ Законик о кривичном поступку, службени лист срј бр.70/01, 68/02 и службени гласник РС бр.58/04, 85/05, 115/05 и 49/07

колико извршилац кривичног дела у задатом року не испуни прихваћене обавезе (Јекић и Данић 2005, 220).

Смисао увођења овог процесног механизма у наше законодавство имао је за циљ растерећење и рационализацију кривичног правосуђа, поједностављење форми кривичног поступка у случајевима тзв. багателног криминалитета тј. неотварање кривичног поступка ако се конкретна кривична ствар може решити на другачији друштвено прихватљив начин. При том је веома важна дискрециона оцена и процена јавног тужиоца заснована на утврђеном чињеничном стању и личности учиниоца, да је осумњичени спреман да поступа према његовим упутствима и испуни одређене прописане обавезе којима се амортизују или отклањају последице кривичног дела од покретања кривичног поступка и од евентуалног кажњавања. Нужна претпоставка за његово дискреционо поступање тј. одлагање кривичног поступка јесте испуњеност материјалних и процесних услова односно постојање основане сумње да је одређено лице извршило кривично дело које се гони по службеној дужности. Када је проценио да је примена условног одлагања кривичног гоњења оправдана, јавни тужилац записнички констатује правно обавезујући споразум односно сагласност осумњиченог у погледу садржине и рока конкретних обавеза и мера које треба да изврше. Ако наведену обавезу испуни, јавни тужилац ће кривичну пријаву одбацити решењем а у супротном покренуће кривични поступак. За поједине од таксативно набројаних мера и обавеза, чл.236, став 1, тачка 2 и 3, потребна је сагласност оштећеног као и то да осумњичени испуни доспеле обавезе издржавања и да плати одређени износ у корист хуманитарне организације фонда или јавне установе.

Друга могућност примене начела опортунитета предвиђена је чл. 237 ЗКП из 2001 године где је прописано да јавни тужилац може одбацити кривичну пријаву без претходног одлагања кривичног гоњења ако је осумњичени услед стварног кајања спречио наступања штете или је штету у потпуности надокнадио а према околностима случаја изрицање кривичне санкције не би било правично. У овом случају јавни тужилац сопственим опажањем без прописаних објективних критеријума, од случаја до случаја оцењује делатност осумњиченог што је у супротности са Препоруком бр. (87) 18 Савета министара и Препоруком РЕЦ (2000) 19, које национални законодавствима сугеришу прописивање критеријума и мерила како би се у судској пракси избегла самовоља и арбитрерност јавног тужиоца приликом дискреционог одлучивања. Решења из чл. 237 давала су широка овлашћења јавном тужиоцем јер одлука коју он доноси у овом случају била је коначна а није била предмет било какве институционалне контроле. Оправдано се постављало питање импликација евентуално погрешне процене јавног тужиоца и реално могућих злоупотреба његових овлашћења.

Нормативна решења о начелу опортунитета по ЗКП/2001. и ако су представљала усвајање савремених тенденција, била су предмет бројних критичких анализа стручне јавности јер је непотпуна и непрецизна правна регулатива, њ недостатак одговарајућих критеријума и мерила, довео до његове различите примене у судској пракси. Због тога су 2004. године извршене измене и

допуне чл.236 ЗКП којима је јавном тужиоцу за условљено одлагање кривичног гоњења била потребна сагласност суда. Исто тако уведене су и две нове мере којима се осумњичени може обавезати на одвикавање од употребе алкохола и опојних дрога и подвргнути психосоцијалној терапији.

Неуједначеност судске праксе и низ правних нелогичности и честих измена и допуна и празнина, резултирали су новим решењима о опортунитету и имплементирани у ЗКП из 2006 године.⁷ Прво, укинута је одредница „уз сагласност суда” а појам одлагање кривичног гоњења замењен појмом „опроштај кривичног гоњења осумњиченом који је испунио одређене обавезе” а јавном тужиоцу су стављене на располагање додатне алтернативне мере. Такође прецизиран је редослед организација, фондова и јавних установа којима се уплаћује одређени новчани износ или врши друштвено корисни и хуманитарни рад. Као посебан услов за сваку од изречених обавеза осумњиченом се може наложити и да изврши имовинско правни захтев оштећеном или да му се лично извини. С друге стране, безусловни опортунитет дефинисан је називом „нецелисходност кривичног гоњења због стварног кајања осумњиченог”.

Посебно обележје овог ЗКП су две групе мера, основне и адхезионе (Шкулић 2007, 830-831) које јавни тужилац може изрећи учиниоцу кривичног дела. Једне мере јавни тужилац може изрећи без обзира на став оштећеног а у њих спадају отклањање и накнада штете, измирење доспелих алиментационих обавеза, престанак на одвикавање од употребе алкохола и опојних дрога као и радно ангажовање учиниоца кривичног дела на пословима који одговарају његовим радним способностима и стручним квалификацијама.

За мере којима се одређује плаћање одређеног новчаног износа у корист хуманитарне организације, јавне установе и које се односе на обављање друштвено корисног и хуманитарног рада, потребна је претходна сагласност оштећеног.

Специфичност „адхезионих мера” у које се убрајају лично извињење учиниоца кривичног дела оштећеног и испуњавање имовинско правног захтева састоји се у том што их јавни тужилац може одредити као додатну обавезу уз било коју од напред наведених основних мера.

Начело опортунитета претрпело је бројне и значајне измене новелама ЗКП из 2009⁸. Наиме, проширене су могућности примене опортунитета на кривична дела за која је прописана казна затвора до 5 година а повећан је и број мера које стоје на располагању јавном тужиоцу.

Као посебну новину ЗКП је предвидео могућност да јавни тужилац до завршетка главног претреса, уз кумулативно испуњење два услова - сагласност суда, и да се ради о кривичном делу за које је као главна казна прописан затвор до 3 године и новчана казна – одустане од кривичног гоњења, ако осумњичени претходно испуни једну или више од следећих прописаних мера – отклони штетну последицу или надокнади причињену штету, плати одређени новчани износ у корист хуманитарне организације, фонда или јавне установе,

⁷ Законик о кривичном поступку Р. Србије, службени гласник, 46/2006

⁸ Службени гласник Р. Србије бр. 72/2009

обави одређени друштвено корисни или хуманитарни рад, испуни доспеле обавезе издржавања, да се подвргне одвицавању од употребе алкохола и опојних дрога и психосоцијалној терапији, да положи возачки испит и заврши други одговарајући курс и друге обавезе утврђене правоснажном одлуком суда и поштује друга ограничења, пре свега она која се односе на мере заштите од насиља у породици. За поједине од ових мера (плаћање новчаног износа у корист хуманитарне организације и обављање друштвеног корисног и хуманитарног рада), потребна је претходна сагласност оштећеног. Могућност да јавни тужилац до краја главног претреса одустане од кривичног гоњења предвиђена је и ако се ради о кривичном делу за које је прописана казна затвора преко 3 године а до 5 година само ако то својим решењем одобри ванрасправно веће.

Када суд донесе пресуду којом се оптужница одбија због одустанка јавног тужиоца од кривичног гоњења јер је осумњичени према оштећеном испунио једну од наведених обавеза, оштећени не може стећи статус супсидиарног тужиоца јер за то нема основа.

Условно одустајање од већ започетог кривичног гоњења као нова законска могућност изазвало је у теорији и пракси дилеме и питање да ли се овде заиста ради о опортунитету јер јавни тужилац *de facto* одустаје од оптужбе а не од кривичног гоњења. Строго формално посматрано, сматра се да се овде не ради о типичном опортунитету јер је овде гоњење започето па се током кривичног поступка од њега одустало.

Без обзира на ова различита тумачења која немају суштински већ више правно теоријски значај, новеле ЗКП/2009. обавезују јавног тужиоца да увек по службеној дужности мора да испита да ли постоје услови за примену начела условног опортунитета када се ради о кривичном делу за које је прописана новчана казна и затвор до 3 године чиме је ово начело постало основно а не одступање од начела легалитета (Бејатовић и др. 2012, 57-59). Ово се може сматрати најзначајнијим обележјем и новином ЗКП/2009. која је допринела интензивнијој квалитативној и квантитативној примени начела опортунитета у судској пракси.

Начело опортунитета у позитивном кривичном законодавству Р. Србије

Поступање јавног тужиоца по начелу опортунитета у важећем кривичном процесном законодавству Р. Србије регулисано је чл. 283 и 284 ЗКП из 2011. године.⁹

Иако је у нашем кривичном процесном законодавству као правило прихваћено начело легалитета, нови ЗКП је наставио традицију примене опортунитета нудећи окривљеном уместо кривичног поступка и кривичне санкције, одлагање или коначно-одустајање од кривичног гоњења ако испуни одређену претходну преузету друштвену корисну обавезу. Ради се дакле о дискреционим овлашћенима јавног тужиоца, узрочно повезаним са репаративним актив-

⁹ Законик о кривичном поступку Р. Србије, Службени гласник, бр. 72, 2011 101/2011 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014

ностима осумњиченог, усмереним на задовољавање стандарда правде и правичности.

Новим Закоником је скоро на идентичан начин решена примена начела опортунитета које се сада за разлику од претходног периода, у већој мери примењује на поједностављен и упрошћен начин. Поступање јавног тужиоца по овом процесном институту остварују се кроз два облика – одлагање кривичног гоњења и одбацивање кривичне пријаве.

Режим одлагања кривичног гоњења односи се на било које кривично дело за које је прописана новчана казна и казна затвора до 5 година. Да би се то остварило потребно је да осумњичени прихвати и испуни једну или више различитих обавеза које му у конкретном случају одреди јавни тужилац, руководећи се циљевима опортунитета. Природа обавеза које осумњичени треба да испуни креће се у распону од отклањања штетних последица, накнаде причињени штете, уплате новчаног износа у хуманитарне и јавне сврхе, обављања друштвено корисног и хуманитарног рада, одвикавања од употребе алкохола и психоактивних супстанци, па све до отклањања узрока насилничког понашања кроз подвргавање психосоцијалном третману и испуњавања других обавеза и поштовања ограничења утврђених правоснажном судском одлуком.

Евидентно је да је одлагање кривичног гоњења само прелазна фаза у суцесивном поступању јавног тужиоца који ће одлуку о кривичном гоњењу донети по истеку рока за испуњење обавезе осумњиченог. Тачније, кривични поступак се неће привремено покретати јер је крајњи циљ испуњење преузете обавезе и одустајање од његовог вођења. Ако осумњичени у задатом року, који не може бити дужи од годину дана, испуни обавезу, јавни тужилац ће својим решењем одбацити кривичну пријаву и о томе обавестити оштећеног који против те одлуке нема право приговора вишем јавном тужиоцу. Међутим, ако је оштећени незадовољан одлуком јавног тужиоца, односно штета му није у потпуности надокнађена, задржава право да свој имовински захтев оствари у парничном поступку.

Једна од битних разлика у односу на претходна решења огледа се у томе што више није могуће условљено одустајање јавног тужиоца од кривичног гоњења као што је то могло раније до завршетка главног претреса, већ је то дискреционо одлучивање јавног тужиоца сада ограничено и сведено само на предистражне радње, односно на фазу одлучивања о кривичној пријави што је у складу са концептом јавно тужилачке истраге.

Поред тога, важећи Законик је одустао од спорног решења којим се за одлагање кривичног гоњења као и за предузимање и извршење појединих обавеза од стране осумњиченог тражила сагласност суда и пристанак оштећеног. Ова сагласност и пристанак оштећеног сада нису потребни јер о наведеним питањима искључиво одлучује јавни тужилац. На овај начин квалитативно се јача статусна и функционална позиција јавног тужиоца и оставља му се широк маневарски простор за примену начела опортунитета. Као државни орган, јавни тужилац је овлашћен и надлежан да несметано одлучује и истовремено штити јавни интерес и интерес оштећене стране.

У погледу спектра обавеза које јавни тужилац налаже осумњиченом, преузета су и задржана ранија решења с том разликом што су искључене могућности одређивања мере полагања возачког испита и додатне возачке обуке и другог одговарајућег курса а ранија мера подвргавања психосоцијалном третману односи се само на отклањање узрока насилничког понашања.

Поред наведеног, важећи ЗКП установио је могућност „институционалног праћења” и контроле над извршењем мера које је наложио јавни тужилац што је веома значајна иновација. Наиме, надзор над извршењем преузетих обавеза врши повереник органа управе надлежан за извршење кривичних санкција.

Одлука о одлагању кривичног гоњења доноси се у форми наредбе.

ЗКП/2011. године није регулисао поступак расподеле финансијских средстава намењених хуманитарним организацијама и јавним установама а није постојала ни законом прописана контрола трошења тих средстава. Јавни тужиоци су дискреционо, по личној процени, одлучивали о усмеравању ових средстава што је потенцијално отворило простор за евентуалне злоупотребе. Изменама ЗКП из 2014 године¹⁰ отклоњени су наведени недостатци па се сва расположива средства која су резултат примене начела опортунитета, трансферишу на један рачун а затим се на основу јавно спроведеног конкурса министарства правде расподељују крајњим корисницима. Изузетак од овог правила су случајеви непосредне доделе ових средстава ради лечења деце у иностранству када је Републички фонд за здравствено осигурање у могућности да их обезбеди по овом основу.

Други могући облик примене начела опортунитета кривичног гоњења према пунолетним учиниоцима кривичних дела у кривичном законодавству Р. Србије јесте могућност јавног тужиоца да одбаци кривичну пријаву иако су испуњени сви стварни и правни услови за покретање кривичног поступка. Овај облик је регулисан чланом 284, став 3 Законика о кривичном поступку а у теорији и судској пракси се још назива тзв. безусловни или „чисти” опортунитет.

Наиме, потребно је да се кумулативно испуне три услова, прописана ЗКП - прво, да се ради о кривичном делу за које је прописана казна затвора до три године, друго, да је осумњичени је услед стварног кајања спречио наступање штете или је штету у потпуности надокнадио и треће, да јавни тужилац према околности случаја, оцени да изрицање кривичне санкције не би било правично.

Као и код института одлагања кривичног гоњења, и овде се ради о одступању од начела легалитета јер се ради о лакшим кривичним делима за које кривично гоњење није увек нужно и правично-сврсисходно. Криминално-политичко оправдање овог облика опортунитета произилази из поновног успостављања пређашњег стања између окривљеног и оштећеног, односно између њих је дошло измирења и нормализације односа. Сходно томе, казнена интервенција државе била би само контрапродуктивна.

¹⁰ Службени гласник Р. Србије, бр. 55/2014

Одлучујући о одбацивању кривичне пријаве, јавни тужилац о кривичном гоњењу одлучује потпуно самостално и дискреционо, оцењујући правичност евентуалног изрицања кривичне санкције, руководећи се при том посебно околностима које се односе на личност окривљеног и под којима је кривично дело учињено.

Примена овог облика опортунитета је у пракси веома ретка јер не постоје јасно дефинисани објективни и мерљиви критеријуми, тачније, све се своди на личну процену и запажање јавног тужиоца. Зато се он приликом дискреционе оцене углавном руководи анализом поступања окривљеног – тј. да ли је он у спречавању наступања штете или њеној надокнади поступао потпуно добровољно, слободно, независно од дејства спољних или других фактора, затим који су то опредељујући морално-етички мотиви који су основ његовог стварног кајања. Некада се искреност поступања и стварно кајање окривљеног могу процењивати и на основу спољних манифестација његовог понашања, (плач, физичке гестикулације и друга осећања). Значајан елемент о оцени целисходности јавног тужиоца, свакако су подаци из казних и прекршајних евиденција који дају одговор да ли се ради о лицу склоном криминогеном и насилничком понашању.

Овај облик опортунитета у пракси је много једноставнији, није условљен роковима нити извршењем обавеза од стране окривљеног, односно договором о компензацији штете. Ако су испуњени законом прописани кумулативни услови, јавни тужилац може одбацивати кривичну пријаву по овом основу и ако се окривљени противи оваквом решењу (Бејатовић и др. 2019, 35), односно ако је у потпуности и добровољно манифестовао своју слободно изражену вољу да отклони последице свог понашања.

Пре доношења решења о одбацивању кривичне пријаве, јавни тужилац у циљу потпуног објективизирања своје оцене о целисходности, практикује и успостављање контакта са оштећеним, не у смислу добијања његове сагласности за одбацивање кривичне пријаве, већ у циљу проверавања да ли је окривљени заиста у потпуности надокнадио проузроковану штету.

Одбацивањем кривичне пријаве по овом основу, предметна кривична ствар се окончава, с тим што оштећеном не припада право на приговор непосредно вишем јавном тужиоцу како би евентуално заштитио свој правни интерес. Тачније, јавни тужилац упознаје оштећеног да приговору нема места.

Закључна разматрања

Иако представља одступање од начела легалитета, опортунитет у савременом кривичном поступку представља веома значајан инструмент поједностављених процесних форми којима се лакша кривична дела решавају у зони поступања јавног тужиоца а не суда. То је у сагласности и са Препорукама Савета министара ЕУ које сугеришу упрошћене, диверионе форме кривичнопроцесног поступања у државном реаговању на криминалитет као и инсталирању нове улоге јавног тужиоца а све у примарном циљу обезбеђивања ефикасности кривичног поступка и растерећења кривичних судова.

Међутим, иако је прошло двадесетак година од његовог правног нормирања у наше кривичнопроцесно законодавство, искуства у његовој практичној примени су и поред почетне резервисаности, позитивна али очекивања су била значајно већа, посебно са аспекта обима његове примене. О томе сведоче и расположиве статистике (Бејатовић и др. 2019, 35) тужилачке праксе која указују на недовољну искоришћеност капацитета овог правног института. Из њих произилази да се укупан број кривичних предмета у основним и вишим тужилаштвима у Р. Србији, који су решени применом начела опортунитета - одлагањем кривичног гоњења - креће на нивоу 13,6%, што се ипак може оценити релативно недовољним уз чињеницу да не постоје лимитирајуће околности које ограничавају дискреционо поступање и одлучивање јавног тужиоца.

Анализа тужилачке праксе показује да разлоге за то углавном треба тражити на страни јавног тужиоца који своју резервисаност у примени једног и другог облика начела опортунитета криминално-политички правдају разлозима правичности у заштити јавног интереса, једнакошћу свих грађана пред законом, правном сигурношћу и моралним захтевом да окривљени буде кажњен. Тачније, у недостатку мерљивих објективних критеријума, тешко је у сваком конкретном случају поставити баланс између опшtedруштвених и индивидуалних интереса, па се у таквим околностима претежнији значај даје јавном интересу што је условно речено, логично и оправдано. Наравно, да примена начела опортунитета може у пракси довести и до низа неправичних ситуација, до евентуалног негирања правде као морално-етичке категорије и других импликација које могу изазвати реакције стручне и лаичке јавности, што појачава јавно тужилачку резервисаност. Зато су изузетно важна упутства републичког тужилаштва о објективним, мерљивим критеријумима у вези са практичном применом начела опортунитета како би се релаксирао опрез у њиховом целисходном поступању и неуједначена пракса.

У условима немоћи система класичних казни и неуспеха ресоцијализације, решење у реаговању на лакши облике криминалитета треба тражити или у већем обиму примене новоуведених правних института или њиховој трансформацији и адаптилности традиционалним законским решењима како би се постигао пуни правни ефекат прокламованих циљева. Оправдано се поставља питање да ли је савремени „правно-социолошки” концепт ресторативне правде једно од решења који смањује улогу државе у конфликтном троуглу: учинилац, жртва, држава као то заговарају поједини криминолози, јер се на тај начин отвара већи маневарски простор за директно укључивање заинтересованих страна у решавање последица извршеног кривичног дела.

Један од изузетно значајних инструмената на овом плану је свакако начело опортунитета уз кориговање његових постојећих модалитета - на пример кроз значајније и активније укључивање жртве кривичног дела (оштећеног) у разрешавање кривичног предмета и постизање обостраног интересног компромиса уз неизоставну и верификационо-корективну улогу јавног тужиоца.

Литература

1. Bayer, Vladimir. 1982. *Jugoslovensko krivičnoprocesno pravo*, knjiga prva, Zagreb
2. Бејатовић, Станко, Војислав Ђурђић, Милан Шкулић, Горан Илић, Јасмина Киурски, Марина Матић, Радован Лазић, Светлана Ненадић и Верица Трнинић. 2012. *Примена начела опортунитета у пракси - изазови и препоруке*, Београд: Удружење јавних тужиоца и заменика Србије
3. Бејатовић, Станко, Горан Илић, Јасмина Киурски, Тамара Мировић и Светлана Ненадић. 2019. *Приручник за примену начела опортунитета кривичног гоњења*, Београд: Мисија ОЕБС-а у Србији
4. Васиљевић, Тихомир. 1981. *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, Београд: Савремена администрација
5. Грубач, Момчило, 1988. „Начело легалитета у кривично процесном праву СФРЈ”, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право* (3): 79
6. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012.establishing minimum standards on the rights, suport and protection of victims of crime www.eur-leh.europa.eu
7. Ђурђић, Војислав. 2010. „Дискреционо кривично гоњење”, Ниш: *Зборник радова Правног факултета*: 4, 123
8. Ђурђић, Војислав. 2012. „Дискреционо гоњење учинилаца кривичних дела”, Зеница: *Анали Правног факултета*: 258
9. Законик о кривичном поступку, „Службени лист СРЈ” бр.70/01, 68/02 и „Службени гласник РС” бр.58/04, 85/05, 115/05 и 49/07
10. Закон о кривичном поступку Р. Србије, „Службени гласник РС” бр.46/06
11. Законик о кривичном поступку Р. Србије, „Службени гласник РС” бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14
12. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода са додатним протоколима, „Службени лист СЦГ - Међународни уговори”, број 9/2003, 5/2005, 7/2005 – исправка и „Службени гласник РС – Међународни уговори”, бр. 12/2010
13. Јекић, Загорка и Радмила Данић. 2005. *Krivičnoprocesno pravo*, Beograd
14. Johnstone, Gerry. 2002. *Restorative Justice: Ideas, Values, Debates*. Devon: Willan Publisher
15. Киурски, Н., Јасмина. 2015. „Начело кривичног гоњења”. Докторска дисертација. Универзитет Београд: Правни факултет
16. Лазаревић, Љубиша. 2011, *Komentar Krivičnog zakonika*, Београд: Правни факултет Универзитет Унион
17. Павловић, Милена. 2008. „Злочин и мржња у контексту ресторативне правде”. Нови Сад: *Зборник радова Правног факултета* (1-2): 859-863
18. Recommendation No.R (1987) concering the simplification of criminal justice (adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987.) www.echr.coe.int

19. Recommendation Rec (2000) 19 on the role of public prosecution in the criminal justice system (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000.), www.echr.coe.int
20. Rezolucija Generalne skupštine UN, br.40/34, 1985
21. Службени гласник Р. Србије бр. 72/2009 и бр. 55/2014
22. Стојановић, Зоран. 2015. *Кривично право*, приручник за полагање правосудног испита, Београд: Правни факултет, *Службени гласник*
23. Циглер, Снежана. 1995. „Појам начела легалитета и опортунитета кривичног гоњења”. Београд: *Архив за правне и друштвене науке* вол.(51), бр.4: 560-562
24. Шкулић, Милан. 2007. *Коментар законика о кривичном поступку*, Београд: Службени гласник

PRINCIPLE OF OPPORTUNITY OF CRIMINAL PROSECUTION – LEGAL AND THEORETICAL ASPECTS

Summary: All social, political and economical progress that was made in the end of 19th century and beginning of 20th century had a really strong consequenced a wide reforms of processes of criminal law and criminal proceedings law by a legislation of Republic of Serbia, which showed uneficcience, inert and uneffective plan of crime prevention in practice. Practical analysis proved that it's necessary to make structural changes to pervious criminal procedure, first through the changed act of a public prosecutor, than in aplying a simplified form of actions in his criminal cases.

Effective fight against criminal, which has showing a constant trend of growth, always requiered quick, adequate and contemporary procedure and trial in short time. That was the interest of a whole society, and a defendant too. In that circumstances, principle of opportunity hac become a important instrument that requieres efficient procedure of minor crimes. Ratio legis and criminal political justification of the introduction of this principle in the criminal law of Republic of Serbia, reflected first throuht relief of courts, reduction of the number of cases and rationalization of criminal law. In this way, Republic of Serbia was followed aplyed trends of European comparative legislation, creating conditions for a new aproach of a criminal procedure in threating perpetrators of a minor crimes. The point was in a efficient, effective, and deformalised crime procedures.

Key words: opportunity, legality, criminal procedure, criminal prosecution, legal principles

IV

ЕКОНОМИЈА И ДРУШТВО

ИВАН МИЛОЈЕВИЋ*
МИЛОШ МИЉКОВИЋ**
Министарство одбране
Београд

UDC: 336.2
Прегледни рад
Примљен: 24.08.2021
Одобрен: 26.09.2021
Страна: 251–266
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.4.01

РАЧУНОВОДСТВЕНИ ТРЕТМАН ПОРЕЗА НА ИМОВИНУ КОД БУЏЕТСКИХ СУБЈЕКТА

Сажетак: Порез на имовину је током раста привредне активности постао један од мање издашних пореза, али и даље изузетно значајан вид прихода услед фискалне федерализације. Порез на имовину у Р. Србији правно је утемељен и сферно уређен Законом о порезима на имовину.

У овом раду ће бити приказано како буџетски корисник као субјекат који води пословне књиге по принципу двојног књиговодства евидентира порез на имовину. Овај порез се утврђује самоопорезивањем тако што порески обвезник подноси пореску пријаву. Методама књиговодственог обухватања промена за опрему добијену као поклон у натуралном облику, набавке дела основних средстава од страних донација као и новчаних средстава од домаћег донатора биће обрађен предмет овог рада.

Кључне речи: порез, имовина, порески обвезник, књиговодствени третман.

Увод

Порези на имовину су врста јавних прихода који учествују значајнијим процентом у укупним приходима буџета. Овај порез спада у реалне порезе (Поповић 2014) јер је за њега неопходно само постојање непокретности коју директно погађа док се не води рачуна о личности и економској снази лица коме се пореска обавеза утврђује. Порези на имовину се сматрају статичним порезима онда када предмет опорезивања није имовина у динамици (Анђелић и Мајсторовић 2016, 11), а када се испољава економска снага и као порези којим се опорезује имовина у динамици, а када се као последица јавља трансфер

* drimilojevic@gmail.com

** milos.miljkovic.mekis@gmail.com

имовине и њених права што за последицу има стицање економске снаге која ће се опорезивати. Статични порези на имовину представљају сигуран приход буџета који се лако и са великом поузданошћу може планирати, с обзиром на то да је редован порез који се плаћа периодично све док опорезована непокретност постоји (Костић 2020, 46). На основу пореске пријаве коју је у обавези да поднесе порески обвезник, утврђује се овај порез. Порески обвезник који води дневник, главну књигу и помоћне књиге, износ пореске обавезе је у обавези да утврди самоопорезивањем. Порески обвезник (Мајсторовић, Тасић и Јовићевић 2020, 57) је дужан да до 31. марта сваке године поднесе пореску пријаву са приказаним порезом за конкретну годину. За имовину за коју је могуће остварити пореско ослобођење, пријава се не подноси. Приликом утврђивања пореза за конкретну годину, све промене које се евидентирају у току године, а могу имати или имају значај на износ обавезе, нису од значаја приликом утврђивања обавезе за конкретну годину (Vasiljević 2016, 721). Правилно евидентирање овог пореза у пословним књигама је од велике важности за поштовање принципа рачуноводства о начину вођења пословних књига.

Порез на имовину и њихово нормативно уређење у Републици Србији

Порези на имовину, онако како су уређени, уведени су у порески систем Републике Србије правним актом који се звао Закон о порезима на имовину („Службени гласник РС”, бр. 76/91). Његова примена почела је почетком месеца јануара 1992. године. Закон о порезима на имовину онај који је нама данас познат објављен је у „Службеном гласник Републике Србије”, бр.80/02, 80/02 135/04, 61/07, 5/09, 101/10, 24/11, 78/11, 57/12, 47/13, 68/14, 95/18, 99/18 и 86/2019 – у даљем раду - Закон о порезима и доживео је више измена у периоду од када је донет 2002. године па до данас.

Порези на имовину спадају у реалне (објектне) порезе и они погађају имовину, не водећи при том рачуна о личности и економској снази самог пореског обвезника. Да би се делимично ублажило наведена карактеристика пореза на имовину, у њихов систем се уводе одређени елементи који уважавају поједина персонална (лична) својства пореског обвезника. Пример за то је члан 12. Закона о порезима, којим је прописано пореско ослобађање за имовину која је у државном власништву, а на коришћењу је код државних органа, осим јавних предузећа, као и за конзуларна и дипломатска представништва иностранства, ако Република у тим државама има иста права по основу овог пореза као и за имовину конвенцијално признатих цркава и других верских заједница и за имовину за коју је закључењем билатералног уговора са неком другом државом регулисано да се наведени порез не плаћа, као и онда када укупна основница за обрачун пореза за све непокретности у локалној самоуправи није већа од 400.000,00 динара (Радичић и Раичевић 2011).

Члан 6. Закона о финансирању локалне самоуправе („Службени гласник РС”, бр. 62/2006, 47/2011, 93/2012, 99/2013, 125/2014, 95/2015, 83/2016, 91/2016, 104/2016, 96/2017, 89/2018, 95/2018, 86/2019, 126/2020 на даље у раду

- Закон о финансирању локалне самоуправе) порез на имовину је сврстао у изворне приходе јединице локалне самоуправе, што значи да стопу овог пореза, утврђују скупштине јединица локалне самоуправе.

Од 1. јануара 2007. године порез на имовину који није у динамици утврђују, контролишу и наплаћују јединице локалне самоуправе, с обзиром на то да порез на имовину представља изворни приход локалне самоуправе. Сprovedеном децентрализацијом фискалног система (Видовић и Дуин 2018, 114) омогућено је сопствено финансирање јединица локалне самоуправе, па самим тим и њихова већа финансијска самосталност. Фискалном децентрализацијом се подстиче пореска конкуренција (Прдић 2018, 378) међу јединицама локалне самоуправе, која успешнијима у тржишној утакмици обезбеђује веће приходе на основу којих могу да планирају и финансирају обављање послова из њихове надлежности.

Нормативно уређење пореза на имовину

Измирење обавеза по основу пореза на имовину у Републици Србији уређено је Законом о порезима који је усаглашен са Законом о финансирању локалне самоуправе. За законито и тачно утврђивање пореске обавезе која произилази по основу Закона о порезима на имовину за порески период од годину дана, најпре се морају дефинисати и нормативно уредити појмови од значаја за исказивање обавезе по основу пореза, а то су (Ђорђевић и Митић 2020, 131):

- 1) пореска основица пореза на имовину;
- 2) порески обвезник пореза на имовину;
- 3) пореска ослобађања и олакшице и
- 4) пореска стопа.

Законом о порезима су прописани максимални износи стопа пореза на имовину до којих се у јединици локалне самоуправе може утврђивати порез на имовину, с тим да јединица локалне самоуправе утврђује конкретну висину стопе.

Овим законским решењем спречена је могућност да, у одсуству максималне пореске стопе уређене законом, локална самоуправа неограничено (повећањем пореске стопе да повећава порески терет обвезницима, ради обезбеђења средстава за своје расходе. Сагласно овлашћењу датом скупштини локалне самоуправе, локална самоуправа може самостално да утврди стопу или стопе пореза на имовину, а на основу Закона о порезима на имовину и раније донете Одлуке о стопама пореза на конкретној територији самоуправе за опорезивање имовине која се на њој налази. Локалним самоуправама је дато право да уређују стопу пореза на имовину до висине највише стопе пореза уређене Законом о порезима, омогућава различите висине ових стопа у различитим јединицама локалне самоуправе и различите приходе по основу пореза на имовину за сваку наредну годину.

Закон о порезима на имовину дефинише неколико различитих врста пореза и то: на имовину у статисти и имовину у динамици.

Статички порез на имовину у надлежности су локалне пореска власти, док на поклон и наслеђе и пренос апсолутних права администрира Пореска управа преко Сектора за издвојене активности. Да би се Закон о порезима могао правилно да примењује на конкретне случајеве Пореска управа мора у свом раду примењивати Закон о пореском поступку и пореској администрацији, који је од великог значаја за њен правилан рад, тако мора примењивати Закон о управном поступку, којима су прописана правила о надлежности за вођење поступка, спровођење поступка, доношење решења, решавања по жалби итд. Поред наведених процесних закона, у целокупном поступку утврђивања пореске обавезе неопходно је водити рачуна и о другим пореским законима чија примена искључује утврђивање пореске обавезе по основу Закона о порезима, али и непореским законима којима се уређују начин вођења пословних књига и начин састављања рачуна пословне године и то пре свега следећих Закона: о средствима у својини Републике Србије, о порезу на добит правних лица, пореза на додату вредност, о буџетском систему, о порезу на доходак грађана, о рачуноводству, и др., као и о подзаконским актима донетим на основу тих закона.

Буџет као финансијски институт

Све јавне приходе (порезе, доприносе, накнаде, таксе и друге облике јавних прихода), који се убирају ради финансирања јавних расхода државе, треба билансирати и расподелити на одређене кориснике и за утврђене намене, чему служи буџет. Држава својим буџетом уређује обим средстава за финансирање свих државних јавних функција, као и инструменте дистрибуције тих средстава на поједине кориснике по обиму и намени. Локалне самоуправе и Аутономне покрајине, односно њихове скупштине као и скупштине градова и општина, сваке године планирају приходе и примања, а одобравају расходе и издатке потребне за финансирање својих изворних и поверених послова.

Буџетски систем Републике се састоји од буџета:

- Републике Србије,
- аутономних покрајина,
- градова и општина,
- града Београда и
- финансијских планова организација обавезног социјалног осигурања.

Буџет у себи садржи општи посебни део. Општи део буџета чине: 1) приказ прихода и расхода; 2) преглед примања из иностраних и из домаћих кредита, отплате главнице као и камате дуга свих нивоа власти; 3) процена укупног задужења, односно раздужења током буџетске године; 4) предлози за коришћење суфицита, као и изворе за финансирање евентуалног дефицита; 5) процене износа нових гаранција током буџетске године; 6) процене других евентуалних обавеза и њихово дејство на буџет; 7) преглед и структура укупно неизмиреног дуга и датих гаранција; 8) стална и текућа буџетска резерва и 9) описи и процене пореских расхода (Вукша, Анђелић и Милојевић 2020, 68).

Посебан део буџета састоји се од финансијских планова које израђују директни корисници буџетских средстава. Они у себи садрже издатке директних корисника, а у складу са функционалном и економском класификацијом. Организације обавезног социјалног осигурања доносе финансијски план, а у такве спадају Републички фонд за здравствену заштиту, РФ за ПИО пољопривредника, за самосталне делатности, Републички фонд за запослене и Национална служба за запошљавање.

Приходи које остварују локалне самоуправе

У складу са члном 5. Закона о финансирању локалне самоуправе, у буџету локалне самоуправе новчана средства се обезбеђују из трансфера, уступљених и изворних прихода, по основу задуживања и других прихода утврђених законом.

Порез на имовину као приход локалне самоуправе обрачунава се на право:

- својине на земљиште чија је површина већа од 10 ари;
- закупа или коришћења, стана или друге непокретности за физичко лице;
- непокретности у јавној својини, без правног основа,
- коришћење непокретности у јавној својини од корисника непокретности, у складу са законом којим се уређује јавна својина;
- коришћења државине непокретности од стране лица које није познато.

Порез на имовину се мора измирити онда када на непокретност постоји право закупа, коришћења или државине, а не постоји право својине. На основу члана 5. став 1. Закона о финансирању локалне самоуправе, стамбене и пословне зграде, земљиште, станови, пословне просторије, зграде, гараже и просторије за одмор и рекреацију други грађевински објекти и њихови делови се сматрају непокретностима.

Право својине, као предмет опорезивања, подразумева најширу правну власт на ствари у оквиру правног поретка. Право својине обухвата: право држања, коришћења и располагања једном ствари, па и непокретности, и оно делује према свима (ерга омнес), па стога представља најпотпунију, најширу и најсадржајнију правну власт на ствари у оквиру правног поретка. Међутим, пошто остала права (коришћење, државина) лишавају власника непокретности на којој је конституисано право својине, дела његових овлашћења као власника, законом је уређено да порез на имовину плаћа носилац тих права, а не власник непокретности.

Територијални принцип је основни принцип током утврђивања пореза на имовину, то значи у суштини да је порески обвезник физичко и правно лице које има одређено право над непокретности која се налази на територији под управом локалне самоуправе. Територијални принцип, са аспекта наплате пореза на имовину, има ту предност што се предмет опорезивања (непокретност) налази на националној територији, па се порез може лако наплатити, по потреби, и принудним путем из саме непокретности.

Образац ППИ-1

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Јединица локалне самоуправе _____

Организациона јединица _____

ПОРЕСКА ПРИЈАВА	
ИЗМЕНЈЕНА ПОРЕСКА ПРИЈАВА	
Идентификациони број пријаве	

**ПОРЕСКА ПРИЈАВА
О УТВРЂЕНОМ ПОРЕЗУ НА ИМОВИНУ ЗА 20 _____ ГОДИНУ**

1. ПОДАЦИ О ОБВЕЗНИКУ ПОРЕЗА, ОДНОСНО О ОГРАНКУ НЕРЕЗИДЕНТНОГ ОБВЕЗНИКА	
1.1. Пословно име, односно име и презиме	_____
1.2. Порески идентификациони број (ПИБ, односно ЈМБГ)	_____
1.3. Матични број	_____
1.4. Претежна делатност	Шифра _____
Назив	_____
1.5. Датум уписа у регистар	_____
1.6. Подаци о седишту/адреси огранка/пребивалишту/боравишту:	
1.6.1. Град/Општина	_____
1.6.2. Место	_____
1.6.3. Назив улице	_____
1.6.4. Број (број и слово)	_____
1.6.5. Спрат, број посебног дела објекта (стана, локала и сл.) и слово	_____
1.6.6. Број телефона	_____
1.6.7. E-mail	_____

2. ПРИЈАВЉУЈЕМ:	
2.1. Утврђени порез за 20 _____ годину	_____
2.2. _____ измену утврђеног пореза за 20 _____ годину због промене:	_____
Дан настанка промене:	_____

3. УТВРЂЕНИ ПОРЕЗ ЗА 20 _____ ГОДИНУ	
(збир утврђеног пореза за све непокретности са Бр. 8. Прилога-1)	
3.1. Износ пореза за прво тромесечје	_____
(збир утврђеног пореза за прво тромесечје за све непокретности са Бр. 8.1. Прилога-1)	
3.2. Износ пореза за друго тромесечје	_____
(збир утврђеног пореза за друго тромесечје за све непокретности са Бр. 8.2. Прилога-1)	
3.3. Износ пореза за треће тромесечје	_____
(збир утврђеног пореза за треће тромесечје за све непокретности са Бр. 8.3. Прилога-1)	
3.4. Износ пореза за четврто тромесечје	_____
(збир утврђеног пореза за четврто тромесечје за све непокретности са Бр. 8.4. Прилога-1)	

4. ИЗНОС УВЕЋАЊА-УМАЊЕЊА УТВРЂЕНОГ ПОРЕЗА СА БРОЈА 3. ЗБОГ ПРОМЕНЕ СА БРОЈА 2.2.	
(збир Бр. 9. из Прилога-1 који су саставни део ове пријаве)	
4.1. Износ увећања-умањења утврђеног пореза за прво тромесечје	_____
(збир Бр. 9.1. из Прилога-1 који су саставни део ове пријаве)	
4.2. Износ увећања-умањења утврђеног пореза за друго тромесечје	_____
(збир Бр. 9.2. из Прилога-1 који су саставни део ове пријаве)	
4.3. Износ увећања-умањења утврђеног пореза за треће тромесечје	_____
(збир Бр. 9.3. из Прилога-1 који су саставни део ове пријаве)	
4.4. Износ увећања-умањења утврђеног пореза за четврто тромесечје	_____
(збир Бр. 9.4. из Прилога-1 који су саставни део ове пријаве)	

5. УТВРЂЕНИ ПОРЕЗ ЗА 20__ ГОДИНУ НАКОН ПРОМЕНЕ (Бр.3 + Бр.4, одн. Бр.3 - Бр.4.)		
5.1. Износ пореза за прво тромесечје (Бр.3.1. + Бр.4.1, одн. Бр.3.1. - Бр.4.1.)		
5.2. Износ пореза за друго тромесечје (Бр.3.2. + Бр.4.2, одн. Бр.3.2. - Бр.4.2.)		
5.3. Износ пореза за треће тромесечје (Бр.3.3. + Бр.4.3, одн. Бр.3.3 - Бр.4.3.)		
5.4. Износ пореза за четврто тромесечје (Бр.3.4. + Бр.4.4, одн. Бр.3.4. - Бр.4.4.)		

6. ПОПИС ПРИЛОГА НА ОБРАСЦИМА ПРИЛОГ-1 И ПРИЛОГ-2:	Број Прилога
6.1. на Обрасцу Прилог-1	
6.2. на Обрасцу Прилог-2	

7. ПОПИС ПРИЛОЖЕНИХ ДОКАЗА:

8. НАПОМЕНА ПОДНОСИОЦА ПРИЈАВЕ:	

Попуњава подносилац пријаве:		пријаву је попунио и подноси:	
☐ порески обвезник	☐ законски заступник обвезника	 (ПИБ подносиоца пријаве)	
☐ порески пуномоћник	☐ заступник обвезника по службеној дужности	 (ЈМБГ подносиоца пријаве)	
☐ порески саветник	☐ органак нерезидентног обвезника		
(пословно име, односно име и презиме подносиоца пријаве)		(пребивалиште, односно седиште подносиоца пријаве)	
У Дана: _____ 20__		Потпис подносиоца пријаве: _____	

Попуњава орган јединице локалне самоуправе надлежан за утврђивање, наплату и контролу пореза на имовину
Потврда о пријему пореске пријаве:

Слика 1. Пореска пријава којом се утврђује пореза на имовину

Ради утврђивања пореске обавезе, порески обвезници су дужни да поднесу пореску пријаву. Правно субјекат које води пословне књиге је у обавези да утврди порез на имовину, те је на основу тога дужан да поднесе пореску пријаву на обрасцу ППИ-1.

Образац ППИ-1, обвезник ће поднети локалној самоуправи оној на чијој је територији непокретност смештена. Једним образцем ППИ-1 обухватају се све непокретности на једној територији локалне самоуправе. На основу података из пореске пријаве односно обрасца ППИ-1 (који се утврђује на основу корисне површине и просечне цене квадратног метра непокретности на територији локалне самоуправе, а у зони у којој је смештена непокретност) утврђује се вредност непокретности применом пореске стопе коју утврди скупштина јединице локалне самоуправе.

Корисна површина објекта се утврђује на основу одговарајуће документације, а ако такве документације нема, утврђује се мерењем. Зона у којој се непокретност налази представља део територије одређене локалне самоуправе

која се одлуком надлежних органа у локалној самоуправи одређује и зависи од комуналне и саобраћајне опремљености и опремљености јавним објектима као и њеном повезаношћу са индустријским зонама и осталим битним садржајима у локалној самоуправи (Прдић 2019, 33).

Локална самоуправа је у обавези да на територији на којој се простира одреди најмање две зоне, а након тога и просечну цену непокретности по тим зонама, а на основу временског периода од јануара до краја септембра године која је претходила текућој години, односно конкретне године за коју се утврђује цена. Цена се одређује актом надлежног органа.

Пореска стопа у проценту од 0,40% може бити утврђена за пореске субјекте који воде књиге. Онда када локална самоуправа није утврдила износ пореске стопе или је иста утврђена погрешно, односно изнад максималног износа, метода утврђивања пореза биће таква да ће се порез утврдити применом највише пореске стопе на непокретности пореског обвезника који има устројене пословне књиге (Видовић и Јолдић 2018, 291). Да је пореска обавеза пореза на имовину настала узима се дан стицања права на имовину, дан када је успостављања државина, кад се плаћа порез на државину, дан када је отпочето коришћење, дан када је непокретност оспособљена, дан када је издата употребна дозвола или дан када је омогућено коришћење имовине на други начин. Порез на имовину неће се плаћати, онда када престане право обвезника на државину или коришћење или онда када престане да постоји конкретна непокретност. Онда када непокретност користе органи државе, аутономне покрајине или локалне самоуправе или неки од корисника буџетских средстава, а у складу са чланом 12. став 1. тачке 1. Закона о порезима, порез на имовину се неће платити. Државни органи и органи аутономне покрајине као и органи локалне самоуправе непокретне ствари у јавној својини користе у циљу извршавању њихових надлежности, али и ради остваривања прихода давањем у закуп тих истих непокретности. Власник непокретности је држава, а остали органи имају само право коришћења (Милојевић 2010).

Редни број Прилога

Прилог-2 уз Образац ППИ-1

НЕПОКРЕТНОСТИ КОЈЕ СУ ОСЛОБОЂЕНЕ ПЛАЋАЊА ПОРЕЗА									
Р. бр.	Подаци о непокретности								
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
(предмет опорезивања) (врста непокретности)		(зона)	(удео)	(укупна површина)		(корисна површина)			
<input type="text"/>		<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>		<input type="text"/>			
(место)		(катастарска општина)		(бр. катастарске/их парцеле/а)					
<input type="text"/>		<input type="text"/>		<input type="text"/>					
(назив улице)		(број и слово)	(спрат)	(бр. посебног дела)	(бр. листа непокр.) ¹	(законски основ за пореско ослобођење) ²			
Дан од којег се утврђује порез за 20 год.		<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
Дан до којег се утврђује порез за 20 год.		<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
					Основ	<input type="text"/>			

1 - уноси се број листа непокретности - за непокретности, односно број листа водова - за водове

2 - уноси се одредаба (члан, став и тачка) Закона о порезима на имовину, која је основ за пореско ослобођење

Слика 2. Прилог уз Образац ППИ-1

Иако су саставни делови Обрасца ППИ-1, прилози 1 и 2, обвезник ослобођен плаћања пореза за све непокретности наведене у пореској пријави не подноси Прилог 1 и подприлоге уз тај прилог, с обзиром на то да Прилог 1 садржи податке о утврђивању пореза које не дотиче изузеће плаћања пореза на имовину.

У овај прилог се исказују подаци о непокретностима за које обвезник пореза има права на пореско ослобађање, као и законски основ за пореско ослобађање.

Порез на поклон

По основу примљеног поклона, поклонопримац је обавезан да Пореској управи поднесе пријаву којом се утврђује пореза на добијени поклон, а на Обрасцу ППИ-3.

4. ПОПИС ПРИЛОЖЕНИХ ДОКАЗА:	
5. НАПОМЕНА	
Пријаву је припремио⁵:	
☐ порески обвезник	<input type="text"/> (ПИБ подносиоца пријаве)
☐ порески пуномоћник	<input type="text"/> (ЈМБГ/ЕБС подносиоца пријаве)
☐ порески саветник	<input type="text"/> (пословно име, односно име и презиме подносиоца пријаве)
☐ законски заступник обвезника	<input type="text"/> (адреса подносиоца пријаве)
☐ заступник обвезника по службеној дужности	<input type="text"/> (место)
☐ солидарни јемац	<input type="text"/> (датум)
	<input type="text"/> (потпис подносиоца пријаве)

1 - **Пореска пријава се подноси** Пореској управи - организационој јединици надлежној за територију на којој обвезник - физичко лице има пребивалиште, одн. боравиште, одн. на којој обвезник - правно лице има седиште; изузетно, пореска пријава за утврђивање пореза на поклон који за предмет има само непокретност подноси се Пореској управи - организационој јединици надлежној за територију на којој се налази непокретност коју обвезник прима на поклон

2 - **Подносилац пријаве означава да ли подноси пореску пријаву или измену пореску пријаву**

3 - **ЕБС - Евиденциони број странца**, унос нерезидентно физичко лице које има боравиште у Републици Србији

4 - **Право на пореско ослобођење из члана 21. Закона о порезима на имовину** („Сл. гласник РС”, бр. 26/01, 45/02-С/С, 80/02, 80/02-др. закон, 135/04, 61/07, 5/09, 101/10, 24/11, 78/11, 57/12-УС, 47/13, 68/14-др. закон, 95/18, 99/18-УС и 86/19 - у даљем тексту: Закон), односно **на умањење пореза по основу пореског кредита из члана 22. Закона** (резидент Републике Србије на наслеђе одн. поклон покретних ствари и права (осим права на непокретности) остављено у иностранству, на које наслеђе одн. поклон је порез излажен у држави на чијој територији се налази)

5 - **Подносилац пријаве у одговарајућој кућној обележава основ по коме подноси пријаву**

Слика 3. Пореска пријава за утврђивање порез на поклон и наслеђе

У пореску пријаву се уносе подаци о правној основи примљене на поклон имовине, датум закључења уговора о поклону, односно датум пријема поклона. Уколико поклонопримац испуњава услове за пореско ослобођење на основу члана 21. Закона о порезима, обавезан је да ради пореског ослобађања унесе основ ослобађања. Порез на поклон не плаћа се у складу са чланом 21. став 1. тачка 8. Закона о порезима, када држава склопи билатерални уговор како је дефинисано чланом 21. став 1. тачом 12. Закона о порезима, а правни субјекат прими донацију у виду ствари, новца или неког другог права, неће се платити порез.

У наставку текста дати су примери књижења основних средстава добијених на поклон.

Књижење опреме добијене на поклон у натуралном облику

Чести су случајеви да донатори, уместо новчаних средстава, поклонопримцима уступају опрему или друга основна средства која су била у употреби или су, пак, нова. У оба случаја уз поклоњено средство донатор доставља и документацију из које се може поуздано утврдити његова вредност, а ако из било којих разлога донатор не достави документацију о вредности поклоњеног средства, поклонопримац записнички, утврђује његову тржишну вредност.

Књижење основних средстава добијених на поклон (као донација у натуралном облику) – дакле, без издатака за набавку ових средстава извршиће се у складу са чланом 10. Правилника о стандардном класификационом оквиру и Контном плану за буџетски систем („Службени гласник РС”, бр. 16/16, 49/16, 107/16, 46/17, 114/17, 20/18, 36/18, 93/18, 104/18, 14/19, 33/19, 68/19, 84/19 и 151/20 на даље - Правилник о стандардном класификационом оквиру), прописује да се књижењем на субаналитички konto – Друге промене у обиму у оквиру групе 011000 – Некретнине и опрема, и чланом 13. Правилника, одобрењем еквивалентног износа у складу са принципима двојног књиговодства на субаналитичким контима у оквиру синтетичког konta 341100 – Друге промене у обиму, на којима се такође књижи и исправка вредности по основу обрачунате амортизације и обрачунате употребе.

Све промене које су код корисника буџетских средстава у текућој години евидентирани на контима – Друге промене у обиму, при отварању почетног стања наредне године преносе се на субаналитичка konta имовине у категорији 010000 – Нефинансијска имовина у сталним средствима, и аналогно томе на одговарајућа субаналитичка konta у оквиру синтетичког konta 311100 – Нефинансијска имовина у сталним средствима.

Пример 1

Донатор је кориснику буџетских средстава у јуну 2020. године поклатио један рачунар који је неко време био у употреби. Према документацији коју је донатор доставио, набавна вредност рачунара износи 70.000,00 динара, исправка вредности 20.000,00 динара и садашња вредност 50.000,00 динара. Износ обрачунате амортизације од 1. јула до 31. децембра 2020. године (по амортизационој стопи од 20%) износи 7.000,00 динара.

Књижење

Ред. број	Кonto		Опис	Износ	
	Дугује	Потражује		Дугује	Потражује
1	2	3	4	5	6
	I – Књижење у текућој 2020. години приликом добијања рачунара на поклон				
1	011228		Друге промене у обиму административне опреме	70.000,00	

		011229	Исправка вредности административне опреме		20.000,00
		341131	Друге промене у обиму опреме		50.000,00
			– за укњижење рачунара примљеног на поклон од донатора		
	II – Књижење обрачунате амортизације 31. децембра 2020. године				
2	341131		Друге промене у обиму опреме	7.000,00	
		011229	Исправка вредности административне опреме		7.000,00
			– за обрачунату амортизацију од 1. јула до 31. децембра 2020. Године		
	III – Књижење у почетном стању 1. јануара 2021. Године				
3	011222		Рачунарска опрема	70.000,00	
		011228	Друге промене у обиму административне опреме		70.000,00
			– за пренос на основна средства (у почетном стању)		
4	341131		Друге промене у обиму опреме	43.000,00	
		311112	Опрема		43.000,00
			– за евидентирање опреме на изворима капитала (у почетном стању)		

Напомена: С обзиром на то да је вредност рачунара добијеног на поклон мања од 100.000,00 динара, поклонопримац не плаћа порез на поклон.

Књижење набавке основних средстава (опреме) из иностраних донација

Пример 2

Влада Републике Немачке је за набавку медицинске опреме на девизни рачун здравствене установе уплатила износ од 10.000 евра, односно износ од 1.175.967,00 динара на дан уплате 05.12.2020. године (средњи курс 117,59 дин.= 1 евро). Здравствена установа је по закљученом уговору за набавку медицинске опреме 14.12.2020.године уплатила добављачу износ од 1.175.967,00 динара. Међутим, 14.12.2020. године, приликом плаћања добављачу средњи курс евра је био 117,5576 динара за 1 евро, односно 10.000 евра је вредело 1.175.576,00 динара, који је банка са девизног рачуна и уплатила на текући рачун здравствене установе.

У датом примеру се јасно види да је приликом плаћања добављачу дошло до разлике у динарима, односно негативне курсне разлике од 391 динар, што је важно приликом књижења, јер 391 динар терети konto 444111 – Негативне курсне разлике. Здравствена установа неће моћи да одбије претходни порез који је исказан у фактури добављача. Такође, здравствена установа не плаћа порез на поклон у складу са међународним уговором са земљом донатором.

Књижење

Ред. број	Кonto		Опис	Износ	
	Дугује	Потражује		Дугује	Потражује
1	2	3	4	5	6
1	121411		Девизни рачун код домаћих банака	1.175.967,00	
		731161	Текуће донације од иностраних држава у корист Републичког фонда за здравствено осигурање		1.175.967,00
			– за примљену донацију из иностранства (по курсу 117,6036) – по изводу		
2	131212		Обрачунати неплаћени издаци	1.175.967,00	
		252111	Добављачи у земљи		1.175.967,00
			– за обавезу по фактури добављача		
3	015122		Административна опрема у припреми	1.175.967,00	
		311151	Нефинансијска имовина у припреми		1.175.967,00
			– за евидентирање набавке опреме у припреми		
4	121112		Текући-рачуни	1.175.576,00	
	441111		Негативне курсне разлике	391,00	
		121411	Девизни рачун код домаћих банака		1.175.967,00
			– за пренос са девизног на динарски рачун и књижење негативних курсних разлика у моменту плаћања (по курсу 117,4705) – по изводу		
6	252111		Добављачи у земљи	1.175.967,00	
		121112	Текући-рачуни		1.175.967,00
			– за плаћену фактуру добављачу – по изводу		
7	512511		Медицинска опрема	1.175.967,00	
		131212	Обрачунати неплаћени издаци		1.175.967,00

			– издаци на класи 500000 за плаћену опрему		
8	011251		Медицинска опрема	1.175.967,00	
		015125	Медицинска и лабораторијска опрема у припреми		1.175.967,00
			– за пренос опреме из припреме у употребу		
9	311151		Нефинансијска имовина у припреми	1.175.967,00	
		311112	Опрема		1.175.967,00
			– за евидентирање опреме у употреби на изворима капитала		

Напомена: Под претпоставком да је на основу података из примера 2 приликом плаћања дошло до слабљења динара у односу на евро, односно да 10.000 евра у динарима износи 1.176.358,00 по средњем курсу (117,6358 динара за 1 евро), онда би књижење под редним бројем 4 из претходног примера изгледало овако:

Књижење: за позитивне курсне разлике

Ред. број	Конто		Опис	Износ	
	Дугује	Потражује		Дугује	Потражује
1	2	3	4	5	6
4	121112		Текући-рачуни	1.176.358,00	
		745161	Мешовити и неодређени приходи у корист Републичког фонда за здравствено осигурање		391,00
		121411	Девизни рачун код домаћих банака		1.175.967,00
			– за пренос са девизног на динарски рачун и књижење позитивних курсних разлика (по курсу 117,6358) – по изводу		

Књижење новчаних средстава од домаћег донатора

Пример 3

Предшколска установа је добила новчана средства у износу од 130.000,00 динара. Уговором о поклону средства нису, по захтеву донатора, наменски опредељена, већ је остављено да предшколска установа определи

утрошак ових средстава. Како је износ већи од 100.000,00 динара по једном донатору, предшколска установа је дужна да у периоду од 30 дана по добијању средстава попуни и поднесе Пореској управи пореску пријаву (ППИ-3) на цело износ средстава и да по добијању решења од Пореске управе плати порез на поклон.

Књижење

Ред. број	Конто		Опис	Износ	
	Дугује	Потражује		Дугује	Потражује
1	2	3	4	5	6
1	121112		Текући-рачуни	130.000,00	
		744151	Текући добровољни трансфери од физичких и правних лица у корист нивоа општина		130.000,00
			– за примљену донацију у новчаним средствима		

Закључак

Обавезе утврђене по основу пореза на имовину, правни субјекат који води пословне књиге, у обавези је да их евидентира у пословним књигама. Евидентирање пореза на имовину у пословним књигама добија све већи значај услед пореског плурализма, јер се класификација буџетских прихода применом статистичких класификација уводи у глобални систем паралелног извештавања, што добија поред националног и међународни значај. Евидентирање пореских облика уређује се пореским законима како би се унифицирало одмеравање и признавање ове врсте рачуноводствених промена. Порез на имовину се код правних лица односно код буџетских корисника утврђује самоопрези-вањем, тако што подносе пореску пријеву на - образац ППИ-1 јединици локалне самоуправе у чијој је надлежности овај порез. Порески обвезник је дужан да образац ППИ-1, односно пореску пријаву за непокретност подносе локалној самоуправи на којој се непокретност налази. Пријавом се морају обухватити све непокретности које су у власништву обвезника. На основу података из пореске пријаве утврђује се вредност непокретности применом пореске стопе коју утврди скупштина јединице локалне самоуправе. Тако утврђени износ пореза, порески обвезник је у обавези да измири у року од једне године, а пословну промену да евидентира на начин како је дато у напред наведеним примерима.

Литература

1. Видовић, Никола и Јолдић, Ненад. 2018. „Примена стандарда на балансирање хартија од вредности.” *Војно дело*, LXX (6): 282-296.
2. Вукша, Славко, Анђелић, Драган и Милојевић, Ирена. 2020. „Анализа као основа одрживости пословања.” *Одрживи развој* II (1): 53-72.
3. Милојевић, Иван. 2010. *Рачуноводство*. Београд: Центар за економска и финансијска истраживања.
4. Поповић, Дејан. 2014. *Пореско право*. Београд: Правни факултет.
5. Прдић, Недељко. 2018. „Ефикасност управљања инвестицијама.” *Култура полиса* XV (37): 371-383
6. Anđelić, Dragan i Majstorović, Aleksandar. 2016. „Modeli knjigovodstva u računovodstvenom sistemu.” *Akcionarstvo* XXII (1): 5-20
7. Đorđević, Slaviša i Mitić, Nebojša. 2020. „Alternativni računovodstveni postupci, kreativno računovodstvo i lažno finansijsko izveštavanje.” *Oditor* VI, (2): 21-37.
8. Kostić, Radan. 2020. „Revizija ostvarivanja ciljeva budžetskih programa.” *Održivi razvoj* II (1): 41-52.
9. Majstorović, Aleksandar, Tasić, Svetlana i Jovičević, Predrag. 2020. „Usmerenja za modeliranje sistema interne budžetske revizije.” *Akcionarstvo* XXVI (1): 49-63
10. Pravilnik o standardnom klasifikacionom okviru i kontnom planu za budžetski sistem, „Službeni glasnik RS”, 16/16, 49/16, 107/16, 46/17, 114/17, 20/18, 36/18, 93/18, 104/18, 14/19, 33/19, 68/19, 84/19 i 151/20,
11. Prdić, Nedeljko. 2019. „Efekti investicije - maksimalne cene u aukcijskoj trgovini.” *Oditor* V (3): 25-37.
12. Radičić, Marko i Raičević, Božidar. 2011. *Javne finansije: teorija i praksa*. Subotica: Ekonomski fakultet.
13. Vasiljević, Dragan. 2016. „Taxation of agricultural and forest land: comparative perspective and practice in Serbia.” *Ekonomika poljoprivrede* LXIII (2): 713-726.
14. Vidović, Nikola i Duin, Dragana. 2018. „Primena standarda u bilansiranju hartija od vrednosti u javnom sektoru.” *Oditor* IV (1): 104-118.
15. Zakon o porezu na dobit pravnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 25/01, 80/02, 43/03, 84/04, 18/10, 101/11, 119/12, 47/13, 108/13, 68/14, 142/14, 91/15 i 112/2015
16. Zakon o budžetskom sistemu, „Službeni glasnik RS”, br. 54/09, 73/10, 101/10, 101/11, 93/12, 62/13, 63/13 - ispravka, 108/13, 142/14, 68/15 - dr. zakon, 103/15, 99/16 i 113/17,
17. Zakon o porezu na dohodak građana, „Službeni glasnik RS”, br. 24/01, 80/02, 80/02, 135/04, 62/06, 65/06, 31/09, 44/09, 18/10, 50/11, 91/11, 93/12, 114/12, 47/13, 48/13, 108/13, 57/14, 68/14 i 112/15,
18. Zakon o opštem upravnom postupku, „Službeni glasnik RS”, br. 18/16 i 95/18,

19. Zakon o porezu na imovinu, „Službeni glasnik RS”, br. 80/02, 80/02, 135/04, 61/07, 5/09, 101/10, 24/11, 78/11, 57/12, 47/13, 68/14, 95/18, 99/18 i 86/19,
20. Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji, „Službeni glasnik RS”, br. 80/02, 84/02, 23/03, 70/03, 55/04, 61/05, 85/05, 62/06, 62/06, 61/07, 20/09, 72/09, 53/10, 101/11, 2/12, 93/12, 47/13, 108/13, 68/14, 105/14, 91/15, 112/15, 15/16, 108/16, 30/18, 95/18, 86/19 i 144/20,
21. Zakon o javnom dugu, „Službeni glasnik RS”, br. 61/2005, 107/2009, 78/2011 i 68/2015,
22. Zakon o budžetskom sistemu, „Službeni glasnik RS”, br. 54/09, 73/10, 101/10, 101/11, 93/12, 62/13, 63/13, 108/13, 142/14, 68/15, 103/15, 99/16 i 113/17,
23. Zakon o računovodstvu, „Službeni glasnik RS”, 73/19,
24. Zakon o finansiranju lokalne samouprave, „Službeni glasnik RS”, 62/06, 47/11, 93/12, 99/13, 125/14, 95/15, 83/16, 91/16, 104/16, 96/17, 89/18, 95/18, 86/19, 126/20,

ACCOUNTING TRETMENT OF PROPERTY TAX FOR BUDGET USERS

Summary: During the growth of economic activity, property tax became one of less generous taxes but still remained a very significant form of revenue due to fiscal federalization. Property tax in the Republic of Serbia is legally defined and regulated by Law on Property Taxes.

This paper will show how budget users, running books on the principle of double-entry bookkeeping record property taxes. This tax is determined by self-taxation through submission of tax returns by tax payers. Methods of defining how equipment received as a gift, procurement of parts or assets through foreign donation and monetary assets by domestic donators is covered by bookkeeping, will be the subject of this paper.

Key words: tax, assets, tax payer, bookkeeping treatment

НАЈЛОН ПИЈАЦА – ТРАДИЦИОНАЛНА ИНСТИТУЦИЈА ТРГОВИНЕ И ДРУШТВЕНИХ КРЕТАЊА

Сажетак: Традиционалне институције трговине организоване као вашаришта представљају одређена тржишна и друштвена кретања у трговини половном робом и другим производа који су својствени таквим местима. Једна од таквих институција је новосадско вашариште познатије као Најлон пијаца. Рад обухвата квантитативни и квалитативни методолошки приступ како би се разумела природа и значај оваквих пијаца у свету са посебним освртом на Најлон пијацу. Резултати истраживања показују да продавци на пијаци морају интензивније и инвентивније да воде базу података о купцима на основу начела маркетиншких комуникација. Целокупан процес трговине заснован је на интересима купаца и потрошача у виду личне сатисфакције. Модел развоја ове пијаце темељи се на инвестицији у оперативне одлуке продаваца како да испуне интерес потрошача и стратешком у смислу отклањања недостатака у инфраструктурном и управљачком смислу.

Кључне речи: најлон пијаца, роба, трговина, продавци, потрошачи, друштвена кретања

Увод

Најлон пијаца је специјализована тржишна институција на којој се продаје разноврсна роба широке потрошње, воће и поврће, половна роба, антиквитети, намештај, дрвена грађа, огревно дрво, стока и производи за стоку. Улога сточне пијаце у савременом добу је смањена али се тргује кућним љубимцима и храном за њих. Један од најстаријих видова трговине у прошлом времену је трговина половним аутомобилима која у доба информатичке ере губи тржишни потенцијал са интернет трговином, трговином ауто кућа и продајних салона

* nedeljko.prdicns@gmail.com

половних аутомобила правних и физичких лица. Према класификацији делатности најлон пијаца спада у традиционалне манифестације. Према закону о трговини Републике Србије традиционалне манифестације су вашари, фестивали и друге манифестације на којима се у склопу културних, музичких, спортских и других друштвених активности, продаје одређена роба/услуге, а у складу са обичајима везаним за одвијање тих активности и за то подручје. Анализирајући структуру трговине на овој пијаци можемо је по овом закону сврстати у вашаре.

Данас Најлон пијаца заузима површину од око 38.000 м². Од укупно 2871 продајних места, 509 је предвиђено за продају половних аутомобила, а у изграђеним објектима у оквиру пијаце налази се 25 пословних простора и 3 расхладне витрине. (www.nstrznica.co.rs).

За делатност којом се бави ова пијаца постоје просторни и тржишни услови. Повећана искоришћеност пијаце и увећани приход могу се остварити усвајањем и спровођењем адекватне маркетинг стратегије понуде робе а искоришћеност продајних места за продају аутомобила промоцијом продаје и стимулисањем купаца и потрошача да посете пијацу.

Храна и сиромаштво увек су део и безбедносног ризика. Социјална угроженост највећим делом даје приоритет буљим пијацама и спречава отуђење међу људима. Пораст броја становника, сиромаштво, опредељују људе у социјалном и културолошком смислу да постану стални посетиоци пијаца. Овај аспект доприноси и друштвеној безбедности у смислу налажења начина за задовољење њихових потреба.

Када су у питању методе, истраживање се базира на примени посебних метода сазнања и метода маркетинг истраживања. Поред осталих метода коришћен је компаративни метод маркетинг истраживања који представља комбинацију историјског метода и метода маркетинг истраживања. Традиционална примена историјског метода посматра се из угла постојања ових пијаца у светским размерама одређена је путем инерције која се огледа у упоређивању Најлон пијаце и значаја ових пијаца у свету. Анкетни упитник у истраживању користи се као метод маркетинг истраживања. У раду се користе посебне методе сазнања као анализа и синтеза, методе статистичке обраде података у виду табела и графикана. Поред поменутих метода посебан вид сазнања црпи се из историјских ставова људи о Најлон пијаци. Посебан вид теоријског доприноса истраживању базира са на сопственом сазнању и искуству аутора који се дуго бави овом проблематиком и секундарних извора информација. Циљ је применом метода маркетинг истраживања указати на историјски и друштвени значај Најлон пијаце у трговини и проценити перспективе њеног развоја у будућности.

Значај традиционалних пијаца у свету

У глобалном смислу, пројекцију развоја пијачне делатности треба тражити између даљег садржајног обогаћивања понуде, инфраструктурног

уређења и опремања пијаца, на једној, и очувању њихових специфичности, на другој страни. (Ловрета 2008, 281).

Дакле, концентрација понуде у глобалном тржишту може се повећати сегментацијом тржишта. Сегментирани маркетинг омогућава понуду половне робе, цена и усмеравања канала дистрибуције на вашаришта и робне пијаце. Позиционирање ових пијаца додатно ће повећати инфраструктурно уређење и квалитет услуга продавцима.

Најлон пијаца у контексту развоја трговине половном робом

Специфичност Најлон пијаце је трговина коришћеном робом која се још може користити за првобитне намене. Коришћеном робом се могу сматрати сви они производи сем козметичких препарата, прехранбених производа и производа од племенитих метала и драгог камења. Тачан број посетилаца Најлон пијаце није статистички вођен и објављен. Новосадска најлон пијаца ради петком, суботом и недељом. Акценат анализе је рад недељом који има традиционално упориште и друштвени и социјални значај код становника новог сада.

У плану је и прилагођавање околних улица потребама ове пијаце, што се пре свега односи на знатно повећање паркинг места за посетиоце, којих је данас недељом понекад и више од 50.000 хиљада. (www.nstrznica.co.rs).

Најлон пијаца настала је шездесетих година прошлог века као појединачна продаја половне робе. Просторним ширењем понуда робе је расла а понуда се проширила и на антиквитете, старе уређаје, полован намештај, огревно дрво, дрвену грађе, стоку и сточну храну. Рачунајући понуду и трговинску могућност града ова пијаца је постала недељни скоро обавезни дан новосађана. Недеља је посебно била значајна у трговини половним аутомобилима. Чак се петком морали доћи на пијацу да би сте могли продати ваш аутомобил. Тридесетих година прошлог века и првих десет година овог века најлон пијаца је била најважније место трговине половним аутомобилима регије Војводина. Појавом приватних предузећа која се баве овим послом јавила се веома озбиљна конкуренција. Посебно је дошло до озбиљног пада продаје половних аутомобила након масовне примене интернета у продаји и комуникацији. Најлон пијаца и даље може задржати одређени ниво у продаји половних аутомобила повећањем концентрације понуде других производа и других интереса који се могу остварити за продавце и купце на пијаци. Стратегија омогућавања бољег уређења и прилаза пијаци свакако ће омогућити већу концентрацију понуде.

Резултати емпиријског истраживања

Истраживање ставова новосађана о Најлон пијаци спроведено је у самом центру града са циљем сазнања објективног мишљења без директног при-

суства. На узорку од 400 стотина грађана у периоду од 1-15.6.2021 године на конкретно питање шта за Вас значи Најлон пијаца одговор је био следећи:

- Много ми значи 60%
- Значи ми 35%
- Не значи ми 5%.

Да ли сте посетили Најлон пијацу одговор је био следећи:

- Да 85%
- Не 15%.

Да ли планирате и даље да идете на Најлон пијацу:

- Да 65%
- Не знам 20%
- Не 15%.

Анализирајући наведене податке видимо да је Најлон пијаца оставила дубок утисак у свести новосађана. Око 60 година у северном предграђу Новог Сада постоји Најлон пијаца као један од симбола града. Ако не рачунамо савремене глобалне манифестације, урбане културне догађаје, спортске манифестације, локалне културне и друштвене манифестације, све осим тога „Најлон“ је више од пијаце. Најлон недељом је посебан догађај и задовољство у смислу куповине производа који се не могу наћи на другом месту, сусрет и социјални контакт са познаницима и пријатељима па чак и рани доручак „плескавица“ на познатом месту. Није чудно што у народу постоји мисао на Најлону се може наћи „све од игле до локомотиве“. На основу личног утиска одлазећи на пијацу учавамо да је већина купаца упозната са робом, местима продаје, доброј понуди, вештини куповине. Такозвано „ценкање“ на Најлон пијаци одваја нас на тренутак од савремених центара трговине али подсећа на неке светске дестинације где је ценкање део процеса продаје и куповине.

Истраживање ставова продаваца робе

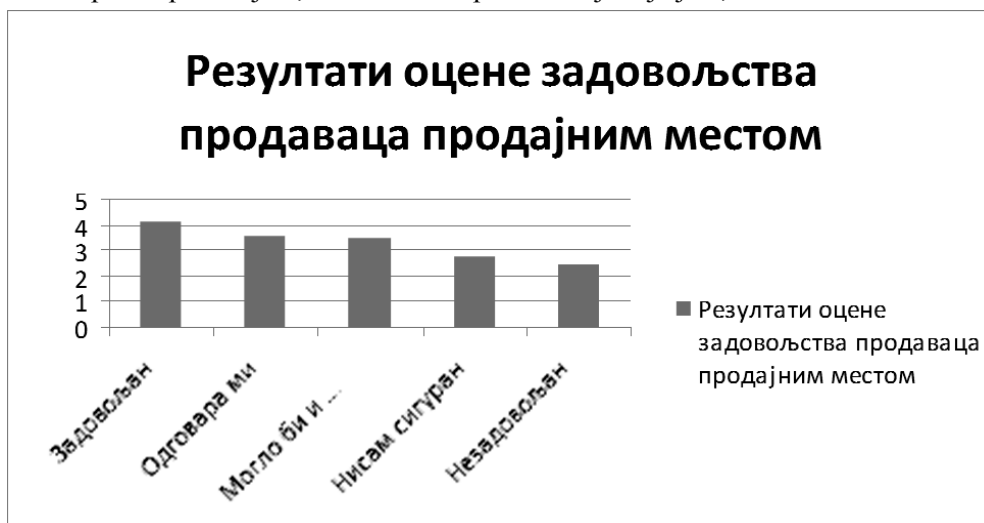
Када су у питању ставови продаваца робе истраживачко питање је структурирано тако да оцени задовољства продаваца местом продаје. Разлог одабира овог питања произилази из непосредног сазнања да је продајно место веома важан сегмент продаје. Истраживање је спроведено на узорку од 50 продаваца који продају половну робу, антиквитете и све друге ствари сем аутомобила у периоду од 6– 20.6.2021 године. Истраживање је обављено уз помоћ анкетног упитника структурираног тако да је сваки продавац могао да заокружи по један од следећих одговора: задовољан, одговара ми, могло би и боље, нисам сигуран и незадовољан. Једна од битних ставки у састављању питања је типологија саговорника. Једна од најважнијих карактеристика ових продаваца је професионализам који се састоји из идеје и концепта који ће им донети успех. Њихов успех је прилагођен потребама својих купаца и потрошача.

Табела бр.1. Резултати оцене задовољства продаваца продајним местом

Да ли сте задовољни продајним местом	Просечна вредност	Стандардна девијација
Задовољан	4,1	σ : 0.57619441163552
Одговара ми	3,6	
Могло би и боље	3,5	
Нисам сигуран	2,8	
Незадовољан	2,5	

Подаци из претходне табеле нам показују просечну вредност задовољства продаваца продајним местом. Задовољно је 4,1 продаваца 3,6 је одговорило да им одговара, могло би и боље 3,8 док није сигурно 3,5 а свега 2,5 је незадовољно. Просечна вредност мерења задовољства продаваца продајним местом је од 2,5 до 4,1. Како се наше закључивање спроводи на бази узорка просечна вредност задовољства продаваца продајним местом је 3,3. Ова оцена задовољства посматрајући укупан простор пијаце представља доста добру позицију за већину продаваца. Истраживањем су обухваћени сви реони где се продаје половна роба и други производи.

Стандардна грешка је 0,3742 а стандардна девијација је 0,57619441163552.

Хистограм 1: Задовољство продавца продајним местом

Када су у питању продавци на конкретно питање да ли сте задовољни ценама закупнина (пијачарина) одговор је следећи:

- Цене су високе 38%
- Цене су реалне 40%
- Цене су повољне 22%.

Ако анализирамо претходне податке видимо да 40% продаваца сматра да су цене реалне, 38% да су цене високе, док 22% сматра да су цене повољне. Из наведеног се може закључити да би продавци били задовољни мањим снижењем цене закупнине.

На конкретно питање да ли сте задовољни условима рада на пијаци одговори су следећи:

- Задовољан 45%
- Делимично 36%
- Незадовољан 19%.

Из претходно наведених података увиђамо да су продавци углавном задовољни укупним условима рада на пијаци. На основу комуникацијских сазнања њихове примедбе се углавном односе на пружање додатних услуга закуподавца на пијаци.

На конкретно питање да ли сте задовољни продајом одговори су били следећи:

- Добра 48%
- Задовољавајућа 27%
- Лоша 25%.

Продаја је најважнији део процеса трговине. Задовољство продајом иказао је у процентима велики број продаваца. Такође је и број задовољних висок. Ипак треба констатовати да је четвртина продаваца незадовољна.

На посебно припремљено питање да продавци сами напишу који је то проблем који им смањује квалитет рада и обим продаје одговори су били следећи по броју датих одговора:

- Недостатак средстава код купаца/потрошача
- Висина закупнине/пијачарине
- Промена навика купаца појавам конкуренције
- Недостатак помоћи и подстицаја за продавце на пијаци
- Нешто друго.

Ово питање је понуђено као отворен одговор тако да су испитаницима били дозвољени слободно формулисани одговори, констатације, сугестије, примедбе и слично.

Када су у питању продавци аутомобила на узорку од 20 продаваца у периоду од 6-20.6.2021 године на конкретно питање да ли сте задовољни условима продаје одговори су били следећи:

- Да 68%
- Не 32%

Шта је највећи проблем у продаји аутомобила одговори су били следећи:

- Конкуренција 43%
- Недостатак средстава 49%
- Други проблеми 8%

Шта треба предузети да би продаја била већа:

- Омогућити основну проверу возила на самој пијаци 37%
- Промовисати пијацу 35%
- Паркинг простор око пијаце 28%.

Претходни ставови продаваца половних аутомобила углавном су познате чињенице са самог тржишта. Њихови одговори могу подстаћи доносиоце одлука како да се садашње стање промени. У наставку рада више ћемо обратити пажњу на ставове познатих аутора када су у питању ефекти у трговини у виду личне комуникације са потрошачима.

Социјално - психолошка категорије представљају посебну врсту способности која се заснива на склоностима за обављање одређених врста послова који поред пословних способности подразумева и вршење утицаја кроз непосредни вид комуникације, а у циљу повећања, бољег разумевања у сврху постизања позитивних пословних ефеката. (Прдић 2021, 99).

Уочавамо да из наведеног произилази да ове категорије у социјалном и комуникацијском смислу представљају способности продаваца на пијаци да утичу на купце да купе робу. Продајом се остварују пословни ефекти и повећава ниво и дуготрајност непосредне комуникације а продавац чини успешним.

Уобичајено је да се сегментација потрошача врши према неком од следећих критеријума: особинама потрошача, особинама производа, понашању при куповини, квалитету захтеване услуге, вредности која се остварује и другим критеријумима. (Bailey и др., 2009, 159).

Оригиналност сегментације потрошача на пијаци је очигледна. Идентификовање потреба потрошача половне робе посебан је сегмент глобалног тржишта. Ови потрошачи се разликују по многим карактеристикама а успешни продавци морају наћи најуносније од њих. Међутим, савремене околности изазивају таргетирање конкуренције и развијању продајне стратегије на пијаци.

Истраживање ставова купаца и потрошача

Сатисфакција потрошача настаје крајем прошлог века када је објективно настало и потрошачко друштво. Сатисфакција потрошача према Džavalgiji састоји се између три повезана концепта, први концепт јер очекивање од производа односно испоручене услуге, други концепт је испуњавање потрошачевих очекивања, а трећи концепт је поређење добијене услуге са претходним очекивањима. У академској литератури и пракси постоји велики број истраживања сатисфакције потрошача како у области продаје производа тако и испоручених услуга. Када је у питању сатисфакција потрошача на робним пијацама постоје одређени радови који обрађују ову проблематику али недовољни. Захтеви купаца и потрошача на пијацама, а поготову у продаји половне робе су доста специфични. Наиме, мали број радова и студија је посвећен задовољењу интереса потрошача на робним пијацама. Специфичност Најлон пијаци је продаја половне робе, аутомобила и других предмета. Када је у питању основно истраживачко питање сатисфакције потрошача утврђена је скала рангирање и израчунавање просечне оцене за сваки одговор на постављено питање по следећем критеријуму:

- Без икаквог значаја
- Готово без значаја

- Мање значајно
- Значајно
- Изузетно значајно?

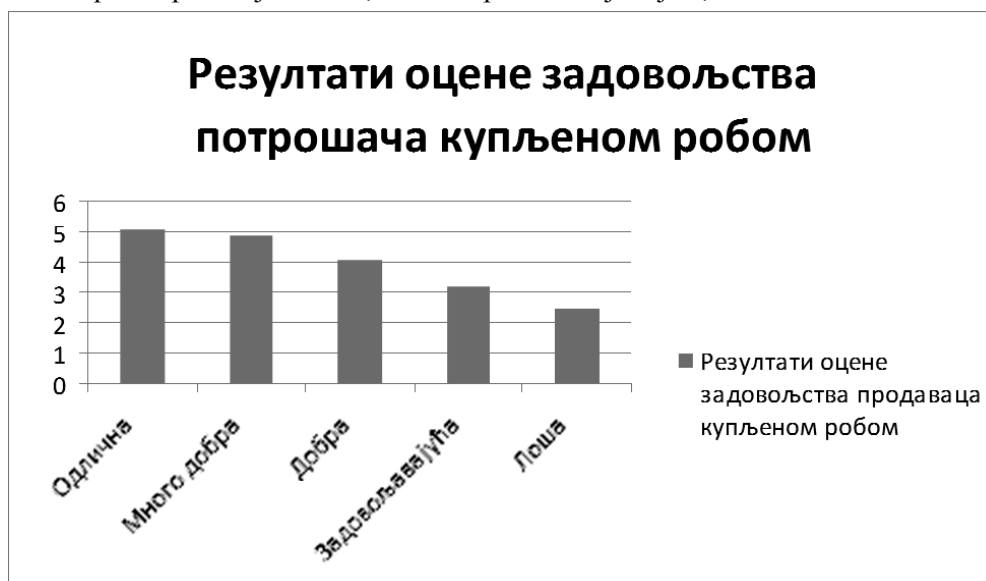
Купци и потрошачи на понуђене одговоре дају оцене од 1 до 5 имајући више алтернатива за саму оцену и колики значај им дају. Број анкетираних потрошача је 500. Истраживање усмерено на купце и потрошаче на пијаци узорковано је тако да је анкетирано по 50 купаца петком и суботом. Остали купци/потрошачи анкетирани су недељом. Велики број анкетираних недељом произилази из традиционалног значаја трговине недељом и великог броја продаваца као и фреквенције потрошача. Према подацима ЈКП Тржница Нови Сад број посетилаца понекад недељом прелазе и 50.000 хиљада.

Табела бр.2. Резултати оценое задовољства потрошача купљеном робом

Да ли сте задовољни купљеном робом	Просечна вредност	Стандардна девијација
Одлична	5,1	0,99116093546911
Много добра	4,9	
Добра	4,1	
Задовољавајућа	3,2	
Лоша	2,5	

Према резултатима примењених тестова закључујемо да се просечна вредност оценое потрошача купљеном робом креће од 2,5 до 5,1. Просечна оцена задовољства потрошача купљеном робом је 3,96. Ова оцена од скоро 4 је веома висока и исказује основно задовољство купаца и потрошача изабраном робом.

Стандардна грешка је 0.5099, а стандардна девијација 0,99116093546911.

Хистограм бр.2. Резултати оценое задовољства потрошача купљеном робом

На конкретно питање колико дуго одлазите на Најлон пијацу одговори су били следећи:

- Преко 20 година 18%
- Између 10 и 20 година 35%
- Мање од 10 година 47%.

Значај Најлон пијаце у свести потрошача исказана је и њиховим дугогодишњим одласком на ову пијацу која је свакако и део њихових животних навика.

На конкретно питање да ли ћете и даље долазити на Најлон пијацу одговори су били следећи:

- Да 55%
- Не знам 35%
- Нећу 10%.

Из наведеног се може закључити да потрошачи и даље у својој перцепцији виде ову пијацу као део тржишта за куповину.

На конкретно питање који су Ваши мотиви доласка на Најлон пијацу одговори су били следећи:

- Велики избор производа 28%
- Велики број продаваца 21%
- Могу да упоредим робу са конкурентским 19%
- Знам продавца 18%
- Могу да нађем производе којих нема на другим местима 14%.

На конкретно питање да ли сте задовољни купљеном робом одговори су били следећи:

- Да 68%
- Не 32%.

Из претходних ставова увиђамо да је велика понуда, познатост продавца, предност над конкуренцијом основни мотив који вуче потрошаче на ову пијацу. Задовољство купљеном робом је велико и представља добру основу у свести потрошача која га опредељује за куповину на Најлон пијаци.

На конкретно питање какав је квалитет производа одговори су били следећи:

- Добар 42%
- Средњи 40%
- Лош 18%.

Задовољство купљеном робом је велико но, међутим појединачни квалитет производа може одступати од укупних ставова потрошача. Ова процена квалитета зависи од врсте и броја производи који су купљени у датом моменту. Међутим, оцена потрошача о квалитету, може послужити као добра основа продавцима да развијају стратегију комуникације у сврху обогаћивања понуде.

На конкретно питања укупне оцене пијаце одговори су били следећи:

- Добра је 38%
- Може и боље 21%
- Већи ниво услуга потрошачима 23%
- Недовољан паркинг 18%.

Добијени сегменти потрошача могу послужити као основа за стратегијско позиционирање ових пијаца на тржишту Републике Србије али и као показатељи стицања конкурентске предности ових пијаца са сличним конкурентским центрима. Конкурентски трговински центри који продају робу имају мању понуду. Но, међутим ова роба је нова али је и цена прихватљива. Стратегијско позиционирање ових пијаца мора бити усмерено на концентрацију понуде. С обзиром да се на Најлон пијаци продаје и „фирмирана“ половна роба која задовољава добијени квалитет за плаћену вредност, шанса за тржишну позицију пијаца постоји. У наставку рада сазнаћемо ставове водећег научника из области маркетинга и комуникације о личној продаји.

Доказано је да је комуникација „од уста до уста“ има висок кредибилитет и уско је повезан са продајом, а оглашавање је само „варница“ која распирује разговор. (Keller и др., 2012, 460).

На примеру Најлон пијаце комуникација „од уста до уста“ има посебан значај у виду живе речи. У овом случају жива реч може значити партнерство са купцима. Она се манифестује кроз блиску комуникацију између продаваца и купаца али се партнерство може унапредити промовисањем производа на самој пијаци и шире. Задовољни купци у смислу квалитета и цене купљене робе најбољи су промотери продаје и одређене ексклузивности. Задовољство потрошача постаје стратешка предност и директан маркетинг који доноси приврженост и профит.

Међутим, упркос томе што их потрошачи прихватају, квалитет и веродостојност таквих оцена могу се довести у питање. (Sridhar и др., 2012, 72).

Наиме, успех у комуникацији са потрошачима има своја ограничења и веродостојности. Њихова размишљања могу доминантно утицати на ниво интересних и пријатељских веза. Из напред наведеног у конкретном примеру се предвиђа провера лојалности евиденцијом продаје и посета продајном месту у неком временском периоду. Да би овај концепт провере потрошачевих намера које се увек могу довести у питање био веродостојан потребно је применити светска искуства и детаљно водити књиге купаца.

Друштвени и економски значај Најлон пијаце и перспективе развоја

Како се развијало друштво и економски развитак тако је Најлон пијаца имала посебан и другачији значај. Роба у реал социјализму је пролазила све баријере и појављивала се на пијаци. Поменућемо само пример фармерица као модерног западног производа који се разним каналима налазио на пијаци и

чинио је у том времену одређени стандард и друштвени престиж. Развој пијаце крајем 90 их године произилази из периода „шверца“ као тока времена. Економски значај пијаце постаје све већи развојем робних пијаца у целој земљи. Развој економије и друштва произвео је тржишну конкуренцију али је социјална улога ових пијаца превасходно значајна због:

- Велики део продаваца су људи који су остали без посла или немају стално запослење
- Највећи део купаца и потрошача спада у категорију са нижим стандардом или социјалном угроженошћу.

Поред ове чињенице подаци са терена указују и да велики број „познатих личности“ долази недељом на Најлон пијацу, делом због куповине фирмираних половних ствари, због посебних догађаја али и самог најлона недељом. Када су у питању продавци робе на Најлон пијацу а на основу свеукупних аспеката истраживања препоручује се следеће:

- Прикупљање већег броја информација и података о потребама купаца, личним афинитетима и склоностима, личним животним околностима, личним веровањима и убеђењима али и о конкретном производу
- Задовољење купчевих интереса у понуди, разумевању њихове економске ситуације, интересно заједничка брига о купцу
- Подстицање купца да даје своје мишљење и интересе
- Стављање у интересну позицију купца
- Разговором дати до знања купцу да га разумете
- Налажење решења за купца кроз понуду разних опција.
- Изградња обостраних интереса и лојалности.

На основу резултата истраживања можемо закључити да је продаја половне робе посебан вид умећа и професионалности. Резултат продаје мора бити задовољство продајом где као коначан резултат имамо задовољног купца и добару и увећану продају. Савремено време и процес глобализације кроз сложене тржишне услове, огромну конкуренцију, дао је задатак продавцима половне робе кроз борбу „прса у прса“ коришћењем познатих постулата ове продаје „ценкање“ и борбу са основним стандардима живота. На основу спроведених резултата истраживања ставова продаваца, сопственог искуства, општег значаја производа за шири слој становништва можемо закључити да су основни елементи задовољства купца:

- Производ у смислу његове корисности, квалитета и вредности за уложени новац
- Продаја заснована на вербалној комуникацији и условима продаје
- Време након продаје кроз призму рекламација, решавања приговора и замене робе
- Разни елементи у продаји који могу учинити купца задовољним у међусобно усклађеним интересима са продавцем.

На основу ставова купаца и потрошача, самог значаја пијаце за грађане Новог Сада, искуства у куповини који су добијени у разговору са посетиоцима

пијаце, потребне су следеће активности за унапређење, очување и развој пијаце у будућности:

- Изградња потрошачевог поверења путем предвиђања, искуства и односа са потрошачем
- Стварање понуде производа на основу „бренда“ у виду лојалности и поверења
- Изградња сопствених правила лојалности купаца
- Преиспитивање лојалности применом интегрисаних инструмената комуникације на основу базе података
- Тежња за одушевљеним купцима
- Промоцијом пијаце од стране свих учесника у процесу куповине.

Из претходних препорука а и социјалне улоге ових пијаца, повећаног броја градских становника увиђамо изолованост и отуђење код људи. Недостатак посла а и све друге социјалне и демографске особине људи могу уз одређени јавни подстицај значити сигурну кућу.

За огроман број грађана перспективе оваквог развоја догађаја нису обећавајући: будућност која стоји пред њима је суморна, а њихова егзистенцијална угроженост неумитна. (Деспотовић и др., 2017, 303).

Историјски гледано еволуција пијаца је везана за живот људи. Ако анализирамо претходно ипак можемо закључити да у савременим турбулентним временима егзистенцијална егроженост људи може бити смањена улагањем у ове пијаце.

Осим културолошких фактора, на наше понашање у куповини утичу и друштвени фактори као што су референтне групе, породица и друштвена улога и статус. (Kotler и др. 2017, 159).

У разумевању блискости са потрошачима налази се кључ успешне продаје на пијаци. Савремени глобални услови предвиђају спознају и верификацију потрошачевог породичног, друштвеног и економског статуса. Нова открића о намерама потрошача треба примењивати у оквиру нових сазнања и анализа.

Појавни облици државних давања и признавање – Државна помоћ може имати више облика, који се разликују по природи дате помоћи и по условима који су повезани са њом. (Милојевић и др., 2020, 621).

Концепт државне помоћи има несумњив утицај на укупан стандард становника. Стимулацијом продаваца у легализацији трговине на овим пијацама подстиче се њихов економски положај и стандард купаца робе. Давањима се могу унапредити услови продаје и повећати конкурентност ових пијаца.

Сам концепт услуге чине три система који се преплићу:

- Оперативни систем услуге, невидљив за купце, и тачке додира, видљиве за купце
- Систем испоруке услуга и
- Систем маркетинг услуга. (Grando и др., 2007, 112).

Анализирајући концепт услуга са становишта развоја Најлон пијаце оперативне услуге могу бити у виду увођења додатних нивоа и стандарда у самом

коришћењу услуга. Систем испоруке услуга треба обезбедити кроз систем управљања односа са корисницима услуга. На крају треба путем маркетинг инструмената промоције изградити интегрисани модел комуникације који ће садржати интересе потрошача и купаца, продаваца, јавног предузећа Тржница и градских структура.

Пословни успех пијаца зависи од способности стварања конкурентске предности и одржавања комуникације са потрошачима. (Прдић и др. 2021, 372).

Интегришући концепт пружања услуга и пословни успех пијаца ми заправо објашњавамо суштину постојања пијаца. Може се закључити да су елементи пословног успеха пијаца садржани у планском моделу маркетинг комуникације а све у циљу задовољења интереса потрошача. Моделом задовољења интереса потрошача стварају се услови за одржавање конкурентске предности.

Закључак

Спроведена истраживања омогућила су остваривање постављених циљева у виду спознаје значаја Најлон пијаце за трговину половном робом и другим производима. Најлон пијаца је дубоко у свести грађана Новог Сада. Намера је била да се укаже на социјални и друштвени карактер ових пијаца, али и њиховог значаја у свету. Имајући у виду да се основни циљ рада концентрише на улогу и значај Најлон пијаце у сврху снабдевања купаца половном робом с једне стране, као и резултата емпиријског истраживања с друге стране, неопходно је отклонити све препреке у комуникацији пијачна управа, купци и продавци, које могу зауставити развој пијаце. Уважавањем наведених социјалних карактеристика потрошача, њихове сатисфакције, отклањања дилема о значају ових пијаца на тржишту, створиће се претпоставке за развој. Закључак је да се на основу ставова продаваца и потрошача али и грађана Новог Сада може донети одлука о инвестицијама које ће допринети конкурентности ове пијаце на тржишту. Поменутом закључку доприноси и сазнање да су ове пијаце у светским размерама веома битан чинилац трговине, туризма и градских инфраструктура.

Литература

1. Бјелајац, Жељко. (2018): *Феноменолошки и етиолошки аспекти угрожавања безбедности*, Култура Полиса, бр. 36, стр. 387-404.
2. Деспотовић, Љубиша, Гајић, Александар. (2017): *Перспективе модерне државе у поствестфалском поретку*, Култура Полиса, бр.32, стр.293-307.
3. Милојевић, Иван, Михајловић, М. (2020): *Рачуноводствени третман државних давања и обелодањивање државне помоћи*, Култура Полиса, бр. 42, стр. 619-630.

4. Прдић, Недељко, Костић, Сара.(2020):*Интегрисане маркетинг комуникације у функцији промоције пијаца*, Култура Полиса, бр.45, стр. 363-374.
5. Прдић, Недељко. (2021): *Маркетинг инвестиције пословних организација*, Институт примењених наука, Монографија, Београд.
6. Baliey S, Baines R. P, Wilson H, Clark M. (2009): *Segmentation and customer insight in contemporary services marketing practice: why grouping customers is no longer enough*, Journal of Marketing Management, 25(3-4), pp. 227-252.
7. Grando A, Tapiero C. S, Belvedere B. (2007): *Operational performances in manufacturing and service industries: conceptual framework and research agenda*, International Journal of Business Performance Management, VOL.9, No.2, pp. 110-126.
8. Keller Ed, Fay Brand. (2012): *Word of Mouth Advocacy: A New Key to Advertising Effectiveness*, Journal of Advertising Research, 52, pp. 459-464.
9. Kotler, Filip, Keler L Kevin. (2017): *Marketing Menadžment*, Data Status, Ekonomski fakultet Beograd, Knjiga, Beograd.
10. Lovreta, Stipe, (2008): *Strategija i politika razvoja trgovine Republike Srbije*, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, knjiga, Beograd.
11. Sridhar Shrihari, Srinivasan Raj, (2012): *Social Influence Effect in Online Product Ratings*, Journal of Marketing, 76, pp. 70-88.
12. <https://www.nstrznica.co.rs/najlon-pijasa>, приступљено 18.4.2021
13. <https://www.vm.gov.hu>, приступљено 13.3.2019
14. <https://www.mpt.gov.rs>, 16.6.2018
15. <https://www.wuwm.org>, приступљено 12.2. 2018
16. <https://www.ifoam.org>, приступљено 15.5.2019.

NAJLON MARKET – A TRADITIONAL INSTITUTION OF TRADE AND SOCIAL TRENDS

Summary: Traditional trade institutions organised as fairgrounds represent certain market and social trends in the trade of second-hand goods and other products that are characteristic of such places. One of such institutions is the Novi Sad Fairground, better known as the Najlon Market. The paper includes a quantitative and qualitative methodological approach to understand the nature and importance of such markets in the world, with special reference to the Najlon market. The entire trade process is based on the interests of customers and consumers in the form of personal satisfaction. The model of development of this market is based on investment in operational decisions of sellers how to fulfill the interest of consumers and strategically in terms of eliminating deficiencies in terms of infrastructure and management.

Key words: Najlon market, goods, trade, sellers, consumers, social movements

V

ПРИКАЗИ

САВРЕМЕНИ МЕЃУНАРОДНИ ОДНОСИ И ГЕОПОЛИТИКА

Љубиша Деспотовић, Вања Глишин. 2021.

Савремени међународни односи и геополитика.

Сремски Карловци: Каирос, 415. стр.

Изучавање релативно младих научних дисциплина у корпусу политичких наука представља велики изазов истраживачима. Недостатак научно утемељеног сазнања, са једне стране, може охрабрити ауторе на нова научна достигнућа, али исто тако им може поставити значајна ограничења, која демотивишу нове истраживачке напоре. Управо ту другу и тежу страну медаље карактерише одсуство заокруженог фонда знања, на чијим увидима аутори треба да постављају темеље грандиозних академских учинака. Свесни истраживачког кошмара у који се могу упустити, аутори књиге „Савремени међународни односи и геополитика“, успевају да превазиђу поменути теоријски и методолошки јаз. Дело Љубише Деспотовића и Вање Глишина почива на принципу академске скромности, која судећи по садржини књиге, превазилази праг дескриптивне амбиције и одише изузетно великим оригиналним научним доприносом у области политичких наука и међународних односа.

У уводном делу, аутори детаљно образлажу зашто су се определили за синтагму СМО (савремени међународни односи), наводећи да она у себи обједињује више битних димензија онога што истражује и дефинише. Садржај књиге је конципиран у два дела, при чему се први део односи на хронолошко проучавање савремених међународних односа. Пратећи настанак СМО као научне дисциплине, аутори чине кратак осврт на историјски развој међународних односа. Иако је том приликом наглашено да истраживање има одлике научне дескрипције, налази до којих аутори долазе могу имати експликативну димензију. Уз примерено навођење релевантних извора, књига обилује низом објашњења о томе како и зашто је дошло до краја европске надмоћи. Крах европске супериорности се приписује цивилизацијској обести европских народа, чија визија светског поретка је почивала на империјализму, као и агре-

сивном мисионарењу, изразито присутном на црном континенту. Синтезом геополитичких чинилаца, аутори успевају да пронађу алтернативан приступ европоцентричном изучавању међународних односа. Оригиналност дела произилази из еклектичног приступа проучавању међународних односа, будући да оно не почива искључиво на претпоставкама устаљених теоријских парадигми, попут реализма, либерализма и других сродних концепата. Аутори не пропуштају да истакну важност доктрина које су обележиле одређене етапе међународних односа, те се тако међу њима наводе доктрина о ограниченом суверенитету, доктрина домина, доктрина стожерних држава, доктрина одметничких држава и сл. Аутори у овом поглављу након краћег политиколошког увода дају чак и властито одређење праксе завере, која се може сврстати у категорију доктрина и то у облику конспирологије и криптополитике. Епитет „завереничке“ праксе се огледа у начину спровођења, која се одвија кроз институционални оквир правног и политичког система државе, чак и када је целокупна активност планирања и доношења одлука била изван или мимо њега (стр.79). На основу претходно описаних поглавља извршена је типологија држава на суперсиле, велике и регионалне силе. Надаље се утврђује класификација моћи, са освртом на њену дисперзију и транзицију на недржавне актере у глобализацијским процесима. У том контексту аутори наглашавају меку моћ као паметну моћ, настојећи да осветле тамне коридоре моћи, агенте од утицаја и аспекте подривачких делатности. Стога, незаобилазан део стратегије и тактике употребе паметне моћи јесу мрежно друштво, мрежно ратовање и сајбер простор, о чему аутори посебно пишу.

Други део књиге помаже читаоцима да сагледају теоријски потенцијал геополитичке мисли у проучавању савремених међународних односа. Наведено је од посебног значаја, будући да је геополитика кључ за разумевање међународних односа. Напуштање, па чак и оспоравање европоцентричних аргумената у проучавању савремених међународних односа, провејава диљем целог садржаја, па тако и у другом делу аутори остају доследни алтернативним приступима. Истраживачко поље геополитике бива заокружено применом теоријских геополитичких учења на конкретне студије случаја, које се огледају у комплексности америчко-иранских односа, узроцима и епилогу сиријског конфликта, као и процесу балканизације који започиње са извођењем оружане агресије на СР Југославију. Аутори посебно поглавље посвећују геополитичком положају Србије и српских земаља, анализирајући актуелне догађаје и прогнозирајући потенцијалне исходе активних процеса. Књига „Савремени међународни односи и геополитика“ испуњава све теоријске и методолошке стандарде за квалификацију једног научног дела, али исто тако поставља и нове стандарде српској академској заједници. У том контексту треба нагласити да је реч о првој научној монографији која обједињује савремене међународне односе и геополитику, као две неодвојиве научне области. Уџбенички писан рукопис Љубише Деспотовића и Вање Глишина, уједно представља питко штиво за читаоце ширег аудиторијума, тиме подсећајући све друге чланове академске професије на важност друштвених циљева и вишег националног доприноса.

ЈОРАМ ХАЗОНИ, ВРЛИНА НАЦИОНАЛИЗМА (СРПСКО ИЗДАЊЕ), ИЕС, КЛИО, 2021.

На рачун аргументације путем које израелски филозоф и теолог Јорам Хазони (*Joram Hazony*) брани ‘Врлин(е) национализма’ – у свом истоименом делу из 2018. године, преведеном од стране Сање и др Мише Ђурковића и недавно објављеном у сарадњи Издавачке куће Клио и Института за европске студије – оправдано се може изнети више критика, од оне да политичку теорију национализма перфидно инструментализује ради пружања (не)посредне идеолошке подршке израелском поступању према Палестини, до оне да стреми претераној симплификацији и ригидном уоквиравању појединих историјско-политичких феномена (попут империјализма и национализма) ради безрезервне одбране почетне тезе; да је национална држава не само најпожељнији облик друштвеног организовања (будућу да је узима за један од кључних предуслова успостављања либерално-демократског политичког уређења), већ и најбоља полазна основа за изградњу мирног и стабилног међународног поретка. Међутим, упркос управо наведеним и другим легитимним приговорима, Хазонију се мора одати недвосмислено признање у погледу вештине којом на провокативан и оштроуман начин идентификује и обрађује срж кључних проблема везаних за међусобни однос савременог појединца, народа и државе – као и оних везаних за однос индивидуалног и колективног идентитета – и то у тренутку када је тај однос крајње неопходно (поново) промислити и (ре)дефинисати, јер је извесно да теме и дилеме које се тичу националне припадности индивидуа, правног субјективитета културних колектива и суштинске/елементарне улоге/сврхе постмодерне државе у све већој мери обликују актуелне политичке процесе и оптерећују свакодневницу највећег дела светске популације. То нарочито постаје очигледно када се у разматрање узму – примера ради – идентитетски сукоби који играју све запаженију улогу у друштвено-политичком животу САД и растући осећај отуђености од наднационалних идеја и институција који је све присутнији међу становништвом Старог континента.

Хазони ове и њима сличне сукобе и појаве тумачи кроз дихотомију универзализма и партикуларизма, односно ‘либералног интернационализма’ (чије порекло проналази у Кантовом идеализму, а чију данашњу форму препознаје у

империјалистичком неолибералном глобализму, који – за разлику од национализма – декларативно јесте спреман да људе свих вера и нација прихвати у сопствени загрљај као једнаке, али тек пошто се они тих вера и нација одрекну) и онога што он једноставно назива национализмом, а његова сународница Јаел Тамир (*Yael Tamir*) прецизније/боље одређује као ‘либерални национализам’ (који налаже да се – поред неговања сопствене културе, обичаја и начина живота унутар националне државе – у једнакој мери треба поштовати и право на национално самоодређење и самоопредељење других народа, све док се они руководе истим начелом). Сукобљеношћу политичких агенди либералног интернационализма и национализма он успешно објашњава многе савремене друштвено-политичке појаве, попут већ поменутог раскола у америчком друштву – који се у време писања књиге манифестовао кроз подршку или противљење политикама тадашњег председника Доналда Трампа (*Donald Trump*) – али и у британском друштву, где је постојала (и даље постоји) слична подела на оне који су за и оне који су против Брежита. У том погледу, читаоцима из Србије најзанимљивији ће бити његов осврт на нашу земљу, коју на више места издваја и узима за пример који добро указује на начин на који се главни политички пропоненти глобалистичко-неолибералног светоназора опходе према државама и народима који се дрзну кренути путем национализма.

Међутим, као и у највећем броју књига које се попут његове – између осталог – баве и критиком актуелног неолибералног светског поретка, и код Хазонија проблем не лежи толико у начину на који идентификује и обрађује његове недостатке, мане и штетне последице (начину који доиста јесте вредан пажње коју је монографија именованог аутора привукла), колико у решењима која се нуде. Да ли се доиста са сигурношћу може тврдити да би међународни односи у оквиру којих би се све државе примарно водиле уским националним интересима (уместо настојањем да, колико је то могуће, попут већине земаља Европске уније, макар декларативно промовишу хуманистичке и егалитаристичке вредности) били ишта праведнији од данашњих, или би се поступањем према Хазонијевом моделу на међународној сцени само извршила прерасподела моћи и успоставила другачија правила игре; правила према којима би политичку надмоћ, као и престиж који уз њу иде, уживали заступници националистичког уместо глобалистичког дискурса, али која би у својој бити свеједно – као и данашња – почивала на сили? Наравно да не. Ипак, сигурно је да би национализму окренута Европа имала више разумевања за Израел, те да га не би тако често постављала на ‘стуб срама’ због политика које спроводи на Западној обали и у Појасу Газе, што је нешто што јој аутор посебно замера.

Додуше, Хазони се и не труди да замаскира чињеницу да заступа националне интересе своје државе и свог народа, те му се на намери да свој рад једним делом инструментализује у ту сврху не може претерано ни замерити. Из саме аргументације коју износи може се уочити да он као Израелац и Јеврејин сматра да има и дужност (као и право) да управо то и чини, па је у том погледу сасвим директан и доследан. На крају крајева, на пажљивом читаоцу је да раздвоји закључке који су превасходно идеолошког карактера од оних који су научно-теоријске природе (па самим тим и од већег значаја), а којима књига несумњиво обилује.

Дарко Танасковић, „Пусто турско”, Београд: Институт за политичко умрежавање, Институт за европске студије, Информатика АД, 2021.

Проф. др Дарко Танасковић је широј јавности најпознатији као српски дипломата и некадашњи амбасадор, између осталог као амбасадор Савезне Републике Југославије у Турској (1995-1999) и у Азербејџану (1998-1999). Једнако је значајна његова академска делатност: уз преко 800 објављених текстова на више језика, проф. др Дарко Танасковић је био на челу Катедре за оријенталистику Филолошког факултета у Београду, као и гостујући предавач на универзитетима у Сарајеву, Скопљу, Алжиру, Триполију, Риму и Паризу. Међу бројним председништвима, чланствима и сарадњиштвима, проф. др Дарко Танасковић је суделовао или суделује у Извршном комитету Евроарапског универзитета у Риму, Европској академији наука и уметности, Друштву за турски језик и Друштву српско-азербејџанског пријатељства.

Књига „Пусто турско” јесте збирка 21 есеја које је проф. др Дарко Танасковић објављивао у периоду од 2013. до 2020. године. Ова збирка представља својеврсни наставак ауторове књиге „Неоосманизам. Повратак Турске на Балкан” (Београд: ЈП Службени гласник, 2010). Република Турска је током последње деценије доживела бројне обрте, како на унутрашњем плану (успон нове друштвене класе на ободима великих градова, протести у Гези парку, коначни раскид веза председника Реџепа Тајипа Ердогана са Фетхулахом Гуленом и појединим истакнутим члановима Странке правде и развоја, мигрантска криза, покушај државног удара, промене структуре државних власти, пандемија новог коронавируса), тако и на спољашњем (промене у односима са државама суседним Турској или у њеном ближем окружењу, промене у коришћењу тзв. „меке моћи” у дипломатији, војне интервенције у Сирији и Либији, сукоби око енергетских токова у Источном Средоземљу).

Теме есеја су разноврсне: од неговања турске културе сећања према историјским догађајима какви су период османског освајања Балканског полуострва, Балкански ратови и Први светски рат, преко турске политике према балканским, блискоисточним и кавкаским државама, затим изучавања политичке

идеологије актуелног режима и проблема примене ове идеологије у практичним околностима, односа тренутних власти и друштва према кемалистичком политичком и идеолошком наслеђу, до симболичких и стварних услова и последица претварања истанбулске Свете Софије у џамију. Кроз анализе ових феномена и процеса провучени су есејима актуелни догађаји, као и повремене паралеле са турском политиком ранијих година.

Књига почива на основној премиси да се турска државна политика од времена председника Тургута Озала (1989-1993) заснива на парадигми коју проф. др Дарко Танасковић назива „неоосманизмом”, једној врсти турске „империјалне носталгије” за Османским царством. Према аутору, „неоосманизам” је заснован на солидарности међу муслиманима, али и на солидарности туркијских народа, те тако представља израз онога што он назива „турско-исламском синтезом”. Стога, како наглашава, муслиманске етно-конфесионалне заједнице јесу ослонац овакве политике на Балкану.

Проф. др Дарко Танасковић сматра да је наведена константа „неоосманизма” најтемељније разрађена у манифесту „Стратегијска дубина” (2001) Ахмета Давутоглуа, некадашњег турског шефа дипломатије. Парадигма „неоосманизма” требало би, стога, да буде отелотворена стварањем турског макро-региона на просторима под некадашњом влашћу Османског царства, као и појачаним турским утицајем у свету. У служби томе, према аутору, стоји план „Визија 2023”, коју је формулисала администрација (тада председника владе) Реџепа Тајипа Ердогана 2011. године. „Визија 2023” предвиђа Турску „поново” у реду прворазредних сила (пожељно као чланицу Савета безбедности Уједињених нација), са сопственим геополитичким макрорегионом на простору некадашњих османских територија.

Било да се ради о председнику Реџепу Тајипу Ердогану или знатно другачијем политичару попут Исмаила Џема, проф. др Дарко Танасковић тврди да је иза конкретних политичких корака турских државника после завршетка Хладног рата, без обзира на поједине прагматичне потезе, увек стајао „неоосманизам” као дубинска константа турске политичке мисли. Иако аутор прави разлику између „неоосманизма” у случају нпр. председника Тургута Озала и „неоосманизма” председника Реџепа Тајипа Ердогана, он сматра да се ради о више варијација суштински исте парадигме.

Једна од средишњих тема у књизи јесу односи Турске са балканским државама. Проф. др Дарко Танасковић сматра да су српски народ и Србија због географског положаја, географске величине и бројности главна препрека политици „неоосманизма” на Балкану. По аутору, политика неоосманизма неприхватљива за српски народ, али то истовремено не значи да су односи Турске и Србије предодређени да буду негативни. Зато је нова спољна политика председника Реџепа Тајипа Ердогана после 2016, која је снизила ниво „неоосманистичке” и „исламистичке” реторике, допринела значајном побољшању односа Турске са читавим простором Балкана, како тврди аутор. Аутор тврди да је Турска главно место у својој балканској политици традиционално давала званичном Београду, те да се он такође налази у центру ове нове иницијативе.

Проф. др Дарко Танасковић такође подвлачи потребу нијансираног виђења турске државе и друштва, посебно имајући у виду културну блискост турског и српског народа, које, како наглашава, више ствари спаја него што раздваја.

Уз есеје, књига садржи предговор др Мише Ђурковића, рецензије др Александра Гајића и Војислава Лалића, као и кратку напомену о аутору.

Збирка есеја „Пусто турско” остаје читаоцу као једно важно сведочанство о томе како је један искусни српски дипломата и познавалац прилика у Турској посматрао догађаје који су утицали на Турску и некадашње османске територије током динамичне друге деценије 21. века, те како је особа таквог калибра резоновала дубље мотиве политичких потеза у наведеном периоду, будно пратећи развој нове фазе политике званичне Анкаре (оно што неки аутори називају и „ердоганизмом”).

Драган Симеуновић, Историја српске политичке мисли: нови век, Православна реч, Нови Сад, 2019.

Још од античких времена, са старогрчким историчарем и биографом Местријем Плутархом као родоначелником исказаним у ванвременском делу „Упоредни животописи”, мислиоци, научници и духовни прегоаци настоје да свом роду и породи, али и свету у најширем значењу те речи, кроз сликовите примере, изабране по различитим, готово увек мудрим критеријумима и уписане у биографијама знаменитих личности, како прошлих епоха, тако и савременог доба, оставе у аманет поруку и поуку о тековинама, заоставштини и заслугама тих људи за дане који су прошли, а посебно за оне који тек долазе.

Српска читалачка јавност се изнова и изнова обрадује када јој постану доступни текстови те врсте изашли из вештих пера наших најугледнијих интелектуалаца, између осталог и због тога што су такви догађаји, истини за вољу, у нас прилично ретки, што илуструје и чињеница да се после непревазиђених радова Слободана Јовановића чекало неколико деценија да се квалитетом издвоје „медаљони” Драгољуба Јовановића који је (гле симболике) после одбране два доктората у једном дану на Сорбони постао доцент на Правном факултету Универзитета у Београду управо на позив Слободана Јовановића.

Иако по садржају и концепцији значајно различито, по научним донетима и, дозволићемо себи слободу да закључимо, по значају за српски народ у отаџбини и расејању, као следеће у овом суштински важном низу нашло се капитално дело и крунски драгуљ у досадашњој библиографији проф. др Драгана Симеуновића Историја српске политичке мисли: нови век, које се (још један моменат испуњен снажном симболиком), завршава поглављем следећег наслова „Драгољуб Јовановић – Аграрни социјализам (ни)је могућ?”.

У питању су својеврсне политичке биографије или, прецизније речено, анатомија политичке мисли тридесет и седам по пореклу, звању и позвању, личној судбини, делима и народном памћењу веома различитих, истакнутих фигура, за које сам аутор истиче: „сви они, наизглед неповезани, растурени временом и разноврсношћу својих прегнућа, били су и остају заувек чврсто

везани невидљивим али нераскидивим нитима слободе без које ниједан, па тако ни српски народ не може да живи и напредује”.

Веома лепу и тачну оцену и језгровит опис овог хвале вредног дела дао је блаженопочивши Патријарх српски, Његова Светост Иринеј (Гавриловић), који у уводној речи примећује: „Професор др Симеуновић свој студиозан истраживачки ход је започео описом краткотрајних, али дивљења вредних, покушаја да се већ у 16. и 17. веку обнови српска самосталност, а завршио га расветљавањем друштвеног и политичког стања пре Другог светског рата, помињући преко хиљаду личности чија су дела била од значаја у остварењу српских народних и црквених идеала. Он је велику пажњу посветио прегаоцима из 18. и 19. века, као и онима који су се истакли на почетку 20. века. Било је то доба када су Срби својом слогом, која им се пословично као способност неправедно одриче, и својом националном енергијом уз велику помоћ бројних црквених отаца, од којих неки у овој књизи заслужено заузимају цела поглавља, а вођени мудрим и храбрим сународницима, сви скупа живели и умирали за велику идеју ослобођења и уједињења”.

Своје место у волуминозној по важности и формату књизи нашли су родоначелници нововековних српских династија, политичари, дипломате, научници, књижевници, новинари, војници и сањари, по свему необични и никада тривијално „обични” људи, сабрани из широког спектра зналачким кохезионим трудом аутора, на њему својствен и оригиналан начин. Наиме, свако ко је имао привилегију да упозна изузетну личност и научни рад проф. др Симеуновића – који би се, уколико је то макар само делимично изводљиво и подложно дефинисању, могао описати као „савремени српски полихистор међународног угледа” – уколико се пажљиво удуби у анализу садржаја, пронаћи ће у њему сву ону слојевитост научног приступа и сложеност мотива по којој је аутор познат, признат и особен.

Речју, појмиће читалац вишедеценијски напор уложен у минуциозно научно проучавање (аналитичко и синтетичко) читавих библиотека које су на многим језицима написане (или које су својеручно написали) о политичким биографијама појединих личности уврштених у књигу; препознаће богат, елегантан и надахнут, али увек строго научно утемељен, фокусиран и прецизан стил писања, грађен, између осталог, на најбољој традицији такозваног београдског стила већ поменутог Слободана Јовановића; пратиће јасну идеју која има за циљ да пробуди радозналост, прошири видике, подучи и интелектуално уздигне онога ко је за то субјективно отворен и објективно способан...

На овом месту се посебно треба зауставити и додатно осветлити једну круцијалну особину аутора, преточену и уобличену тако да се рефлектује из сваког поглавља. Ради се заправо о одлици која му је можда и понајвише иманентна и у сваком погледу му служи на част – дар, харизма и богата пракса углађеног, елоквентног, ненаметљивог али (или можда баш зато) веома продорног и учинковитог просветитеља, кристализован у сваком његовом научном раду, универзитетском предавању, па и у најнеобавезнијем разговору на најразличитије теме.

У конкретном случају, просветитељски потенцијал ове књиге очигледан је на више равни – учи нас кључним одредницама политичке мисли наших знаменитих сународника, проширује хоризонте у познавању националне историје новог века, а истовремено надахњује наш патриотизам примерима из живота оних који су у много чему или чак у свему били бољи од нас, пружајући снажан мотив за лично усавршавање и духовно узрастање. Такође, и међу самим „јунацима” књиге су бројни просветитељи, у ужем и ширем смислу, попут Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, Вука Караџића, Петра Другог Петровића Његоша, Јована Скерлића, Јована Цвијића, Николе Тесле и других.

Ту симбиозу просветитељске делатности на пољу политичке мисли, стављене у контекст борбе за националне интересе, коју и сам проф. др Симеуновић сведочи својим целокупним научним и друштвеним радом, сликовито приказују његова, пажљиво бираним и јасним речима, изнета запажања о Доситеју Обрадовићу, једном од највећих симбола и асоцијација у српској јавности на појам просветитељства: „Развој Доситејеве политички мисли се одвијао постепено и може се, посматрано са истраживачке равни, поделити у бар две фазе. Прву, која је време његове младости и сазревања када је о политици мислио и писао успут, током својих путовања, махом у контексту бележења својстава различитих народа и земаља, а тиме бар парцијално и њихових политичких система, и тад је једина политичка идеја коју је детаљно обликовао и развијао била она о просвећеном владару и владању. Као другу фазу можемо означити период започет онда када се у зрелим годинама почео практично бавити политиком, прво припремајући својим, политички све више употребљивијим поукама Србе ван Аустроугарске за евентуални живот у новом царству, а потом користећи српским устаницима испрва као њихов дипломата, а онда и као озакоњени просветитељ највишег ранга. Та фаза, коју слободно можемо назвати периодом Доситејеве политичке праксе, била је извориште и неких другачијих, иако свеукупно узев, и даље у бити еманципаторских идеја. Док у првој фази Доситеј само тежи ослобођењу народа од незнања и модернизацији друштва уопште, у другој јасно тежи и потпуном политичком ослобођењу народа од поробљености као претпоставци изградње модерног политичког уређења у ослобођеној Србији. Док у првој пише о политичким појавама уопште, у другој фази његова политичка мисао је потпуно подређена националном задатку ослобођења и уједињења”.

Текст о Доситеју Обрадовићу је, уједно (и не случајно), и један од најобимнијих, уз прилоге о другим својеврсним српским просветитељима и носиоцима вредних националних тековина у различитим областима, као што су Владимир Јовановић – Први српски теоретичар либерализма (и отац Слободана Јовановића), Јован Ристић – највећи српски дипломата, Светозар Марковић – Социјалиста светског формата и, што је посебно занимљиво, Хусеин Градашчевић (који је „био добар муслиман, али је од оца и народа научио и лијепе српске обичаје”). Интересантно је приметити да су, са друге стране, уз малобројне изузетке, поглавља о оним личностима чије се биографије везују превасходно за ратна времена и активно учешће у тим догађајима значајно краћа, те се не можемо отети утиску да је аутор и на тај начин, у одмеравање дужине

текстова, утиснуо свој специфични просветитељски печат, дајући увек предност снази и аргументима пера, а не мача.

Оно што такође треба истаћи и похвалити је да су, увек водећи рачуна најпре о суштини, проф. др Симеуновић и његови сарадници и овога пута дужну пажњу посветили и форми, те је као резултат тога светлост дана угледало једно од најукусније опремљених и најмаркантнијих достигнућа домаће издавачке делатности у протеклих неколико година, што само доприноси да се читалачки аудиторијум додатно заинтересује за њега.

Као што смо већ закључили, Историја српске политичке мисли: нови век на посебан начин заокружује досадашњи широк и разноврсан опус аутора, отварајући истовремено ново поглавље у његовом научном раду. Осим тога, отвара и посебан простор у коме се, специфичним приступом у тумачењу садржаја ове по свему посебне књиге, много тога може закључити и о политичкој мисли самог аутора. Таква анализа би, нема сумње, захтевала и резултовала посебним научним радом, што свакако неће бити на одмет, нарочито уколико се узме у обзир да ће, што је сада већ сасвим извесно, у некој будућој „Историји српске политичке мисли”, која ће обухватити другу половину 20. и прву половину 21. века, један од „медаљона” морати бити посвећен овом облику теоретског и практичног деловања проф. др Драгана Симеуновића, водећи се многим критеријумима који томе иду у прилог, а од којих ћемо овде набројати само три – статус једног од најугледнијих професора Факултета политичких наука Универзитета у Београду у деценијама које су иза нас, иноватор, зачетник и утемељитељ неких од најважнијих студијских програма при Ректорату овог Универзитета, те оснивач и од оснивања *spiritus movens* тако важне и особене високообразовне институције као што је Академија за националну безбедност.

Упутство за ауторе:

Часопис Култура полиса користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника Chicago Manual of Style), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Чланак послати на е-маил адресу ljubisa@kpolisa.com. Текст треба бити припремљен у формату B5 (17,6x25,0cm), у фонту Times New Roman, Size: 11, Serbian (Cyrillic), Line spacing: Single. Научни чланак може да садржати највише 30.000 карактера са размацама, укључујући и попис референци.

Код цитирања или позивања на извор иза цитата навести у загради презиме аутора, годину издања и страницу, писмом којим је штампан извор.

Пример:

(Вебер 1976, 341–342); (Weber 1989, 341–342).

Фусноте користити само за пропратне коментаре.

Сачинити списак референци са библиографским подацима на крају рада.

Пример:

1. Бјелајац, Жељко. 2017. *Безбедносна култура – умеће живљења*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.

(Бјелајац 2017)

2. Krastev, Ivan, and Stephen Holmes. 2019. *The Light that Failed*. London: Allen Lane. (Krastev and Holmes 2019)

3. Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press. (Kaltwasser et al. 2017)

4. Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

5. Гађиновић, Радослав. 2020. „Систем као израз уређености одређене делатности у друштву.” *Култура полиса* XVII (41): 247-258.

(Гађиновић 2020, 253)

6. Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

7. *New York Times*. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

8. Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19. (ZN 2019, čl. 3)

9. Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

Издавање часописа финансијски подржао:

Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама: <http://www.kultura.vojvodina.gov.rs/>

Штампање часописа финансијски подржала: Економист доо, Нови Сад

САДРЖАЈ:

- I. ГЕОПОЛИТИКА И ИДЕНТИТЕТ
- II. КУЛТУРА И ДРУШТВО
- III. БЕЗБЕДНОСТ И ДРУШТВО
- IV. ЕКОНОМИЈА И ДРУШТВО
- V. ПРИКАЗИ

THE CONTENT:

- I GEOPOLITICS AND IDENTITY
- II CULTURE AND SOCIETY
- III SECURITY AND SOCIETY
- IV ECONOMY AND SOCIETY
- V REVIEWS

ISSN 1820-4589

9 771820 458005